กรมศึกษาธิการ

หนังสือ
พระราชพงษาวดาร
เล่ม ๓

สำหรับชั้น ๗ (ประโยค ๓ ชั้น ๑)

ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าตากสิน แลพระบาทสมเด็จ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีคำแปลศัพท์ที่ยากแลปี
แลการเหตุต่างๆ แลตัวอย่างจดหมายรายงานในเรื่อง

พิมพ์โดยอนุญาตพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณ์ อธิบดี กรมศึกษาธิการ

ครั้งที่หนึ่ง ๑๐๐๐ ฉบับ ราคาเล่มละ ๒ บาท ๓๒ อัฐ
ที่โรงพิมพ์สรรพกิจย์ธนากร
ร, ศ, ๑๒๐

ป
๙๕๙ สี.๓
ศ

กรมศึกษาธิการ

หนังสือ
พระราชพงษาวดาร
เล่ม ๓

สำหรับชั้น ๗ (ประโยค ๓ ชั้น ๑)

ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าตากสิน แลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีคำแปลศัพท์ที่ยากกับหมายเหตุต่าง ๆ แลตัวอย่างจดหมายรายงานใบบอก

พิมพ์โดยรับสั่งพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
กิติยากรวรลักษณ์ อธิบดี กรมศึกษาธิการ

ครั้งที่หนึ่ง ๑๐๐๐ ฉบับ ราคาเล่มละ ๒ บาท ๓๒ อัฐ

ร.ศ. ๑๒๐

ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

ค 04029

กรมศึกษาธิการ

หนังสือ

พระราชพงษาวดาร

เล่ม ๓

สำหรับชั้น ๗ (ประโยค ๓ ชั้น ๑)

ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าตากสิน แลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีคำแปลศัพท์ที่ยากกับหมายเหตุต่างๆ แลตัวอย่างจดหมายรายงานใบบอก

พิมพ์โดยรับสั่งพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า
กิติยากร วรลักษณ์ อธิบดี กรมศึกษาธิการ

ครั้งที่หนึ่ง ๑๐๐๐ ฉบับ ราคาเล่มละ ๒ บาท ๓๒ อัฐ

ร, ศ, ๑๒๐

บอก แก้ คำ ผิด

คำ ว่า	ใช้ ว่า	ทุก แห่ง
สนุกนิ์	สนุก	”
พิศณุ	พิษณุ	”
พำนักนิ์	พำนัก	”
สำนักนิ์	สำนัก	”
ฉอศกฺ	ฉศก	”
ดำเนิร	ดำเนิน	”
ญวน	ยวญ	”
บริชาร	บริกขาร	”
ปากใต้	ปักษ์ใต้	”
สการะ	สักการะ	”
ปริญัติ์	ปริยัติิ์	”
กุฎฐุ ภัณฑ์	กกุธ ภัณฑ์	”
กฤษดา	กฤษฎา	”
ธาตมาภาพ	ธาตมภาพ	”
นครราชสี่ห์มา	นครราชสี่มา	”

(น่า ๑๖๐ บันทัด ๔ ศก ๑๑๓๓ ควรเปน ๑๑๔๓)

คำนำ

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า กิติยากร วรลักษณ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ เมื่อ ร,ศ, ๑๑๔ ได้ทรง ตั้ง หลัก สูตร์ สำหรับ การ สอบ ไล่ วิชา ภาษา ไทย ตาม พระ ราช บัญญัติ การ สอบ วิชา ร.ศ. ๑๐๙ แบ่ง ประ โยค ออกเปน ประโยค ละ ๓ ชั้น มา เมื่อ ร.ศ. ๑๑๘ ประโยค ๓ แบ่ง เปน ๔ ชั้น ใน ประโยค ๒ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ใช้ พระ ราช พงษาวดาร พิศดาร เล่ม ๑ เล่ม ๒ เปน หนังสือ อ่าน แต่ ประโยค ๓ ชั้น ๑ นั้น ยังไม่ มี หนังสือ สำหรับ อ่าน จึ่งโปรด เกล้า ฯ ให้ แบ่ง พระ ราช พงษาวดาร พิศดาร ออก เปน ๓ ภาค ๆ ละ เล่ม ๆ ละ ชั้น เล่ม ๓ ใช้ ใน ประ โยค ๓ ชั้น ๑ ตาม หลัก สูตร์ ของ กรม ศึกษา ธิการ ใน เล่ม ๑ นั้น แบ่ง ตั้ง แต่ แผ่น ดิน สมเด็จ พระ รามา ธิบดี ที่ ๑ พระ เจ้า อยู่ หัว อู่ ทอง มา จน แผ่น ดิน สมเด็จ พระ สรร เพชฆ ที่ ๗ พระ ศรี สุธรรม ราชา เล่ม ๒ ตั้ง แต่ แผ่นดิน สมเด็จ พระ รามา ธิบดี ที่ ๓ พระ นารายน์ มหา ราช จน ถึง แผ่น ดิน สม เด็จ พระ บรม ราชา ที่ ๓ พระ ที่ นั่ง สุริยา มรินทร์ ในเล่ม๓ตั้ง แต่ แผ่นดิน สมเด็จ พระ บรม ราชา ที่ ๔ พระ เจ้า ตากสิน แล มาจน แผ่นดินสมเด็จ พระ รามาธิบดี ที่๔ พระบาท สมเด็จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์

แต่ หนังสือ พระ ราช พงษาวดาร พิศดาร นั้น เปน หนังสือ เก่า ยัง ไม่ ได้ ชำระ ต้น ฉบับ ซึ่ง ใช้ อักษร เคลื่อนคลาด ขาด ตก บกพร่อง มาก พาให้ ฟั่น เฟือน แก่ นักเรียน จะ เขียน อ่าน กรม ศึกษา ธิการ จึ่งได้ ชำระ ตรวจ แก้ อักษร ที่ ผิด แลขาด ตก บก พร่อง นั้นให้ ตรง ตามวิธี เรียน ของกรม ศึกษา ธิการ แล ศัพท์ ที่ ยาก ก็ แปล กำกับ ไว้ ข้าง ท้าย พอ เปน ทาง เข้า ใจ ของ นักเรียน กับ ได้ เทียบ เคียง บาง เรื่อง ที่ เคลื่อน คลาด ให้ ตรง ตาม พระ ราช พงษาวดาร สังเขป ที่ กรม ศึกษา ธิการ ได้ ชำระ แล้ว นั้น

๑ การ ที่ จะ เรียน หนังสือ พระราช พงษาว ดาร นี้ มี ความ รู้ ที่ จะ ชี้ ไว้ ให้ ครู ฝึก หัด นักเรียน ใช่ แต่ อ่าน อย่าง เดียว ใช้ เขียน ตาม คำ บอก ก็ ได้

๒ ครู จะ หัด ให้ นักเรียน เรียง ความ ก็ ได้ ถ้า อ่าน ถึง เรื่อง ตรง ใด

คำนำ

ซึ่ง มี ลักษณ เปน ใบ บอก ครู จึงให้ นักเรียน แต่ง เปนใบ บอก ราช การขึ้นบ้าง ตาม ตัว อย่าง ที่ วาง ไว้ ข้าง ท้าย เล่ม นี้

๓ ถ้า เรื่อง ที่ จะ ทำ นั้น จะ เปน วิธี ราย งานก็ ให้ ทำ เปน ราย งานระยะ ทาง, หรือ วิธี ชม นก ชมไม้ แล ชม สัตว์ หรือ มัจฉา ชาติ โดย คำนำต่างๆ ก็ได้ ซึ่ง ใช้ เกี่ยว ไป ใน สยาม เวย ยากรณ์ ฉันทลักษณ์ นั้น

๔ ถ้า ถึง ที่ข้าศึก รบ ขัน เข้า ก็ ดี หรือ มี พระ ราช ศาสน์ ศุภอักษร มา ก็ ดี ครู ควร ตั้ง คำ ถาม ให้ ศิษย์ ตอบ คำ หารือ แก้ กระ บวน ศึก แล แต่ง ตอบ ราช ศาสน์ ศุภอักษร ด้วย ก็ ได้

๕ ครู ต้อง หา เรื่อง ใน พระ ราช พงษาวดาร นี้ มา ตั้ง คำ ถาม ให้ มาก ๆ " เช่น ตัว อย่าง ว่า ปืน ใหญ่ บอก หนึ่ง หนัก มาก เหลือ กำลัง ที่ จะ ชัก รอก ขึ้น กว้าน ขึ้น ชั่ง ให้ รู้ ว่า หนัก เท่าไร นั้น นักเรียน จะ คิด อย่างไร จึ่ง จะ รู้ น้ำ หนัก ปืน ได้ ,, ดั่งนี้ เปน ต้น หรือ ใน คำ ปฤกษา หารือ พระ ราช โอง การ ดำรัส ถาม ก็ ดี แม่ทัพ หารือก็ ดี ควร ถาม สำหรับ ให้ เด็ก ตอบได้ จำ เรื่อง แม่น เปน ตอน ๆ แล้ว ก็จะ ต่อ เรื่องกัน ง่าย ให้ ดูหมาย เหตุ เบ็ด เตล็ด ข้างท้าย แล้ว เล่า เรื่องหรือ แต่ง เรื่อง บ้าง ตาม แต่ ครู คิด เห็น ว่า ข้อ ใด ควร

อนึ่ง เปน นิยม อย่าง หนึ่ง ที่ นักเรียน ทุก คน จะ ถือ ไว้ ใน ใจ ด้วย จะเปน นักเลง อ่าน หนังสือ คือ ว่า ถ้า พบ หนังสือ หรือ จะ อ่าน เมื่อ ใด ก็ ดี ต้อง ดู หนังสือ หรือ เรื่อง แล คำนำ บาน แพนก สารบาน เรื่อง หมาย เหตุ ของหนังสือ ให้จง ได้ หนังสือ พระ ราช พงษาวดาร นี้ เรา ย่อม นับ ถือ ว่า เปนหนังสือ สำหรับ ชาติ ของ เรา ๆ จะ ไม่ รู้ กัน เลย นั้น เท่า กับ เรา ไม่ รู้จัก ตัว ของ เรา เอง ก็ ตัว ของเรา เอง ไม่ รู้ จัก แล้ว เราจะ รู้ จัก คน อื่น อย่างไรได้ ฯ ล ฯ ล ฯ

หลวง ประเสริฐ อักษรนิติ์ ปลัด กรม ๆ ศึกษา ธิการ

ร,ศ, ๑๒๐

ห้องสมุด กระทรวงศึกษาธิการ

พระราชพงษาวดารพิศดาร เล่ม ๓

พระบรมราชวงษ์ที่

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔

พระเจ้าตากสิน

อนึ่งแต่ ณ วัน ๗ฯ ๕ ๒ ค่ำ ปีจออัฐศก. ขณะเมื่อกรุงเทพมหานคร ยังมิได้เสียนั้น, พระเจ้าอยู่หัวอันมีอภินิหาร, นัยในเนื้อหน่อ[๑] พุทธางกูร—เจ้า, ตรัสทราบพระญาณว่า, กรุงศรีอยุทธยาจะ เปนอันตราย[๒]— แต่เหตุที่อธิบดิเมือง, แลราษฎรมิเปนธรรมะ จึงอุสาหด้วยกำลังกรุณา[๓], แก่สมณ—พราหมณาจารย์— แลพระ บวร[๔]พุทธศาสนา—จะเสื่อมสูญ, จึงชุมนุมพักพวกแลพลทหารจีน ไทยประมาณ ๑๐๐๐, สรรพด้วยเครื่องสาตราวุธ, ประกอบด้วย ทหารผู้ใหญ่นั้น. พระเชียงเงิน, พรหมเสนา, ขุนอภัยภักดี, หลวงพิไชยอาษา, หมื่นราชเสน่หา. หลวงราชเสน่หา ยกออก ไปตั้ง ณ วัดพิ[๕]ไชย—อันเปนมงคล—มหาสถาน— ด้วยเกด[๖]บรม— โพธิสมภาร—เทพย—เจ้าอภิบาล—รักษาพระบวรศาสนา— ก็ต้อง สาธุการ. ยังกาลให้วรรษา[๗]การ—ห่าฝนตกลงเปนมหา—วิไชย— ฤกษ์. จำเดิมแต่นั้นมา จึงให้ยกพล[๘]—พยุหะกองทัพออกจาก วัดพิไชย. ฝ่ายกองทัพพม่าออกมาเปนเพลาย่ำฆ้องค่ำ, ยาม เสาร์, ได้รบกันกับพม่า, ๆ มิอาจต่อต้านทานมิได้, ถอยไป, ก็ดำเนินด้วยพลทหาร โดยสวัสดิ[๙]—ภาพ—ไปทางบ้านข้าว เม่า, ก็บันลุถึงบ้านสามบัณฑิตย์.

เพลาเที่ยงคืนประมาณ ๒ ยามเศษ, เพลิงเกิดในกรุง[๑๐]—เทพ—

มหา—นคร— ให้แต่ท่าทราย ตลอด ถนนหลวง, ไปจนถึง วัดฉัต
ทันต์ แสง เพลิง รุ่งโรจโชตะนา[๑] การ— ครั้นได้ทัศนา[๒] การ—เห็น ก็
สังเวช[๓]—สลดใจ, ด้วยอาไลยถึงสมณพราหมณาจารย์, ขัติยวงษา[๔]
นุวงษ์—แลเสนา—พฤฒา—มาตย—ราษฎร— แลพระบวรพุทธ
ศาสนา มิใคร่ จะไปได้ ครามิใจ ย่อหย่อน จาก อุษาห, ซึ่ง ตั้งปะนิ[๕]
ธาน—จะกู้กรุงเทพ มหา นคร, กับทั้ง พระบวร พุทธสาศนา. เทพย
เจ้า จึ่ง ดลใจให้ ตั้ง สติ สม ปฤดีมี กำลัง กรุณา หุสาหะ

ครั้นรุ่ง ณ วัน ๑ฯ๕ ๒ ค่ำ, ลุศักราช ๑๑๒๘ ปีจออัฐศก, ให้ยกกอง
ทัพไปถึงบ้านโพสาวหาร. (หรือจะเปนสามวิหาร) พม่ายกกองทัพ
ติดตามไป, จึ่งให้ ตระเตรียมพลทหารจีน, ทหารไทยไว้. ครั้นกอง
ทัพ พม่า ยก มา ถึง, จึ่ง ดำเนิน นำ พล ทหาร ออก รบ เปน สามารถ
พม่า แตก กระจัด กระจาย พ่ายไป. เก็บได้ เครื่อง สาตรา วุธ เปน
อัน มาก. จึ่ง หยุดประทับแรม อยู่ ณ วัดบ้านพรานนก. ฝ่ายทแกล้ว
ทหาร ออกไป ลาด เที่ยว หา อาหาร, จึ่ง พบ กองทัพ พม่ายก มา แต่
บาง คาง, พม่าไล่ ติดตาม มาถึง ที่ ประทับ. จึ่ง ขึ้นมา กับ ม้าทหาร
๔ ม้า ออก รับ กอง ทัพ พม่า ก่อน, จึ่ง กอง ทัพ ทั้งปวง ตั้ง เปน ปีก
กา, ออก รบ แซง สอง ข้าง. กอง ทัพ พม่า ๓๐ ม้า, แตก ย่น หก
หลัง ลงไป ถึง พล เดิน เท้า ๒๐๐๐ แตก กระจายไป.

ฝ่าย ทแกล้ว ทหาร ทั้งปวง, เห็น กำลัง บุญฤทธิ์[๖]—เปน
มหัศจรรย์—ดั่ง นั้น, ก็ ยำ เกรง ยก ย่อง ว่า, เปน
จอมกระษัตริย์[๗]—สัม มุติ—วงษ์.—

ครั้น รุ่ง ขึ้น ณ วัน ๒ฯ๖ ๒ ค่ำ ปีจออัฐศก, ขุนชำนาญไพรสณฑ์,
แล นาย กอง สวามิภักดิ์ เอา ช้าง มา ถวาย พลาย ๕, พัง ๑, เปน

๒ เชือก, จึ่ง นำ เสด็จ ดำเนินไป ถึง บ้าน คง, หยุด ประทับร้อนใน ที่ นั้น. แล้ว สั่งให้หา ขุน หมื่น พัน ทนาย บ้าน ออก มา จะ ประสาธ—ราโชวาท—โดย ดี. ขุน หมื่น พันทนาย บ้าน, มิได้เชื่อ บาระมี จัก แขง คิด ประทุษฐ ร้าย, ซ่อง สุม ทหาร ไพร่ ไว้ค่อย จะ ปอง ทำร้าย.

ครั้น ตรัส แจ้ง เหตุ นั้น แล้ว, มิได้ จอง เวร, ว่า เปน ข้า ขอบ ขันธ สีมา มิ อิจฉาการ— แต่จะ ให้เปน สุข พร้อม กัน. จึ่งให้ทหาร ไป ว่า กล่าว เกลี้ย กล่อม โดย ธรรม—ราช ประเพณี— ๓ ครั้ง, ก็ มิได้ อ่อน น้อม ท้า ทาย อีก. ดำริห์ ว่า เปน ผล—กรรม—แห่ง สัตว์ ทั้งปวง แล้ว.

ครั้น ณวัน ๓ ฯ ๒ ค่ำ ปี จอ อัฐศก, จึ่ง ขึ้น ม้า นำพลทหาร ๒๐ ฝ่าเข้าไป. ขุน หมื่น ทหาร ชาว บ้าน คง มาก กว่า ๑๐๐๐, ออก ต่อ สู้ ยิง ปืน สกัด น่าหลัง ทำอันตราย, ด้วย เดช บาระมี จะได้ ถูก ต้อง ผู้ ใด ๆ หามิได้. จึ่ง ขับ ม้านำหมู่ทหารบุกรุกไล่ เข้าไป, ให้ ทหารปีน ขึ้น หัก ค่าย เข้าได้, ไล่ ตะลุม บอน ฟัน แทงทหาร ชาว บ้านคง, ก็ แตก กระจาย แหก ค่ายหนีไป, ได้ ช้าง พลาย ช้างพัง ๗ ช้าง. ได้ หิรัญ—สุวรรณ์—ธัญญา หาร—เปน อัน มาก.

ครั้น ณวัน ๔ ฯ ๒ ค่ำปีจออัฐศก, ยก พล ทหารออก มา ประทับ ตำบล หนองไม้ทรุม, ตาม ทาง บ้าน เมืองนคร นายก. ประทับ ร้อน แรมไป ประมาณ ๒ วัน ถึง บ้าน นา เริ่ง หยุด ประทับ. ยก แต่ นั้น วัน หนึ่ง, จึ่ง ถึง เมือง ปราจิณ, ข้าม ด่าน กบ แจะหยุด พัก พล หุง อาหาร ฝ่าย ฟาก ตวัน ออก. แล้ว ให้ พล นิกาย ข้าม ทุ่งไป จน เพลา บ่าย ๕ โมง, ตรัส ทราบ ว่าพระเชียงเงิน, ขุน พิพิธ วาที, นักพระ องค์ ราม เจ้า กรุง—กัมพูชา—ธิบดี—มามิทัน. จึ่ง ทรงม้า กับ มากับ

หลวงพรหมเสนา, จะเร่งพวกพระเชียงเงินมิได้พบ.

ครั้นรุ่งขึ้น ณวัน ๒ ฯ๑๓ ๒ ค่ำ ให้ยกพลทหารเข้าไปในป่า, หยุดประทับที่สำนักหนองน้ำ, ทรงอาหารสำเร็จแล้ว, เพลาบ่าย ประมาณ ๒ โมง, จึ่งพระเชียงเงินมาถึง, ให้โบย ๓๐ ทีแล้ว, ก็ตรัสเห็นกิริยาว่า, มิเปนใจด้วยราชการ, จึ่งสั่งให้ประหารชีวิตร์เสีย. นายทัพนายกองทูลขอชีวิตร์ไว้. ครั้นเพลาบ่ายประมาณ ๔ โมง, พม่าไล่แทงฟันแทงคนซึ่งเลื่อยล้าวิ่งหนีมาตามทาง. ทอดพระเนตร์เห็น จึ่งให้นายบุญมี, ขึ้นม้าใช้สวนทางไปได้ประมาณ ๒๐๐ เส้น. พบกองทัพพม่ายกมาแต่ปากน้ำเจ้าโล้, ทั้งทัพบกทัพเรือ, มาขึ้นที่ท่าข้าม. ครั้นเห็นจึงเที่ยวเสียงฆ้องกลองพูดจากัน, ว่าเปนพม่ามั่นคงแล้ว, ก็กลับม้าควบมากราบทูลตามได้เห็นนั้น. จึ่งสั่งให้พลทหารตั้งปืนคับใหญ่คับน้อย ดาไว้ต่างค่าย, แล้วให้คนหาบเสบียงครอบครัวไปก่อน. แต่พระองค์กับทหารประมาณ ๑๐๐ เศษ, คอยรับพม่า. ครั้นเพลาบ่ายโมงเศษ, พม่ายกกองทัพมาถึง, จึ่งเสด็จนำหน้าทหารด้วยหลวงชำนาญไพรสณฑ์, พระเชียงเงิน, นายบุญมี, นายทองดีทหาร, นายแสงทหาร, ออกไปรับพ้อพม่านอกปืนใหญ่น้อย ซึ่งดาไว้ประมาณ ๖ เส้น ๗ เส้น. พม่ายกทัพเรียงเรียบมาจำเภาะในพงแขม. ครั้นเข้ามาใกล้ได้ที่แล้ว จึ่งให้ยิงปืนเปนอันหนึ่งอันเดียว, ถูกพม่าล้มตายเปนอันมาก. พม่าที่ยังอยู่นั้น อุดหนุนกันเข้ามาอีก, จึ่งพ้อให้ไล่เข้ามาแล้ว ยิงปืนใหญ่น้อย ถูกพม่าล้มตาย ทับกันเปนอันมาก. พม่าอุดหนุนกันเข้ามาอีก, วางปืนคับเข้าคำรบสาม, พม่าแตกกระจัดกระจาย

พ่ายไป. จึ่งให้พลทหารโห่ร้องตีฆ้องสำทับ, พม่าแตกหนีไปจะคุมกันเข้ามิได้. จึ่งให้ยกพลนิกายประทับตามลำดับ, บ้านหัวทองหลาง, พานทอง, บางปลาสร้อย, ถึงบ้านนาเกลือ. นายกลมคุมไพร่พลทหารอยู่ที่นั้น, คอยสกัดคิดประทุษร้าย, จึ่งช้างพระที่นั่งสูรรพ—ด้วยเครื่องสรรพ—ยุทธ์—ทรงพระแสงปืนต้นรางแดง. กับด้วยหมู่โยธา—ทหาร—เข้าไปในระหว่างทหารนายกลมอยู่นั้น. ด้วยเดชะบรมโพธิสมภาร, นายกลมแลพวกโยธาทหารทั้งนั้น, ให้สยดสยองกลัวอานุภาพ. วางสาตรา—วุธ—เสีย, แล้วกรายถวายบังคมอ่อนน้อมเป็นข้าใต้ลออง. จึ่งนำเสด็จดำเนินเข้าไปประทับในสถานอันเป็นสุขสมควร, แล้วพระราชทานราชทรัพย์แลราโชวาท, ให้ตั้งอยู่ในยุติธรรม.—

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ๑ ฯ๖ ๒ ค่ำ นายกลมคุมไพร่ ๑๐๐, นำเสด็จไปถึงหยดประทับแรมอยู่ที่นั้น, รุ่งขึ้นยกมานาจอมเทียนประทับแรมอยู่ที่นั้นคืนหนึ่ง, แล้วจึ่งมาแรมทุ่งไก่เตี้ย. รุ่งขึ้นมาประทับแรมสัตหีบ, แล้วยกมาชายเคลประทับแรม, เพลารุ่งขึ้นมาประทับแรมหินโด่ง, รุ่งขึ้นมาประทับแรมน้ำเก่า. ผู้รั้งบุญ, เมืองระยอง, กับกรมการทั้งปวง, ชวนกันมาต้อนรับเสด็จ, ถวายธัญญาหารเกวียนหนึ่ง. นำดำเนินมาถึงท่าประดู่, จึ่งพระราชทานปืนสิลาบอกหนึ่งแก่ผู้รั้งเมืองระยอง, เสด็จมาประทับอยู่ ณ วัดลุ่ม ๒ เวร, สั่งให้จัดให้ลำเลียงอาหารตั้งค่ายขุดคู. แลนายบุญรอดแขนอ่อนนายหมวด, นายบุญมาน้องเมียพระยาจันทบุรี, เข้ามาถวายตัวทำราชการ. จึ่งนำเอาคุยหรหัสคดีมากราบทูลว่า, ข้าพระพุทธเจ้าแจ้งเหตุว่า, ขุน

ราม, หมื่นช่อง, นายทองอยู่นกเล็ก, ขุนจ่าเมืองด้วง, หลวงพลแสนหาญกรมการเมืองระยอง, คบคิดกันคุมพักพลทหารประมาณ ๑๕๐๑ เศษ, จะยกเข้ามากระทำประทุษร้าย, จึ่งมีพระราชบริหารดำรัสสั่งให้หาผู้รั้งเมืองมาถามว่า, กูมากระทำราชกิจทั้งนี้, ด้วยกรุณาจิตร์, จะให้สมณทวิชาจารย์ประชาราษฎรทั้งปวงเปนสมานศุข—สามัคคี— มิได้มีวิหิงษาการ—อุบายประพฤติทุจริต แก่ท่านทั้งปวงประการใดหามิได้ และขุนหมื่นทั้งนี้คบคิดการจะทำประทุษร้าย, แต่ผู้มีกรุณาจิตร์นั้น, ยังจะจริงดุจหนึ่งนี้ฤๅประการใด. ผู้รั้งเมืองมิรับ, ตรัสทราบพระญาณด้วยอาการกิริยา. จึ่งตรัสสั่งให้หลวงพรหมเสนาคุมตัวจำไว้, แล้วมิไว้พระราชหฤไทย, จึ่งสั่งให้ทหารตระเตรียมตัว, สรรพด้วยเครื่องสรรพาวุธ, ผูกช้างม้าปืนใหญ่น้อยตั้งจุกช่องทางไว้ครบสรรพ.

ครั้นณวันฯ เพลาประมาณทุ่มเศษ, อ้ายเหล่าร้ายยกพลให้ทหารลอบเข้ามาตั้งค่ายล้อมได้สองด้านแล้ว, โห่ร้องยิงปืนใหญ่น้อยระดมเข้ามา, จึ่งตรัสให้ดับแสงเพลิงเสีย. จัดทหารประจำหน้าที่สงบกันไว้แล้ว, เสด็จกับด้วยทหารจีนทหารไทย, ๆ ถือปืนคาบสิลา, หลวงชำนาญไพรสณฑ์, นายทองดีทหาร, หลวงพล, หลวงเชียงเงินท้ายน้ำ, หลวงพรหมเสนา, นายบุญมี, นายแสงทหาร, นายศรีสงคราม, นายนาคทหาร, ทำมรงค์อิ่ม, ทหารจีน, หลวงพิพิธ, หลวงพิไชย, ขุนจ่าเมืองเสือร้าย, หมื่นท่อง, หลวงพรหม ถือดาพง้าว. เสด็จออกเที่ยวตรวจตรารอบค่ายดูท่าทางข้าศึก, จะเข้ามาแห่งใดตำบลใด. และอ้ายเหล่า

ร้ายชื่อ ขุนจ่าเมืองด้วง, กับทหารประมาณ ๓๐ คน, ล้อมได้ตะพานวัดเนิน, เข้ามาใกล้ค่ายหลวงประมาณ ๕ วา ๖ วา, จึ่งสั่งให้วางปืนใหญ่พร้อมกัน, ถูกขุนจ่าเมืองด้วงกับทหารทั้งปวง, ซึ่งเดินตามกันนั้นตกตะพานพร้อมกันตายเปนอันมาก. จึ่งตรัสให้ทหารจีนเข้าตะลุมบอน, พื้นแทงฟันข้าศึกตักค่ายอ้ายเหล่าร้าย, ล้มตายแตกหนีไป, หมู่ทหารไล่ติดตามไปทางประมาณ ๕๐ เส้น ๖๐ เส้น, จึ่งให้ลั่นฆ้องไชยสัญญาเรียกพลทหารเข้าค่ายให้พร้อม, แลหมู่ทหารทั้งปวงเข้าในค่าย, จุดเพลิงเผาขึ้นแห่งหนึ่ง. เก็บเอาเครื่องสาตราวุธหิรัญสุวรรณวัตถาธัญญาหารครอบครัวเปนอันมาก. ตรัสให้ยับยั้งอยู่บำรุงทแกล้วทหาร, ให้มีกำลัง, ณ เมืองระยองนั้นช้านานประมาณ ๗ วัน ๘ วัน

ครั้น ณ วันฯ จึ่งสั่งให้ประชุมเสนาทหารนายทัพนายกองไทยจีนทั้งปวงพร้อมกัน, จึ่งตรัสประภาษ—ให้ปฤกษาว่า เราจะกระทำการทั้งนี้, ด้วยวิเหยา—อาธรรม—หามิได้ จะให้เปนศุขมีประโยชน์, แก่สมณพราหมณาประชากรทั้งปวง, จึ่งจะเปนเกียรติยศสืบไป. แลเมืองจันทบุรีนี้จะถึงแก่กาลพินาศ, ดุจเมืองระยอง. เอนดูสัตว์ทั้งปวง, จะเห็นผู้ใดมีอัชฌาไศรย—จะให้ไปเปนวาจาโดยยุติธรรม. ให้พระยาจันทบุรีอ่อนน้อมลง, อย่าให้เกิดยุทธสงครามเดือดร้อนแก่สมณพราหมณาประชาราษฎรได้นั้น. จึ่งเสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงปฤกษาพร้อมกัน, กราบบังคมทูลว่า, เห็นแต่นายบุญมีมหาดเล็ก, นายบุญรอดแขนอ่อน, นายบุญมาน้องเมียพระยาจันทบุรี, สามคนนี้จะได้ราชการ

ครั้นตรัสเห็นด้วยแล้ว, จึ่งสั่งให้ไปตามคำปฤกษา. จึ่งนายเผือกญวน, นักมาเขมร, รับอายาข้าหลวงสามคนโดยทางชลมาค, แต่ณวันไปหยุดอยู่ปากน้ำระยอง. ใช้ใบไปประมาณ ๕ วัน, ถึงปากน้ำจันทบุริ. ครั้นเพลารุ่งขึ้นเช้าจึ่งเข้าไปหาพระยาจันทบุริ, เจรจาโดยธรรม[๑] ราช—ประเพณี—กระแสรับสั่งนั้น.

พระยาจันทบุริมิความยินดี, สั่งให้ขุนรางวางทำสัมมาคารวะเลี้ยงดูโดยปรกติยิ่งยอมด้วย, ว่าอีก ๑๐ วันข้าพเจ้าจึ่งจะแต่งออกไปรับเสด็จ, ณกองทัพเข้ามาณเมืองจันทบุริ, จะคิดราชการแก้ผี้มือพม่า. ครั้นณวันเพลาบ่าย ๓ โมงจึ่งแต่งเรือรบลำ ๑ มีพลกะเชียง ๒๐ สรรพด้วยเครื่องอาวุธ. พระยาจันทบุริลงเรือด้วยข้าหลวง, ออกมาส่งณปากน้ำถึงที่เรือทอดอยู่นั้น แล้วพระยาจันทบุริภาข้าหลวง, นายเผือก, นักมา, ขึ้นบนศาลา[๒]เทพารักษ์[๒]— ชวนกันให้กระทำความสัตย์แก่กัน, แล้วกลับแคลงมาถามว่า, เราได้ให้ความสัตย์เปนมิตหายร่วมชีวิตร์กันแล้ว. อย่าได้อำพลางกันเหตุผลร้ายดีประการใด, จงบอกกล่าวแก่เราแต่ตามจริงเถิด.

ข้าหลวงจึ่งตอบว่า, เราได้เปนมิตร์ร่วมชีวิตร์เดียวกันด้วยท่านแล้ว, จะสู้เสียชีวิตร์รักษาสัตย์ธรรมนั้นไว้มิให้เสีย, ท่านอย่าได้แคลงใจเลย. อันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งเรานี้, มีพระราชจริตปราศจากพ้อลวง. ถ้าจะมีราชบริหารตรัสสิ่งใดแล้ว, ก็เปนสัตย์มิได้หวาดไหว, ตั้งพระไทยสถิตย์อยู่ในพรหม[๓]วิหาร,— เพื่อจะให้เปนพุทธบารมีสืบไป. อันบุทคล

ผู้ใด มิได้ คิด ประทุษฐร้าย ก่อน แล้ว, และ จะให้ เบียดเบียน นั้น มิได้ เลย. ท่าน จง ตั้ง ภักดี จิตร์—อย่าให้ จลาจล. พระยา จันทบุรี ก็ มีใจ ยินดี สวามิภักดิ์, แล้ว ฝาก เครื่อง ราช กระยา หารให้ มา ถวาย, แล้ว ข้า หลวง ก็ ออก จาก ปาก น้ำ จันทบุรี, วัน หนึ่ง ก็ ถึง ปาก น้ำ ระยอง, จึ่ง เอา เนื้อความ นั้น กราบ ทูล. ครั้นได้ทรง ฟังก็มี พระ วิจารณ[๒]—ราช คำริห์ โดย รอบ คอบ แล้ว, ทรง พระ มัธยัศ—ไว้ใน ราช หฤไทย ครั้น อยู่มา ประมาณ ๑๐ วัน ถึงยฏี[๓] ญาณสัญญา แล้ว, พระ ยา จันทบุรี จะได้ มา ตามิได้. ใช้ให้คนเอา เข้าเปลือก บันทุก เรือ ประมาณ ๔ เกวียน มา ถวายณเมืองระยอง.

ครั้น ณ วัน ฯ นาย บุญ เรือง มหาดเล็ก, ผู้รั้ง บาง ละมุง คุม ไพร่ ๒๐ คน ว่า, พม่าใช้ ให้ ถือ หนังสือ ออกไป เมือง จันทบุรี, ให้ แต่ง ดอกไม้ เงิน ทองไป ณะโพธิ์ ๓ ต้น. พระ หลวง ขุน หมื่น นาย ทัพ นาย กอง แจ้ง กิจ นั้น มิได้ไว้ใจ, ว่า เปน พวก พม่าๆ ให้ มา ด้วย กล อุบายใช้ ให้ ติด ตาม เรา, จะไว้ ให้ อยู่ในกองทัพ เรา มิได้, ด้วย เอาใจ ออก หาก จาก กรุง เทพ แล้ว. และ นาย บุญ รอด แขน อ่อน, กราบ ทูล จะขอเอาตัวไปประหาร ชีวิตร์ เสีย. ทรงพระ กรุณา ขอ ชีวิตร์ไว้, จึ่ง ตรัส ประภาษ ด้วย พระ ราช อธิบาย ว่า, พม่า มา ล้อม กรุง ครั้ง นี้, ผู้ใด จะ ตั้งใจเข้า ด้วย พม่า นั้น ตามิได้, แต่ ถึง กาล แล้ว หาก จำเปน. อนึ่ง นาย บุญ เรือง ผู้ รั้ง บางละมุง, มิได้เปน ข้าใช้ เรา มา แต่ ก่อน, เห็น จะได้ ราชการ อยู่. แล้ว ราชการ เมือง จันทบุรี ก็ ยัง มี, ผู้ รั้ง บาง ละมุง กับ พระ ยา จันทบุรี, เปน มิตร์ ชอบ กัน, เรา จะใช้ให้เอา หนังสือ พม่า นี้ไป ถึง พระ ยา จันท บุรี.ๆ ก็ จะ ยก กอง ทัพ มา รับ เรา เข้าไป คิด ราชการ ด้วย

กันด้วยปฏิญาณสัญญา, และจะได้แจ้งในความสัตย์สุจริตนั้นด้วย.

หนึ่งพม่าตั้งอยู่ณะเมืองธนบุรี, แลล้อมกรุงเทพ ฯ ได้มีหนังสือสัญญาออกมาถึงพระยาราชาเสรฐี, พระยาราชาเสรฐีแต่งกองทัพลำเลียงอาหาร, เข้ามาช่วยถึงปากน้ำ. พม่าทำอันตรายสกัดทางอยู่ไปมิถึง, สิ้นสะเบียงอาหารแล้วกลับไป, เห็นว่าความชอบเมืองพุทไธมาศมีแก่กรุงอยู่. ยังนี้เราจะให้มีศุภอักษร, ไปให้พระยาราชาเสรฐียกพลทหารเข้ามาช่วยกันตีพม่า, ซึ่งตั้งอยู่เมืองธนบุรี, จึ่งจะเปนความชอบแก่พระยาราชาเสรฐีสืบไป, นายทัพนายกองทั้งปวงเห็นชอบด้วยจึ่งให้แต่งศุภอักษร, ออกไปเมืองพุทไธมาศ.

ณ วัน ๗ ๔ ค่ำ ศก, เมื่อเสด็จสถิตย์ณเมืองระยองนั้น, หมู่ประจามิตรซึ่งแตกไปจากเมืองระยอง, ลักลอบเข้ามาลักโคกระบือช้างม้าเนือง ๆ ไป. จึ่งตรัสว่าเรากรุณามันว่า, เปนข้าในขัณฑสีมาจะใคร่ทำนุบำรุง, จึ่งมิได้กระทำอันตราย, มันก็ได้อ่อนน้อมยังจะคิดประทุษฐร้ายสืบไป, ก็เปนผลวิบากให้บังเกิดเปนอาสัจ—อาธรรมฉนี้, จะละไว้มิได้. จึ่งกรีธาพลทหารยกออกจากเมืองระยอง, ไปณะบ้านประแสบ้านไร่บ้านค่ำบ้านตราแกลง, ซึ่งอ้ายขุนรามหมื่นซ่องตั้งอยู่นั้น. ครั้นเพลาอุษาโยค ทรงเครื่องราชวิภูสิต,— สำหรับรณรงค์—ยุทธสงคราม เสด็จนำพลทหารเข้าไล่กระโจมพื้นแทงยิงปืนใหญ่ปืนน้อย, อ้ายเหล่าร้ายแตกตื่นไป. แลอ้ายขุนราม, หมื่นซ่องหนีไปอยู่กับพระยาจันทบุรี, จับได้ทหารหมื่นซ่องนายบุญมีบางเหี้ย, นายแทน, นายมี, นายเมืองพม่า, นายสนหมอ, นายบุญมีบุตรนายสน, ครอบ

ครัวผู้คนช้างม้าโคกระบือเกวียน ซึ่งอ้ายเหล่าร้ายลักเอาไปไว้แต่ก่อนเปนอันมาก. แล้วเสด็จยกพลนิกายกลับมา ณ เมืองระยอง, บำรุงทแกล้วทหาร, เครื่องสาตราวุธยิ่งใหญ่ยิ่งน้อย, เกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎร, อันแตกตื่นออกไปอยู่ป่าดง, ได้เปนอันมาก, ก็เสด็จยับยั้งท่าพระจันทบุรี อยู่ณป่าดง.

ครั้น ณ วัน ๔ ค่ำ ศก, พระพิไชย, แลนายบุญมีไปถึงปากน้ำพุทไธมาศ, จึ่งนำเอาศุภอักษร, แลสนองพระองค์อย่างฝรั่งขึ้นไปพระราชทาน, แลเจรจาตามศุภอักษรนั้น, พระยาราชาเสรฐีก็มีความยินดี, ว่าฤดูนี้จะเข้าไปขัดด้วยลมจะมิทันต่อเดือน๘, เดือน๙, เดือน๑๐, จึ่งจะยกพลทหารเข้าไปช่วยราชการ. ครั้น ณ วัน ๑ ๕ ค่ำศก, ได้ศุภอักษรตอบ, แลเครื่องราชบรรณาการ, มาถึงปากน้ำระยอง ณวันฯ นายบุญมีจึ่งนำเอาองค์ไตเรือง, ทหารจีน, เครื่องราชบรรณาการ, ขึ้นกรายทูลถวาย ณ ค่ายท่าประดู่.

ลุศักราชฯ พระราชดำริห์แล้ว, ให้หาเสนาบดีนายทัพนายกองมาเฝ้าพร้อมกัน, จึ่งปฤกษา—ว่าเราปรารภ—การ ครั้งนี้สู้เสียชีวิตร์, เพราะกรุณาแก่สัตวโลกย์ซึ่งหาที่พำนักนี้มิได้, แลแผ่นดินจะไม่จลาจลสมบูรณ์, เปนที่ตั้งพระศาสนาได้นั้น, เพราะปราศจากหลักตอ, คือคนอาสัตย์อาธรรม์. แลบัดนี้นายทองอยู่นกเล็ก, ซึ่งตั้งอยู่เมืองชลบุรี. ประพฤติพาลทุจริตคอยปองกระทำข่มเหงอาณาประชาราษฎรผู้หาที่พึ่งมิได้, บันดามีน้ำใจภักดีจะมาพึ่งเรานั้น, นายทองอยู่เปนเสี้ยนหนามสกัดตัดสัญจร—คนทั้งปวงไว้, เราควรจะไปสั่งสอนทรมาน—

นายทองอยู่ได้ตั้งอยู่ตามทางราชการก่อน, สมณพราหมณ อาณาประชาราษฎรจึ่งจะได้อยู่เปนศุข. เสนาบดีนายทัพนายกองก็เห็นพร้อมกันตามพระราชดำริห์.

ครั้นณวันฯ๑ฯค, จึ่งสั่งให้ยกพลทหารเสด็จพระราชดำเนิรไปตามสถลมารค, เสด็จประทับอยู่บ้านหนองมน. ให้ทหารไปสอดแนมดูได้เนื้อความว่า, นายทองอยู่ให้เตรียมพลทหารสาตราวุธยิ่งใหญ่ยิ่งน้อยไว้พร้อม, จึ่งให้พลทหารเข้าไปหยุดประทับณวัดหลวง, ทางไกลเมืองประมาณ ๑๐๐ เส้น, จึ่งให้นายบุญรอดแขนอ่อน, นายชื่นบ้านไข้, ซึ่งเปนสหายกับนายทองอยู่, เข้าไปว่ากล่าวโดยยุติธรรม. นายทองอยู่ก็อ่อนน้อมโดยดี. นายบุญรอด, นายชื่น, จึ่งพานายทองอยู่นกเล็กเข้ามาเฝ้าณวัดหลวง, สามิภักดิ์กระทำความสัตย์ถวาย. แล้วก็นำเสด็จให้เข้าไปในเมืองชลบุรี, ประทับอยู่ณเก๋งจีน. นายทองอยู่จึ่งนำเสด็จทรงช้างพระที่นั่ง, นายทองมีมหาดเล็กควาญท้าย, เลียบทอดพระเนตรเมืองชลบุรี, แล้วพาขุนหมื่นกรมการมาถวายบังคม. ทรงพระกรุณานายทองอยู่, ให้เปนพระยาอนุราฐบุรีศรีมหาสมุทร์, ตั้งขุนหมื่นกรมการตามถานาศักดิ์เมืองชลบุรี แล้วพระราชทานกระบี่บั้งเงิน ๑, เสื้อแพรเข้มขาบดอกใหญ่ผ้าแดงดุมทอง ๙, เข็มขัดทองประดับพลอยสาย ๑, แล้วพระราชทานราโชวาทสั่งสอนว่า, แต่ก่อนท่านประพฤติการอันเปนอาธรรมทุจริตนั้นจงละเสีย, จงประพฤติกุศลสุจริต, ให้สมควรด้วยถานาศักดิ์แห่งท่าน, จะได้เปนเกียรติยศสืบไปในกาลปาวะสาน—, จะเปนวาศนาติดตามไปใน อนาคต— แล้วจึ่ง

ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

พระราชทานเงินตราไว้ ๔, สำหรับสมเคราะห์แก่สมณพราหมณาจาริย์, ประชาราษฎรผู้ยากไร้เข็ญใจ, ซึ่งขัดสนด้วยเข้าปลาอาหารนั้น, จึ่งตรัสสั่งพระยาอนุราฐว่า, ผู้ใดจงใจอยู่ในสำนักนี้ท่าน, ท่านจงโอยอ้อมอารีย์เลี้ยงดูไว้ให้เปนผล. ถ้าผู้ใดมีน้ำใจสามิภักดิ์จะคิดตามเราออกไป, ท่านจงอย่ามีน้ำใจอิจฉา, จงมีปมุทิตา—ปราโมช—อย่าให้ขัดขวาง. ช่วยส่งผู้นั้นออกไปให้ถึงสำนักนี้แห่งเรา, อย่าให้มีเหตุการณ์ประการใดได้, แลท่านจงบำรุงพระบวรพุทธศาสนา, อาณาประชาราษฎรให้ทำมาหากินโดยภูมิลำเนา,— อย่าให้มีโจรแลผู้ร้ายเบียดเบียนแก่กันได้, แล้วพระราชทานเงินตราแก่สัปะเหร่อ, ให้ขนซากกระเฬวะราก,— อันอดอาหารตายนั้นเผาเสีย, พระราชทานผ้าบังสุกุลทาน แล้ว, พระราชทานเงินตราอาหารแก่ยาจกวรรณิพก— แต่เมืองชลบุรีเปนอันมาก แล้วอุทิศกัลปนา— พระราชทานพระราชกุศลให้แก่หมู่เปรต ไปในปรโลกยนั้น, เพื่อเปนปัจจัย—แก่พระ—ปรมา—ภิเศก—สำโพธิ—ญาณ— ครั้น ณ วัน ฯ ศก, เสด็จกลับมาเมืองระยอง.

ฝ่ายพระยาจันทบุรี ซึ่งถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะมารับเสด็จนั้น, จะได้มาตามสัญญาหามิได้. ด้วยขุนราม, หมื่นซ่องอันเปนคนอาสัตย์นั้น, ยุยงว่ากล่าวให้คิดประทุษฐร้าย, ตกแต่งป้อมค่ายคูประตูหอรบเชิงเทิน, ตระเตรียมโยธาทหารสรรพด้วยเครื่องสาตราวุธปืนใหญ่ปืนน้อยเสร็จ, แล้วจึ่งคิดอุบายแต่งให้พระสงฆ์ ๔ รูป, ขึ้นมาเชิญเสด็จไปในเมืองจันทบุรี, แล้วจึ่งจะกุมจับพระองค์. พระสงฆ์ ๔ รูปมามิทัน, เสด็จไป

เมืองชลบุรี, พระสงฆ์นั้นก็ยังอยู่ท่า ณ เมืองระยอง. ครั้น
เสด็จถึงเมืองระยองเพลาเช้า, จึ่งเข้าไปถวายพระพรตามเรื่อง
ราวพระยาจันทบุรี, ใช้ให้มานั้น. จึ่งทรงพระดำริห์ด้วยพระ
วิจารณญาณ—อัน—คัมภิร์ภาพ ก็ทราบว่า, กรรมนิยมแล้ว
จึ่งจำให้เปนตามเหตุนั้น. ครั้นรุ่งขึ้นเพลาเช้า, จึ่งมีพระราชบริ
หารดำรัสด้วยนายทัพนายกองทั้งปวงว่า, พระยาจันทบุรีให้
พระสงฆ์มารับเรานี้, ใครจะเห็นร้ายดีประการใดบ้าง นาย
ทัพนายกองปฤกษาพร้อมกันแล้วกราบทูลว่า, ข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงเห็นว่า, พระยาจันทบุรีคิดประทุษฐร้ายเปนมั่นคง. จึ่ง
ตรัสว่าเมื่อเหตุเปนฉนี้แล้ว, ชอบจะไปฤาอย่าไปประการใด
นายทัพนายกองพร้อมกันกราบทูลว่า, ควรจะเสด็จพระราช
ดำเนิรไป, ด้วยจะได้ประโยชน์ ๒ ประการ. ประการหนึ่งแม้น
ว่าพระยาจันทบุรีจะเสียสัตย์, คิดประทุษฐร้ายก็ดี, จะได้ทรมาน
ให้เสียพยศอันร้าย. ถ้าพระยาจันทบุรียังตั้งอยู่ในความสัตย์,
ก็จะได้พระราชทานราโชวาทสั่งสอน, ให้ตั้งอยู่โดยยุติธรรม
ก็จะเย็นอกสมณพราหมณาประชาราษฎรทั้งปวง, จะได้เปน
อายุพระพุทธศาสนาสืบไปในอะนาคตไสมย—นั้น.

ครั้น ณ วัน ๕ ฯ ศก, เพลาเช้า อุษาโยค—ยามพฤหัศบดี
ตรัสให้ยกพลนิกายสรรพด้วยเครื่องสรรพาวุธ ออกจากเมือง
ระยองพระสงฆ์ ๔ รูป, นำเสด็จมาประทับร้อนแรมโดยระยะ
ทาง ๕ วัน ถึงท้ายตลาดบ้านบางกะจะหัวแหวน. ครั้น ณ วัน ๒ ศก,
จึ่งยกไปใกล้เมืองจันทบุรี.

ฝ่ายพระยาจันทบุรีจึ่งให้หลวงปลัด, กับขุนหมื่นมีชื่อ, ออกมา

น้ำ ทัพ คิด เปน กล อุบาย, จะให้ กอง ทัพ หลวง เลี้ยวไป ช้าง ทางใต้ เมือง, จะให้ ข้าม น้ำไป ฟาก ตวัน ออก, แล้ว จะ ยก พลทหารออก โรม ตี เมื่อ ข้าม น้ำ นั้น, ครั้น ตรัสทราบ จึ่งให้ นายบุญมี มหาดเล็ก ขึ้น ม้า ควบไปห้ามทหาร กอง น่า, มิให้ไปตามทางหลวงปลัดนำนั้น ให้กลับมาตาม ทาง ขวา, ตรงเข้าประตูท่าช้าง. เสด็จ ประทับพล ตำบล วัด แก้ว ริม เมือง จันทบุริ. จึ่งให้ พล ทหาร ตั้ง กอง ทัพ ล้อม รอบ พระ วิหาร วัด แก้ว, ซึ่ง เสด็จ ประทับ อยู่นั้น.

ฝ่าย พระยา จันทบุริ, ก็ ให้ พลทหาร ขึ้นประจำ รักษาน่าที่, แล้ว จึ่งใช้ ขุน พรหม ธิบาล, ผู้ เปน พระ เจ้าท้าย น้ำ, นายลิ่ม, นาย หก้ว แขก ทำมรงค์ พอน, นาย เม้ แขก, ออก มา ต้อน รับ เชิญ เศด็จ เข้า เมือง จึ่ง ตรัส ว่า พระ ยา จันทบุริให้มาเชิญ เรา เข้าไป นั้น, เห็นไม่ ต้อง ตาม ประเพณี ธรรม, ด้วย เหตุ ว่า ผู้น้อย ควร จะกระทำ สัมมา[๑]—คารวะ— แก่ ผู้ ใหญ่ จึ่ง จะชอบเปน มงคลแก่ตัว, แล จะให้เรา เปน ผู้ใหญ่ เข้าไป หา ท่าน อัน เปน ผู้น้อย ก่อน นั้น, มิ บังควร เปน มงคล แก่ พระยา จันทบุรีเลย. เรา ยังไม่ เข้าไป ก่อน, ให้ พระ ยา จันทบุริ ออก มา หา เรา, เรา จะได้ แจ้ง เนื้อ ความ ซึ่ง ขัดข้องในใจ เรา. ด้วยขุนราม หมื่นซ่อง, อัน เปน ชู้[๒]ชา มิตร์เรา, เข้าไป อยู่ด้วย พระ ยา จันทบุริ, จะ ทำให้ ทั้ง ๒ มี น้ำ จิตร์พิโรธ แคลง กัน. แม้ พระยา จันทบุริ จะ มิ ออก มา หา เรา ก็ ดี, จงส่ง แต่ ขุน ราม, หมื่น ซ่อง, ออก มา กระทำ ความ สัตย์ แก่ เรา แล้ว, เรา จะ เข้าไป ด้วย มิได้ แคลง, เรา ตั้ง เมตตา จิตร์ รัก เอ็น ดู พระ ยา จันทบุริ ประ ดุจ[๓]—น้องใน อุทร—เดียว กัน แห่ง เรา, ถึง พระ ยา จันทบุริ จะ ทำ ร้าย แก่ เรา, ๆ ก็ มิได้ ตอบ แทน จะ รักษา เมตตา

ธรรม นั้นไว้, ด้วย พระ ยา จันทบุริ มิได้ มี พิโรธ อันใด กัน กับเรา, แล้ว พระ ราชทาน เงิน แก่ ขุน พรหม ธิบาล, ๆ ก็ กลับ เข้าไป ว่า กล่าว ตาม ตำรัส นั้น. พระ ยา จันทบุริ จึ่งใช้ให้ ทำรงค์ พอน, กับ คน มี ชื่อ เอา ของ เสวย ออก มา ถวาย. ให้ พระ สงฆ์ ๔ รูป, ซึ่ง นำ เสด็จ มา นั้น ออก มา ถวาย พร ว่า พระ ยา จันทบุริ ให้ เชิญ เสด็จ เข้าไป. ตรัส ว่า ใน เมือง จันทบุริ นี้, ไม่ มี ฒรราวาศ—จะ ใช้ แล้ว ฤๅ จึ่ง ใช้ สมณะ, แล้ว จึ่ง มี พระ ราช บริหาร ตำรัส แก่ พระ สงฆ์ ว่า, ความ นี้ โยม ก็ ได้ สั่ง ไป แก่ ขุน พรหม ธิบาล แล้ว, ขอ ให้ ผู้ เปน เจ้า จง ไป บอก แก่ พระ ยา จันทบุรี ว่า, อ้าย ขุนราม, หมื่น ซ่อง, เปน ปัจจา มิตร์ แก่ ข้า พเจ้า, ยุยง พระ ยา จันทบุริ, ๆ หนุ่ม แก่ ความ จะ ฟัง เอา ถ้อยคำ อ้ายเหล่า นี้, ก็ จะ เสีย ที ที่ รัก เอ็นดู กัน. ถ้าแล พระ ยา จันทบุรี ตั้ง อยู่ ใน สัตย์ไมตรี, ก็ จง ส่ง ขุนราม, หมื่น ซ่อง ออก มา กระทำ ความ สัตย์ เสีย เถิด. พระ สงฆ์ ก็ ถวายพระพรลามา ว่า แก่ พระยา จันทบุริ. ๆ จึ่ง ใช้ หลวง ปลัด ออก มา ทูล ว่า พระ ยา จันทบุริ ที่ จะ มิได้ ตั้ง อยู่ ใน สัตย์ สามิภักดิ์—นั้น หา มิได้, จะ ใคร่ ส่ง ขุน ราม, หมื่น ซ่อง ออก มา อยู่. แต่ ขุน ราม, หมื่น ซ่อง, กลัว พระ ราช อาชญา, ด้วย ตัว นั้น เปน คน ผิด จะ ออก มา มิได้ จึ่ง ตรัส ว่า พระ ยา จันทบุริ มิได้ ตั้ง อยู่ ใน สัตย์, แล้ว เห็น ว่า ขุน ราม, หมื่น ซ่อง จะ ช่วย ป้อง กัน เมือง ไว้ได้, ก็ ให้ เร่ง ตก แต่ง บ้าน เมือง ไว้ให้ หมั้น คง เถิด, เรา จะ ตี เอา ให้ ได้.

แล้ว จึ่ง ตรัส สั่ง โยธา ทหาร ทั้งปวง, ให้ หุง อาหาร รับ พระ ราช ทาน แล้ว, เหลือ นั้นให้ สาด เท ทุบ ต่อย หม้อเข้า หม้อแกง เสีย จง สิ้น, ใน เพลา กลาง คืน วัน นี้ จะ เข้า ตี เอา เมือง จันทบุริ ให้ ได้, ไป

กิน เข้า เข้า เอาใน เมือง. ถ้า มิได้ ก็ให้ ตาย เสีย ด้วย กัน จง พร้อม กัน ที เดียว.

ครั้น ณ วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ, ศักราช ๑๑๒๙ ปี กุนนพศก, เพลา ๓ ยาม เปน ยาม เสาร์ ปลอด ห่วง, ตรัสให้ ยก ทัพ ย้าย น่า ต่อ ทิศ—อิสาณ—เข้า ตี เมือง จันทบุรี, จัด ทหารไทย จีน ลอบ เข้าไป ประจำ ด้าน, อยู่ทุก ด้าน, เพลา จะ เข้า อย่าให้โห่ ร้อง ขึ้น ก่อน, ถ้า เข้าได้ แล้วให้โห่ ร้อง ขึ้น พร้อม กัน, จึ่ง ทรง ช้าง พระ ที่ นั่ง พังคีรี บัญชร ขับ เข้า ทลาย ประตู เมือง. โยธา ทหาร ซึ่ง รักษา ประตู แล ป้อม เชิง เทิน นั้น, ยิง ปืนใหญ่ น้อย ดุจ หนึ่ง ห่า ฝน, จะได้ ถูก ต้อง โยธา ผู้ใด ผู้ หนึ่ง นั้น หา มิได้, ลอด ท้อง ช้าง พระ ที่ นั่งไป. ควาญ ช้าง จึ่ง เกี่ยว พังคีรี บัญชรให้ ถอย ออก มา. ทรง พระโกรธ เงื้อ พระ แสง จะ ลง พระ ราช อาชญา, นาย ท้าย ช้าง, ๆ ขอ พระ ราชทานโทษได้ จึ่ง ทรง พระ แสง กฤช แทง พังคีรี บัญชร, ขับ เข้า ทลาย ประตูเมือง พัง ลง, ทหาร น่า ช้าง ลอด เข้าไปได้, ให้โห่ ร้อง ขึ้น พร้อม กัน ดุจ พระ ราชทาน สัญญาไว้ นั้น.

ฝ่าย ทหาร ซึ่ง อยู่ รักษา ประตู แล น่า ที่ เชิง เทิน นั้น, แตก ตื่น หนี ออก จาก เมือง, พระ ยา จันทบุรี พา บุตร์ ภรรยา ลง เรือไป ปาก น้ำ พุทไธ มาศ. พลโยธา ทหารไทย จีน เข้าไป จับได้ ครอบ ครัว, หิรัญ—สุวรรณ—วัตถา—ธัญญา หาร—ปืน จ่า รงมณฑก นก สับ คาบ ศิลา, สรรพ อาวุธ ทั้งปวง เปน อัน มาก, ก็ เสด็จ ยับ ยั้ง อยู่ ณะ เมือง จันทบุรี.

ฝ่าย หลวง นาย ศักดิ์ เปน เชื้อ แขก, ออกไป ราชการ ณะ เมือง จันทบุรี, แต่ ก่อน ทัพ พม่า ยังไม่มา ล้อม กรุง เทพมหานคร นั้น,

ยัง ค้าง อยู่ใน เมือง. จึ่ง มา เฝ้า ถวาย ตัว เปน ข้า ราชการ สิ้นไป. ก็โปรด เลี้ยงไว้ ด้วย เปน ข้า ราชการ เก่า รู้ ขนบ ธรรม เนียม, จะ ได้ ปฤกษา ราชกิจ การ งาน ทั้งปวง. แล้ว จึ่ง ตั้ง ที่ ถาน นันดร ตำ แหน่ง ผู้ใหญ่ แล ผู้ น้อย, แก่ ผู้มี ความ ชอบ ตาม สมควร แก่ คุณา นุรูป ถ้วน ทุก นาย. แล้วโปรด พระ ราชทาน บำเหน็จ รางวัล, สิ่ง ของ ทอง เงิน ต่างๆ แจก ทั่ว กัน แล้ว, จึ่ง เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ทัพจาก เมือง จันทบุรี, โดย ทาง สถลมารค ยก ออกไป เมือง ตราด. ดำรัสให้ พระ ราม พิไชย, กับ หลวง ราชรินทร เปน แม่ กอง ทัพ เรือ, เรือ ประมาณ ๕๐ ลำ ยกไป ทาง เล. ขณะ เมื่อ เสด็จ ยาตรา ทัพ บก ยกไป ครั้ง นั้น, ด้วย เดชะ พระ บารมี, บันดาล ฝน ตก ๗ วัน ๗ คืน, ตาม ระยะ ทางไป จน บันลุ ถึง เมือง ตราด, เกลี้ย กล่อม อาณา ประชา ราษฎรให้ อยู่เย็น เปน สุข. แล้วได้ ทราบ ข่าว ว่า สำเภา จีน ลูก ค้า มา ทอด อยู่ ณะ ท้อง เล หน้า ปาก น้ำ เมือง ตราด เปน หลาย ลำ. จึ่งให้ ข้า หลวงไป หา ตัว นาย สำ เภา เข้า มาโดย ดี, แล นาย สำ เภา ขัด แขงไม่ มา, กลับ ต่อ รบ ยิง เอา เรือ ข้า หลวง.ๆ กลับ เข้า มา กราบ ทูล ก็ ทรง พระ พิโรธ, จึ่ง เสด็จ ลง เรือใหญ่ ยก กอง ทัพ เรือ ออกไป ล้อมไว้ คืน ๑. พวก จีน นาย สำ เภา ยังไม่ อ่อน น้อม, ครั้น เพลา รุ่ง เช้า จึ่ง ตรัส สั่ง นาย ทัพ นาย กองให้ ยก เข้าไป ตี สำ เภา, พวก จีน ต่อ รบ ยิง ปืนโต้ ตอบ กัน อยู่ ประมาณ กึ่ง วัน. พล ข้า หลวง ปีน ขึ้น สำเภา ได้ไล่ ฆ่าฟัน จีน บน สำ เภา ตาย เปน หลาย คน. พวก จีน ลูก ค้า ก็ พ่าย แพ้, เก็บได้ ทรัพย์สิ่ง ของ ทอง เงิน แล ผ้า แพร เปน อัน มาก. แล จีน เจียม ผู้ เปนใหญ่ กว่า นาย สำ เภา ทั้งปวง, ก็ อ่อน

น้อมยอมสวามิภักดิ์ นำเอาบุตรหญิงคนหนึ่งมาถวาย. ในวันนั้นก็เสด็จกลับมาณะเมืองจันทบุรีโดยทางเรือ, ตั้งยับยั้งอยู่ต่อเรือรบณเมืองจันทบุรี ประมาณ ๓ เดือน, ได้เรือ ๑๐๐ ลำเศษ.

ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร, เมื่อกองทัพพม่ายกกลับไปแล้ว, จึ่งพระนายกองผู้อยู่รักษากรุง, ก็ใช้ผู้คนไปเที่ยวค้นหาพระเจ้าแผ่นดินทุกแห่งทุกตำบล. จึ่งไปพบที่สุมทุมไม้ใกล้บ้านจิก, อดอาหารมิได้เสวยถึง ๑๑ วัน ๑๒ วัน. ตนทั้งนั้นจึ่งหามพระองค์มาลงเรือ, รับขึ้นไปณะค่ายโพสามต้น, ภอถึงก็ดับสูญสิ้นพระชนม์. แลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินท์, อยู่ในราชสมบัติ ๙ ปีก็เสียพระนคร.

รวมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสวยราชสมบัติ, ในกรุงเทพมหานครศรีอยุทธยานั้น, ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าอู่ทองเปนประถม. แรกสร้างกรุงเทพมหานครนั้น, ตราบเท่าถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นั่งสุริยามรินท์, เปนพระองค์ที่สุด, เสียกรุงเทพมหานครศรีอยุทธยานั้น, นับกระษัตริย์ได้ ๓๓ พระองค์ด้วยกัน. แลอายุพระนครตั้งแต่แรกสถาปะนา—ในศักราช ๗๑๒ ปีขาลโทศก, ตราบเท่าจนเสีย, ในศักราช ๑๑๒๙ ปีกุนนพศกนั้น. คิดอายุพระนครได้ ๔๑๗ ปีโดยกำหนด.

ฝ่ายพระนายกองจึ่งให้เชิญพระศพไปฝังณโคกพระเมรุ, ที่ถวายพระเพลิงในพระนครนั้น. ต่อจักแจงการบ้านเมืองราย

ตาย แล้ว, จึ่ง จะ คิด การ ถวาย พระ เพลิง.

ขณะ นั้น แต่ บรรดา ประ ชา ชน ทั้งหลาย, ซึ่ง หนี พม่า เหลือ อยู่ นั้น ต่างคน ต่างคุมสมัคพัก พวก ครอบครัว อยู่เปนพวก เปนเหล่า. ผู้ใด ที่ มี ฝีมือ เข้ม แขง ก็ ตั้ง ตัว เปน นาย ชุํ นุํ—ซ่อง สุม คุ้มครอง ผู้คน ครอบครัว เปน อัน มาก ตั้ง ชุํ นุํ อยู่ แห่ง หนึ่ง. แต่ ชุํ นุํ ตั้ง อยู่ ดั่ง นี้, มี ใน จัง หวัด แขวง กรุง, แล แขวง หัว เมือง แล สวน, แล หัว เมือง อื่น ฝ่าย เหนือ, ฝ่าย ใต้ เปน อัน มาก, หลาย แห่ง หลาย ตำบล. ขัด สน ด้วย เข้า ปลา อาหาร แล เกลือ ไม่ มี จะ กิน, ต่าง ๆ รบ พุ่ง ชิง อาหาร แก่ กัน ชุํ นุํ นี้ ยก ไป ตี ชุํ นุํ นั้น, ชุํ นุํ นั้น ยก ไป ตี ชุํ นุํ โน้น ต่อ ๆ กัน ไป. ที่ นาย ชุํ นุํ ไหน เข้ม แขง ก็ มี ไชย ชำนะ, แล เกิด ฆ่า ฟัน กัน เปน จลาจล ไป, ทั่ว ทั้ง แผ่น ดิน ใน เขตร์ แดน แว่น แคว้น สยาม ประ เทศ—เหตุ ว่า หา เจ้า แผ่น ดิน จะ ปก ครอง ยมิได้, เหมือน ดุจ สัต ถันดร—กลัป. แล ทุพภิก ขันดร—กลัป—แล พระ ราชวง ษานุวงษ์ ซึ่ง เหลือ อยู่, พม่า มิได้ เอาไป นั้น, ตก อยู่ ณะ ค่าย โพสาม ต้น ก็ มี บ้าง, ที่ หนีไป เมือง อื่น นั้น ก็ มี บ้าง. แล เจ้า ฟ้า สุริยา หนึ่ง, เจ้า ฟ้า พินทวดี หนึ่ง, เจ้าฟ้า จันทวดี หนึ่ง, พระ องค์เจ้า ฟัก ทอง หนึ่ง. ทั้ง สี่ พระ องค์ นี้ เปน ราช บุตรี พระ พุทธเจ้า หลวง ใน พระ บรมโกษ. แล เจ้า มิตร์ บุตรี กรม พระ ราชวัง หนึ่ง, หม่อม เจ้า กระจาด บุตรี กรมหมื่น จิตร์ สุนทร หนึ่ง, หม่อม เจ้า มณี บุตรี กรมหมื่น เสพภักดี หนึ่ง, หม่อม เจ้า ฉิม บุตรี เจ้า ฟ้า จีด หนึ่ง, เจ้า ทั้ง นี้ ตก อยู่ กับ พระ นาย กอง ณะ ค่าย โพ สาม ต้น. อนึ่ง พระ องค์ เจ้า ทับทิม บุตรี สมเด็จ พระ อัยกา นั้น, พวก ข้าไทย พา หนี ออก ไป ณ เมือง

จันทบุรี. เจ้าตากก็สงเคราะห์รับเลี้ยงดูไว้. แลเจ้ารุ้ยเจ้าศรีสังข์บุตร์กรมพระราชวังนั้น, หนีออกไปอยู่เมืองพุทไธมาศ. อนึ่งขุนนางข้าราชการซึ่งเหลืออยู่นั้น, ที่ตกอยู่กับพระนายกองก็มีบ้าง, ที่หนีไปอยู่หัวเมืองเหนือใต้ต่าง ๆ ก็มีบ้าง. แลนายสุดจินดามหาดเล็กนั้น, หนีออกไปสำนักนิ์อยู่ณะเมืองชลบุรี. ครั้นรู้ข่าวว่าเจ้าตากออกไปตั้งอยู่ณะเมืองจันทบุรี, จึงพาพักพวกบ่าวไพร่เดีรยกออกไปเข้าพึ่งอยู่ด้วยเจ้าตาก, เจ้าตากก็รับไว้ชุบเลี้ยงตั้งเปนพระมหามนตรี, เพราะรู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อนกรุงยังไม่เสียนั้น.

ในขณะนั้นหัวเมืองตั้งตัวเปนเจ้าขึ้นอีกหลายตำบล, คือเจ้าพรรยาพระพิศณุโลกย์เรือง, ก็ตั้งตัวเปนเจ้าขึ้นอีกตำบลหนึ่ง. แลพระสังฆราชาเมืองสวางคบุรี, นามเดิมชื่อมหาเรือน, ชาติภูมิเปนชาวเหนือ, แต่ลงมาเล่าเรียนพระไตรบิฎกณะกรุง, ได้เปนที่พระพากุลเถรราชาคณะอยู่วัดศรีโยทธยา. ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งขึ้นไปเปนที่พระสังฆราชาณะเมืองสวางคบุรี, แต่ครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. แลมีสมัคพักพวกผู้คนนับถือมาก. ครั้นรู้ว่ากรุงเสียแก่พม่าแล้ว, จึงซ่องสุมผู้คนเข้าด้วยเปนหลายเมือง, ตั้งตัวขึ้นเปนเจ้าอีกตำบล ๑. แต่หาสึกออกเปนคฤหัฐไม่, คงอยู่ในเพศสมณ, แต่นุ่งห่มผ้าแดง. คนทั้งปวงเรียกว่าเจ้าพระฝาง. บรรดาเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองฝ่ายเหนือ, ตั้งแต่เหนือพระพิศณุโลกย์ขึ้นไป, ก็กลัวเกรงนับถืออยู่ในอำนาจทั้งสิ้น. แลเมืองเหนือครั้งนั้นมีเจ้าขึ้นสองแห่ง, แบ่งแผ่น

ดิน ออก เปน ๒ ส่วน, ตั้ง แต่ เมือง พระ พิศณุโลกย์ ลง มา จน ถึง เมือง นคร สวรรค์, กับ แดว ปาก น้ำโพ นั้น, เปน อาณา เขตร์ ข้าง เจ้า พระ พิศณุโลกย์ ตั้ง แต่ เหนือ เมือง พระพิศณุ โลกย์ ขึ้นไปจน ถึง เมือง น้ำ ปาด, กระทั่ง แดน ลาว กับ แดว แม่ น้ำ ปาก พิง นั้น, เปน อาณา เขตร์ ข้าง เจ้า พระ ฝาง. เจ้า พระ ฝาง ตั้ง แต่ง นาย ทัพ นาย กอง แต่ พื้น พระ สงฆ์ ทั้ง สิ้น. คือ พระ ครู ศิริ มานนท์ ๑, พระ ครู เพชรัตน์ ๑, พระ อาจารีย์ จันท์ ๑, พระ อาจารีย์ ทอง ๑, พระ อาจารีย์ เกิด ๑. แต่ ส่วนเปน อลัชฌี—มิได้ ละ อาย แก่ บาป ทั้ง นั้น. แล้ว จัด แจง กองทัพ ยก ลง มา ตี เมือง พระ พิศณุโลกย์, ตั้ง ค่าย ล้อม เมือง ทั้ง ๒ ฟาก น้ำ, แล เจ้า เมือง พระ พิศณุ โลกย์, ยก พล ทหาร ออก ต่อ รบ เปน สามารถ, ทัพ ฝาง จะ หัก เอา เมือง มิได้, แต่ รบ กัน อยู่ประมาณ ๖ เดือน, ทัพ ฝาง ก็ พา กัน เลิก กลับไป เมือง.

ฝ่าย แผ่น ดิน ข้าง ปากใต้ ก็ มี เจ้า ขึ้น อีก ตำบล หนึ่ง, คือ เมื่อ ครั้ง กรุง ยังไม่ เสีย นั้น. ทรงพระ กรุณา โปรดให้ พระยา ราชสุภาวดี ออกไป ครอง เมือง นคร ศรี ธรรมราช. ให้หลวง นาย สิทธิ ออก ไป เปน พระปลัด แล เจ้า พระยา นครศรี ธรรมราช นั้น ถูก ฎทธร ต้อง ถอด กลับเข้า มา ณะ กรุง. จึงโปรดให้ พระ ปลัด ว่า ราชการ เมือง อยู่, ภาย หลัง ยัง หาได้ ตั้ง เจ้า เมืองไม่ ครั้น พระ ปลัด รู้ข่าว ว่า กรุง เทพ มหา นคร เสีย แก่ พม่า, หา พระเจ้า แผ่นดิน มิได้ แล้ว, จึง ตั้ง ตัว ขึ้น เปน เจ้า ครอง เมือง นคร ศรี ธรรมราช. คน ทั้งหลาย เรียก ว่า เจ้า นคร, มี อาณา เขตร์ แผ่ไป ฝ่าย ข้าง นอก ถึง แดน เมือง แขก, ข้างใน ถึง เมือง ชุมพร เมือง ปทิว, แบ่ง แผ่น ดิน

ออกไป อีก ส่วน หนึ่ง. แล ราษฎร ทั้งหลายใน หัว เมือง ปากใต้ ฝ่าย ตะวัน ตก, ก็ นับ ถือ อยู่ใน อำนาจ เจ้า นคร ทั้ง สิ้น. แล้ว ตั้ง แต่ง ขุน นาง ตาม ตำแหน่ง เหมือนใน กรุง เทพ มหา นคร นั้น.

ฝ่าย เจ้า กรมหมื่น เทพพิพิธ, กับ พระยา รัตนาธิ เบศร์, แล ขุน นาง ซึ่ง หนี ออกไป จาก กรุง เปน หลาย นาย, พา สมัค พัก พวก ไพร่ พล ครอบ ครัว หนี พม่า, ไป แต่ เมือง ปราจิณ ขึ้น ทาง ด่าน ช่อง เรือ แตก, ไป ณ เมือง นคร ราชสิห์มา, แต่ ครั้ง กรุง ยังไม่ เสีย นั้น, ไป ตั้ง อยู่ ณะ ด่านโคก พระยา, พอ พระยา รัตนาธิ เบศร์ ป่วย ลง ถึง แก่ กรรม, กรมหมื่น เทพ พิพิธ ก็ กระทำ การ ปลง ศพ ใน ที่ นั้น.

ฝ่าย พระ พิม สงคราม เจ้า เมือง นคร นายก, กับ หลวง นรินท์, พาไพร่ พล แล ครอบ ครัว ชาย หญิง ประมาณ ๓๐๐, หนี พม่าไป ทาง เขา พนมโยง, ขึ้นไป เมือง นคร ราช สิห์มา, ไป ตั้งอยู่ ณะ ด่าน ย้าน จัน ทึก. แล พระยา นคร ราช สิห์มา, เปน อริกัน อยู่แต่ ก่อน, จึ่งใช้ ทหารให้ ลง มา ลวง ฆ่า พระพิม สงคราม, กับ หลวง ราชรินท์เสีย, กวาด ต้อน ผู้ คน ครอบ ครัว เข้าไปไว้ใน เมือง สิ้น.

ฝ่าย กรมหมื่น เทพ พิพิธ จึ่งให้ หลวง มหา พิไชย, แล นาย ทอง คำ, นำ เอา หมวก ฝรั่ง หนึ่ง, เสื้อ กระบวน จีน หนึ่ง, ผ้า เกี้ยว ลาย สอง ผืน, ไป ประทาน พระยา นคร ราช สิห์มา. ครั้น อยู่ประมาณ ๒ วัน ๓ วัน, จึ่ง หลวง พล กรมการ ออก มา เฝ้า, กราบ ทูล ว่า พระยา นคร ราช สิห์มา เกณฑ์เขมร ๔๐๐, จะให้ ออก มาจับ พระ องค์ เจ้า ส่ง ลงไป ณะ กรุง เทพ มหา นคร. กรมหมื่น

เทพพิพิธ คก พระไทย คิด การ จะ หนี, แล หม่อม เจ้า ประยง ผู้บุตร์ ไม่ เห็น ด้วย ก็ ทูล ห้ามไว้, แล้ว ทูล ขอ เงิน ตรา ๕ ชั่ง, กับ ผ้า น้ำ กิ่ง ๑๐ พับ, นำ เอาไป เที่ยว แจก พัน ทนาย บ้าน ๑๒ ตำบล, เกลี้ย กล่อม คน พวก ชาว บ้าน มา เข้า ด้วย, ได้ คน ๔๕๐ เสศ.

ครั้น ถึง ณวัน ๔ ๆ๕ ๑๐ ค่ำ ปี่ จอ อัฐศก, กรมหมื่น เทพพิพิธ จึ่งให้ หม่อม เจ้าประยง กับ หลวงมหาพิไชยหลวงปราบ, คุมไพร่ ๓๐ เศษ. กับ พวก ชาว บ้าน ซึ่ง เข้า มา ด้วย นั้น, ยก ลอบ เข้าไป ซุ่ม อยู่ใน เมือง, ภอ รุ่ง ขึ้น เปน วัน พระ ๑๕ ค่ำ, พระยา นคร ราช สีห์มาไม่ ทันรู้ ตัว จะ ออก มา ทำบุญที่ วัดกลาง, ก็ ยกกรู กัน เข้าไปล้อม จวนจับ ตัวพระยา นครราช สีห์มาได้ ก็ฆ่าเสีย. แต่หลวง แพ่ง ผู้น้อง พระยานครราช สีห์มานั้น, โดด ขึ้นม้า หนีออก จาก เมือง ทัน, หา จับ ตัวได้ไม่. หม่อม เจ้า ปรรยงให้ยิง ปืน ใหญ่ ขึ้น เปน ฤกษ์, แล้ว เกณฑ์ ให้ คน ออก มา รับ เสด็จ กรมหมื่น เทพพิพิธ, เข้าไปใน เมือง ประทับ อยู่ที่ จวน. อยู่ ประมาณ ๕ วัน, หลวง แพ่งไป ชัก ชวน พระ พิมาย, ซึ่ง เปน เมือง ขึ้น แก่ เมือง นคร ราช สีห์มา, ยก กอง ทัพ เข้า มา ล้อม เมือง นครราช สีห์มา เข้า ไว้. กรมหมื่น เทพ พิพิธให้ เกณฑ์คน ชาว เมือง ขึ้น รักษา น่า ที่ เชิง เทินได้ คน น้อย เพราะ ชาว เมืองไม่ เตมใจ หนีไป เสีย มาก, ผู้ คน ซึ่ง ขึ้น อยู่ รักษา น่า ที่ กำ แพง นั้นเบา บาง นัก. ต่อ รบ ต้าน ทาน อยู่ได้ ๔ วัน. พวก กอง ทัพ พระ พิมาย, หลวง แพ่ง ก็ ปีน เข้า เมืองได้, ข้าง ด้าน ป้อม วัด พา ยัพ, จับได้ ตัว หม่อม เจ้า ประยง, เจ้า ดารา, เจ้า ธารา, บุตร์ กรมหมื่น เทพ พิพิธ,

กับ พระ พิไชย ราชา, หลวง พิไชย, แล ขุน หมื่น นาย หมวด นาย กอง ฆ่า เสีย เปน หลาย คน. แล บุตร์ เจ้า กรม หมื่น เทพ พิพิธ ที่ เปน ชาย นั้น, ยัง เหลือ อยู่ แต่ หม่อม เจ้า ที่ น้อย ๆ, กับ หม่อม เจ้า หญิง, แล นาย แกน พวก หลวง แพ่ง, ได้ หม่อม เจ้า อุบล ไป เปน ภรรยา, นาย ย่ ได้ หม่อม เสม ห้าม กรม หมื่น เทพ พิพิธ เปน ภรรยา, หลวง แพ่ง จะ ให้ ประหาร ชีวิตร์ กรม หมื่น เทพ พิพิธ เสีย, พระ พิมาย ขอ ชีวิตร์ ไว้. จึ่ง เชิญ เสด็จ ไป อยู่ ณะ เมือง พิมาย, หลวง แพ่ง ก็ได้ เปน เจ้า เมือง นคร ราช สีห์มา. แล พระ พิมาย นั้น รักใคร่ นับ ถือ กรม หมื่น เทพ พิพิธ ว่า, เปน วงษ์ ราช ตระกูล ช่วย ทำนุบำรุง ไว้. ครั้น รู้ ว่า กรุง เสีย แก่ พม่า แล้ว, พม่า กวาด เอา พระ ราช วงษา นุวงษ์ ไป สิ้น, จึ่ง ยก กรม หมื่น เทพ พิพิธ ขึ้น เปน พระ เจ้า แผ่น ดิน, สืบ พระ วงษ์ พระ เจ้า แผ่น ดิน ต่อไป่ เรียก ว่า เจ้า พิมาย เจ้า พิมาย จึ่ง ตั้ง พระ พิมาย เปน เจ้า พระยา ศรี สุริยวงษ์ ผู้ สำเร็จ ราชการ. ตั้ง นาย สา บุตร์ ผู้ใหญ่ เปน พระ ยา มหา มนตรี, ตั้ง บุตร์ ผู้ น้อย เปน พระ ยา วร วงษา ธิราช, เรียก ว่า พระ ยา น้อย.

ใน ขณะ เมื่อ กรุง เสีย แล้ว นั้น, พวก ข้า ราชการ แล เชื้อ วงษ์ ผู้ ดี ณะ กรุง หนี ขึ้น ไป อยู่ กับ พระเจ้าพิมาย เปน อันมาก, จึ่ง โปรด ตั้ง ให้ เปน ขุน นาง ผู้ ใหญ่ ผู้ น้อย ตาม สมควร แก่ คุณา นุรูป,— แต่ ยัง หา ครบ ตาม ตำแหน่ง ไม่. แล เจ้า พระ ยา ศรี สุริยวงษ์ จึ่ง คิด กับ บุตร์ ทั้ง สอง ว่า จะ จับ หลวง แพ่ง เจ้า เมือง นคร ราช สีห์มา ฆ่า เสีย ให้ สิ้น เสี้ยน หนาม. ขณะ นั้น หลวง แพ่ง ทำ บุญ ให้ มี ลคร, เจ้า พระ ยา ศรี สุริยวงษ์, กับ พระ ยา ทั้ง สอง ผู้ บุตร์ รู้, จึ่ง พา ทหาร ซึ่ง มี ฝีมือ ๑๐ คน กับ ไพร่ พล ๕๐๐, ยก จาก เมือง พิมาย มา ณะ เมือง

นคร ราชสิห์มา. ฝ่าย หลวง แพ่งไม่ทันรู้ตัว ว่าเขาคิดร้าย, ไว้ใจ อยู่ ว่าเปนมิตร์กัน. แล พระยา ทั้ง ๓ ก็ เข้า นั่ง ดูลคร ด้วย กัน กับ หลวง แพ่ง. ครั้นได้ ที่ เจ้า พระยา ศรี สุริยวงษ์ ก็ ฟัน หลวงแพ่ง พระยา มหา มนตรี ฟัน นาย แก่น, พระยา วร วงษา ธิราช ฟัน นาย ย่น ตาย ทั้ง ๓ คน. พวก ทหาร เมือง พิมาย ก็ ฆ่า ฟัน ทหาร เมือง นคร ราช สิห์มา ตาย เปน อัน มาก. เจ้า พระยา ศรี สุริยวงษ์ ให้ พระยา วร วงษา ธิราช ตั้ง อยู่ ณะ บ้าน จอหอ, รักษา เมือง นคร ราชสิห์มา. แล้ว เจ้า พระยา ศรี สุริยวงษ์, แล พระ ยา มหา มนตรี ก็ กลับไป ยัง เมือง พิมาย ตั้ง เกลี้ย กล่อม ผู้คน บำรุง อาณา ประชาราษฎร, แล ทแกล้ว ทหารให้มี กำลัง สมบูรณ์ บริบูรณ์, แล อาณาเขตร์ เมือง พิมาย ก็ แบ่ง ออก เปน ส่วน ๑. ตั้ง แต่ แขวง หัว เมือง ตะวัน ออก ฝ่ายดอน, ไป กระทั่ง ถึง แดน กรุง ศรี สัตนาค นหุต, แลกรุง กัมภูชา ธิบดี. ฝ่ายใต้ ลง มา ถึง เมือง สระบุรี ตลอด ลำ น้ำ แคว ป่า สัก. แล แผ่น ดิน ครั้ง นั้น แบ่ง ออก เปน หลาย ส่วน หลาย เจ้า. ข้าง ฝ่าย เหนือ ก็ เปน ๒ ส่วน, คือ เมือง พระ พิศณุโลกย์ ส่วน ๑. เมือง สว่างคบุรี ส่วน ๑. ข้าง ฝ่าย ใต้ ก็เปน ๒ ส่วน, คือ เมือง จันทบุรี ฝั่ง ทเล ฟาก ตะวัน ออก ส่วน ๑, เมือง นคร ศรีธรรม ราช ฝั่ง ทเล ฟาก ตะวัน ตก ส่วน ๑. ข้าง ฝ่าย ดอน ด้าน ตวันออก นั้น, คือ เมือง พิมาย ส่วน ๑. แล แผ่น ดิน ส่วน กลาง, เปน ของ พระ นาย กอง ไพ ๓ ทัพ ส่วน ๑, เปน ๖ แดน ๖ เจ้า ด้วย กัน.

ใน ขณะ นั้น ฝ่าย เจ้า ตาก ซึ่ง ตั้ง อยู่ ณะ เมือง จันทบุรี ต่อ เรือ รบ สำเร็จได้ ทราบ ข่าว ว่า กรุง เทพ มหา นคร เสีย แก่ พม่าแล้ว, สมณะ พราหมณาจารีย์ แล ราชตระกูล สุริยวงษา, เสนาอำมาตย์

ประชาราษฎร ถึง ซึ่ง พินาศ ฉิบหาย. พม่า กวาด เอาไป เปน อันมาก. ที่ เหลือ อยู่ ก็ได้ ความ ทุกข์ ลำบาก อด อาหาร ล้ม ตาย, บุด ฆ่า ฟัน กัน ทุกแห่ง ทุก ตำบล เพราะ หา พระ เจ้า แผ่น ดิน มิได้, พม่า ตั้ง พระนาย กองไว้ รั้ง กรุง เทพ มหา นคร. บรรดา หัว เมือง ทั้งปวง ก็ คิด กำเริบ ก่อ เกิด อะหังการ[๑]— ตั้ง ตัว เปน เจ้า ขึ้น เปน หลาย เมือง, แผ่น ดิน แบ่ง ออก เปน หลาย ส่วน, เกิด จลาจล[๒] รบพุ่ง กัน เปน หลายพวก. แล สมณพราหมณาไพร่ ฟ้า ประชา กรได้ความ เดือด ร้อน หา ที่ พึ่ง มิได้, ทรง พระ ดำริห์ จะ ปราบ ยุค เข็ญ ซึ่ง เปน จลา จลให้ สงบ ราบ คาบ, แล จะ ก่อ กู้ กรุง เทพ มหา นคร ให้ คืน คง เปน ราช ธานี มี พระ ราช อาณา เขตร์ ปก แผ่ ไป่ เปน แผ่น ดิน เดียว. ทั่ว จังหวัด แว่น แคว้น แดนสยาม ประเทศ เหมือนคั้งเก่า จึง ดำรัส สั่ง นาย ทัพ นาย กอง ทั้งปวง, ให้ ตรวจ เตรียม เรือ รบ ครบ ด้วย พลโยธา สรรพาวุธ ทั้งใหญ่ น้อย, แล เรือลำเลียง เสบียง อาหารให้ พร้อม เสร็จ. แล้ว ตั้ง ข้า หลวงเดิม ผู้มี ความ ชอบ อยู่ครอง เมือง จันทบุรี, แล เมือง ระยอง ทั้ง ๒ หัว เมือง นั้น.

ครั้น ถึง เดือน ๑๑ ใน ปี กุน เพศก นั้น, จึงเสด็จ ยาตรา พลทัพ เรือ ๑๐๐ ลำ เศษ, พล ทหาร ประมาณ ๕๐๐๐, ยก จาก เมือง จันท บุรี มา ทาง เล, ได้ ทราบข่าว ว่า พระ ยา อนุราฐ เจ้า เมือง ชล บุรี กับ หลวง พล ขุน อิน เขียน มิได้ ละ พยศ อัน ร้าย, กลับ กระทำโจร[๓] กรรม—ออกตีชิง สำเภา แล เรือ ลูก ค้า วานิช เหมือนแต่ก่อน, มิได้ ตั้ง อยู่ ในธรรม—โอวาท—, ซึ่ง มีพระ ประสาท สั่ง สอน นั้น, จึงได้ หยุด ทัพ เรือ เข้า ประทับ ณเมือง ชล บุรี. แล้วให้หา พระยา อนุราฐ ลงมา เฝ้า ณ เรือพระ ที่ นั่ง, ตรัส ถาม ก็ รับ เปน สัตย์, จึง สั่งให้

ขุนนางนายทหารไทยจีนจับพระยาอนุราฐประหารชีวิตร์เสีย. แลพระยาอนุราฐคงกระพันในตัว, แทงฟันหาเข้าไม่, เพราะด้วยสะดือเปนทองแดง. จึ่งให้พันธนาการแล้วเอาลงถ่วงน้ำเสีย ในเพลาก็ถึงแก่กรรม. แล้วให้จับหลวงพล, แลขุนอินเชียง. ซึ่งร่วมคิดกระทำโจรกรรมด้วยกันนั้นประหารชีวิตร์เสีย, จึ่งตั้งผู้มีความชอบเปนเจ้าเมืองกรมการขึ้นใหม่. ให้อยู่รักษาเมืองชลบุรี. แล้วก็เสด็จยกพลทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำเมืองสมุทปราการ, ถึงเมืองธนบุรี.

ฝ่ายเจ้าทองอินซึ่งพม่าตั้งไว้ให้รักษาเมืองธนนั้น, ก็พาพวกพลออกต่อรบประมาณครู่หนึ่งก็แตกพ่าย. พลข้าหลวงจับตัวได้ก็ฆ่าเสีย. แลกรมการทั้งนั้นก็หนีไปในเพลากลางคืน, ขึ้นไปณะค่ายโพ ๓ ต้นแจ้งความแก่สุกี้พระนายกอง, พระนายกองจึ่งจัดพลทหารไทยมอญให้มองญาเปนนายทัพ. ยกทัพเรือมาตั้งรับอยู่ณะเพนียด. ในเพลากลางคืนวันนั้น, เรือรบพระยากระลาโหมซึ่งบันทุกกระสุนดินดำมานั้นล่มลง, จึ่งให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนพระยากระลาโหม, แลขุนนางฝ่ายทหารเปนหลายคน. แล้วตรัสสั่งให้เร่งรีบยกทัพเรือขึ้นไปณะกรุงในเพลากลางคืน. แลมองญานายทัพโพ ๓ ต้นนั้นรู้ข่าวว่า, ทัพหลวงยกขึ้นมาถึงกรุงเทพแล้ว, ก็เกรงกลัวพระเดชานุภาพมิได้ตั้งอยู่สู้รบ, ก็ถอยหนีไปณะค่ายโพ ๓ ต้น. ครั้นรุ่งเช้าเปนวันเดือน ๑๒ ข้างขึ้นเพลา ๓ โมงเศษ, ให้พลทหารยกเข้าตีค่ายโพ ๓ ต้นฟากตวันออกแตก. จึ่งตรัสสั่งให้ทำบันไดจะพาดเข้าปีนค่ายใหญ่ฟากตวันตก, ซึ่งมีกำแพงที่พระนายกองอยู่นั้น.

แลกอง พระยาพิพิฒ, พระยาพิไชย, ทัพ จีน เปน กองน่า ยกเข้าตั้ง ค่าย ประชิด ณ วัด กลาง, ห่างค่ายใหญ่ประมาณ ๗ เส้น, ๘ เส้น ครั้น รุ่ง ขึ้น อีก วัน หนึ่ง จึ่ง ดำรัสให้ ทัพ จีน กอง น่า, ยก เข้า ตี ค่าย พระ นาย กอง. พระ นาย กอง ก็ คุม พล ทหาร ออก ต่อ รบ, รบ กัน ตั้ง แต่ เช้า จน เพลา เที่ยง พวก พระ นาย กอง พ่าย หนี เข้าค่าย. ทัพ จีนไล่ ติด ตาม เข้าไปใน ค่าย, พระ นาย กอง สู้รบ อยู่จน ตัวตาย ใน ค่าย นั้น พวก พล ทัพ จีนไล่ ฆ่าฟัน ทหาร พระ นาย กอง ล้ม ตาย ใน ค่าย นั้น เปน อันมาก. ที่ เหลือ อยู่ ก็ แตก หนีไป จาก ค่าย, แต่ มังญา นั้น พา พัก พวก ทหาร ของ ตัว หนี ขึ้นไป ณะ เมือง นคร ราช สีห์มา, ไป เข้า ด้วยพระยา วรวงษาธิราช ซึ่ง ตั้ง อยู่ ด่าน จ่อหอ นั้น.

ฝ่าย เจ้า ตาก ครั้น ตีได้ ค่าย โพ ๓ ต้น แล้ว, จึ่ง เสด็จ ด้วย พล โยธา ทหาร แห่ เข้าไปใน ค่าย, ประทับ อยู่ ณ จวน พระ นาย กอง. จึ่ง พระ ยา ธิเบศร์ บดี ขุน นาง เก่าในกรุงเทพมหา นคร, ซึ่ง ตก อยู่ ณะ ค่ายโพ ๓ ต้น นั้น, มา กราบ ถวาย บังคม ต้อน รับ. จึ่ง ตรัส สั่ง มิให้พล ทหาร กระทำ อันตราย แก่ ผู้คน ครอบ ครัว ทั้งปวง ฉัน อยู่ ใน ค่าย แลได้ทรง เห็น ราช ตระกูล, แล ข้า ราชการเก่า ใน กรุง, ซึ่งได้ ความ ทุกข์—ทะพล—ลำบาก, ก็ ทรงพระ กรุณา สังเวช, จึ่ง พระ ราชทาน ทรัพย์ แล สิ่ง ของ ต่าง ๆ, แก่ พวก ขุนนางเก่า กับ ทั้ง พระ ราช วงษา นุวงษ์ ทั้ง นั้น, แล้ว เสด็จ เข้า มา ตั้ง พลับพลา ประทับ อยู่ใน พระนคร, ให้ไป ขุด พระ ศพ พระ เจ้า แผ่น ดิน ซึ่ง พระ นาย กอง ฝังไว้ นั้น. กระทำ พระโกษ ตาม สังเขป ใส่ พระ ศพ, แลให้ ทำ พระเมรุ์ หุ้ม ด้วย ผ้า ขาว แล้ว. เชิญ พระ บรมโกษ เข้า ตั้ง ที่ ใน พระเมรุ์, ทั้ง เครื่อง บูชา สักการ พอ สม

ควร, ให้ เที่ยว นิมนต์ พระ สงฆ์ ซึ่ง เหลือ อยู่ บ้าง นั้น มา สดับปกรณ์, ทรง ถวาย ไทยทาน ตาม สมควร, แล้ว ก็ ถวาย พระ เพลิง.

ครั้น ปลง พระ ศพ เสร็จ แล้ว, จึ่ง เสด็จ ทรง ช้าง พระ ที่ นั่ง, ไป เที่ยว ประพาศ ทอด พระ เนตร ทั่ว พระ นคร แล ใน พระ ราชวัง, เห็น ปราสาท, แล ตำหนัก ใหญ่ น้อย ที่ ข้าง น่า ข้าง ใน, แล อาวาศ บ้าน เรือน ทั้ง ปวง ใน กรุง นั้น, เพลิง ไหม้ เสีย บ้าง, ยัง ดี อยู่ บ้าง, ก็ ทรง พระ สังเวช ดำริห์ จะ กระทำ ปฏิ สังขรณ์ บำรุง ขึ้น ให้ ปรกติ ดี ดั่ง แต่ ก่อน, แล้ว จะ รวบ รวม ไพร่ ฟ้า ประชา กร— แล สมณะ พราหมณาจารีย์ เข้า มา อยู่ ใน พระ นคร ตาม เดิม, จะ เสด็จ เข้า ตั้ง ดำรงค์ ราช อาณาจักร สืบ กระษัตรีย์, ครอบ ครอง รักษา แผ่น ดิน ต่อ ไป. จะ ก่อ กู้ กรุง เทพ มหา นคร ศรี อยุทธยา ซึ่ง ถึง กาล ประไลย แล้ว นั้น, ให้ กลับ ดี เสถียร เปน ราช ธานี ดั่ง เก่า. ก็ เสด็จ เข้า ประทับ แรม อยู่ ณ พระ ที่ นั่ง ทรง ปืน ที่ เสด็จ ออก, บรรธม อยู่ คืน หนึ่ง, จึ่ง ทรง พระ สุบิน— นิมิตร— ว่า, พระ มหา กระษัตรีย์ แต่ ก่อน มา ขับไล่ เสีย มิ ให้ อยู่. ครั้น รุ่ง เช้า จึ่ง ตรัส เล่า สุบิน ให้ ขุน นาง ทั้ง ปวง ฟัง, แล้ว จึ่ง ดำรัส ว่า เรา คิด สังเวช, เห็น ว่า บ้าน เมือง จะ ร้าง รก เปน ป่า, จะ มา ช่วย ปฏิ สังขรณ์ ทำนุ บำรุง ขึ้น ให้ บริบูรณ์ ดี ดั่ง เก่า. เมื่อ เจ้า ของ เดิม ท่าน ยัง หวง แหน อยู่ แล้ว, เรา ชวน กัน ไป สร้าง เมือง ธน บุรี อยู่ เถิด. แล้ว ตรัส สั่ง ให้ เลิก กอง ทัพ กวาด ต้อน ราษฎร, แล สมณ พราหมณา จารีย์ ทั้ง ปวง, กับ ทั้ง โบราณ— ขัตีย— วงษ์— ซึ่ง ยัง เหลือ อยู่ นั้น, ก็ เสด็จ กลับ ลง มา ตั้ง อยู่ ณ เมือง ธน บุรี. แล ให้ ไป เที่ยว สืบ หา พวก พระ ญาติ—พระ วงษ์— ของ พระ องค์, ซึ่ง พลัด พราก กัน ไป, ไป ได้ มา

แต่ เมือง ลพบุรี, รีบ ลง มาณะเมืองธนบุรี. แล้วให้ ปลูก สร้างพระ ราชวังแลพระตำหนัก ข้างน่าข้างในใหญ่น้อย ทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์.

ลุศักราช ๑๑๓๐ ปี ชวดสัมฤทธิศก, จึ่ง ท้าวพระ ยาข้า ราชการ จีนไทย ผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งปวง, ก็ ปฤกษา พร้อม กัน อัญเชิญ เสด็จ เถลิง—ถวัลย์—ราช—สมบัติ—, เปน บรม กระษัตริย์ ผ่าน พิภพ สีมา ณ กรุง ธนบุรี, ตั้ง ขึ้น เปน ราชธานี สืบไป. ทรง พระ กรุณา ให้แจก จ่าย อาหาร, แก่ ราษฎร ทั้งหลาย ซึ่ง อดโซ อนาถา— ทั่ว สีมา— มณฑล—, เกลื่อนกลุ่นกัน มารับพระ ราชทาน มาก กว่า ๑๐๐๐๐. บันดา ข้า ราชการ ฝ่าย ทหาร, พล เรือนไทย จีน ทั้งปวง นั้น, ได้ รับ พระ ราชทาน เข้า สาร เสมอ คน ละ ถัง กิน คน ละ ๒๐ วัน, ครั้ง นั้น ยัง หา มี ผู้ใด ทำไร่ นาไม่ อาหาร กันดาร นัก, แล สำเภา บันทุก เข้า สาร มา แต่ เมือง พุทไธมาศ จำหน่าย ถัง ละ ๓ บาท ๔ บาท ๕ บาท บ้าง, ทรง พระ กรุณา ให้ ซื้อ แจก คน ทั้งปวง. โดย พระ ราช อุษาหโปรด เลี้ยง สัตวโลกย พระ ราชทาน ชีวิตรไว้, มิได้ อาไลย—แก่ พระ ราช—ทรัพย์— แล้ว แจก จ่าย เสื้อ ผ้า เงิน ตรา, แก่ไพร่ฟ้า ประชา ชน จัก นับ มิได้. แล ทรง พระ กรุณา โปรด ชุบ เลี้ยง, ตั้ง แต่ง ขุน นาง ข้า ราชการ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย, ครบ ตาม ตำแหน่ง ถานา นุศักดิ์ เหมือน แต่ ก่อน. แล้ว โปรด ตั้ง เจ้า เมือง กรม การให้ ออกไป ครอง หัว เมืองใหญ่ น้อย, ซึ่ง อยู่ ใน พระ ราช อาณา—เขตร์—ใกล้ๆ นั้น ทุกๆ เมือง. ให้ ตั้ง เกลี้ย กล่อม ซ่อง สุม อาณา ประชา ราษฎร, ซึ่ง แตก ฉาน ซ่าน เซ็นไป นั้น, ให้ กลับ มา อยู่ ตาม ภูมิ ลำเนา เหมือน แต่ ก่อน ทุก บ้าน ทุก เมือง.

ขณะ นั้น พระ มหา มนตรี จึ่ง กราบ ทูล พระ กรุณา ว่า, จะ ขอไป

รับหลวงยกกระบัตราชบุรีผู้พี่นั้น, เข้ามาถวายตัวทำราชการ จึ่งโปรดให้ออกไปรับเข้ามา, แล้วทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เปนพระราชวรินทร์

ในปีชวดสัมฤทธิศกนั้น, ฝ่ายพระเจ้าอังวะให้มีหนังสือรับสั่งลงมากับแมงกีมารหญ่าเจ้าเมืองทวาย, ให้ยกกองทัพเข้ามาสืบดูเมืองไทยว่า, จะรายตายอยู่ฤๅจะกำเริบขึ้นประการใดบ้าง, แมงกี้มารหญ่าก็คุมพลทหารเมืองทวาย ๒๐๐๐๐, ยกเข้ามาทางเมืองไชยโยค, แลเรือรบเกายังอยู่ที่นั้น. จึ่งยกทัพยกทัพเรือลงมาณะค่ายตอกระออม, แล้วก็ยกเลื่อนลงมาล้อมค่ายจีนบ้านกุ้งใกล้ระเสียอยู่แล้ว, กรมการเมืองสมุทสงครามบอกเข้ามาให้กราบทูล. ครั้นได้ทราบซึ่งโปรดให้พระมหามนตรีเปนกองน่า, เสด็จยกทัพหลวงไปทางชลมารค ถึงเมืองสมุทสงครามให้ทัพน่าเข้าโจมตี, กองทัพพม่าก็แตกฉานทั้งสิ้นในเพลาเดียว, พลทหารไทยไล่ตลุมบอนฟั่นแทงพม่าล้มตายในน้ำในบกเปนอันมาก ทัพพม่าพ่ายหนีกลับไปทางด่านเจ้าขว้าวไปยังเมืองทวาย, เก็บได้เครื่องสาตราวุธแลเรือรบเรือไล่ครั้งนั้นเปนอันมาก. แล้วเสด็จเลิกทัพกลับยังกรุงธนบุรี, แลเกียรติ—ยศ—ก็ปรากฏขจร—ไป, ในสยามประเทศทุกๆเมือง.

ในขณะนั้นยังคานายซุ่มทั้งปวง. ซึ่งคุมพักพวกตั้งอยู่ในแขวงอำเภอหัวเมืองต่างๆ, แลรบพุ่งชิงอาหารกันอยู่แต่ก่อนนั้นก็สงบรายตายลงทุกๆแห่ง, มิได้เบียดเบียนแต่กันสืบไป, ต่างๆเข้ามาถวายตัวเปนข้าทูลอองธุลีพระบาท, ได้รับพระราชทานเงินทองเสื้อผ้า, แลโปรดชุบเลี้ยงให้เปนขุนนาง

ใน กรุง แล หัว เมือง บ้าง, บ้าน เมือง ก็ สงบ ปราศจาก โจร ผู้ร้าย, แล ราษฎร ก็ได้ ตั้ง ทำไร่ นา, ลูก ค้า วานิช ก็ไป มา ค้า ขาย ทำมา หา กิน เปน ศุข, เข้า ปลา อาหาร ก็ ค่อย บริบูรณ ขึ้น, คน ทั้งหลาย ก็ ค่อยได้ บำเพ็ญ การ กุศล ต่าง ๆ. ฝ่าย สมณ—สากยบุตร์—ใน พระ พุทธ สาศนา, ก็ได้ รับ บิณฑบาต—จตุปัจจัย—ค่อยได้ ความ ศุข บริบูรณ, เปน กำลัง เล่า เรียน บำเพ็ญ เพียรใน สมณ กิจ, ฝ่าย คันถ ธุระ—วิปัศนา ธุระ—ทั้งปวง ต่าง ๆ.

ใน ปี ชวด สัมฤทธิศก นั้น, สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว ทรง พระ ราช ดำริห์ ว่า, พระ พุทธ—ศาสนา—จัก วัฒนา การ—รุ่ง เรือง นั้น, เพราะ อาไศรย จตุ—บริษัท— ทั้ง ๔, ประฏิบัติ—ตาม พระ บรม—พุทโธวาท—แล พระ สงฆ์ ทุก วันนี้, ยัง ปฏิบัติใน จัตุ ปาริสุทธ—ศีล ยมิได้ บริบูรณ์—เพราะ เหตุ หา พระ ราชา คณะ, ซึ่ง ทรง พระ ปริยัติ—ธรรม แล สมถะ, วิปัศนา—จะ สั่ง สอน ยมิได้. จึ่ง มี พระ ราชโองการ สั่ง พระ ศรี ภูริ ปรีชา ราช เสนา บดี ศรี สาลักษณ์, ให้สืบ เสาะ หา พระ สงฆ์ เถรา—นุเถร—ผู้รู้ อรรถ ธรรม—ยัง มี อยู่ ที่ใด บ้าง, ให้ไป เที่ยว นิมนต์ มา ประชุม กัน ณะ วัด บาง ว้าใหญ่, ตั้ง แต่ง ขึ้น เปน พระ ราชา คณะ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย, โดย สมควรแก่ คุณา นุรูป—ตาม ตำ แหน่ง เหมือน เมื่อ ครั้ง กรุง เก่า นั้น. แล พระ ศรี ภูริ ปรีชา ก็ สืบ หาได้ พระ เถรานุเถร ซึ่ง เปน พระ ราชา—คณะ—บ้าง, เปน เปรียญ—บ้าง เปน อาจารีย์ ผู้ บอก บ้าง, แต่ ครั้ง กรุง เก่า นั้นได้มา หลาย รูป, ประชุม ณวัด บาง ว้าใหญ่, แล้ว ปฤกษา พร้อม กันตั้ง พระ อาจารีย์ ดี วัด ประดู่ รู้ คุณ ธรรม มาก, ทั้ง แก่ พรรษา อายุ, เปน สมเด็จ พระ สังฆราช. แล้ว ตั้ง พระ

เถรานุเถรทั้งนั้น, เปนพระราชาคณะ, ฐานา—นุกรม—ผู้ใหญ่ ผู้น้อย, ตามลำดับสมณฐานันดร—ศักดิ—เหมือนอย่างแต่ก่อน, ให้อยู่ในพระอารามต่างๆ ในจังหวัดกรุงธนบุรี, บังคับบัญชาแลสั่งสอนบอกกล่าว, ฝ่ายคันถธุระ, แลวิปัศนาธุระ, แก่พระสงฆ์สามเณรทั้งปวง. แล้วทรงพระราชศรัทธาข้างข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน, สร้างพระอุโบสถวิหารแลเสนาศนะกุฎี, หลายพระอารามมากกว่า ๒๐๐ หลัง, สิ้นพระราชทรัพย์เปนอันมาก. แล้วตรัสเผดียงตักเตือนถวายพระราชโอวาทไว้ว่า, ขอพระผู้เปนเจ้าทั้งปวงจงตั้งใจปรฏิบัติสำรวมรักษาในพระจตุปาริสุทธศีล, ให้บริสุทธผ่องใสอย่าให้เศร้าหมอง, แม้นผู้เปนเจ้าจะขัดสนด้วยจตุปัจจัยสิ่งใดนั้น, เปนธุระโยมจะรับอุปฐาก—ผู้เปนเจ้าทั้งปวง. แม้นถึงจะปรารถนามังษ—แล รุธิร—ของโยม, โยมก็อาจสามารถจะเชือดเนื้อแลโลหิต, ออกถวายเปน อัชฌติก—ทาน—ได้. แล้วทรงพระราชดำรัห์ว่า, พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองจะเจริญจีรฐิติกาล—นั้น, ก็อาไศรยกุลบุตรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จึ่งทรงพระกรุณาให้สังฆการี, ธรรมการ—ทำสารบาญชี, พระสงฆ์รูปใดที่บอกที่เรียนพระไตรยปิฎกมาก, ก็ทรงถวายไตรจีวรผ้าเทศเนื้อเลอียด, แล้วทรงถวายปัจจัยแก่เถร—เณร—ตามที่เล่าเรียนได้มากแลน้อย. อนึ่งให้โปรยปรายพระราชทรัพย์, แลแจกทานแก่ยาจกทุกวันอุโบสถ—๘ ค่ำ, ๑๕ ค่ำ, แล้วตั้งโรงทานไว้สำหรับแจกคนโซทั้งปวง

ในปีชวดสัมฤทธิศกนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, เสด็จ

ยกพยุห—โยธา—ไทยจีนสรรพด้วยเครื่องสรรพา—วุธ—ทั้งทางบก ทางเรือขึ้นไปตีเมืองพระพิศณุโลกย์ถึงตำบลเกยไชย. แลเจ้าพระพิศณุโลกย์เรืองได้ทราบข่าวศึก, จึ่งแต่งให้หลวงโกษายัง, ยกกองทัพลงมาตั้งรับได้รบกันเปนสามารถ, ข้าศึกยิงปืนมาต้องพระชงฆ์—เบื้องซ้าย, จึ่งให้ล่าทัพหลวงกลับมายังกรุงธนบุรี. ครั้นประชวร—หาย แล้วได้ทราบข่าวว่า, ม่องยาปลัดพระนายกองค่ายโพ ๓ ต้น, หนีขึ้นไปเข้าพวกกรมหมื่นเทพพิพิธพระเจ้าพิมาย, จึ่งเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองนครราชสีห์มา.

ฝ่ายพระเจ้าพิมายได้ทราบข่าวศึก, จึ่งแต่งให้พระยาวรวงษาธิราช, ซึ่งเรียกว่าพระยาน้อย, ยกกองทัพลงมาตั้งค่ายรับอยู่ณะด่านขุนทดทาง ๑, ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์, พระยามหามนตรี, กับทั้งม่องยา, ยกกองทัพมาตั้งค่ายรับอยู่ณะบ้านจ่อหอทาง ๑.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึ่งดำรัสให้พระมหามนตรี, แลพระราชวรินทร์, ยกกองทัพขึ้นไปตีทัพพระยาวรวงษาธิราช, ซึ่งตั้งอยู่ณด่านขุนทดนั้น, แล้วเสด็จยกทัพหลวงขึ้นทางด่านจ่อหอ, เข้าตีทัพเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์, ๆ ออกต่อรบเปนสามารถ พลทัพหลวงเข้าหักเอาค่ายข้าศึกได้, ไล่ฆ่าฟันพลทหารเมืองพิมายล้มตายเปนอันมาก. พวกข้าศึกแตกพ่ายหนีไป, จับได้ตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์, แลพระยามหามนตรี, กับทั้งม่องยาด้วยดำรัสสั่งให้ประหาร—ชีวิตร—เสียทั้ง ๓ นาย.

ฝ่ายกองทัพพระมหามนตรี, พระราชวรินทร์ก็ยกเข้าตี

ค่าย ด่าน ขุน ทด, แล พระยา วรวงษา ธิราช ต่อ รบ ต้าน ทาน เปน สามารถ, รบ กัน อยู่ เปน หลาย วัน, พล ข้า หลวง จึ่ง เข้า หัก เอา ค่าย ข้า ศึกได้, แล พระยา วรวงษา ธิราช ก็ แตก พ่าย หนีไป ณ เมือง เสียม ราบ แดน กรุง กัม พูชา ธิบดี. จึ่ง ดำรัสให้ พระมหา มนตรี, พระ ราชวรินทร์ ยก ติด ตามไป ถึ เมือง เสียม ราบได้. แต่ พระยา วรวงษา ธิราช นั้น หนี สูญไป่ หาได้ ตัวไม่, จึ่ง เลิก ทัพ กลับ มา เข้า ณ เมือง นคร ราช สีห์มา.

ฝ่าย กรมหมื่น เทพ พิพิธได้ ทราบ ว่า, เสีย พระยา ทั้ง สาม แล้ว ก็ ตก พระไทย มิได้ ตั้ง อยู่สู้ รบ, พา พัก พวก หนีไป จาก เมือง พิมาย, จะ ขึ้นไป แดน กรุง ศรี สัตนาคน หุต, จึ่ง ขุน ชนะ ชาว เมือง นคร ราชสีห์มาไปติดตาม จับ กรมหมื่น เทพ พิพิธได้กับ ทั้ง บุตร์ ภรรยา, คุม เอา ตัว จำ มา ถวาย. จึ่ง ทรง พระ กรุณาโปรด ตั้ง ขุน ชนะให้ เปน พระยา กำ แหง สงคราม, ครอง เมือง นครราช สีห์มา, พระ ราช ทาน เครื่อง ยศ, แล บำเหน็จ รางวัล เปน อัน มาก สมควร แก่ ความ ชอบ. แล้ว เสด็จ เลิก ทัพ หลวง กลับ ยัง กรุง ธนบุรี, จึ่งให้ เอา ตัว กรมหมื่น เทพ พิพิธ เข้า มา น่า พระที่ นั่ง. แล กรมหมื่น เทพ พิพิธ ถือ ตัว อยู่มิได้ ถวาย บังคม, จึ่ง ดำรัส ว่า ตัว เจ้า หา บุญ วาศนา—บารมี—มิได้ไซ้ อยู่ที่ใด ก็ พา พวก ผู้คน ที่ นั้น ถือ พลอย พินาศ ฉิบหาย ที่ นั้น, ครั้น จะ เลี้ยง เจ้าไว้, ก็ จะ พา คน ที่ หลง เชื่อ ถือ บุญ, พลอย ล้ม ตาย เสีย ด้วย อีก, เจ้า อย่า อยู่เลย จง ตาย เสีย ครั้ง นี้ ที เดียว เถิด. อย่าให้เกิด จลาจล ใน แผ่น ดิน สืบไป ข้าง น่า อีก เลย. แล้ว ดำรัส สั่งให้ เอา ตัว กรม หมื่น เทพ พิพิธไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย. จึ่ง ทรง พระ กรุณาโปรด

ฟูนยำเหน็จ ตั้งพระราชวรินท์ผู้พี่เปนพระยาอไภยรณฤทธิ์, จางวางพระตำรวจฝ่ายขวา, ตั้งพระมหามนตรีผู้น้องเปนพระยาอนุชิตราชา, จางวางพระตำรวจฝ่ายซ้าย, สมควรแก่มีความชอบในการสงคราม—นั้น,

ครั้นถึงณะวัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ, ปีชวดสัมฤทธิศก, เพลาเช้าโมงเศษเสด็จออกณะท้องพระโรง, พร้อมด้วยท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลายผู้ใหญ่ผู้น้อย, เข้าเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทโดยอันดับ. จึงมีพระราชดำรัสประภาษ—ด้วยเรื่องคดี—จีนเสงซื้อเอาทองพระพุทธ—รูป—ไปลงสำเภา, ตรัสสั่งให้ลูกขุนปฤกษาโทษ, ในขณะนั้นยังเกิดอัศจรรย์—แผ่นดินไหว, อยู่ช้านานประมาณ ๒ โมงเสศ.

ในปีชวดสัมฤทธิศกนั้น, ฝ่ายเจ้าพระพิศณุโลกย์เรือง, เมื่อมีไชยชำนะแก่ข้าศึกฝ่ายใต้แล้ว, ก็มีน้ำใจกำเริบถือตัวว่ามียุญญาธิการ—มาก. จึงตั้งตัวขึ้นเปนเจ้าแผ่นดิน, รับพระราชโองการอยู่ได้ประมาณ ๗ วัน, ก็ยังเกิดวัณโรค—ขึ้นในคอถึงพิราไลย. จึงพระอินท์อากรผู้น้องก็กระทำ—ฌาปนะกิจ—ปลงศพเสร็จแล้ว, ก็ได้ครองเมืองพระพิศณุโลกย์สืบไป, แต่หาตั้งตัวขึ้นเปนเจ้าไม่, ด้วยกลัวจะเปนจัญไร—เหมือนพี่ชายซึ่งตายไปนั้น,

ฝ่ายเจ้าพระฝางรู้ข่าวว่า, เจ้าพระพิศณุโลกย์เรืองถึงพิราไลยแล้ว, จึงยกกองทัพลงมาตีเมืองพระพิศณุโลกย์, ให้ตั้งค่ายล้อมเมืองทั้ง ๒ ฟากน้ำ. แลพระอินท์เจ้าเมืองพระพิศณุโลกย์ใหม่นั้นฝีมืออ่อน, มิได้แกล้วกล้าในการสงคราม, ต่อรบ

ต้านทานอยู่ได้ประมาณ ๓ เดือน, ชาวเมืองไม่สู้รักใคร่นับถือ, ก็เกิดไส้ศึกขึ้นในเมือง, เปิดประตูเมืองรับข้าศึกในเพลากลางคืน. ทัพฝางก็เข้าเมืองได้, จับได้ตัวพระอินท์เจ้าเมืองพระพิศณุโลกย์ เจ้าพระฝางให้ประหารชิวิตร์เสีย, แล้วเอาศพขึ้นประจานไว้ในเมือง. จึ่งให้เก็บเอาทรัพย์สิ่งของทองเงินต่างๆ, ของเจ้าเมืองกรมการ, แลชาวเมืองทั้งปวงได้เปนอันมาก. แล้วให้ขนเอาขึ้นใหญ่น้อย, แลกวาดต้อนครอบครัวอพยพ ชาวเมืองพระพิศณุโลกย์, ขึ้นไปยังเมืองสว่างบุรี, แล้วก็เลิกทัพกลับไปเมือง. ขณะนั้นบัณฑาหัวเมืองเหนือทั้งปวงนั้น, ก็เปนสิทธิ์—แก่เจ้าพระฝางสิ้น. แลประชาชนชาวเมืองพระพิศณุโลกย์เมืองพิจิตร์, ที่แตกหนีพาครอบครัวอพยพลงมาพึ่งพระบรม—โพธิ—สมภาร—ณะกรุงธนบุริก็เปนอันมาก.

จุลศักราช ๑๑๓๑ ปีฉลูเอกศก, ถึง ณวัน ๗ ๒ฯ ๕ ค่ำ เพลากลางคืน ดึกประมาณ ๒ ยาม, บังเกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหวอีกครั้งหนึ่ง, แต่ไหวน้อยกว่าครั้งก่อน.

ในปีฉลูเอกศกนั้น, ฝ่ายข้างมลา—ประเทศ—กรุงศรีสัตนาคนหุต เมืองหลวงพระบางเปนอริ—แก่กัน. พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต, เกรงเมืองหลวงพระบางจะยกทัพมาตีเอาเมือง, จึ่งแต่งราชบุตร์ชื่อเจ้าหน่อเมือง, ให้ขุนนางนำเอาไปถวายพระเจ้าอังวะ, กับทั้งเครื่องราชบรรณาการ, ขอเปนเมืองขึ้นข้าขอบขันธสีมาแก่กรุงรัตนบุระอังวะ.

ฝ่ายข้างกรุงธนบุริขณะนั้น, มีผู้เปนโจทย์ฟ้องกล่าวโทษสมเด็จพระสังฆราชว่า, แต่ครั้งอยู่ในค่ายพระนายกองไพ

สามคันนั้น, ได้คิดอ่านกับพระนายกอง, บอกให้เร่งรัดเอาทรัพย์แก่ชาวเมืองซึ่งตกอยู่ในค่าย, ส่อว่าผู้นั้นๆมั่งมีๆทรัพย์มากครั้นกรายทูลพระกรุณาขึ้นตามคำไทยฟ้อง, จึงดำรัสให้พระยาพระเสด็จชำระ ถามสมเด็จพระสังฆราชๆไม่รับ. จึ่งโปรดให้พิสูทธิ์—ลุยเพลิงชำระตัวให้บริสุทธิ์เห็นความจริง, แลสมเด็จพระสังฆราชแพ้แก่พิสูทธิ์เพลิง, จึ่งดำรัสให้ศึกเสีย. อนึ่งสามเณรศิษย์พระพนรัตน์ก็มาฟ้องกล่าวโทษว่า, พระพนรัตน์ซ่องเสพ—เมถุน—ธรรม—ทางเว็จ—มรรค—แห่งคน. จึ่งโปรดให้ พิจารณา—รับเปนสัตย์ให้ศึกเสีย, แล้วเอามาตั้งเปนหลวงธรรมรักษา, เจ้ากรม—สังฆ—การี—

ครั้นถึง ณวัน ๑ ๆ ๓ ค่ำ, แขกเมืองลาวเมืองหล่มศักลงมาสู่พระบรมโพธิสมภาร, นำเอาช้างๆ ๑, ม้า ๕ ม้ามาทูลเกล้าฯถวายขอเปนข้าขอบขัณฑสีมา. อนึ่งในปลายปีฉลูเอกศกนั้น, บังเกิด ทุภิกข—ไภย—เข้าแพง, เข้าสารเปนเกวียนละ ๒ ชั่ง, อาณา—ประชา ราษฎร—ขัดสนกันดาร—ด้วยอาหาร—นัก จึ่งทรงพระกรุณา, สั่งให้ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกันทำนาปรัง—ทุกแห่งทุกตำบล.

ครั้นถึง ณวัน ๒ ๆ ๓ ค่ำ, กรมการเมืองจันทบุรีส่งหนังสือบอกเข้ามาว่า, กองทัพเมืองพุทไธมาศ, จะยกเข้ามาตีกรุง—เทพ—มหา—นคร— จึ่งโปรดให้พระยาพิไชยจีนเปนที่โกษาธิบดี, ให้ลงไปตั้งค่ายณะพระประแดง, แลปากน้ำเมืองสาครบุรี, เมืองสมุทสงคราม. แลข่าวทัพญวนนั้นก็สงบไปหายกเข้ามาตีกรุงเทพมหานครไม่. แลในปีฉลูเอกศก

นั้น, ยังเกิด หนูมาก, เข้า กิน เข้าใน ยุ้งฉางสิ่ง ของ ทั้งปวง ต่าง ๆ จึงมี รับสั่งให้ ข้า ทูล ลออง ธุลี พระ บาท แล ราษฎร ทั้งหลาย, ดัก หนู มา ส่ง แก่ กรม—พระ นคร—บาล—ทุก วัน ๆ, หนู ก็ สงบ เสื่อม สูญไป.

อนึ่ง ซึ่ง พระ ขัติยวงษ ครั้ง กรุง เก่า นั้น, บันดา เจ้า หญิง ทรง พระ กรุณาโปรด เลี้ยงไว้ใน พระราชวัง. แล เจ้า ฟ้า สุริยา, เจ้า ฟ้า จันทวดี, ทั้ง ๒ พระ องค์ นั้น ก็ย สูญ สิ้น พระ ชนม์. ยัง อยู่ แต่ เจ้า ฟ้า พินทวดี, พระ องค์ เจ้า ฟัก ทอง, พระ องค์ เจ้า ทับทิม, ซึ่ง เรียก ว่า เจ้า ครอก จันท บุรี นั้น. แล เจ้า มิตร์ บุตรี—กรม พระ ราช วัง, โปรดให้ ชื่อ เจ้า ประทุม. หม่อม เจ้า กระจาด บุตรี กรมหมื่น จิตร์ สุนทร, โปรดให้ ชื่อ เจ้า บุบผา. กับ หม่อม เจ้า อุบล บุตรี กรมหมื่น เทพ พิพิธ. หม่อม เจ้า ฉิม บุตรี เจ้า ฟ้า จิตร์, ทั้ง ๔ องค์ นี้ ทรง พระ กรุณา เลี้ยง เปน ห้าม.

ถึง วัน ๒ ๆ ๗ ค่ำ, ศุภศักราช ๑๑๓๑ ปี ฉลู เอกศก หม่อม เจ้า อุบล บุตรี กรมหมื่น เทพพิพิธ, หม่อม เจ้า ฉิม บุตรี เจ้า ฟ้า จิตร์, กับ นาง ลคอน ๔ คน, เปน ชู้กับ ฝรั่ง มหาดเล็ก ๒ คน. พิจารณา เปน สัตย์ แล้ว, สั่งให้ มี พาย ทนาย เลือกไป ทำ ซำเรา ประจาน, แล้ว ตัด แขน, ตัด ศีศะ, ผ่า อก เสีย ทั้ง ชาย ทั้ง หญิง, อย่าให้ ใคร ดู เยี่ยง กัน สืบ ต่อไป.

ในปี นั้น ทรง พระ กรุณา ตั้ง สมเด็จ พระ พี่—หลวง, เปน กรม พระ เทพามาตย์ ตาม โบราณ—ราช ประ เพณี—แลโปรด ตั้ง เจ้า ครอก หอ กลาง พระ มเหษีเดิม, เปน กรม หลวง บาท—บริจาริกา— แล ตั้ง พระ เจ้า หลานเธอ ๓ พระ องค์ เปน เจ้า ราชินิกุล— ชื่อ

เจ้ามราสุริวงษ องค์ ๑, เจ้ารามลักษณ์องค์ ๑, เจ้าประทุมไพร
จิตร์องค์ ๑. แลพระเจ้าลูกเธอใหญ่พระองค์เจ้าจุ้ย, กับพระ
เจ้าหลานเธอเจ้าแสง, เจ้าบุญจันท์ ๒ พระองค์นั้น, ยังหาได้
พระราชทานพระนามไม่.

แล้วทรงคิดราชการซึ่งจะเกณฑ์กองทัพ, ยกกองทัพออก
ไปตีเมืองนครศรีธรรมราช. พอข้างกัมพุช[๑]—ประเทศ— นักพระ
องค์ตนซึ่งชื่อพระอุไทยราชา, ไปขอทัพญวนมาตีเมืองพุทไธ
เพชร์, นักพระรามาธิบดีผู้ครองเมืองสู้รบมิได้, ก็พาสมัคพักพวก[๒]
ครอบครัวอพยพ[๓]—หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร, ณกรุงธน
บุรี. จึ่งมีพระราชดำรัสให้พระยาอไภยรณฤทธิ์, พระยาอนุชิต
ราชา, ยกกองทัพพล ๒๐๐๐ ไปทางเมืองปราจิณทัพ ๑, ไปตี
นักพระอุไทยราชาคืนเอาเมืองพุทไทเพชร์, ให้แก่นักพระรามา
ธิบดีจงได้. แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้ง ๒ ทัพ ก็กราบ
ถวายบังคมลายกกองทัพ, สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพสาตรา
วุธไปทั้ง ๒ ทาง, ตามพระราชกำหนด.

แล้วเกณฑ์กองทัพไปรดให้เจ้าพระยาจักรีแขก, ซึ่งเปนหลวง
นายศักดิ์อยู่ก่อนนั้นเปนแม่ทัพ, กับพระยายมราช, พระ
ยาศรีพิพัฒ, พระยาเพชร์บุรี. ถือพล ๕๐๐๐, พร้อมด้วยช้าง
ม้าเครื่องสรรพาวุธ, ยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราชอีกทัพ ๑.
เจ้าพระยาจักรี, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็กราบ
ถวายบังคมลายกกองทัพไปทางเมืองเพชร์บุรี, ไปถึงเมืองประ
ทิว. ชาวเมืองประทิว, เมืองชุมพร, ยกครอบครัวหนีเข้าป่า
ไปสิ้น. แลนายมั่นคน ๑ พาสมัคพักพวกเปนอันมากเข้ามา

หาท่านแม่ทัพ, ขอสวามิภักดิ์เป็นข้าราชการ. จึ่งบอกเข้ามาให้กราบทูล, จึ่งโปรดให้มีตราตั้งออกไป, ให้นายมั่นเปนพระชุมพร, ให้เกณฑ์เข้ากองทัพด้วย. ครั้นยกออกไปถึงแดนเมืองไชยา, หลวงปลัดเมืองไชยาก็พาไพร่พลมาเข้าสวามิภักดิ์. จึ่งบอกเข้ามาให้กราบทูลอีก, โปรดให้มีตราตั้งออกไป, ให้หลวงปลัดเปนพระยาวิชิตภักดีเจ้าเมืองไชยา. ให้เกณฑ์เข้ามันจบกองทัพ, กองทัพก็ยกออกไปตั้งอยู่ณะเมืองไชยา

ฝ่ายเจ้านครศรีธรรมราชได้ทราบข่าวศึก, จึ่งเกณฑ์กองทัพให้ขุนนางเมืองนครยกออกมาตั้งค่ายรับอยู่ณะตำบลท่าหมาก, แลกองทัพกรุงข้ามแม่น้ำบ้านดอนไปถึงค่ายท่าหมาก, ได้รบกับทัพเมืองนครเปนสามารถ. พระยาเพชร์บุรี, พระยาศรีพิพัฒตายในที่รบ. แต่หลวงลักษณมนายุตร์เจ้าพระยาจักรีแม่ทัพนั้น, ข้าศึกจับเปนไปได้. เจ้าพระยาจักรีก็ได้ล่าทัพถอยมาตั้งอยู่ณเมืองไชยา.

แลพระยายมราชจึ่งบอกกล่าวโทษเข้ามาว่า, เจ้าพระยาจักรีเปนขบถ, มิเต็มใจทำราชการสงคราม. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบในหนังสือบอกนั้น, ก็ทรงพระวิจารณ์ด้วยพระปรีชาญาณ—ตรัสทราบเหตุว่า, นายทัพนายกองเหล่านี้ทำสงครามไปไม่ตลอดแล้ว, จึ่งเกิดวิวาท—แก่กัน. แลการศึกเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนี้เปนศึกใหญ่ แต่กำลังเสนาบดีเห็นจะทำการไม่สำเร็จเปนแท้. จำจะต้องยกพยุหโยธาทัพหลวงไปเอง, จึ่งจะได้เมืองนครศรีธรรมราช. จึ่งดำรัสให้จัดแจงทัพเรือพร้อมด้วยพลรบ ๑๐๐๐๐, พลกระเชียง ๑๐๐๐๐, แล

เครื่องศาตรา วุธ ยิ่นใหญ่น้อย ทั้งปวงให้สรรพ.

ครั้น ถึง วันมหาพิไชย ฤกษ์ใน อาสาธ—มาศ—กาฬปักษ์—ดิถี—๒ จึงเสด็จ ทรง เรือ พระ ที่นั่ง สุวรรณ—พิไชย—นาวา—ท้ายรถ— ยาว ๑๑ วา ปาก กว้าง ๓ วา เศษ, พลกระเชียง ๒๙ คน. พร้อมด้วย เรือ รบ ท้าว พระ ยา ข้า ทูล ลออง ธุลี พระ บาท นาย ทัพ นาย กอง ทั้ง ปวง, โดยเสด็จ พระ ราชดำเนิรตาม กระบวน พยุหโยธา น่าหลัง, เสด็จ ฤกษ์—นาวา—ทัพ— หลวง ออก จาก กรุง ธน บุรี. ไป ทาง ชล มารค ออก ปาก น้ำ เมือง สมุท สงคราม, ตก ถึง ท้องเทล.

ครั้น ถึง ณวัน ๑ ๆ ๙ ค่ำ, เพลา ๓ โมง เช้า ถึง ตำบล บาง ทลุ, ก็บังเกิด พยุห์ คลื่น ลม หนัก, แล เรือ รบ ข้า ราชการใน กอง หลวง, แล กอง น่า, กอง หลัง, บ้าง ล่ม, บ้าง แตก, บ้าง เข้า จอด แอบ บัง อยู่ใน อ่าว. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว จึง ดำรัสให้ ปลูก ศาล ขึ้น สูง เพียง ตา บน ฝั่ง, ให้ แต่ง ตั้ง เครื่อง ฤระยา—สัง เวย—บวง สรวง— เทพา รักษ— อัน พิทักษ—ท้อง พระ มหา สมุท—ให้ จุด ธูป เทียน กระทำ สักการ บูชา, แล้ว ทรง ตั้ง พระสัตยาธิฐานเอา คุณ—พระ ศรี รัตน—ไตร—เปน ที่ ตั้ง, กับ ทั้ง พระ บาระมี—ซึ่งทรง บำเพ็ญ—มา แต่ บุเร—ชาติ—แลใน ปัจจุบัน—ขอ จงบันดาลให้ คลื่น ลม สงบ ลงใน บัดนี้. ด้วย เดชะ—อำนาจพระ ราช—กฤษดาธิการ— อภินิ หาร—บระมี—เปนมหัศจรรย์— คลื่นลม นั้นก็สงบ ราบคาบ เห็น ประจักษ์—ในขณะทรงพระ สัตยา ธิฐาน, แลเรือพระที่ นั่ง, แลเรือ ข้าราชการ ทั้งหลาย, ล้วน เปน เรือ รบ น้อย ๆ, ก็ ไปได้ใน มหา สมุทร์ หา อัน ตราย มิได้.

ครั้นเสด็จ ถึง เมืองไชยา, จึ่งให้จอด ประทับ ณท่าพุมเรียง.

เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปประทับแรมอยู่บนพลับพลา, ซึ่งกองทัพน่าตกแต่งไว้รับเสด็จ, เพื่อจะให้เปนศุภ—สวัสดิ—มงคล—แก่เมืองไชยานั้น. แล้วดำรัสให้กองทัพพระยาพิไชยราชานั้นเข้าบันจบทัพเจ้าพระยาจักรี, เร่งรีบยกไปทางบก, ให้ตีเอาค่ายทัพเมืองนครให้แตกให้จงได้. แลกองทัพยกก็กราบถวายบังคมลายกไปตามพระราช—กำหนด— จึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่ง, ให้ยาตรา—นาวา—ทัพ—โดยทางเลสืบไป. ถึงค่ายลปากทางคูหา, ได้ทอดพระเนตรเห็นดาวหางขึ้นข้างทักษิณ—ทิศ—เปนทุนิมิตรปรากฎแก่เมืองนครศรีธรรมราช สำแดงเหตุอันจะถึงกาลพินาศปราไชย—ก็มีพระราชหฤไทย—โสมนัศ— จึ่งดำรัสเร่งกองทัพเรือทั้งปวงให้รีบขึ้นไป, ให้ถึงปากน้ำเมืองนครโดยเร็ว.

ฝ่ายกองทัพยกพระยายมราชเปนกองน่า, ยกข้ามท่าข้ามไปถึงลำพูญ, เข้าตีค่ายกองทัพเมืองนคร, ซึ่งตั้งรับอยู่ณท่าหมากนั้นแตกพ่ายหนี. จึ่งยกติดตามไปตั้งค่ายอยู่ณเขาศีศะช้าง. ฝ่ายทัพหลวงถึงปากน้ำเมืองนครในวัน ๕ ฯ๖ ๑๐ ค่ำ, เพลาเช้า ๓ โมง. ก็เสด็จยาตราทัพขึ้นบกยกเข้าตีเมืองนครศรีธรรมราช.

ฝ่ายเจ้านครแต่งให้เจ้าอุปราช, ยกกระทัพออกมาตั้งรับที่ท่าโพ, ก็พ่ายแก่ทัพหลวงแตกหนีเข้าเมือง. เจ้านครตกใจกลัวพระเดชานุภาพ—เปนกำลัง, มิได้ตั้งอยู่สู้รบ, ทิ้งเมืองเสีย, พาสมัคพักพวกญาติวงษ์ออกจากเมืองหนีไปในเพลานั้น. แลนายคงไพร่ในกองพระเสนาภิมุข, เห็นช้างพลายเพชรที่นั่งเจ้านครผูกเครื่องสรรพปล่อยอยู่ จึ่งจับเอามาถวาย. สมเด็จพระ

พุทธ เจ้า อยู่หัวเสด็จ ขึ้น ทรงช้าง ที่นั่ง พลาย เพชร์, เสด็จเข้า เมือง นคร ศรี ธรรมราชได้โดย ง่าย. นายทัพนาย กองทั้งปวง นั้น, ตาม เสด็จ มา ทัน บ้าง, ไม่ ทัน บ้าง.

แล ขณะ เมื่อ รบ กันกับเจ้าอุปราช, เสียแต่นายเพ็ชหมาดเล็ก, ถูก ปืนตายคนเดียว, พลข้าหลวงจับได้ ราช–ธิดา–แล ญาติวงษ์, นาง สนม เหล่า ชาว แม่พนักงาน, บริวาร–ของ เจ้า นคร, กับ ทั้ง เจ้าอุปราช, แลขุนนาง ทั้งปวง. แลได้ทรัพย์สิ่งของทองเงินเครื่อง ราชูประโภค–วัตถา–ลังกา–ภรณ์–ต่างๆ เปนอันมากนำ มา ถวาย.
๒ ครั้น ท้าว พระยา นาย ทัพ นาย กอง ทัพ บก ทัพ เรือมา ถึงพร้อม กัน แล้ว, จึ่งมี พระ ราช ดำรัส ภาคโทษไว้ ครั้ง หนึ่ง, ซึ่ง ตาม เสด็จ มิ ได้ทันใน ขณะ งาน พระ ราชสงคราม นั้น.

ฝ่าย เจ้า นคร พา ราช บุตร์ ราช ธิดา วงษา นุวงษ์, แล พระ ราช ทรัพย์ เกือบไปได้ บ้าง, หนี ลง เรือไป ณ เมือง สง ขลา. แล หลวง สง ขลา พา หนี ต่อไป, ถึง ณ เมือง เทพา, เมือง ตานี.

จึ่ง มี พระ ราช ดำรัสให้ เจ้า พระยา จักรี, พระยา พิไชย ราชา, เร่ง ยก ทัพ เรือ ทัพ บก ติด ตามไป จับ ตัว เจ้า นครให้ จงได้, ถ้า มิ ได้ จะ ลง พระ ราช อาชญา ถึง สิ้น ชีวิตร์.

ครั้นถึง ณวัน ๖ ๖ฯ ๑๑ ค่ำ, เพลากลางคืน ๒ ทุ่มเศษพระ บาท สมเด็จ บรม บพิตร พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว, จึ่ง เสด็จ พระ ราช ดำเนิร โดย ขบวน นาวา พยุห จาก เมือง นคร ศรี ธรรม ราช, ไปโดย ทาง มหา–สาคร–สมุทร์–ประทับร้อนแรมไป ตาม ลำดับ ชลมารค, จน
๓ ถึงเมือง สง ขลา, เสด็จ ขึ้น ประทับ อยู่ใน เมือง.

ฝ่าย เจ้าพระยา จักรี แม่ ทัพ เรือ, พระยา พิไชยราชาแม่ทัพบก,

ยก ติด ตาม เจ้า นคร ไปถึง เมือง เทพา, จับ จีน จับ แขก มาได้ ถาม ได้ความ ว่า, เจ้านคร หนีไป เมือง ตานี, กับพระยา พัทลุง, แล หลวง สง ขลา, แล แม่ ทัพ ทั้ง ๒ นาย, จึงได้มี หนังสือไป ถึงพระ ยา ตานี ศรี สุล ต่าน ว่า, ให้ส่ง ตัว เจ้า นคร กับพัก พวก มา ถวาย ให้สิ้น, แม้นมิส่ง, จะ ยก กอง ทัพไป ตี เมือง ตานี.

พระยา ตานี กลัว บ้าน เมือง จะ เป็นอันตราย, จึงส่งตัวเจ้านคร, พระยาพัทลุง, หลวง สง ขลา, เจ้าพัด, เจ้า กลาง, กับทั้ง บุตร์ ภรรยา มาให้ แก่ ข้า หลวง, ข้า หลวง ก็ จำ คนโทษทั้งนั้น, ใส่ เรือ รบ มา ถวาย ณ เมือง สง ขลา,

ครั้น ถึง ณวัน ๖ ๒ฯ ๑๒ ค่ำ, จึง เสด็จ พระ ราช ดำเนินมา ว่าทัพ หลวง กลับ มา ยัง เมือง นคร ศรี ธรรมราช.

ครั้น ถึงณวัน ๖ ๒ฯ ๒ ค่ำ ปี ฉลู เอกศก, เพลากลาง คืน ๗ ทุ่ม, เกิด เพลิงไหม้ ใน เมือง นคร ตำ บล นาย ก่าย. สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัว, ทรง พระ อุสสาหะ เสด็จพระราชดำเนินไป, ให้ ข้าทูลลออง ธุลี พระ บาท ดับ เพลิง, จึง ทรง พระ กรุณาให้ เรียก ช้าง มา ทะลาย เรือน, ฝ่าย กรม ช้าง มา มิ ทัน เสด็จ, ให้ ลง พระ ราช อาชญา คน ละ ๓๑ ทีบ้าง, ๕๐ ที บ้าง, ตามบันดา ศักดิ์ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย. ฝ่าย เจ้า ราชินิกูล, แล ข้า ทูล ลออง ธุลี พระบาท ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย, ซึ่งตาม เสด็จไปไม่ ทันนั้นให้ ลง พระ ราช—อาชญา—ทุก คน ๆ.

ครั้น สำเร็จ ราชการ เมือง นคร ศรี ธรรมราช แล้ว, จึง ทรง พระ กรุณาให้ มี กฎประกาศ—ไปทั่วทั้ง กอง ทัพ— ห้าม มิให้ไพร่ พลไทย จีนทั้งปวงฆ่าโคกระบือ, แลข่มเหงสมณชีพราหมณ์, อาณาประชา ราษฎรให้ได้ ความ เดือด ร้อน, แล้ว ทรง พระ กรุณาให้ ขน เอาเข้า

เปลือก, ลง ยัน ทุก ลำ เภา เข้า มา พระ ราช ทาน, บุตร ภรรยา ข้า ทูล ลออง ธุลีพระบาท ฝ่าย ทหาร พล เรือน, ที่ ตามเสด็จไป ณ เมือง นคร ศรี ธรรมราช ครั้ง นั้น.

แล ครั้ง นั้น พวก ผู้ พายทนาย เลือกซึ่งตาม เสด็จ, ได้ ทรัพย์ สิ่ง สิน เปน อัน มาก. ทรง พระ กรุณาให้ เล่นให้ สนุกนี้, แลให้กำ ถั่วหน้า พระ ที่ นั่ง, กระดานละ ๕๐ ชั่ง บ้าง, ๑๐๐ ชั่งบ้าง, สนุกนี้ปรากฎ ยิ่ง กว่า ทุก ครั้ง.

แล้วทรงพระราชศรัทธา[๑]—ให้ สังฆ—การี—ธรรมการ—ไปนิมนต์ ภิกษุ—เถร เณร—รูป ชี ทั่วทั้งใน เมืองนอก เมืองมา พร้อมกัน, ทรง ถวาย เข้าสาร องค์ ละ ถัง, เงิน ตรา องค์ละ -|-๒, ที่ขาด ผ้าสบง[๒] จีวร—ก็ ถวาย ทุก ๆ องค์. แล้ว ทรง แจก ยาจก วรรณิพก ทั้งปวง, เสมอ คน ละ -|-๑ ทุก ๆ วัน อุโบสถ. แล้ว เกณฑ์ให้ ข้าราชการ ต่อ เรือ รบ เพิ่ม เติม ขึ้นอีก ๑๐๐ ลำ เศษ, สำหรับ จะได้ใช้ ราชการ ทัพ-ศึกไป ภาย หน้า. แล ทรงพระ กรุณาให้ จ้าง พวก ข้า ทูล ลออง ธุลีพระ บาท, ทั้ง ฝ่าย ทหาร พลเรือน, ให้ บุรณ[๓]—ปฏิสังขรณ์—พระอุโบสถ วิหารการ เปรียญ, แลพระระ เบียง ศาลา กุฎี—ใน พระ อาราม ใหญ่ น้อย เปน หลาย พระ อาราม, สิ้น พระ ราชทรัพย์ เปน อันมาก. แล้ว ให้มีการมหรศพสมโภชเวียนเทียน, พระมหา[๔]—ธาตุ—เจดีย์—ใหญ่ ใน เมือง นคร นั้น ครบ ๓ วัน

ครั้นเสร็จ การ สมโภชพระบรม สาริกธาตุ—แล้ว, จึง ดำรัสให้ เสนาบดีแลลูกขุนปฤกษา—โทษ—เจ้านคร. แลเสนาบดีพร้อมกันว่า, โทษ ถึง ประหาร ชีวิตร. ทรงพระ กรุณาโปรดว่าเรา ยังไม่ เห็นด้วย, ด้วย เจ้า นคร ยังมิได้ เปน ข้าราชการแห่งเรา. ฝ่าย เจ้า นคร ก็ตั้ง

ตัวเปนใหญ่, ฝ่ายเราก็ถือว่าเราเปนใหญ่ไม่ยั้งหย่อนแก่กัน, จึ่งได้มารบสู้กันทั้งสองฝ่าย ถ้าแลเจ้านครทำราชการอยู่ด้วยเราแล้ว, คิดขุด[๑]—ต่อไป, แม้นเสนาบดีปฤกษาโทษถึงตาย, เราจะเห็นด้วย, แต่ว่าให้ยกไว้, ให้จำเจ้านครเข้าไปให้ถึงกรุงก่อน, จึ่งปฤกษากันใหม่.

แล้วทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าหลานเธอ, เจ้านราสุริวงษ์, ไว้ครองเมืองนครศรีธรรมราช, แลให้พระยาราชสุภาวดี, กับพระศรีไกรลาศ, อยู่ช่วยราชการ แล้วทรงพระกรุณาพระราชทานโกวาท[๒]ศาสตร์—สั่งสอนไว้ว่า, ให้ประพฤติ[๓]ปรนิบัติ—เลี้ยงดูเสนาบดี,—สมณพราหมณาจารย์,—อาณา—ประชา—ราษฎร—ทั้งปวง, โดยยุติธรรม[๔]—ตามโบราณ—ราช—ประเพณี—กระษัตริย์แต่ก่อน. แล้วทรงพระกรุณาจัดแจงตั้งแต่งผู้รั้งกรมการ, แขวงเมืองนครไว้พร้อมทุกเมือง.

แล้วดำรัสให้ราช[๕]—บัณฑิตย์—จัดพระไตรปิฎก,— ลงบันทุกเรือเชิญเข้ามาณกรุง, แต่พอจำลองได้ทุก ๆ พระคัมภีร์แล้ว, จึ่งจะเชิญออกมาส่งไว้ตามเดิม. อนึ่งให้สังฆการีนิมนต์พระอาจารย์ศรีณวัดพนัญเชิง, ซึ่งหนีพม่าออกมาอยู่เมืองนครนั้น, ให้รับเข้ามากรุง, กับทั้งพระสงฆ์สามเณรศิษย์ทั้งปวงด้วย.

จึ่งดำรัสให้ตระเตรียมกองทัพจะกลับคืนยังกรุงธนบุรี ครั้นถึงณเดือน ๔ ปรายปีฉลูเอกศกนั้น, เพลาเช้าเมื่อจะเสด็จกลับนั้น, สมณพราหมณาประชาราษฎรยาจกวรรณิพก, ชาวเมืองนครศรีธรรมราชทั้งปวงมาพร้อมกันถวายไชย[๖]—มงคล—มิรักษ์มอง—ไปด้วยน้ำตาว่า, แต่นี้เราทั้งปวงเปนคนอนาถา[๗]—หาที่พึ่งมิได้

แล้ว. เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่. ทรงพระกรุณาพระราชทานเงินผ้าโภชนาหาร, เราได้รับพระราชทานเลี้ยงชิวิตร์เปนศุขทุกๆ วันพระอุโบสถ. ตั้งแต่นี้ไปเราจะเปนคนอนาถาแล้ว, ชาวเมืองครั้งนั้นสลดระทดใจ, ควรจะสังเวช—หนักหนา.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิรกลับมาครั้งนั้น, ด้วยพระกฤษดานุภาพ—พระบารมี, ก็เสด็จมาได้โดยสดวกหาภัยอันตรายมิได้, ประทับร้อนแรมมาโดยลำดับ. ครั้นถึงณเดือน ๔, จุลศักราช ๑๑๓๑ ปีฉลูเอกศก, เพลาเช้า ๓ โมงเศษถึงเมืองธนบุรี.

จึ่งทรงกรุณาโปรดตั้งพระอาจาริย์ศรี, เปนสมเด็จพระสังฆราช—แลพระไตรยปิฎกซึ่งเชิญเข้ามาแต่เมืองนครนั้น, ทรงพระกรุณาให้จ้างช่างจานๆ พระไตรยปิฎก. พระราชทานค่าจ้างผูก ๑ เปนเงินบาท ๑, เข้าถัง ๑ เงินค่ากับเข้าวันละเฟื้อง หมากพลูวันละซอง, บุหรี่วันละ ๑๐ มวน, ของกินกลางวันเสมอทุกวัน, เสมอทุกผูกทุกคัมภีร์, จนจบพระไตรยปิฎก. สิ้นพระราชทรัพย์เปนอันมาก. ครั้นลงรักปิดทอง, ทานสำเร็จแล้ว, ทรงพระกรุณาให้เชิญพระไตรยปิฎกฉบับ, กลับไปส่งเสียณเมืองนครดังเก่า. แลซึ่งเจ้านครนั้นก็พระราชทานโทษ, ให้ถอดออกจากพันธนาการ, แล้วให้รับพระราชทานน้ำพิพัฒ—สัจจา—อยู่เปนข้าราชการ, พระราชทานบ้านเรือนที่อาไศรยให้อยู่เปนศุข.

จำเดิมแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาก็ค่อยวัฒนาการ, รุ่งเรืองเฟื่องฟูขึ้นเหมือนแต่ก่อน. แลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็เจริญพระราชกฤษดา—ธิคุณ—ไพบูลย์—พิญโญภาพ—ยิ่งขึ้นไป.

ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็ค่อยมีความผาศุกสนุกนิ์สบาย, บริบูรณ์—คงคืนขึ้นเหมือนเมื่อครั้งแผ่นดินกรุงเก่า, ยังปรกติดีอยู่นั้น:

ฝ่ายกองทัพที่ยกไปกัมพุชประเทศนั้น, ทัพพระยาอภัยรณฤทธิ์, พระยาอนุชิตราชา, ยกจากเมืองนครราชสีห์มา, ไปตีเมืองเสียมราษได้. ทัพพระยาโกษาลาดยกจากเมืองปราจิณ, ไปตีได้เมืองบัดบองตั้งอยู่ที่นั้น. นักพระองค์ตนซึ่งเปนพระอุไทยราชา, ยกกองทัพเรือมาทางเทลสาบ, จะมาตีเมืองเสียมราษคืน. พระยาอภัยรณฤทธิ์, จัดแจงได้เรือที่เมืองเสียมราษ, ยกทัพเรือออกรบกับทัพเขมรในเทลสาบ, ได้สู้รบกันหลายเพลา. ภอได้ข่าวเลื่องลือออกไปว่า, สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกไปตีเมืองนครศรีธรรมราชบัดนี้ทิวงฅต—เสียแล้ว. พระยาอภัยรณฤทธิ์, พระยาอนุชิตราชาก็ตกใจ, เกรงแผ่นดินจะเกิดจลาจลขึ้นอีก, จึ่งเลิกทัพกลับมา. แต่พระยาอภัยรณฤทธิ์เกรงความจะไม่แน่, จึ่งรอทัพอยู่เมืองนครราชสีห์มาก่อน. พระยาอนุชิตราชานั้น, รีบยกมาจนถึงเมืองลพบุรี. จึ่งรู้ความตระหนักว่าเสด็จยังอยู่หาอันตรายมิได้. บัดนี้ตีเมืองนครศรีธรรมราชได้, ทัพหลวงจะกลับอยู่แล้ว. จึ่งต้องรออยู่ณเมืองลพบุรี, มิได้กลับลงมาถึงกรุง.

ฝ่ายพระยาโกษาแจ้งว่าทัพทางเมืองเสียมราษเลิกถอยไป; ก็ให้ลาดทัพกลับณเมืองปราจิณ. แล้วบอกกล่าวโทษเข้ามาณกรุงว่า; ทัพพระยาอภัยรณฤทธิ์, พระยาอนุชิตราชาเลิกหนีมาก่อน, ครั้นจะตั้งอยู่แต่ทัพเดียว, ก็เกรงทัพเขมรจะยกทุ่มเข้ามามากจะเสียที, เห็นจะเหลือกำลังจึ่งลาดถอยมาบ้าง.

ครั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาถึงกรุง, ได้ทรงทราบหนังสือบอก พระยาโกษา ธิบดี, แล้ว ได้ ข่าว ว่า พระยา อนุชิตราชา, ยก กลับ มา ตั้ง อยู่ ณเมือง ลพบุรี ก็ ทรง พระโกรธ. จึ่ง ดำรัสใช้ ตำรวจ ให้ ไป หา ตัว พระยา อนุชิต ราชา ลง มา เฝ้า, แล้วตรัสถามว่า, ใช้ ไป ราชการ สงคราม ยัง มิได้ ให้ หา ทัพ กลับ, เหตุ ไฉน จึ่ง ยก กลับ มา เอง ดั่ง นี้, จะ คิด เปน ขบถ หรือ.

พระยา อนุชิตราชาจึ่ง กราบทูล พระ กรุณา โดย จริง ว่า, ข่าว ลือ ออกไปว่า สมเด็จ พระเจ้า อยู่หัว, เสด็จ ทิวงคต ณเมือง นครศรี ธรรมราช. ข้า พระ พุทธ เจ้า เกรงว่า ข้าศึก อื่น จะยก มา ชิงเอากรุง ธนบุรี, จึ่ง รีบ กลับ มา หวัง จะ รักษา แผ่นดินไว้, หนอกว่าพระเจ้า อยู่หัว แล้ว, ซึ่ง ข้า พระ พุทธ เจ้า จะ ได้ ยอม เปน ข้า ผู้ อื่น อีก นั้น, ตามิได้ เลย เปน อันขาด.

เมื่อ ได้ ทรง สดับ ก็ หาย พระโกรธ, กลับทรง พระโสมนัสดำรัส สรรเสริญ พระยา อนุชิตราชาว่า, เออเองเปน คน สัตย์ ซื่อ แท้, น้ำ ใจ สมัค เปน ข้า แต่ กู ผู้ เดียว, มิ ได้ ยอม เปน ข้า ผู้ อื่น อีก สืบ ไป, แล้ว โปรดให้ มี ตรา หา กอง ทัพ พระยา อภัย รณฤทธิ์, แล พระยา โกษาธิบดี กลับ คืน มายัง พระนคร.

ลุจุลศักราช ๑๑๓๒ ปี ขาลโทศก, ถึง ณเดือน ๖, ฝ่าย เจ้า พระ ฝาง ซึ่ง เปน ใหญ่ ใน หัว เมือง ฝ่าย เหนือ ทั้งปวงนั้น, ประพฤติ— พาล—ทุจริต—ทุศีลกรรม—ลามก, บริโภค—สุรา—กับทั้งพวกสงฆ์— อลัชชี—ซึ่งนายทัพนายกอง ทั้งปวงนั้น, แล ชวน กันฤกระทำ มนุษย์— วิคห—ฆาฏกรรม—ปราชิก. แล้ว ยัง นุ่ง ห่ม ผ้ากาสาวพัตร์— อยู่ หา ละเพศ สมณ—ไม่, แล้ว เกณฑ์ กอง ทัพให้ ลง มาลาดตระเวรดี เอา

เข้า ปลา อาหาร, แลเผา เรือน ราษฎร เสีย หลาย ตำบล, จน ถึง เมือง อุไทย ธานี, เมืองไชยนาท, แล ราษฎร หัวเมืองฝ่ายเหนือ, ซึ่ง อยู่ใน พระราชอาณาเขตร์ ได้ ความ เคือง แค้น ขัด สนนัก, กรม การ เมือง อุไทย ธานี, เมือง ไชย นาท บอก ลง มา ให้กราบทูล พระ กรุณา,

ครั้น ได้ ทรง ทราบ จึ่ง มี พระราชดำรัส ให้เกณฑ์ กองทัพ, จะ ยก ไป ปราบ อ้าย พวก เหล่า ร้าย ฝ่าย เหนือ ให้ แผ่น ดิน ราบ คาบ. จึ่ง โปรด ให้ พระยา พิไชย ราชา, เปนแม่ ทัพถือ พล๕๐๐๐, สรรพ ด้วย ช้างม้า เครื่อง สรรพาวุธ, ยกไป ทาง ฝาก ตวันตก ทัพ ๑. ขณะ นั้น พระยา ยมราช ถึง แก่ กรรม, จึ่ง ทรง พระ กรุณาโปรดให้พระ ยา อนุชิต ราชา, เลื่อน ที่ เปน เจ้า พระยา ยมราช. ให้ เปน แม่ ทัพ ถือ พล ๔๐๐๐, สรรพ ด้วย ช้าง ม้า เครื่อง สรรพาวุธ, ยกไป ทาง ฝาก ตวัน ออก ทัพ ๑. แลทัพยก ทั้ง ๒ ทัพ เปน คน ๑๐๐๐๐, ให้ ยก ล่วงไป ก่อน,

ครั้น ถึง ณวัน ๗ ๑๕ ๘ ค่ำ, เพลา เช้า ๓ โมง เศษ, ได้มหา พิไชย ฤกษ, สมเด็จ บรม บพิตร์ พระ พุทธเจ้า อยู่หัว, จึ่ง ทรงเรือ พระ ที่ นั่ง กราบยาว ๑๑ วา, พร้อม ด้วย เรือ ท้าว พระยา ข้า ทูลล ออง ธุลี พระบาท, ฝ่ายทหาร พล เรือนไทย จีน ทั้งปวง, โดย เสด็จ พระ ราช ดำเนิร ตาม ขบวร พยุหยาตรา น่า หลัง แล พล โยธา ทัพ หลวง ๑๒๐๐๐ โดยกำหนด.

ครั้ง นั้น เข้า แพง ถึง เกวียน ละ ๆ ด้วย เดชะ พระ บรม โพธิ สมภาร, บันดาล ให้ กำปั่น เข้า สาร มา แต่ เกาะ ทิศ ได้ เปน หลาย ลำ, ใน ขณะ เมื่อ จะ ยก ทัพ, จึ่ง ทรง พระ กรุณาให้รอ ทัพ อยู่, แล้ว

ให้จัดซื้อเข้าจ่ายแจกให้พลกองทัพจนเหลือเฟือ, แล้วได้แจกจ่ายแก่สมณชีพราหมณ์—ยาจก—วรรณิพก—และครอบครัวบุตรภรรยาข้าราชการทั้งปวงทั่วกัน. แล้วแขกเมืองตรังกนู, และแขกเมืองยักกรา, นำเอาปืนคาบศิลาเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย, ถึง ๒๒๐๐ บอก, เปนพระราชลาภ—อันวิเศษ. จึ่งให้ยาตรานาวาพยุหทัพจากกรุงธนบุรีไปโดยชลมารค, เสด็จประทับร้อนแรมอยู่ ๒ เวร, แล้วยกขึ้นไปถึงตำบลช้าลวันประทับแรมอยู่เวร ๑, รุ่งขึ้นณวัน ๗ ๒ ๙ ค่ำ, จึ่งยกไปประทับร้อนณปากน้ำพิง.

ฝ่ายเจ้าพระฝางรู้ข่าวศึก, จึ่งให้หลวงโกษายังเมืองพระพิศณุโลกย์, ยกกองทัพลงมาตั้งรับอยู่ณเมืองพระพิศณุโลกย์, ครั้นค่ำลงเวลาประมาณยามเศษในวันเสาร์, จึ่งดำรัสให้กองน่ายกเข้าตีเมืองพระพิศณุโลกย์, ก็เข้าเมืองได้ในกลางคืนวันนั้น, และหลวงโกษายังหนีออกจากเมืองขึ้นไปตั้งค่ายรับอยู่ตำบลโทก, ยังไม่ทันได้รบกันก็เลิกหนีไป.

ครั้นถึงณวัน ๒ ๔ ๙ ค่ำ, เพลาเช้าจึ่งเสด็จเข้าเมืองพระพิศณุโลกย์, นมัสการพระพุทธชินราช, พระพุทธชินสีห์. ทรงพระราชศรัทธาเปลื้องพระภูษา—ทรงสภัก—ออกจากพระองค์, ทรงห่มพระพุทธชินราชเจ้าแล้วเสด็จประทับแรมอยู่ในเมืองหยุดท่าทัพยกอยู่ ๙ เวร. พอกองทัพพระยายมราชซึ่งยกมาทางฟากตวันออกนั้นขึ้นไปถึง, จึ่งพระราชทานเข้าปลาอาหารให้จ่ายแจกกันทั่วแล้ว, ดำรัสให้ทัพยกยกรีบขึ้นไปตีเมืองสว่างคบุรี. รุ่งขึ้นอีก ๒ วันทัพพระยาพิไชยราชาซึ่งยกมาฟากต

วันตก, จึ่งขึ้นไปถึง จึ่งดำรัสให้จ่ายเสบียงอาหารให้แล้ว ให้ยกรีบไปให้ทันทัพพระยายมราชฟากตวันออก. แล้วตรัสว่า เราจะยกทัพเรือขึ้นไปยัดนี้, น้ำในแม่น้ำยังน้อยนักตลิ่งยังสูงอยู่ ข้าศึกจะได้เปรียบยิงปืนลงมาแต่บนฝั่งถนัด, แต่ทว่าไม่ช้าดอกพอทัพยกยกข้ามแม่น้ำน้อยเสียได้, ๓ วันน้ำก็จะเกิดมากขึ้นด้วยเดชะพระบรมโพธิสมภารเปนมหัศจรรย์, ครั้นเดารพ ๓ วันน้ำก็เกิดมากขึ้นเสมอตลิ่งบ้างลบตลิ่งบ้าง, ประดุจกระแสพระราชดำรัสไว้นั้น. จำเดิมแต่นั้นบันดานายทัพนายกอง, แลไพร่พลทัพยกทัพเรือทั้งปวงได้แจ้งเหตุแล้ว, ก็ยกมือขึ้นถวายบังคมทุก ๆ คน. เอาพระเดชานุภาพเปนที่พึ่งปกเกล้าฯ มีน้ำใจกล้าหาญมิได้ย่อท้อต่อการรณรงค์—องค์อาจ—ที่จะรบสู้หมู่ปัจจามิตร์—ข้าศึก, ด้วยเห็นพระบารมีเปนแท้.

ฝ่ายกองทัพพระยายมราช, แลพระยาพิไชยราชา ซึ่งยกไปถึงเมืองสว่างคบุรี, ก็ให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ แลเมืองสว่างคบุรีนั้น ตั้งแต่ระเนียดไม้ซอนสักถมเชิงเทินดินยามีกำแพงไม่, เจ้าพระฝางก็เกณฑ์พลทหารขึ้นรักษาน่าที่เชิงเทินรอบเมือง ยิงปืนใหญ่น้อยต่อรบป้องกันเมือง, แต่คิดครั่นคร้ามพระเดชานุภาพเปนกำลัง.

ขณะนั้นช้างพังช้าง ๑ อยู่ในเมืองตกลูกเปนพังเผือกสูดพงษ์,—แลเจ้าพระฝางจึ่งว่าช้างเผือกนี้มิได้บังเกิดเปนของคู่บุญของเรา, เกิดเปนพาหนะสำหรับบุญแห่งท่านแม่ทัพได้ยกขึ้นมานั้น. ก็ยิ่งคิดเกรงกลัวพระบารมียิ่งนัก, แลสู้รบรออยู่ได้ ๓ วัน. เจ้าพระฝางก็พาสมัครพรรคพวกหนีออกจากเมืองใน

เวลา กลาง คืนไป ข้าง ทิศ เหนือ, พวก ทหารก็ นำ เอา ลูกช้างเผือก กับ ทั้งแม่ ช้าง พาหนี ตามไปด้วย. กองทัพกรุง ก็ เข้าเมืองได้ แล้ว แต่ง คนถือหนังสือบอกลงมา.ยังทัพหลวง, ณะเมือง พระพิศณุโลกย์.

ฝ่าย กอง ทัพ หลวง, ถึง ณวัน ๑ฯ๘ ๙ ค่ำ เพลา เช้า ๒ นาฬิกา, ก็ เสด็จ พยุหยาตรา จาก เมือง พระพิศณุ โลกย์ โดย ทาง ชลมารค; ประทับร้อนแรมไป; ได้ สามเวร, พอพบผู้ ถือหนังสือบอกกองน่า; บอก ลง มา ใจ ความ ว่า; ได้ เมืองสว่างคบุรี แล้ว: แต่ อ้ายเรือน พระ ฝาง นั้น; พา ลูก ช้าง เผือก ซึ่ง เกิดใน เมือง นั้น พาหนีไป, ข้า พระพุทธเจ้า ทั้งปวง ยัง ให้ ติด ตาม อยู่ จึ่ง เสด็จ เร่งรีบ เรือ พระ ที่ นั่ง ไป กลางวัน กลาง คืน; ถึง ที่ ประทับ ตำหนักค่ายหาดสูงซึ่ง กอง น่า ตั้ง ไว้ รับ เสด็จ, ก็ เสด็จ ขึ้น แรม อยู่ ที่ นั้น, แล้ว ตำรัส สั่งให้ นาย ทัพ นาย กอง, เกณฑ์กัน ไปติด ตาม อ้าย เรือน พระฝาง; แล นาง พระยา ช้าง เผือก ให้ จงได้.

ครั้น ณวัน ๑ ฯ๑๐ ๙ ค่ำ, หลวง คชศักดิ์ กับ กอง พระยา อินทร วิชิต; เจ้า เมือง วิเศษ ไชย ชาญ; จับ ได้ นาง พระยาเสวตร—มง คล—คชสาร—ตัว ประเสริฐ; นำ มา ทูล เกล้า ทูล กระหม่อม ถวาย: ทรง พระ กรุณา พระ ราชทาน บำเหน็จ รางวัล แก่ พระยา อินทรวิชิต, แล หลวง คชศักดิ์โดย สมควร แก่ ความ ชอบ.

ครั้น ณวัน ๕ ฯ๑๐ ๑๐ ค่ำ, จึ่ง เสด็จ ยกพยุหยาตราทัพหลวงไป โดยทางชลมารค ถึง ตำบล น้ำมืด, จึ่ง ตำรัสให้ ตั้ง ด่านทางชั้นใน ชั้น นอก: แล เกลี้ย กล่อม อาณา ประชาราษฎร, ชาวหัวเมืองเหนือ ทั้งปวง, ซึ่ง อพยพ หนี แตก ฉาน ซ่าน เซนเข้า ป่า ดงไป, ให้ ออก มา อยู่ ตาม ภูมิ ลำเนา ดุจ แต่ ก่อน: แล้วให้ เที่ยวลาดตระเวรเสาะ

สืบสาวเอาตัวอ้ายเรือนพระฝางให้จงได้, แล้วเสด็จพระราชดำเนิรกลับยังพระตำหนักค่ายหาดสูง.

ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๗ ๒ ๑๐ ค่ำ, จึ่งดำรัสสั่งให้แต่งกฎประกาศแก่กองทัพบกทัพเรือไทยจีนทั้งปวง, ห้ามอย่าให้ข่มเหงริบเอาทรัพย์สิ่งของราษฎรชาวบ้าน, แลฆ่าโคกระบือสัตว์ของเลี้ยงอนึ่งถ้านายทัพนายกองผู้ใด, ได้ปืนแลช้างพังพลายใหญ่ได้ดอกได้นั้งรูปดี, แลรูปเปนกลางก็ให้ส่งเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย, อย่าให้ใครเบียดบังไว้จะเอาตัวเปนโทษ.

ครั้นถึงณวัน ๕ ๒ ๑๑ ค่ำ, มีใบบอกขึ้นไปแต่กรุงธนบุรีว่า, แขกเมืองตานีเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารถวายดอกไม้เงินทอง. แลเมืองยักกรา, ถวายปืนใหญ่ ๑๐๐ บอก.

ครั้นถึงณวัน ๒ ๖ ๑๑ ค่ำ, ทรงพระกรุณาให้สืบเสาะจับพระสงฆ์พวกเหล่าร้าย, ได้ตัวพระครูคิริมานนท์ ๑, อาจาริย์ทอง ๑, อาจาริย์จัน ๑, อาจาริย์เกิด ๑, ล้วนเปนแม่ทัพอ้ายเรือนพระฝางทั้ง ๔ รูป. แต่พระครูเพ็ชร์รัตน์. กับอ้ายเรือนพระฝางนั้นหาได้ตัวไม่. จึ่งดำรัสสั่งให้ผลัดผ้าคฤหัฐ–ทั้ง ๔ คน, แล้วจำตรงส่งลงมาใส่คุกไว้ณกรุง.

ในวันนั้นให้นิมนต์พระสงฆ์เมืองเหนือ, มาพร้อมกันน่าที่นั่ง. แลให้หาขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย, มาประชุมเฝ้าพร้อมกัน, จึ่งดำรัสปฤกษาว่า, พระสงฆ์–บันดาอยู่ฝ่ายเหนือนี้, เปนพรรคพวกอ้ายเรือนพระฝางทั้งสิ้น. ย่อมถืออาวุธ–แลปืน, รบศึกฆ่าคนปล้นเอาทรัพย์สิ่งของ, แลกินสุรา–เมรัย, ส้องเสพย–อนาจาร–ด้วยสีกา–ต้องจตุปาราชิกาบัติ–ต่างๆ, ขาดจากสิกขาบท.

ใน พระ พุทธ[๑]—ศาสนา— ล้วน ลามก, จะ ละไว้ให้ คง อยู่ ใน สมณะ[๒] เพศ—ฉนี้ มิได้ อนึ่ง พระ สงฆ์ ฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้, ก็จะแปลก ปลอม ปะ ปน กัน อยู่ มิ รู้ ว่าองค์ใดดีองค์ใดชั่ว, จะได้ไหว้นบ เคารพ[๓]—สัก การ บูชา—ให้เปน เนื้อ นาบุญ—จะ ได้ มี ผลา[๔] อานิสงษ์— แก่ เรา ท่าน ทั้งปวง, ให้พระ สงฆ์ ให้ การไป แต่ ตาม สัตย์ ตาม จริง. ถ้าได้ ผิดในจตุปาราชิก แต่ ประการใด ประการหนึ่ง, จะ พระราชทานผ้า คฤหัฐให้ผลัด สึก ออก ทำ ราชการ. ที่ไม่ รับ นั้น จะให้ดำ น้ำพิสูทธิ์ สู้นาฬิกา ๓ กลั้น, แม้น ชะนะ แก่ นาฬิกา จะให้เปน อฐิการ— แล พระ ครู, ราชา คณะ ฝ่าย เหนือโดย สมควร แก่ คุณ ธรรม ที่รู้. แม้น แพ้แก่ นาฬิกา, จะให้ ลงพระ ราช อาชญา เฆี่ยน แล้ว สัก ข้อ มือ มิให้ บวชได้ อีก. แม้น เสมอ นาฬิกา, จะ ถวาย ผ้าไตรให้ บวช ใหม่. ถ้า แต่เดิมไม่ รับ, ครั้น จะให้ดำ น้ำ พิสูทธิ์ แล้ว ก็ กลับ คืน คำ ว่าได้ทำ ผิด, จะได้ ลง พระ ราช อาชญา ประ หาญ ชีวิตร์ เสีย, อนึ่ง พระสงฆ์ จะลงดำ น้ำ นั้น, ให้ ตั้ง ศาล[๖]—กั้น ม่านดาดเพดาน ผ้า ขาว แต่งเครื่อง พลี[๗] กรรม—เทพยดา พร้อม แล้ว, จึ่ง ทรง พระสัต[๘] ยาธิฐาน—ให้พระบารมี นั้นช่วยอภิบาล—บำรุง รักษา, พระสงฆ์ ทั้ง ปวง, ถ้าภิกษุ องค์ ใดมิได้ ขาด จากสิกขา บท จัตุปาราชิก, ขอให้ พระ บารมี ของเรา, แล อานุภาพ[๙]—เทพยดา—อันศักดิ์สิทธิ์, จง มา เปน สักขี[๑๐]—พะยาน ช่วย อภิบาลบำรุง รักษา พระ ผู้ เปนเจ้า องค์ นั้น, อย่าให้ แพ้แก่ นาฬิกาได้. ถ้า แล ภิกษุ รูปใด ถึง ซึ่ง ศีล[๑๑] วิบัติ—แล้ว, เทพยเจ้า จง สังหาร[๑๒]—ให้ แพ้ แก่ นา ฬิกา, เห็น ประจักษ์ แก่ ตาโลกย์. แล้ว เสด็จ ทรง พระเก้าอี้ อยู่ บน ที่ หาด ทราย, ให้ พระ สงฆ์ ลง ดำ น้ำ พิสูทธิ์ ตัว ต่อ น่า พระ ที่นั่ง, พลาง ทรง พระ อธิฐานด้วย พระ

เดชะพระบรมโพธิสมภาร.

ครั้งนั้นพระสงฆ์ที่ศีลบริสุทธิ์ ก็ชนะแก่นาฬิกาข้างเสมอ ข้างที่ภิกษุทุศีล ก็แพ้แก่นาฬิกาเปนอันมาก. เสนาบดีก็กระทำตามรับสั่ง โดยสมควรแก่คุณแลโทษ แต่ผ้าไตรที่พระสงฆ์พวกแพ้ต้องศึกนั้น, ให้เผาเปนสมุกไปทาพระมหาธาตุเมืองสว่างคบุรี. แล้วทรงพระกรุณาให้เบิกผ้าจีวรสบงให้ได้ ๑๐๐๑ ไตรย, จะบวชพระสงฆ์ฝ่ายเหนือ. จึ่งดำรัสสั่งให้สังฆการีลงมาอาราธนารับพระราชาคณะ, กับพระสงฆ์อันดับ ณกรุงธนบุรี ๕๐ รูป, ขึ้นไปบวชพระสงฆ์ไว้ณะหัวเมืองเหนือทุกๆ เมือง. แลให้พระราชาคณะอยู่สั่งสอนในข้อพระวินัย–สิกขาบท, กับให้เก็บพระไตรยปิฎกลงมาเปนฉบับสร้าง ณกรุงด้วย. โปรดให้พระพิมลธรรม, ไปอยู่เมืองสว่างคบุรี. ให้พระธรรมโคดม, ไปอยู่เมืองพิไชย. ให้พระธรรมเจดีย์, ไปอยู่เมืองพระพิศณุโลกย์. ให้พระพรหมมุนีไปอยู่เมืองศุโขไทย. ให้พระเทพกระวี, ไปอยู่เมืองสวรรคโลกย์. ให้พระโพธิวงษ์, ไปอยู่เมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง.

ครั้นถึง ณวัน ๖ ๑๐ฯ ๑๑ ค่ำ, จึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสว่างคบุรี, กระทำการสมโภชพระมหาธาตุ ๓ วัน. แล้วเปลื้องพระภูษาทรงสภักออกจากพระองค์, ทรงพระมหาธาตุ. แล้วให้บุรณปฏิสังขรณ์พระอาราม, แลพระมหาธาตุให้บริบูรณ์ดังเก่า. จึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองศรีพนมมาศทุ่งยั้ง, กระทำการสมโภชพระแท่นศิลาอาศน์ ๓ วัน. แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสวรรคโลกย์, กระทำการสมโภชพระมหาธาตุ ๓ วัน.

ครั้น ณ วัน ๖ ๆ ๑๒ ค่ำ, จึ่งเสด็จพระราชดำเนินกลับลงมายังเมืองพระพิศณุโลกย์, กระทำการสมโภชพระมหาธาตุ, แลพระพุทธชินราช, พระพุทธชินสีห์ ๓ วันแล้ว. จึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งข้าหลวงเดิม, ซึ่งมีความชอบในการสงครามให้อยู่ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง. บันดาหัวเมืองใหญ่นั้น, โปรดให้พระยายมราชเปนเจ้าพระยาสุรสีห์, อยู่ครองเมืองพระพิศณุโลกย์, ปรมวญ—ไพร่—พล—เมืองมีอยู่ ๑๕๐๐๐. ให้พระยาพิไชยราชาเปนเจ้าพระยาสวรรคโลกย์, มีไพร่พลเมืองอยู่ ๗๐๐๐. ให้พระยาสีหราชเดโช, เปนพระยาพิไชย, มีไพร่พลเมืองอยู่ ๙๐๐๐. ให้พระยาท้ายน้ำ, เปนพระยาสุโขไทยมีไพร่พลเมืองอยู่ ๕๐๐๐. ให้พระยาสุรบดินทร์, เปนพระยากำแพงเพ็ชร์. ให้พระยาอนุรักษ์ภูธร, เปนพระยานครสวรรค์. ทั้ง ๒ หัวเมืองนั้น, มีไพร่พลเมืองๆ ละ ๓๐๐๐ เศษ. แลหัวเมืองเล็กน้อยทั้งปวงนั้น, ก็โปรดให้ขุนนางผู้น้อย, ซึ่งมีความชอบไปครองเมืองทุกๆ เมือง. แลเจ้าพระยาจักรีแขกนั้น, มิได้แกล้วกล้าในการสงคราม, จึ่งโปรดตั้งพระยาอภัยรณฤทธิ์, เปนพระยายมราช, ให้ว่าราชการ ณ ที่สมุหนายกด้วย. แล้วเสด็จกรีธาทัพหลวงกลับ, แล้วให้รับนางพระยาเสวตร์—กิรีณี— ลงแพล่องมายังกรุงธนบุรี. ให้ปลูกโรงรับ ณ สวนมังคุด, แล้วให้มีงานมหรศพสมโภช ๓ วัน.

ครั้นถึง ณ เดือน ๓ ปีขาลโทศกนั้น, ฝ่ายอาปรกามณีซึ่งเรียกว่าโปมะยุง่วน, เจ้าเมืองเชียงใหม่นั้น. ยกกองทัพพม่า กองทัพลาว, ลงมาตีเมืองสวรรคโลกย์, เข้าตั้งค่ายล้อมเมืองไว้

เจ้าพระยาสวรรคโลกย์, ก็เกณฑ์ไพร่พลขึ้นรักษาน่าที่เชิงเทินกำแพงเมือง, ต่อรบป้องกันเมืองเปนสามารถ. แล้วบอกลงมา ณกรุง.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ, จึ่งโปรดให้มีตราขึ้นไปเกณฑ์กองทัพเมืองพระพิศณุโลกย์, เมืองศุโขไทย, เมืองพิไชย, ให้ยกขึ้นไปตีกองทัพพม่าช่วยเมืองสวรรคโลกย์. เจ้าพระยาสุรสีห์, พระยาพิไชย, แลพระยาศุโขไทย, ก็ยกกองทัพทั้ง ๓ หัวเมือง, ไป ณเมืองสวรรคโลกย์, เข้าตีค่ายกระหนาบค่ายพม่าซึ่งตั้งล้อมเมือง. พม่าต้านทานมิได้ก็แตกฉานพ่ายหนีไปยังเมืองเชียงใหม่. จึ่งบอกลงมาให้กราบทูลพระกรุณาให้ทราบ. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึ่งมีพระราชดำรัสให้เกณฑ์กองทัพ. จะเสด็จยกไปตีเมืองเชียงใหม่. แลพลโยธาหาญในขบวนทัพหลวงครั้งนั้น, ทั้งไทยจีนแขกฝรั่งเปนคน ๑๕๐๐๐, สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพาวุธแลเรือไล่เรือรบทั้งปวงพร้อมเสร็จ.

ครั้นผคุณ—มาศ—ศุกรปักษ์—ดิถี—ศุภวาร—มหา—พิไชย—ฤกษ์— จึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่งกราบ, พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลอองธุลีพระบาท, ผู้ใหญ่ผู้น้อยไทยจีนฝ่ายทหารพลเรือน, โดยเสด็จพระราชดำเนินตามขบวนพยุหยาตรา—น่าหลัง, คับคั่งท้องแถว มหา—คงคา— ก็เสด็จยาตรานาวาทัพหลวงจากกรุงธนบุรี, ไปโดย ชลมารค— ประทับร้อนแรมไปตามระยะทาง, ไปหลายเวรถึงเมืองพิไชย. จึ่งให้ตั้งค่ายแลตำหนักทัพพลับพลา ณหาดทราย, ฝ่ายฟากตวันออกตรงน่าเมืองข้าม, แลเสด็จประทับอยู่ที่นั้น.

ในขณะนั้นจึ่งมังไชยเจ้าเมืองแพร่, พาขุนนางกรมการแลไพร่

พลลงมาเฝ้า, กราบถวายบังคมขอเปนข้าขอบขัณฑสีมา— จึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เปนพระยาศรีสุริยวงษ์, ให้เกณฑ์เข้าในขบวนทัพด้วย. แล้วดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรีแขก, กับพระยามหาราชครูปะโรหิตาจารีย์ อยู่รักษาเรือพระที่นั่ง, แลเรือข้าทูลอองธุลีพระบาททั้งปวง ณเมืองพิไชย. แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นจัดกองทัพบก ณ เมืองพิไชย, ให้กองทัพหัวเมืองทั้งปวงเปนกองน่ายกล่วงไปก่อน. จึ่งเสด็จทรงช้างพระที่นั่งดำเนินพยุหโยธาทัพหลวงไปโดยทางสถลมารค, ประทับร้อนแรมไปหลายเวนถึงตำบลกุ่มเหลือง จึ่งให้ตั้งค่ายมั่นแทบเชิงเขาม้าพลาด, เสด็จหยุดประทับแรม ณ พลับพลาในค่ายนั้น. แลครั้งนั้นเปนเทศการคิมหันต์ฤดู—กันดารด้วยน้ำนัก. ผู้ซึ่งเปน—มัคคุเทศ—นำมรคานั้นกราบทูลว่า, แต่เชิงเขาข้างนี้จะข้ามภูเขาไป, ลงถึงเชิงเขาข้างน่าโน้น, เปนระยะทางไกลถึง ๓๐๐ เส้น, หามีที่น้ำแห่งใดไม่, ไพร่พลจะอดน้ำกันดารนัก. จึ่งดำรัสว่าอย่าปรารมภ์เลยเปนภารธุระของเรา, ค่ำวันนี้อย่าให้ตีฆ้องยามเลย, จงกำหนดแต่นาฬิกาไว้, เพลา ๕ ทุ่มเราจะให้ฝนตกลงให้จงได้. แล้วจึ่งดำรัสสั่งให้พระยาราชประสิทธิ์ให้ปลูกศาลสูงเพียงตา, ตั้งเครื่องพลีกรรมบวงสรวงเทพยดาบนเขาเสร็จแล้ว, จึ่งทรงตั้งสัตยาธิฐาน, เอาพระบรมโพธิสมภารบารมีของพระองค์, ซึ่งทรงสัฏนิจยาการ—มาแต่อดีต—บุเรชาติ—ตราบเท่าถึงปัจจุบัน—ภพ—นี้, จงเปนที่พึ่งพำนักนี้แก่ไพร่พลทั้งปวง. กับทั้งอานุภาพเทพยดา, ขอจงบันดาลให้ท่อธาร—วรรไษทก—จงตกลงมาในราษตรี—วันนี้ให้เห็นประจักษ์. แลในเพลา

วัน นั้น พื้น อากาศ ก็ ปราศจาก เมฆ—ผ่อง แผ้ว เปน ประกติ อยู่, ด้วย เดชะ อำนาจ กำลัง พระ อธิฐาน บารมี, กับ ทั้ง อานุภาพ เทพยดา, ภอ ถึง เพลา ๔ ทุ่ม ๘ บาท, บันดาลให้ ฝน ตก ห่า ใหญ่ ตก ลง หนัก, จน น้ำ ไหล นอง ไป ทั่ว ท้อง ป่า, แล ขอน ไม้ ใน ป่า ก็ ลอย ไหล เปน อัศจรรย์ ยิ่ง นัก. ครั้น เพลา เช้า ก็ เสด็จ ทรง ช้าง พระที่นั่ง, ให้ ยก พล โยธา ดาญ ข้าม เขา นั้น ไป, แล้ว ดำเนิน พล กองทัพ ไป ตาม ลำดับ วิถี สถลมารค, ประทับ ร้อนแรม ไป โดย ระยะทาง ถึง เมือง ลำภูญ, ให้ ตั้ง ค่าย ประทับ อยู่ ที่ นั้น.

ฝ่าย โป่ม ยุง่วน เจ้า เมือง เชียงใหม่, ก็ แต่ง ทัพ พม่า ทัพ ลาว ยก ออก มา ตั้ง ค่าย รับ นอก เมือง. แล กอง ทัพ หัวเมือง ซึ่ง เปน กอง น่า, ก็ ยก เข้า ตี ค่าย ทัพ พม่า แตก พ่าย เลิก ถอย เข้า เมือง. กอง น่า ก็ ยก ติด ตาม ล่วง เข้าไป ใน กำแพง ดิน ชั้น นอก, แล้ว ตั้ง ค่าย ราย ล้อม กำแพง ชั้นใน ไว้. แล ทัพ หลวง ก็ ยก เข้าไป ตั้ง ค่ายใหญ่ ใน กำแพง ดิน, แล้ว ดำรัส ให้ บันดา ทัพ หัวเมือง กอง น่า แล นาย ทัพ นาย กอง ใน กอง หลวง ยก ทหาร เข้า ปล้น เอา บันได พาด ขึ้น กำแพง เมือง ใน เพลา กลาง คืน, เพลา ๓ ยาม เศษ เพื่อ จะ ดู กำลัง ข้า ศึก. แล พล ทหาร พม่า ลาว ชาวเมือง, ซึ่ง ขึ้น ประจำ รักษา น่า ที่ เชิง เทิน นั้น, ยิง ปืนใหญ่ น้อย แล พุ่ง แทง สาตราวุธ, ต่อ รบ ต้าน ทาน เปน สามารถ. จน เพลา รุ่ง พล ทหาร ไทย เข้า หัก เอาเมือง มิได้, ก็ ลาด ถอย ออก มา. จึ่ง มี พระ ราช ดำรัส ว่า, อัน เมือง เชียงใหม่ นี้, ต้อง ทำนาย อยู่, คำ ประรำประรา—เล่าสืบ ๆ กันมาว่า, กระษัตริย์ พระ องค์ ใด, ยก ทัพ ไป ตี เมือง เชียงใหม่ นี้. ครั้ง เดียว มิได้. ต่อ ยก ไป เปน ๒ ครั้ง จึ่ง ตีได้. แม้ จะ หัก หาญ ยุค รุก เอา

ด้วยกำลังกล้ายักนั้นก็จะได้, แต่จะเสียไพร่พลมาก. แลยกมาครั้งนี้เหมือนจะดูท่วงทีท่าทาง, แลกำลังข้าศึกก็ได้เห็นประจักษ์อยู่แล้ว, ถ้ายกมาครั้งหลัง, เห็นจะได้ถ่ายเดียว. จึ่งดำรัสให้เลิกทัพหลวงล่วงมาก่อนวัน ๑, จึ่งให้ยกทัพหัวเมืองทั้งปวง, เลิกเลื่อนถอยตามมาต่อภายหลัง.

ฝ่ายพม่าก็ยกกองทัพลักเลาะย่ำก้าวสกัดติดตาม ยิงปืนกระหนายน่าหลัง, กองทัพหัวเมืองทั้งนั้นก็ตื่นแตกกระส่ำระสาย, ถอยหนีย่อยยับลงมาจนกระทั่งถึงทัพหลวง, อันตั้งหยุดประทับร้อยอยู่ณเขาช่องแคบ.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, จึ่งถอดพระแสงดาพ, ไล่ต้อนพลโยธาทหารทั้งปวงในกองทัพหลวงให้กลับออกมารบพม่า, ได้ตลุมบอนฟันแทงถึงอาวุธสั้น, สู้รบกันเปนสามารถ, พลพม่าล้มตายเปนอันมาก. ก็แตกกระจัดกระจายพรายพลัดพ่ายหนีไป, ก็เสด็จดำเนินทัพหลวงล่วงมาถึงท่าเรือณะเมืองพิไชย. จึ่งเสด็จทรงเรือพระที่นั่ง, ให้ยาตรานาวาทัพกลับคืนยังกรุงธนบุรี.

- ลุศักราช ๑๑๓๓ ปีเถาะตรีศก, ฝ่ายข้างมลาประเทศ, เจ้าวงษ์ผู้เปนเจ้าเมืองหลวงพระบาง, ยกกองทัพลงมาตีกรุงศรีสัตนาคนหุต, ให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้. แลเจ้าบุญสารผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต, ก็เกณฑ์พลทหารออกต่อรบ, แลขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินปราการป้องกันเมืองเปนสามารถ, รบกันอยู่ประมาณ ๒ เดือนยังไม่แพ้แลชนะกัน. พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตจึ่งแต่งขุนนางให้ถือศุภอักษร, ขึ้นไปถึงกรุงอังวะขอกองทัพมาช่วย. พระเจ้าอังวะมังระจึ่งให้ชิกชิงโบ่คุมพล ๒๐๐๐ เปนกองน่า. ให้โปสุพลาเปนแม่ทัพคุมพล ๓๐๐๐, ยก

กองทัพลงมาตีเมืองหลวงพระบาง. แลกองทัพเมืองหลวงพระบางก็เลิกทัพกลับไปเมือง, ต่อรบกับทัพพม่า. ทัพพม่าตีเอาเมืองหลวงพระบางได้. เจ้าหลวงพระบางก็ขอขึ้นแก่กรุงอังวะ, ทัพพม่าก็เลิกกลับไปกรุงอังวะ. พระเจ้าอังวะได้ทราบว่า, กองทัพไทยยกมาตีเมืองเชียงใหม่, จึ่งให้โปสุพลาถือพล ๓๐๐๑, ยกมาช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่.

อนึ่งแต่เมื่อครั้งปีชวดสัมฤทธิศกนั้น, กองทัพฮ่อยกมาจะตีกรุงอังวะมาถึงเมืองแสนหวี, เปนแผ่นดินเงี้ยว, คือไทยใหญ่, ขึ้นแก่พม่า, ใกล้เมืองอังวะทาง ๑๕ คืน. แลกองทัพฮ่อยกเข้าตีเมืองแสนหวีได้, ก็ตั้งทัพอยู่ที่นั้น.

ฝ่ายพระเจ้าอังวะทราบข่าวศึก, จึ่งให้ติงจาโบคุมพล ๕๐๐๐ เปนกองน่า, ให้อแซหวุ่นกี้เปนแม่ทัพถือพล ๑๐๐๐๐, ยกมาตีกองทัพฮ่อ, ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองแสนหวี. ได้รบกันเปนสามารถ, ทัพฮ่อก็แตกพ่ายกลับไปครั้งหนึ่ง. แล้วฮ่อกลับยกกองทัพมาอีก, ตีหัวเมืองขึ้นพม่าแตกเปนหลายเมือง. แล้วยกล่วงเข้ามาตั้งถึงตำบลบ้านยองนีใกล้เมืองอังวะทางคืน ๑. พระเจ้าอังวะจึ่งให้อแซหวุ่นกี้ ๑, มโยลัดหวุ่ง ๑, เปนแม่ทัพ ๒ ทัพ, ถือพลทัพละ ๑๐๐๐๐. กับเมียนหวุ่นทัพ ๑, ถือพล ๕๐๐๐, ทั้ง ๓ ทัพเปนคน ๒๕๐๐๐, ยกไป ๓ ทางเข้ารดมตีทัพฮ่อ, ได้รบกันอยู่ ๓ วัน. ทัพฮ่อก็แตกพ่ายไปเปน ๒ ครั้ง. จับได้นายทัพฮ่อ ๔ นาย, ชื่อแอซูแย ๑, กุนตาแย ๑, เมียนกุนแย ๑, ประซูแย ๑, กับไพร่พล ๖๐๐๐ พระเจ้าอังวะให้เลี้ยงไว้.

ครั้นถึงปีฉลูเอกศก, ฮ่อกลับยกกองทัพมาอีกเปน ๓ ครั้ง.

ครั้งหลังนั้นกวยชวยแยเปนแม่ทัพช่อ, พลหลาย ๑๐๐๐๐ มากกว่า ๒ ครั้ง, ยกมาถึงเมืองค่องคุงปมอ, ทางไกลเมืองอังวะ ๕ คืน. พระเจ้าอังวะเห็นเปนศึกใหญ่กว่าทุกครั้ง. จึ่งให้อแซหวุ่นกี้, กับติงจาโบ่, ตะเรียงราม, ถือพล ๑๕๐๐๐ ยกไปทาง ๑, ให้อำมลอกหวุ่นกับงาจุหวุ่น, แลต่อหวุ่น, ถือพล ๑๕๐๐๐ ยกไปทาง ๑, เปน ๒ ทัพ. ได้ต่อรบกับกองทัพช่อรี้พลมาก, เห็นเหลือกำลังจะต่อตีให้แตกพ่ายมิได้, จึ่งบอกลงมากราบทูลพระเจ้าอังวะ. พระเจ้าอังวะจึ่งให้แม่ทัพเจรจาความเมืองกับแม่ทัพช่อ, ขอเปนพระราชไมตรีต่อกัน. แล้วแต่งนางแลเครื่องบรรณาการให้ไปแก่แม่ทัพช่อ, ทัพช่อก็เลิกทัพกลับไป. แต่นั้นมาฮ่อก็มิได้ยกมาตีเมืองอังวะอีก, เปนเมืองมิตร—สัณฐวะ—ไมตรี—แก่กัน.

ฝ่ายข้างกรุงไทยในปีเถาะตรีศกนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์พิจารณาเห็นว่า, กรุงธนบุรียังไม่มีกำแพงเปนที่มั่น, จะได้ป้องกันราชศัตรู—หมู่ปัจจามิตร์, ยังไม่เปนภูมิ์ราชธานี. จึ่งทรงพระกรุณาให้เกณฑ์ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย, ฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวง, ตั้งค่ายด้วยไม้ทองหลางทั้งต้น, ล้อมพระนครทั้ง ๒ ฟากน้ำ. แลให้เกณฑ์ไพร่พลในกรุง, พลหัวเมืองมาระดมกันทำค่ายฝ่ายตวันตก, ตั้งแต่มุมกำแพงเมืองเก่าไปจนวัดบางว้าน้อย, วงลงไปริมแม่น้ำใหญ่, ตลอดลงมาจนถึงกำแพงเมืองเก่าที่ตั้งเปนพระราชวัง. แล้วให้ขุดคลองเปนคูข้างหลังเมือง, แต่คลองบางกอกน้อย, มาออกคลองบางกอกใหญ่. เอามูลดินขึ้นถมเปนเชิงเทินข้างใน

ทั้ง ๓ ด้าน, เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำ. แลฟากตวันออกก็ให้ตั้งค่ายรอบเหมือนกัน, ให้ขุดคลองเปนคูข้างหลังเมืองตั้งแต่กำแพงเก่าท้ายป้อมวิไชเยนท์, วงขึ้นไปจนถึงศาลเทพารักษ์หัวโขด, ออกแม่น้ำทั้ง ๒ ข้าง, เอามูลดินขึ้นถมเปนเชิงเทินทั้ง ๓ ด้าน, เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำคูรกัน. แล้วให้เกณฑ์คนไปรื้อเอาอิฐกำแพงเก่าณเมืองประแดง, แลกำแพงค่ายพม่าณโพ ๓ ต้นแลสีกุก, บางไทร, ทั้ง ๓ ค่าย, ขนบันทุกเรือมาก่อกำแพงแลป้อมตามที่ถมเชิงเทินดิน ๓ ด้านทั้ง ๒ ฟาก. เอาแม่น้ำไว้หว่างกลางเหมือนอย่างเมืองพระพิศณุโลกย์. แลแม่น้ำตรงน่าเมืองทั้ง ๒ ฟากนั้น, เปนที่ขุดลัดแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์.

อนึ่งป้อมวิไชยเยนท์ท้ายพระราชวังนั้น, ให้ชื่อป้อมวิไชยเยนท์ประสิทธิ์ แล้วให้ขุดที่สวนเดิม, เปนที่ท้องนานอกคูเมืองทั้ง ๒ ฟาก, ให้เรียกว่าทเลตม, ไว้สำหรับจะได้ทำนาใกล้พระนคร. แม้นมาทว่าจะมีทัพศึกการสงครามมา, จะได้ไว้เปนที่ทำเลตั้งค่ายต่อรบข้าศึกถนัด. แลกระทำการสถาปนาพระนครขึ้นใหม่ครั้งนั้น, ๖ เดือนก็สำเร็จบริบูรณ์.

ในปีเถาะตรีศกนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์การสงคราม, ซึ่งจะไปปราบปรามกัมพุชประเทศให้ราบคาบ, คืนเอาเมืองพุทไธเพชรให้แก่นักองค์พระรามาธิบดี, อันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้นให้จงได้. แลขณะนั้นเจ้าพระยาจักรีแขกถึงแก่กรรม, จึ่งโปรดตั้งพระยายมราช, ผู้ว่าที่สมุหนายกอยู่แต่ก่อนนั้น, เปนที่เจ้าพระยาจักรีแทน. แล้วโปรด

ตั้ง พระยา ราช บัง สัน, ผู้ บุตร์ เจ้า พระยา จักริ แขก นั้น, เปน พระ ยา ยมราช. จึ่ง ดำรัสให้ เกณฑ์ กอง ทัพ ยก ทัพ เรือ พล ทหาร ไทย จีน, แล ทัพ หัว เมือง ทั้งปวงให้ พร้อม, สรรพ ด้วย ช้าง ม้า แล เรือ รบ เรือ ลำเลียง, เครื่อง สรรพา วุธ ต่าง ๆ, แล้วโปรดให้ เจ้า พระ ยา จักริ เปน แม่ทัพ ยก, ถือ พล ๑๐๐๐๐. ยกไปทาง เมือง ปราจิณ, ให้ ตี เอา เมือง บัตตบอง, เมือง โพธิสัตว์ ตลอด ลงไปจน ถึง เมือง พุทไธเพชร์. แล เอานักองค์พระรามา ธิบดีไปในกองทัพ ด้วย. เจ้าพระ ยาจักริ์, แลท้าว พระยา พระหลวง ขุนหมื่นนายทัพนายกองทั้งปวง, ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา ยก กอง ทัพ ออก ไป ตาม พระ ราช กำหนด.

ครั้นถึงอาสุช -มาศ—กาฬปักษ์—ทุติ—ศุก—วาร—มหา—พิไชย—ฤกษ์— สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว, ทรง พระ ที่ นั่ง สำเภา ทอง, พร้อม กัน ด้วย เรือ ท้าว พระยา ข้า ทูล ลออง ธุลี พระ บาท, ไทยจีน ฝรั่งฝ่าย ทหาร พล เรือน ทั้งปวง, เปน เรือรบ ๒๐๐ ลำ เรือ เทล ๑๐๐ ลำ, พล ทหาร ๑๕๐๐๐ เศษ. ให้ พระยา พิไชยไอสวรรย์ เปน แม่ กอง ทัพ น่า, แล้ว ยก พยุห ยาตรา พล นาวา ทัพ หลวง จาก กรุง ธน บุรี, ไป ออก ปาก น้ำ เมือง สมุท ปราการ, ตก ถึง ท้อง เทลใหญ่. ด้วย เดชะ พระ บารมี บัน ดาลให้ คลื่น ลม ร้าย, ใน มหา สมุทร์ ก็ ร่างับ สงบ ราบคาบ, แล เสด็จโดย ทาง ชลมารคได้ ๕ เวร, ประ ทับ ปาก น้ำ เมือง จันท บุรี. จึ่งโปรดให้ พระยาโกษา ธิบดี เปน แม่ ทัพ, ยก ทัพ เรือ ล่วง ลงไป ตี เมือง กระพงโสม. แล้ว ทัพ หลวง ก็ เสด็จไป อีก ๖ เวร.

ครั้น ณ วัน ๕ ๙ ๑๒ ค่ำ, ถึง ปาก น้ำ พุทไธมาศ จึ่ง เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ขึ้นสถิตย์ ณ ตึก จีน แห่ง ๑, ฟากตวันตกเฉียงใต้เมือง.

แล้วให้มีหนังสือพระยาพิไชยไอสวรรย์แม่ทัพน่า, ให้ญวนเชลยซึ่งจับได้นั้นถือเข้าไป, ถึงพระยาราชาเสรฐีญวนเจ้าเมืองพุทไธมาศ. ในลักษณนั้นว่า, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวณกรุงธนบุรีศรีอยุทธยา, เสด็จดำเนินพยุหโยธาทัพยกทัพเรือมาครั้งนี้, ด้วยมีพระราชประสงค์จะราชาภิเศก, นักองค์พระรามาธิบดีให้ครองกรุงกัมพูชา. แล้วจะเอาตัวเจ้าจุ้ย, เจ้าศรีสังข์, แลข้าหลวงชาวกรุงเทพฯ ซึ่งไปอยู่ณตัวเมืองใดๆ จงสิ้น. ถ้าพระยาราชาเสรฐีญวนมิได้สวามิภักดิ์อ่อนน้อม, เห็นว่าจะต่อยุทธนาการได้, ก็ให้แต่งการป้องกันเมืองจงสรรพ. แม้นเห็นว่าจะสู้รบมิได้, ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดอยู่. ให้ออกมาเฝ้าทูลลอองถวายฉวายบังคมอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์โดยดี, เราจะช่วยพิกทูลให้ทรงพระกรุณา. แม้นว่าถึงตัวชราแล้วจะออกมามิได้, ก็ให้แต่งคู่เอี้ยผู้บุตรออกมาถวายบังคมจงฉับพลัน. ถ้าช้าอยู่จะทรงพระพิโรธ— ให้พลทหารเข้าหักเอาเมืองฆ่าเสียให้สิ้นทั้งเมือง.

ครั้นพระยาราชาเสรฐีได้แจ้งในหนังสือนั้นแล้ว, จึ่งให้หนังสือตอบออกมาว่า, ซึ่งให้มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าๆ ขอบใจนัก, จะหาขุนนางมาปฤกษาให้พร้อมกันก่อน. ถ้ายินยอมพร้อมกันแล้ว, จึ่งจะบอกออกมาให้แจ้ง.

ครั้นคอยท่าอยู่ ๓ วัน, พระยาราชาเสรฐีก็มิได้แต่งให้ผู้ใดออกมาเฝ้า, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, จึ่งมีพระราชดำรัสให้ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงยกเข้าตั้งค่ายล้อมเมือง. แล้วตรัสสั่งกรมอาจาริย์, ให้จัดกันที่มีวิชาดีแกล้วหาญทั้งนาย

ไพร่ได้ ๑๑๑ คน. จึ่งให้เกณฑ์พลทหารกรมอื่น ๒๔๐๐ เข้าสมทบกัน, แล้วพระราชทานฤกษ์แลอุบาย, ให้เข้าปล้นเอาเมืองในกลางคืนเพลา ๒ ยาม.

ฝ่ายพระยาราชาเสรฐีก็เกณฑ์พลทหาร, ขึ้นรักษาน่าที่เชิงเทินปราการป้องกันเมือง. ครั้นเพลา ๒ ยามพลทหารข้าหลวง, ก็เอาบันไดพาดกำแพงปีนขึ้นไปได้ในเมืองจุดเพลิงขึ้นแสงสว่าง, แลพวกญวนในเมืองออกต่อรบกันอยู่ช้านาน. แลนายทัพนายกองรั้พลทั้งปวง, ซึ่งตั้งค่ายรายล้อมอยู่นั้น, จะยกรุกเข้าไปช่วยก็มิได้. ด้วยจีนญวนชาวเมืองยังรักษาน่าที่เชิงเทิน, ยิงปืนใหญ่น้อยสู้รบอยู่ตาทิ้งน่าที่ไม่, ไพร่พลกองทัพก็อิดโรยลง. เดชะบรมโพธิสมภารยันกาลคลจิตร์, พลโยธาทัพทหารทั้งปวงให้สำคัญว่า, เสด็จพระราชดำเนินหนุนเข้าไป, ก็มีน้ำใจองอาจกล้าหาญมากขึ้น, ก็กระโจมหนุนเนื่องกันเข้าไปทั้งทัพบกทัพเรือ. พวกญวนจีนซึ่งรักษาน่าที่ต้านทานมิได้, ก็แตกฉานพ่ายหนีไป. ภอรุ่งขึ้นณวัน ๑ ๆ๑๑ ๑๒ ค่ำเพลาเช้า, ก็เข้าเมืองได้พร้อมกัน. พระยาราชาเสรฐีก็ทิ้งเมืองเสีย, ลงเรือออกเทเล่นหนีไปได้.

ครั้นณวัน ๒ ๆ๒ ๑๒ ค่ำ, จึ่งเสด็จพระราชดำเนินเข้าในเมือง, สถิตย์ประทับณจวนพระยาราชาเสรฐี, ให้พลทหารทั้งปวงเที่ยวเก็บเอาทรัพย์สิ่งของในเมืองได้มาเปนอันมาก. แล้วดำรัสถามพระยาประสิทธิ์, พระสุธรรมมาจาริย์, แลอาจาริย์จันนายกองอาจาริย์ทั้ง ๓ ว่า, เมื่อคุมทหารขึ้นปล้นเอาเมืองนั้นเข้าได้ด้านใดก่อน. อาจาริย์ทั้ง ๓ กราบทูลไม่ต้องกัน. จึ่งเสด็จพระราช

ดำเนินไปทอดพระเนตรที่ทางทหารเข้านั้น, เห็นผิดกับพระราชดำริห์จึ่งดำรัสว่า ข้าศึกหนีไปได้เพราะเข้าผิดกับรับสั่ง, แม้นต่อสู้ก็จะเสียราชการ. จึ่งให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยน, ผู้ซึ่งเข้าเมืองได้ต่อที่หลังทั้งนายแลไพร่. ที่เข้าได้ก่อนก็พระราชทานบำเหน็จรางวัลทั้งนายแลไพร่, เปนเงินถึง ๓๒๕ ชั่ง. แล้วให้มีกฎประกาศแก่รี้พลทั้งปวง, ห้ามอย่าให้ข่มเหงราษฎรจีนญวนชาวเมืองสืบไป อีกให้ค้าขายอยู่ตามภูมิลำเนาเหมือนแต่ก่อน. แล้วโปรดตั้งพระยาพิพิธผู้ช่วยราชการกรมท่า, เปนพระยาราชาเสรฐี, อยู่ครองเมืองพุทไธมาศ แล้วเสด็จยกพยุหโยธานาวาทัพหลวงจากเมืองพุทไธมาศ, ขึ้นไปตีกรุงกัมพูชาธิบดี, คือเมืองพุทไธเพชร์. ประทับร้อนแรมไปโดยระยะทางชลมารค, จนถึงเกาะพนมเพ็ญ.

ฝ่ายกองทัพยกเจ้าพระยาจักรี, ยกเข้าไปตีเมืองบัดตะบอง, เมืองโพธิสัตว์, เมืองบริบูรณ์ได้แล้ว, ก็ยกล่วงลงไปตีเมืองพุทไธเพชร์ แลนักองค์พระอุไทยราชาต่อรบต้านทานมิได้, ก็พาพวกพลแลครอบครัวยกหนีลงไปตั้งอยู่ ณ เมืองบาพนม. เจ้าพระยาจักรีเข้าตั้งอยู่ณเมืองพุทไธเพชร์. ครั้นได้ทราบว่า, ทัพหลวงตีเมืองพุทไธมาศได้แล้ว, เสด็จขึ้นมาถึงเกาะพนมเพ็ญ. จึ่งให้นักองค์พระรามาธิบดีอยู่รักษาเมืองพุทไธเพชร์, แล้วก็ลงมาเฝ้ากราบถวายบังคมว่า, นักองค์พระอุไทยราชาหนีลงไปตั้งอยู่ณเมืองบาพนมแล้ว. ครั้นได้ทรงทราบจึ่งดำรัสให้เจ้าพระยาจักรี, ยกกองทัพติดตามลงไปในวันนั้น. ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมง, จึ่งเสด็จยกทัพหลวงลงไป, ภอเพลาค่ำประมาณยาม ๑,

เจ้าพระยาจักรีบอกหนังสือขึ้นมาให้กราบทูลว่า, ญวนเมืองลูกหน่ายมารับนักองค์พระอุไทยราชาลงไป ณ เมืองญวนแล้ว. จึ่งเสด็จหยุดเรือพระที่นั่งประทับอยู่น่าบ้านตำหนักเวร ๓. ครั้นรุ่งเช้าจึ่งเสด็จยกทัพหลวงกลับคืนมาถึงปากคลองมักสา, มีครัวเขมรตั้งอยู่ที่นั้นเปนอันมาก, ดำรัสให้พลทหารเข้าตี, ได้ครอบครัวแลเรือก็มาก, แล้วยกทัพหลวงคืนมาประทับ ณ เกาะพนมเพ็ญ จึ่งนักองค์พระรามาธิบดีลงมาแต่เมืองพุทไธเพชร์, เข้าเฝ้าในที่นั้น. ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสนองพระองค์ทรงประพาศอันเปนเครื่องต้น. กับทั้งปี่ไหญ่น้อย, แลครอบครัวเขมรซึ่งตีได้นั้นให้แก่นักองค์พระรามาธิบดี. แล้วโปรดให้กลับไปครองเมืองพุทไธเพชร์เปนใหญ่ในกัมพูชประเทศเหมือนแต่ก่อน.

ฝ่ายกองทัพพระยาโกษาธิบดี, ตีได้เมืองกระพงโสม, แล้วยกมาจะตีเอาเมืองกำปอช. พระยาปังกลิมาแขกจามเจ้าเมืองกำปอช, ออกมาอ่อนน้อมยอมเข้าสวามิภักดิ์มิได้ต่อรบ. พระยาโกษาธิบดีจึ่งพาตัวพระยาปังกลิมาขึ้นเฝ้า, กราบถวายบังคม ณเกาะพนมเพ็ญ. จึ่งโปรดให้พระยาปังกลิมากลับไปอยู่รั้งเมืองกำปอชดังเก่า.

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักรียกลงไปได้เมืองบาพนม, เขมรมิได้สู้รบยอมเข้าสวามิภักดิ์โดยดี. จึ่งจัดแจงให้คงอยู่ตามภูมลำเนาเดิม แล้วก็เลิกทัพกลับมาเฝ้า ณ เกาะพนมเพ็ญ, จึ่งดำรัสให้เจ้าพระยาจักรีกับพระยาโกษาธิบดี, อยู่ช่วยราชการ ณเมืองพุทไธเพชร์, กว่าจะสงบราบคาบก่อน. แล้วเสด็จยกพยุหโยธานาวาทัพหลวงกลับมาถึงคลองท้องขึ้นจง, แลน้ำในคลองนั้น

ตื้นเรือใหญ่จะไปมิได้. จึ่งดำรัสให้ไพร่พลทดน้ำ ทั้งกลางวันกลางคืน, เรือทั้งปวงจึ่งไปได้พร้อมกัน.

ฝ่ายจีนทั้งปวงซึ่งเคยไปมาแต่ก่อน, ก็สรรเสริญว่าเดือน ๆ ๑ นี้, น้ำเคยแห้งคลองขาด, เรือจะไปมามิได้, นี่อาไศรยบุญญานุภาพพระเจ้าอยู่หัวมาก, เรือจึ่งไปมาได้สดวกในเทศกาลนี้

ครั้นณวัน ๒ ๆ ๑ ค่ำ, เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ, เสด็จถึงเมืองพุทไธมาศ, สถิตย์อยู่ในพระราชวัง. แล้วทรงพระราชศรัทธาให้นิมนต์พระสงฆ์ทุกอารามในจังหวัดแขวงเมืองพุทไธมาศ, เข้ามาในพระราชวัง, แล้วทรงพระกรุณาพระราชทานถวายจีวรแพรแก่พระสงฆ์ทุกองค์. ที่มิได้จีวรนั้น, ถวายเงินแทนจีวรนั้นรูปละ ๑ฯ. แล้วเสด็จไปณวัดญวน, ถวายนมัสการพระพุทธปฏิมากรซึ่งมีในวิหาร. ฝ่ายหลวงญวนก็สวดมนต์ให้ทรงฟัง, จึ่งมีพระราชบริหารโดยภาษาญวน, พระราชทานพระราโชวาทแก่หลวงญวนทั้งปวงว่า; ให้อุสาหรักษาศีล, อย่าให้ต้องเสพด้วยสีกา. แล้วเสด็จกลับยังพระราชวังที่ประทับ.

ครั้นถึงณวัน ๓ ๆ ๑ ค่ำ, จึ่งเสด็จลงพระที่นั่งสำเภาทอง, ให้เคลื่อนคลายขบวนพยุหโยธานาวาทัพจากเมืองพุทไธมาศ, ออกท้องเทลใหญ่กลับคืนยังกรุงธนบุรี.

ฝ่ายพระยาราชาเสรฐีญวน, ซึ่งแตกหนีไปนั้นซุ่มอาไศรยอยู่เกาะ, ตั้งซ่องสุมรี้พลญวนจีนได้มากแล้ว, ก็ยกทัพเรือมาตีเอาเมืองพุทไธมาศคืน, และพระยาราชาเสรฐีเจ้าเมืองใหม่มิทันรู้ตัว, ยกพลทหารจีนต่อรบต้านทานอยู่ประมาณ ๓ นาฬิกาเห็นเหลือกำลังก็ทิ้งเมืองเสีย, ภารีพลและครอบครัวทั้งปวงลาดถอย

มาอาไศรยอยู่ณเมืองกำปอช.   แลพระยายังกลับมาก็ช่วยจัดแจงไพร่พลอยู่ ๓ วันก็พร้อม,   ก็ยกกลับไปจะปล้นเอาเมืองพุทไธมาศ. ในกลางคืนเพลาดึก ๒ ยาม,   ให้พลทหารจีนทั้งปวงเอาไม้ติ้วเข้าคาบทุกคนๆ, อย่าให้มีปากเสียง.   แล้วให้ว่ายน้ำเข้าปีนปล้นเอาเมืองได้,   พวกญวนมิทันรู้ตัวก็แตกพ่ายหนี. กองทัพจีนไล่ฆ่าฟันญวนจีนพวกพระยาราชาเศรษฐีญวน,   ซึ่งอยู่ในเมืองล้มตายเปนอันมาก, จนโลหิตตกอายไปทั้งเมือง. แต่ตัวพระยาราชาเศรษฐีญวนนั้นลงเรือหนีไปได้.   จับตัวหาได้ไม่; แลพระยาราชาเศรษฐีจีนก็กลับคืนเอาเมืองได้,   เข้าตั้งอยู่ในเมืองดังเก่า.

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรี,   ซึ่งตั้งอยู่เมืองพุทไธเพชร์, ทราบข่าวไปว่า, เมืองพุทไธมาศกลับเสียแก่ญวนอีก. จึ่งจัดแจงกองทัพจะยกลงมาช่วยพระยาราชาเศรษฐี, ภอได้ข่าวว่า. พระยาราชาเศรษฐีกลับตีเอาเมืองคืนได้แล้ว, ก็หยุดทัพไว้มิได้ยกลงมาเมืองพุทไธมาศ.

จึ่งพระยาราชาเศรษฐีก็ส่งหนังสือ,   บอกข้อราชการเข้ามาณกรุงธนบุรี. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ, จึ่งดำรัสว่าเมืองพุทไธมาศอยู่ต่อแหลมนัก; จะรักษาไว้เปนอันยากป่วยแรงทแกล้วทหาร. จึ่งโปรดให้มีท้องตราออกไปว่า, ให้พระยาราชาเศรษฐีทิ้งเมืองพุทไธมาศเสียเถิด อย่าอยู่รักษาเลย, ให้เลิกทัพกลับเข้ามารับราชการณกรุงดังเก่า. ครั้นพระยาราชาเศรษฐี, ได้แจ้งในท้องตรารับสั่งแล้ว, ก็กวาดครอบครัวชาวเมืองลงเรือใหญ่น้อย, แล้วเลิกกองทัพจีนกลับเข้ามาณกรุง, ตามพระ

ราชกำหนดให้หานั้น. แล้วจึ่งโปรดให้มีท้องตราให้หากองทัพเจ้าพระยาจักรี, พระยายมราชกลับคืนเข้ามายังพระนคร.

ลุศักราช ๑๑๓๔ ปีมโรงจัตวาศก, ฝ่ายโปสุพลาซึ่งอยู่ช่วยราชการรักษาเมืองเชียงใหม่นั้น, ยกทัพมาตีเมืองลับแลแตกแล้ว, ยกลงมาตีเมืองพิไชย, ตั้งค่ายอยู่ณวัดเอกา. พระยาพิไชยก็จัดแจงการป้องกันเมืองเปนสามารถ. จึ่งเจ้าพระยาสุรสีห์. ก็ยกกองทัพเมืองพระพิศณุโลกย์, ขึ้นไปช่วยเมืองพิไชย. แลเจ้าพระยาสุรสีห์, กับพระยาพิไชย, ยกพลทหารเข้าตีค่ายพม่าๆ ออกต่อรบกันถึงอาวุธสั้น. พลทัพไทยไล่ฅลุมบอนฟันแทงพลพม่าล้มตายเปนอันมาก พม่าต้านทานมิได้ก็แตกพ่ายหนีเลิกทัพกลับไปเมืองเชียงใหม่. จึ่งบอกหนังสือแจ้งข้อราชการศึกลงมาณกรุง, กราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ.

ลุศักราช ๑๑๓๕ ปีมเสงเบญจศก, ทรงพระกรุณาให้สักท้องมือ, หมายหมู่เลขไพร่หลวง, แลเลขสังกัดพัน- กับทั้งเลขหัวเมือง. ส่งสารบาญชีทเบียนต่างว่าวขึ้นกรมพระสุรัสวดีทั้งสิ้น, ให้รู้จำนวนไพร่พลไว้, จะได้ใช้ราชการแผ่นดินแลการทัพศึกต่างๆ.

ครั้นถึงณ ๆ ๓ ข้างขึ้น, โปสุพลายกกองทัพมาตีเมืองพิไชยอีก. พระยาพิไชยก็ยกพลทหารออกไปต่อรบแต่กลางทางยังไม่มาถึงเมือง. เจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกทัพเมืองพระพิศณุโลกย์ขึ้นไปช่วย, ได้รบกันกับทัพพม่าเปนสามารถ. แลพระยาพิไชยถือดาบ ๒ มือ, คุมพลทหารออกไล่ฟันพม่าจนดาบหัก. จึ่งฦๅชื่อปรากฎเรียกว่า, พระยาพิไชยดาบหักแต่นั้นมา.

ครั้น ถึงณวัน ๓ ๆ ๒ ค่ำ, กองทัพพม่าแตกพ่ายหนีไป. จึงบอกหนังสือลงมากราบทูลพระกรุณา ณกรุงธนบุรี.

ลุศักราช ๑๑๓๖ ปีมเมียฉศก, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์การ ซึ่งจะไปตีเอาเมืองเชียงใหม่ให้ได้, ด้วยพม่ายกกองทัพมาย่ำยีบีฑาหัวเมืองฝ่ายเหนือเนือง ๆ. จึงดำรัสให้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๑๐ หัวเมือง, เปนคน ๒๐๐๐๐ สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพาวุธ, ให้ยกคอยรับเสด็จอยู่ณบ้านระแหงให้พร้อม. แล้วให้เกณฑ์กองทัพในกรุงแลหัวเมืองใกล้ทั้งปวง, ได้พลฉกรรจ์ลำเครื่อง ๑๕๐๐๐, ช้างเครื่อง ๑๐๘, ม้า ๑๐๐ ม้า, สรรพด้วยเครื่องสระพยุธพร้อมเสร็จ.

ครั้น ถึงณวัน ๓ ๑๑ ๑๒ ค่ำ, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งกราบ, ยาว ๑๓ วา, พลพาย ๔๐ คน, พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาพระหัวเมือง, แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยไทยจีนฝ่ายทหารพลเรือนทั้งหลาย, โดยเสด็จในขบวนทัพหลวงเปนอันมาก. จึงเสด็จยกพยุหยาตรานาวาทัพหลวงจากกรุงธนบุรีไปโดยชลมารค, ประทับร้อนแรมไปตามระยะทางหลายเวร.

ถึงณวัน ๔ ๕ ๑ ค่ำ, เสด็จถึงเมืองกำแพงเพชร์, แล้วยกไปถึงบ้านระแหงแขวงเมืองตาก, เสด็จประทับแรมณพระตำหนักสวนมะม่วง. ดำรัสให้เจ้าพระยาจักรีเปนแม่กองทัพน่า, ถือพลทัพในกรุงแลหัวเมืองยกขึ้นไปตั้งอยู่ณเมืองเถิน. แล้วให้ทัพเมืองเหนือทั้ง ๑๐ เมือง, ยกไปเข้ากองเจ้าพระยาจักรีกองน่าไปตีเมืองเชียงใหม่.

ฝ่าย ข้าง กรุง รัตนบุระ อังวะ พระ เจ้า มังระ ทราบ ว่า, กรุงไทย พระยา ตาก ตั้ง ตัว ขึ้น เปน เจ้า แผ่น ดิน, สร้าง เมือง บาง กอก ขึ้น ใหม่ เปน ราช ธานี—ใหญ่ แทน กรุง ศรี อยุทธยา, ซึ่ง พินาศ ฉิบหาย นั้น กลับ ตั้ง ตัว ค่อ รบ. จึ่ง ทรง พระ คำริห์ ว่า, จะ ละไว้ให้ช้า มิได้ ไทย จะ มี กำลัง กำ เริบ มาก ขึ้น, จำ จะ แต่ง กอง ทัพใหญ่ให้ไป ตี ปราบ ปราม เสียให้สิ้น เสี้ยน หนาม ราย คาย, อย่าให้ แผ่น ดินไทย ตั้ง ตัว เปน ปึก แผ่น แน่น หนา ขึ้นได้ สืบไปอีกใน ภาย น่า. จึ่งให้ เพ กิจจา คุม พล พม่า ๕๐๐, ถือ หนังสือ รับ สั่ง ลงมา ถึง ปกัน หวุ่นเจ้า เมืองเมาะตะมะให้เกณฑ์พลรามัญเมือง เมาะตะมะ ๓๐๐๐, เข้ากอง แพ กิจจา เปน นาย ทัพ ยกไป ทำ ทาง, แล ตั้ง ค่าย ปลูก ยุ้ง ฉาง ที่ ตำ บล ๓ สบ ท่า ดิน แดง, จัด แจง ขน เสบียง อาหาร ผ่อนไปไว้ก่อน แล้ว ภายหลัง จึ่งจะให้ กองทัพใหญ่ ยกไปตี เอา เมืองบาง กอก, ซึ่ง ตั้ง ขึ้นใหม่ นั้น จงได้. แล ปกัน หวุ่น ก็ เกณฑ์ พล รามัญ เมือง เมาะ ตะมะ, แล เมือง ขึ้น ๓๒ หัว เมือง เปน คน ๓๐๐๐. ให้พระยา เจ่ง, พระยา อุคละ, เสี้ยง ตละ, เกลี้ย คุม มา, กับ กอง แพ กิจจา นาย ทัพ. แพ กิจจา ก็ ยก ทัพ มา ณ ๓ สบ ท่า ดิน แดง, จัด แจง การ ทั้งปวง ตาม รับ สั่ง พระ เจ้า อังวะ,

ฝ่าย ปกันหวุ่น เจ้าเมือง เมาะตะมะ, ให้ เร่งรัด เกีย เอา เงินทอง แก่ ครอบ ครัว สมิง รามัญ, แลไพร่ พล เมือง ทั้งปวงได้ ความ ยาก แค้น, ข้าง หลบ หนี มา บอก กัน ยัง กอง ทัพ, แล นายทัพ นายกอง รามัญ ทั้งปวง ก็โกรธ ว่า, พม่า ข่ม เหง เบียด เบียฬครอบ ครัว ข้าง หลัง จึ่ง ชวน กัน คิด ขบถฆ่า แพ กิจจา นาย ทัพ, กับ ทั้งไพร่ พล พม่า ๕๐๐ เสีย ทั้ง สิ้น ที่ ท่า ดิน แดง. แล้วก็ยกทัพกลับไป ยัง เมือง เมาะ

ตะมะแลบันคารามัญนายไพร่ ซึ่งอยู่ที่เมืองแลเมืองขึ้นทั้งปวงนั้น, ก็พร้อมใจเข้าด้วยกันทั้งสิ้น, ชวนกันยกเข้าปล้นเมืองเมาะตะมะในเพลากลางคืน, โห่เปนเสียงไทย. ปกันหวุ่นแลกรมการพม่าทั้งปวงตกใจไม่สู้รบทิ้งเมืองเสีย, ลงเรือหนีไปเมืองย่างกุ้ง. แล้วบอกขึ้นไปถึงเมืองอังวะว่า, มอญเมืองเมาะตะมะเปนขบถสิ้นทั้งเมือง.

ฝ่ายนายทัพนายกองสมิงรามัญเมาะตะมะ, ก็ยกกองทัพรามัญติดตามขึ้นไปตีได้เมืองจิตตอง, เมืองหงษา. แล้วยกขึ้นไปตีเมืองย่างกุ้งเข้าตั้งค่ายล้อมเมืองไว้, แล้วยกเข้าปล้น. เจ้าเมืองย่างกุ้งต่อรบเปนสามารถ. มอญหักเข้าไปได้เมืองกึ่งหนึ่ง. พม่าตั้งค่ายในเมืองกันไว้ได้ครึ่งเมือง.

ครั้นพระเจ้าอังวะทราบในหนังสือบอก, จึ่งให้อแซหวุ่นกี้ถือพลพม่า ๑๐๐๐๐, ยกลงมารบมอญขบถ, พอทัพน่าอแซหวุ่นกี้ลงมาถึงก็เข้าตีทัพมอญ ๆ ต่อรบสู้มิได้, ก็ลาถถอยไปกลับลงมาเมืองเมาะตะมะ. กองทัพอแซหวุ่นกี้ก็ยกติดตามลงมา. รามัญทั้งปวงเห็นเหลือกำลัง, จะสู้รบพม่ามิได้, ก็กวาดครอบครัวหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ณกรุงพระมหานครศรีอยุทธยา, แยกกันเปนหลายพวก, เข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์บ้าง, ทางด่านเมืองตากบ้าง, กองทัพพม่าก็ยกติดตามมอญมาทุกทาง, ที่ตามมาทันก็กวาดต้อนครอบครัวมอญกลับคืนไปได้บ้าง.

ในขณะเมื่อทัพหลวงตั้งอยู่ ณบ้านระแหงนั้น, จึ่งขุนอินทคีรีนายด่านเมืองตาก, นำอาครัวไทยมอญซึ่งหนีมาแต่เมืองเมาะตะมะเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร. แล้วพาตัวสมิงสุรายกลั่น

ซึ่งเป็นตัวนายมานั้น, เข้ามาเฝ้ากราบถวายบังคม ณ พระตำหนักสวนมม่วง. จึ่งมีพระราชดำรัสให้ล่ามถามว่า, พระเจดีย์ถาน อันชื่อว่ากลอมป้อม ณ เมืองเมาะตะมะนั้น, ยังปรกติดีอยู่ฤๅ. สมิงสุรายกลั่นกราบทูลว่า, ยังปรกติดีอยู่. จึ่งดำรัสให้ถามว่า พระมหาเจดีย์เกษ—ธาตุ—ณเมืองย่างกุ้ง, ซึ่งว่าฉัตร์ยอดหักลงมานั้น ยกขึ้นได้แล้วหรือ. สมิงสุรายกลั่นกราบทูลว่า, พระเจ้าอังวะให้ลงมาปฏิสังขรณ์ ๓ ปี แล้ว, ยังหายกขึ้นได้ไม่. จึ่งตรัสให้ถามว่า, ข่าวฤๅมาว่านางรามัญบุตรีคนเข็ญใจ, อายุได้ ๑๔ ปี ๑๕ ปี รู้ครรถ—ธรรม— เกิดที่เมืองเมาะตะมะนั้นมีจริงหรือ. สมิงสุรายกลั่นกราบทูลว่า, มีจริงอยู่แต่ยังหาได้ส่งขึ้นไปเมืองอังวะไม่ พอเพลาบ่าย จึ่งดำรัสให้พระยายมราชแขก, ยกกองทัพไปขัดด่านอยู่ณท่าดินแดงรับครัวมอญ, กับจะได้ต่อรบพม่า, ซึ่งยกตามมอญมานั้นด้วย.

ครั้นถึง ณ วัน ๖ ๆ ๑ ค่ำ เพลาเช้า, บันดาลฝนห่าใหญ่ตกเป็นมหาพิไชยราชฤกษ์. จึ่งโปรดให้พระยากำแหงวิชิตคุมพล ๒๐๐๐ เศษ, อยู่รักษาเมืองตากคอยรับครัวมอญ. แล้วเสด็จทรงช้างต้นพังเทพลีลา, ให้ยาตราพลทัพหลวงดำเนินโดยสถลมารค, ประทับรอนแรมไปโดยระยะทางหลายเวร. ถึงตำบลนาเพียกเหนือเมืองนครลำปาง. แล้วดำเนินทัพหลวงไปอีกหลายเวร. ถึง ณ วัน ๓ ๆ ๒ ค่ำ, เสด็จถึงเมืองลำภูญให้ตั้งค่ายหยุดประทับอยู่ที่นั้น.

ฝ่ายโปสุพลารู้ว่า, กองทัพไทยยกขึ้นมาจะตีเมืองเชียงใหม่, จึ่งให้พระยาจ่าบ้าน, แลแสนท้าวพระยาลาวทั้งปวง, ยกกอง

ทัพลาว ๑๐๐๐, เปนกองน่าให้ยกล่วงน่าไปก่อน. แล้วให้โปมยุง่วนเจ้าเมืองอยู่รักษาเมือง, โปสุพลา, จึ่งยกกองทัพพม่าทัพลาว ๙๐๐๐, จะยกลงมารับทัพไทย.

ฝ่ายพระยาจ่าบ้าน, กับพระยากาวิละ, ขุนนางเมืองนครลำปาง ซึ่งเปนกองน่านั้น, เข้ามาหากองทัพเจ้าพระยาจักรี, ขอสวามิ—ภักดิ์—เข้าด้วย จะกลับต่อรบพม่า. เจ้าพระยาจักรีจึ่งบอกลงมาให้ทราบทูล แล้วให้กองทัพพระยาจ่าบ้าน พระยากาวิละ นำทัพขึ้นไป.

ฝ่ายโปสุพลายกกองทัพมาได้คืน ๓ รู้ข่าวว่า, พระยาจ่าบ้าน พระยากาวิละ, กลับคิดร้ายไปเข้าด้วยกับไทย, จึ่งถอยทัพกลับไปเมืองเชียงใหม่. และกองทัพเจ้าพระยาจักรี, ก็ยกขึ้นไปถึงแม่น้ำเมืองเชียงใหม่. ทัพพม่ายกออกมาขุดสนามเพลาะ, คอยสกัดรบตามริมน้ำ, จะข้ามทัพไปยังมิได้. จึ่งให้หมื่นศรีสหเทพลงมากราบทูล. มีพระราชดำรัสสั่งให้เอาปืนจ่ารงตั้งกลมทำร้านขึ้นยิงให้พม่าแตก, แล้วจึงยกข้ามน้ำไป อันจะรั้งรออยู่ฉนี้มิได้, การศึกจะเนิ่นช้า. หมื่นศรีสหเทพก็กลับไปบอกตามรับสั่ง. พอกองทัพน่า, ตีทัพพม่าแตก, ยกข้ามน้ำไปได้, ตั้งค่ายล้อมเมืองได้ ๓๔ ค่าย. เจ้าพระยาจักรีจึ่งให้พระยาธิเบศรบดี, ลงมากราบทูลพระกรุณาให้ทราบ.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระโสมนัส, จึ่งพระราชทานม้าพระที่นั่ง, กับพระแสงปืนสั้น บอก ๑, ไปให้เจ้าพระยาจักรี, แล้วพระราชทานพระแสงปืนสั้น อีก ๒ บอก, ไปให้เจ้าพระยาสุรสีห์ บอก ๑, เจ้าพระยาสวรรคโลกย์ บอก ๑.

ครั้นค่ำลงเพลา ๕ ทุ่มเศษ, จึ่งลาว ๓๑ คน, เปนข่าวแสนหนังสือ, มาแต่บ้านพแวน, บอกให้กราบทูลว่า, กองทัพพม่าประมาณ ๒๐๐๐, ยกมาแต่เมืองเมาะตะมะ, ตามครัวมอญเข้ามาทางบ้านนาเกาะคอกเหล็กด่านเมืองตาก. จึ่งดำรัสให้พระเจ้าหลานเธอรามลักษณ์เปนแม่ทัพ, ถือพล ๑๘๐๐ เศษ, ยกไปทางบ้านจอมทอง, ตัดลงไปบ้านนาเกาะคอกเหล็ก, ตีทัพพม่าซึ่งยกเข้ามานั้น.

ครั้นรุ่งขึ้นจึ่งเจ้าพระยาสวรรคโลกย์, ลงมาแต่ค่ายล้อมเมืองเชียงใหม่, นำเอากระสุนปืนทองคำ ๒ กระสุน, ซึ่งพม่ายิงออกมาแต่ในเมือง, มาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย, แล้วกราบถวายบังคมลากลับไป. จึ่งทรงพระอธิฐานแล้วสั่งให้พราหมณ์เอากระสุนปืนทองคำทั้งคู่นั้น, ไปประกาศ—แก่เทพยดา—ในบริเวณ—พระมหาธาตุในเมืองลำภูญ, แล้วให้ฝังไว้ณที่ใกล้พระมหาธาตุนั้น.

ในวันนั้นพระเสมียนตราในเจ้าพระยาสวรรคโลกย์, บอกข้อราชการลงมากราบทูลว่า, ได้เกลี้ยกล่อมลาวชาวเมืองลำภูญ, เมืองเชียงใหม่, ซึ่งแตกหนีออกอยู่ป่า, มาเข้าหาเปนอันมาก, ทั้งครอบครัวถึง ๕๐๐๐ เศษ.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ดำรัสสรรเสิญสติปัญญาพระสเมียนตรา, แล้วทรงพระกรุณาโปรดตั้งให้เปนพระยาอักษรวงษ์ให้คุมพวกลาวซึ่งมาเข้าเกลี้ยกล่อมนั้น, จัดเอาที่ฉกรรจ์ไปเข้ากองทัพเจ้าพระยาจักริ, ตีพม่าณเมืองเชียงใหม่.

ครั้นณวัน ๒ ๆ ๑ ค่ำเพลาบ่าย, จึ่งพระราชฤทธานนท์, ถือหนังสือมาแต่กองทัพพระยากำแหงวิชิต, ซึ่งตั้งอยู่รักษาเมือง

ตากว่า, ณวัน ๔ ฯ๒ ค่ำ, สุวรรณเทวะกับทามุมวย ๒ นาย, พาครัวรามัญเข้ามาถึงเมืองตาก, เปนคน ๕๐ คนให้การว่า, มาแต่เมืองเริง, ครอบครัวชายหญิงประมาณ ๑๐๐๐ เศษ. ครั้นมาถึงตำบลอุวาย, พม่าตามมาทันได้รบพุ่งกัน, และจักกายวอซึ่งเปนนายใหญ่มาถูกปืนตาย. พวกครัวทั้งปวงแตกหนีกระจัดพรัดพรายตามมาข้างหลัง, เข้าทางบ้านนาเกาะดอกเหล็ก. อนึ่งลาวชาวฝอนยาหา, ก็แตกเข้ามาทางด่านสดอง, ครอบครัวชายหญิง ๑๑๔ คน. ผู้รักษาด่านสดองก็น้อยตัว, และบ้านนาเกาะดอกเหล็กก็หามีผู้อยู่รักษาไม่.

ครั้นได้ทรงทราบใบบอก, จึ่งให้มีหนังสือรับสั่ง, ไปหากองทัพพระเจ้าหลานเธอรามลักษณ์กลับมา. แล้วให้มีหนังสือตอบไปถึงพระยากำแหงวิชิต, ให้แบ่งทัพออกไปตั้งอยู่ณบ้านนาเกาะดอกเหล็ก, เกลี้ยกล่อมลาวมอญซึ่งแตกตื่นหนีมานั้นประมวญเข้าไว้, แล้วออกตอยก้าวสกัดตีทัพพม่า, อันติดตามครัวมาให้แตกฉานไปจงได้.

ครั้นถึงณวัน ๔ ฯ ๒ ค่ำ, จึ่งเจ้าพระยาจักรี, ให้พระยาวิจิตร์นาวีลงมากราบทูลว่า, กองเจ้าพระยาสวรรคโลกย์เข้าตั้งค่ายล้อมเมืองด้านสกัดฝ่ายใต้ได้ ๒ ค่าย. และด้านรีฝ่ายตวันออกตวันตกนั้น, ก็ให้กองทัพหัวเมืองทั้งปวง, เข้าตั้งค่ายล้อมชักปีกกาถึงกันตลอด ๒ ด้านแล้ว, ยังแต่ด้านสกัดฝ่ายเหนือด้านเดียว. ถ้ายกเข้าตั้งค่ายเห็นจะได้รบกันเปนสามารถ, แม้นได้ท่วงทีจะกรูเข้าหักเอาเมืองทีเดียว.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ได้ทรงสดับไม่เห็นด้วย, ดำรัส

ว่าพม่าตั้งค่ายรับอยู่ในเมือง, ซึ่งจะกรูเข้าไปนั้นเกลือกจะเสียที่ หนแกล้วทหารก็จะถอยกำลังกล้าย่อหย่อนลง. ถ้าล้อมรอบเมืองได้แล้ว, จะหักเข้าที่ไหน, ก็ให้ตั้งหน้าทำเข้าไปเฉภาะที่นั้น. แลบรรดาค่ายทั้งปวงให้ขุดคูลงขวากกันช้าศึก, แต่ซึ่งค่ายประชิดจะได้วางปืนหามแล่นนั้น, ให้ขุดคลองเดินบังปืนพม่า. ให้ดูที่ค่ายใดซึ่งตั้งเข้าใกล้เมืองได้, ก็ให้ขุดคลองโปรยขวากกระจับที่ค่ายนั้น. แม้นข้าศึกจะยกออกมาหักค่าย, ก็ให้ไล่คลุกคลีติดตามเข้าเมืองทีเดียว. พระยาวิจิตร์นาวี ก็กราบถวายบังคมลา, กลับไปแจ้งข้อความรับสั่งแก่เจ้าพระยาจักรี, ๆ ก็จัดแจงการทั้งปวงตามกระแสพระราชดำรัสสั่งไปนั้น.

ฝ่ายโปสุพลา, โปมยุง่วน, ก็ให้นายทัพนายกองพม่า, ยกพลทหารออกมาตั้งค่ายรับนอกเมืองเปนหลายค่าย. แล้วยกออกปล้นค่ายเจ้าพระยาจักรี, ซึ่งตั้งอยู่ด้านตวันออกในเพลากลางวัน. เจ้าพระยาจักรีมิได้ครั่นคร้าม, นั่งเล่นหมากรุกอยู่ในค่ายพลางร้องสั่งพลทหารให้วางปืนใหญ่น้อยออกไปจากค่ายยิงพม่า. ๆ ถูกปืนล้มตายลงมาก, จะปล้นเอามิได้, ก็ถอยกลับเข้าค่าย.

ครั้น ณวัน ๗ ๆ ๓ ๒ ค่ำเพลายำรุ่งเช้า, จึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็ทรงเครื่องราช—วิภูษิต—สำหรับ ราช—รณยุทธ์— ทรงราชา—วุธ—สรรพเสร็จ, ก็เสด็จทรงช้างต้นพลายคเชนทรบรรยงก์เปนราชพาหนะ, ให้ยาตรา—พลากร—ทัพหลวงจากค่ายริมเมืองลำพูน, ขึ้นไปณเมืองเชียงใหม่. หยุดประทับร้อนณพลับพลาไชยในค่ายบ่อคก, ใกลเมืองเชียงใหม่ทาง ๓๕๒ เส้น. แล้วดำเนินทัพหลวงไปประทับณค่ายมั่นริมน้ำใกล้เมือง.

ในวันนั้นเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพน่า, ยกพลทหารออกตีค่ายพม่า, ซึ่งออกมาตั้งรับนอกเมืองด้านตวันออก, แตกหนีเข้าเมืองทั้งสิ้น. แลกองเจ้าพระยาสุรสีห์, ซึ่งตั้งค่ายตรงประตูท่าแพ, ก็ยกออกตีค่ายพม่าแตกทั้ง ๓ ค่าย. ตำรวจผู้ไปตรวจการมากราบทูล. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระโสมนัศ—ยกพระหัตถ์ตบพระเพลาทั้ง ๒ ข้าง, ตำรัสสรรเสริญเจ้าพระยาทั้ง ๒ ว่าจะว่าพี่ดีหรือน้องดีไฉนในครั้งนี้.

ครั้นค่ำเพลายามเศษ, โป่สุพลา, แลโปมยุง่วน, เจ้าเมืองเชียงใหม่, ก็พาครัวหนีออกจากเมืองทางประตูช้างเผือก, ด้วยค่ายพระยาสวรรคโลกย์, ซึ่งตั้งล้อมยังไม่ตลอด, เบียดเสียดเยียดยัดกันตายที่ประตูเมืองประมาณ ๒๐๐ เศษ. พวกพลทัพไทยออกไล่ตามจับพม่า, แลชิงเอาครัวลาวได้เปนอันมาก.

ครั้นรุ่งขึ้นณวัน ๑ ๑๓ ค่ำเพลาเช้า, จึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, เสด็จทรงช้างพระที่นั่งไปหอพระแตรค่ายซึ่งล้อมเมืองเชียงใหม่, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงมาเฝ้ากราบถวายบังคมพร้อมกัน. จึ่งมีพระราชดำรัสถามว่า, พม่ายกไปครั้งนี้, ด้วยอุบายความคิดแลฝีมือของผู้ใด. เจ้าพระยาจักรีแลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, พร้อมกันกราบทูลว่า, ซึ่งพม่าแตกหนีไปครั้งนี้, ด้วยพระราช—กฤษดา—เดชา—นุภาพ—เปนแท้. เพราะเหตุพระสงฆ์ในเมืองออกมาบอกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงว่า, ณวัน ๖ ๑๒ ค่ำ, กลางคืนเพลายามเศษ, ยังเกิดอัศจรรย์ในเมืองเชียงใหม่แผ่นดินไหว. ภอรุ่งขึ้นทัพหลวงก็เสด็จมาถึงเมือง. จึ่งทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานฉลองพระองค์เข้ม

ขาย, กับผ้าส่านแก่เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, ทั้ง ๒ เปนรางวัลเสมอกัน. แล้วให้ปฤกษาโทษเจ้าพระยาสวรรคโลกย์ ซึ่งมิได้ปลงใจในราชการสงคราม, ตั้งค่ายไม่ตลอดด้าน, ไว้หนทางให้พม่าหนีไปได้, ให้ลงพระราชอาชญา—เฆี่ยน ๕๐ ที แล้วจำครบไว้. แลเมื่อสำเร็จราชการตีได้เมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น, ได้ปืนใหญ่น้อย ๒๑๑๐ บอก, ฆ้อง ๓๒ คู่, ม้า ๒๐๐ ม้า, ไทยมอญ ๕๐๐ ครัว, ไทยชาวเมืองสวรรคโลกย์ ๕๐๐ เศษ, จึ่งดำรัสว่า, พวกครัวสวรรคโลกย์เปนขบถต่อแผ่นดิน, นำทัพพม่ามาตีเมือง, จะเอาไว้มิได้, ให้ฆ่าเสียทั้งสิ้น. ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, กราบทูลขอพระราชทานชีวิตรไว้เปนตพุ่นหญ้าช้าง.

ครั้นณวัน ๔ฯ ๒ ค่ำเพลาเช้า, จึ่งเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปนมัสการพระพุทธปฏิมากรพระสิหิงค์ในเมืองเชียงใหม่, ทอดพระเนตรเรือนไปยังวังเจ้าเมือง. แลพวกลาวชาวเมืองบอกแก่พวกข้าหลวงว่า, แต่ก่อนมาเทศการเดือนยี่นี้, น้ำในแม่น้ำน่าเมืองเชียงใหม่เคยลงขอด. แลบัดนี้น้ำขึ้นประมาณศอก ๑ เปนอัศจรรย์. จึ่งเสด็จออกมาประทับอยู่ณตำหนักในค่ายนอกเมือง.

ครั้นณวัน ๕ ๓ฯ ๒ ค่ำ, จึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระยาจ่าบ้านเปนพระยาวิเชียรปราการ, ให้ถือ ๒ อาชญา—สิทธิ—ครองเมืองเชียงใหม่. ให้พระยาวังพร้าวผู้หลาน, เปนพระยาอุปราช. น้อยโพธ, เปนพระยาราชวงษ์. ให้พระยาลำภูญเปนพระยาไวยวงษา ถืออาชญาสิทธิ์ครองเมืองตามเดิม น้อยต่อมตัวผู้น้อง, เปนพระยาอุปราช. ให้พระยากาวิละ, ถืออาชญาสิทธิ์ครองเมือง

นครลำปาง. คำโสมผู้น้อง, เปนพระยาอุปราช. น้อยธรรมน้องอีกคน ๑, เปนพระยาราชวงษ์. ยังน้องอีก ๔ คน ชื่อคำทิพ ๑, หมูล่า ๑, คำฟั่น ๑, บุญมา ๑, ให้เปนผู้ช่วยราชการ. แล้วโปรดพระราชทานเครื่องยศโดยควรแก่ถานานุศักดิ์ ผู้ใหญ่ผู้น้อย โปรดให้เจ้าพระยาจักรี อยู่ช่วยจัดแจงว่าราชการบ้านเมืองทั้งปวง, ให้รายคายเปนปรกติก่อน.

ครั้น ณ วัน ๖ ฯ๔ ๒ ค่ำ เพลาเช้า, จึ่งเสด็จดำเนินทัพหลวงกลับจากเมืองเชียงใหม่, ลงมาหยุดประทับแรมอยู่ ณ เมืองลำปาง, นมัสการลาพระมหาธาตุ, ทรงถวายสักการบูชาด้วยดอกไม้ทองเงิน, แล้วถวายครัวลาว ๑๗ คนเปนข้าไว้ปฏิบัติพระมหาธาตุ.

ครั้น ณ วัน ๓ ฯ๕ ๒ ค่ำ, จึ่งพระเชียงทองบอกข้อราชการขึ้นไปกราบทูลว่า, ทัพพม่ายกเข้ามาทางด่านแม่ลำเมา. จึ่งเสด็จดำเนินทัพหลวงรีบลงมาถึงเมืองตาก, ณ วัน ๕ ฯ๒ ๓ ค่ำ. ดำรัสให้หลวงมหาเทพเปนแมทัพ, กับหมื่นไวยวรนารถ ถือพล ๒๐๐๐ ยกรีบไปตีกองทัพพม่า, ซึ่งยกเข้ามาทางด่านแม่ลำเมานั้นแตกไป, จึ่งบอกหนังสือมากราบทูล. ดำรัสให้นายควรรู้อรรถ นายเวรมหาดไทย, ลงเรือรีบลงไปบอกพระยากำแหงวิชิต, ซึ่งตั้งทัพอยู่ ณ บ้านระแหงใต้เมืองตากนั้น, ให้เร่งยกกองทัพออกไปก้าวสกัดตีทัพพม่าซึ่งแตกไปนั้น.

ในขณะนั้นเรือพระที่นั่งยังจอดอยู่ ณ ท่าสวนมะม่วงบ้านระแหง, หาทันขึ้นไปรับเสด็จถึงเมืองตากไม่. ครั้นค่ำลงเพลา ๒ ยาม, จึ่งเสด็จทรงเรือหมื่นจงกรมวัง, ล่องลงมาพบเรือนายควรกลับขึ้นไป นายควรกราบทูลว่า, เห็นกองไฟอยู่ริมน้ำ,

ได้ยินเสียงพม่าเห่ขึ้น. ก็ทรงพระวิมุติ—สงไสย— จึ่งดำรัสให้นายควรเปนเรือนำจุเสด็จลงไป จึ่งพบเรือตรางไล่พม่าเมืองเชียงใหม่, พระเพ็ชรปาณีคุมมาหยุดอยู่ได้พม่าเห่ขานยาน. ก็เสด็จล่องลงมา, ภอเรือพระที่นั่งกระทบตอล่มลง, เสด็จขึ้นณหาดทราย. พบนายเกด, นายซูดครนั่งผิงไฟอยู่. นายซูถวายผ้าลายผืนหนึ่งเช็ดพระชงฆ์, เช็ดพระบาท จึ่งหลวงราชโกษาเชิญต่อพระภูษาซึ่งชุ่มน้ำมาแก้ออก, เห็นพระภูษาส่านองค์ ๑ แห้งปรกติอยู่เปนอัศจรรย์นัก, จึ่งนำเข้าไปถวาย. แล้วเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท, มาโดยทางสถลมารคถึงพระตำนักสวนมะม่วงบ้านระแหง.

จึ่งดำรัสให้ข้าราชการปฤกษาคุณแลโทษนายควร. แลข้าราชการทั้งปวงปฤกษาว่า ทรงพระกรุณาใช้ไปราชการ, นายควรมิได้พิจารณาให้ถ่องแท้, เอาความมากราบทูลด้วยเสียงพม่าเห่นั้น, เปนความผิดโทษมีแก่นายควร. อนึ่งนายควรได้โดยเสด็จพระราชดำเนินเปนเพื่อนพระองค์ในคราวกันดารนั้น, เปนความชอบ, คุณมีแก่นายควร. แลคุณกับโทษภอกลบลบกัน. ประการหนึ่งซึ่งนายซูลครได้ถวายผ้าลาย, ได้เช็ดพระชงฆ์, พระบาทเมื่อกันดารนั้น, เปนความชอบมีแก่นายซูลคร. จึ่งโปรดพระราชทานเงินตรา ๕|/1, แก่นายซูลครเปนบำเหน็จ.

ครั้น ณ วัน ๓ฯ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า จึ่งทรงพระกรุณาพระราชทานเงินแจกราษฎรชาวบ้านระแหง, สิ้นทั้งผู้ใหญ่, ทั้งเด็กเสมอคนละสลึง. จึ่งพระยากำแหงวิชิตกราบทูลกล่าวโทษพระยานนท์บุรี, ซึ่งเปนลูกกองว่า, หลบหลีกย่อท้อต่อสงครามเกรงกลัว

ช้าศึก จึ่งให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนพระยานนท์บุรี ๑๐๐ ที, แล้วให้จำครบส่งลงไปณกรุง, ให้ประหารชีวิตรเสีย.

ครั้นณวัน ๕ฯ๓ ค่ำ, จึ่งเสด็จไปนมัสการพระพุทธ[๑]—ปฏิมากร—ณวัดกลาง, วัดดอยเขาแก้ว. แล้วตรัสถามพระสงฆ์ว่า ผู้เปนเจ้าจำได้หรือไม่, เมื่อโยมยังอยู่บ้านระแหงนี้, โยมยกระฆังแก้วขึ้นชูไว้, กระทำสัตยาธิฐานเสี่ยงบารมีว่า, ถ้าจะได้ตรัสแก่พระปรมา[๒]—ภิเศก—สมโพธิ—ญาณ—ในอนาคตกาลเปนแท้แล้ว, ข้าพเจ้าจะตีระฆังแก้วเข้ากันนี้, ขอจงให้แตกเฉภาะที่จุก, จะได้ทำเปนพระเจดีย์ถาน, บันจุพระบรมสารีริกธาตุ. ครั้นอธิฐานแล้วจึ่งตีเข้า, ระฆังแก้วก็แตกที่จุกอธิฐานนั้น, เปนอัศจรรย์เห็นประจักษ์. พระสงฆ์ถวายพระพรว่า, จริงดังกระแสพระราชดำรัสนั้น.

ครั้นณวัน ๕ฯ๓ ค่ำ, จึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่งล่องลงมาโดยทางชลมารค, ๕ เวรถึงกรุงธนบุรีมหานคร.

ฝ่ายข้างกรุงรัตนบุระอังวะ พระเจ้ามังระลงมาณะเมืองย่างกุ้ง, กระทำการยกฉัตรยอดพระมหาเจดีย์เกษธาตุ.

ฝ่ายเสนาบดีซึ่งอยู่รักษาเมืองอังวะบอกลงมาว่า, พระยาหงษาวดี, พระยาอุปราชา, กับตละเกิงแลรามัญทั้งปวง, ซึ่งกวาดขึ้นไปไว้ครั้งตีเมืองหงษาวดีได้, แต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้ามังลองนั้น, คิดกันเปนขบถ. เห็นว่าเสด็จไม่อยู่จะยกเข้าปล้นเอาเมืองข้างหลัง, บัดนี้จับจำไว้สิ้นแล้ว. พระเจ้ามังระจึ่งให้มีหนังสือตอบขึ้นไป, ให้ประหารชีวิตรพระยาหงษาวดี, พระยาอุปราชา, แลตละเกิงสมิงรามัญตัวนาย ซึ่งร่วมคิดกันเปนขบถ

นั้นเสียให้สิ้น. แล้วให้ข้าหลวงมาเร่งกองทัพอแซหวุ่นกี้, ซึ่งตั้งอยู่เมืองเมาะตมะนั้น, ให้ยกตามมอญพวกขบถเข้าไป, ให้ตีเอาเมืองไทยให้ได้.

อแซหวุ่นกี้จึ่งให้งุยอคุงหวุ่นเปนแม่ทัพน่า, กับอุตมสิงหจอจัว ๑, ปคันเลชู ๑, เมี้ยนหวุ่น ๑, อคุงหวุ่นมุรไยะ ๑, เนมโยแมงละนรทา ๑, ยุยยองไป่ ๑, ถือพล ๕๐๐๐ ยกล่วงมาก่อน. แล้วให้ตแคงมรหน่องเปนเชื้อวงษ์พระเจ้าอังวะ, กับหม่องจ่ายีก, ถือพล ๓๐๐๐ อีกทัพ ๑ ยกหนุนมา. แลกองน่าพม่ายกตามครัวมอญเข้ามา, เข้าตีกองน่าทัพไทยซึ่งค่ายอยู่ณท่าดินแดงนั้นแตก. พระยายมราชแม่ทัพก็ถอยลงมา, แล้วบอกเข้ามาให้กราบทูลว่า, พม่ายกทัพใหญ่มาเหลือกำลังจะต้านทานต่อรบ, ขอพระราชทานกองทัพเพิ่มเติมไปช่วย. จึ่งดำรัสให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจุ้ย, กับพระยาธิเบศรบดีเปนแม่ทัพ, ถือพล ๓๐๐๐ ยกไปตั้งค่ายณเมืองราชบุรี.

ขณะนั้นพระยายมราชบอกส่งพระยาอภัยรณฤทธิ์ ๑, พระยาเพ็ชรบุรี ๑, หลวงสมบัติบาล ๑, หลวงสำแดงฤทธา ๑, ทั้ง ๔ นายซึ่งแตกพม่าเข้ามานั้น. แต่พระยาสุนทรพิพิธ ๑, หลวงรักษ์มณเฑียร ๑, พระยาสุพรรณบุรี ๑, พระยากาญจนบุรี ๑, พระยานครไชยศรี ๑, ทั้ง ๕ นายนี้ยังไม่พบตัว. จึ่งดำรัสให้จับเอาบุตรภรรยามาจำไว้, ให้ทำราชการแก้ตัวส่งไปเข้ากองพระเจ้าลูกเธอ, แลพระยาธิเบศรบดี. แล้วดำรัสให้พระเจ้าหลานเธอรามลักษณ์ถือพล ๑๐๐๐, ยกไปช่วยพระเจ้าลูกเธอคิดอ่านการสงครามเอาไชยชำนะให้จงได้.

ถึง ณ วัน ๒ ๆ ๓ ค่ำ เพลาเช้า, เสด็จลงพระตำหนักแพให้เรือตำรวจขึ้นไปเร่งกองทัพ, ซึ่งกลับมาแต่เมืองเชียงใหม่ยังล้าหลังอยู่ตามเสด็จมาไม่ทันนั้น, ให้เร่งรีบลงมาโดยเร็ว อย่าให้ใครแวะเข้าบ้านเปนอันขาด. ถ้าใครแวะเข้าบ้าน, จะประหารชีวิตร์เสีย. แลเรือท้าวพระยาพระหลวงขุนหมื่นข้าราชการทั้งปวงนั้น, ก็รีบเร่งลงมาถึงน่าพระตำหนักแพ, ภอกราบทูลถวายบังคมลาแล้ว, ก็โบกพระหัดถ์สั่งให้รีบออกไปเมืองราชบุรี.

ขณะนั้นพระเทพโยธาจอดเรือแวะขึ้นบ้าน, ตำรวจลงมากราบทูล ทรงพระพิโรธตำรัสให้เรือตำรวจรีบไปเอาตัวมาในทันใดนั้น. แล้วเอาตัวพระเทพโยธาขึ้นมัดไว้กับเสาพระตำหนักแพ, ทรงถอดพระแสงดาพออกฟันพระเทพโยธาด้วยพระหัดถ์บนพระตำหนักแพ, ศีศะขาดตกลง, ให้ตำรวจนำเอาไปเสียบประจานไว้ที่น่าป้อมวิไชยประสิทธิ. แลอาศพนั้นให้ทิ้งน้ำเสีย, อย่าให้ใครดูเยี่ยงอย่างสืบไป.

ฝ่ายพวกรามัญซึ่งหนีพม่านั้น, พระยาเจ่ง, ตละเสียง, ตละเกลิ้ง, กับพระยากลางเมืองซึ่งหนีเข้ามาครั้งกรุงเก่า, พม่าตีกรุงได้ๆ ตัวไป. แลสมิงรามัญนายไพร่ทั้งปวง, ภาครอบครัวเข้ามาทุกด่านทุกทาง, ให้ข้าหลวงไปรับมาถึงพระนครพร้อมกันแล้ว. ทรงพระกรุณาให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณแขวงเมืองนนท์บ้าง, เมืองสามโคกบ้าง. แต่ฉกรรจ์จัดได้ ๓๐๐๐, โปรดให้หลวงบำเรอภักดิ์ครั้งกรุงเก่าเปนเชื้อรามัญ. ให้เปนพระยารามัญวงษ์, เรียกว่าจักรีมอญ, ควบคุมกองมอญใหม่ทั้งสิ้น. แลโปรดให้พระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามสุรวพา กระ—ขนอน ตลาด—ทั้งปวง,

ได้ค้าขาย ทำมา หากิน เปน สุข. แล้วให้เกณฑ์ พระยา รามัญวงษ์ คุม กองมอญ, ยก หนุน ออกไป ต่อ รบ พม่า อีก ทัพ ๑. แล้วโปรด ให้มี ตรา ขึ้นไป หา กอง ทัพ เจ้า พระยา จักรี, แล ทัพ หัว เมือง ฝ่าย เหนือ, เมือง ตวัน ออก ทั้งปวง, ให้เร่ง รีบ ลง มา ช่วย ราชการ สงคราม.

ฝ่าย เจ้าพระยาจักรีอยู่ณเมืองเชียงใหม่, แล พระยาเชียงใหม่, พระยา นคร ลำปาง บอก ว่า, เมือง น่าน ผู้คน มาก ยังมิได้เข้า มา สวามิภักดิ์ เจ้าพระยาจักรีจึงให้พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่, เมือง นคร ลำปาง, กับ ขุน นางไทย ข้า หลวงไป เจรจา เกลี้ย กล่อม พระ ยา น่านโดยดี. พระยา น่าน ก็ยอม เข้า สวามิภักดิ์, ขอ ขึ้น เปน ข้า ขอบ ขัณฑสีมา. แล้ว แต่ง ขุนนาง ๒ นายให้ลงมา เฝ้า ด้วย. ภอ ข้า หลวง ถือ ตรา ขึ้นไป หา กอง ทัพ กลับ, แล เกณฑ์ ทัพ หัวเมือง ทั้งปวง. เจ้า พระยา จักรี แลท้าว พระยา พระ หัวเมือง ทั้งหลาย, ก็ จัก แจง กอง ทัพ ทุก ๆ เมือง, ยกลงมาตามพระ ราช ดำรัสให้หานั้น.

ฝ่าย กอง ทัพพม่า ก็ยก แยก กันไป เที่ยวไล่ จับผู้คน ครอบ ครัว, ณแขวงเมืองกาญจนบุรี, เมือง ราชบุรี, เมือง นครไชยศรี, เมือง สุพรรณ บุรี, ทุก บ้าน ทุก ตำบล.

ครั้นณวัน ๓ ๆ ๓ ค่ำ, กรมการ เมือง นครไชยศรี บอกเข้ามา กราบ ทูล ว่า, พวก ตำรวจ หลัง ถือ ท้อง ตรา พระ ราชสีห์ไป เมือง สุพรรณ บุรี, ถึง ตำบล บ้าน ภูมิ ภบ พม่า ประมาณ ๓๐ คน ตวด ม้า ไล่ ก็ วิ่ง หนี, กระทอผ้าซึ่งใส่ หนังสือท้องตรานั้นตกหาย เสีย. พม่า เข้า ล้อม บ้านภูมิ อยู่, แต่ นายพุ่ม, นาย สา, นาย แก่น, ๓ คน นี้ หนีได้, นาย พรม นั้น หายไปไม่ ภบ กัน. สมเด็จ พระพุทธเจ้า อยู่

หัว จึ่ง ดำรัสให้พระยาพิไชยไอสวรรย์ผู้ว่าที่ กรมท่า, ยก กองทัพ พล ๑๐๐๐ ไปเมืองนครไชยศรี, ตีทัพพม่า ซึ่ง ยกมา นั้น.

ฝ่าย ทัพ พม่า ซึ่ง ยก มา ทาง เมือง กาญจะนะ บุรี, มาตั้ง ค่ายใหญ่ อยู่ณะ ปากแพรก. แล้ว แบ่งทัพ มา ๓๐๐๐ เศษ, ยกเข้า มา ตั้ง ค่าย อยู่ณบ้าน นาง แก้ว, แขวงเมือง ราช บุรี ๓ ค่าย. ทัพพระยา ยมราช ก็เลิก ถอย เข้า มา. พระเจ้า ลูกเธอ กับ พระยา ธิเบศรบดี, จึ่งให้หลวงมหาเทพ เปน กอง น่า คุม พล ๑๐๐๐, ยกไป ตั้ง ค่ายประ ชิดไอยค่าย พม่าด้านตวันตก. แลทัพ พระเจ้า หลานเธอ รามลักษณ์ พล ๑๐๐๐, ยกไป ตั้งค่าย ประชิด ด้าน ตวัน ออก. พระเจ้า ลูก เธอ กับ พระยา ธิเบศรบดี, ตั้ง ค่าย มั่น อยู่ ณ โคก กระต่าย. แล้ว บอก ข้า ราชการ เข้า มา กราบ ทูล พระ กรุณาให้ ทราบ.

ครั้น ถึง ณวัน ๑ ๗ ๑๑ ๓ ค่ำ, ได้มหาพิไชยฤกษ์, จึ่ง สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัว, ก็เสด็จ ทรง เรือ พระ ที่นั่ง กราบ ยาว ๑๓ วา, พร้อม ด้วย เรือ ท้าว พระยา ข้า ทูล ลออง ธุลี พระ บาท เปน อัน มาก. เสด็จ ยก พยุห ยาตรา นาวา ทัพ, สรรพ ด้วย พลโยธา หาญ ๘๘๐๐ เศษ จาก กรุง ธน บุรีไปโดย ทาง ชลมารค, หยุด ประทัพ พลับ พลา ณเมือง สาคร บุรี คอย น้ำ ขึ้น. ครั้นค่ำ เพลา ๕ ทุ่ม, จึ่งให้เคลื่อน กองทัพไป เพลา รุ่งเช้า เช้าที่ เสวย ณวัด กลางค่าย บางกุ้ง. เพลา บ่ายโมงเศษ เสด็จไป ถึง ค่าย มั่น เมือง ราชบุรี. ดำรัสให้พระยา วิจิตร์ นาวี, ไปสืบข่าว ราชการ ณค่ายบ้าน นางแก้ว, แล้ว เกณฑ์ ท้าว พระยา นาย ทัพ นาย กอง, ยก พล ทหาร หนุน เพิ่ม เติมไป ล้อม ค่าย อีกเปน หลาย ทัพ หลาย กอง.

ฝ่าย ตะแคงมรหน่อง ยก กองทัพพล ๓๐๐๐, ติด ตาม ทัพ พระ

ยายมราชเข้ามาตั้งค่ายอยู่ปากแพรก. อแซหวุ่นกี้เกณฑ์กองทัพพม่าทัพรามัญ, หนุนเพิ่มเติมมาอีก ๑๐๐๐. แลกองทัพพระยายมราชนั้น, ถอยลงมาตั้งค่ายอยู่ณดงรังหนองขาว. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, จึ่งดำรัสให้พระยาสีหราชเดโชกับพระยาอินทรวิชิตเจ้าเมืองวิเศษไชยชาญ, ถือพล ๒๐๐๐ ยกหนุนไปช่วยกองทัพพระยายมราช.

ครั้นณวัน ๓ ฯ ๓ ค่ำ, จึ่งพระยาวิจิตรนาวี ซึ่งไปสืบราชการค่ายบ้านนางแก้วกลับมากราบทูลว่า, พม่าประมาทฝีมือไทย, นิ่งให้ตั้งค่ายล้อมมิได้ออกมารบพุ่ง. ให้ร้องถามออกมาเปนภาษาไทยว่า, ตั้งค่ายมั่นแล้วหรือยัง. ฝ่ายข้างเราร้องบอกไปว่า, ยังไม่ได้ตั้งมั่น, แต่บัดนี้ตั้งค่ายล้อมค่ายพม่าไว้รอบแล้ว. ครั้นค่ำเพลายามเศษ, จึ่งเสด็จยกพยุหโยธาทัพจากค่ายเมืองราชบุรี, ไปทางวัดอรัญญิก, ประทับร้อนณพลับพลาค่ายศาลาโคกกระต่าย. ครั้นรุ่งเช้าจึ่งเสด็จไปประทับแรมณพลับพลาค่ายวัดเขาพระ, คอยฟังข่าวราชการอยู่ที่นั้น. แลพม่าหายกออกตีค่ายไทยไม่, นิ่งให้ล้อม, ด้วยมีจิตรประมาทว่าไทยฝีมืออ่อน, จะออกตีเมื่อไรก็จะแตกเมื่อนั้นจะได้จับผู้คนได้มาก. ฝ่ายทัพไทยก็ตั้งค่ายล้อมไว้ถึง ๓ ชั้น.

ครั้นณวัน ๕ ฯ ๔ ค่ำ, เพลาเช้าจึ่งเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทัพ, ไปทอดพระเนตรถึงค่ายล้อม. พระยารามัญวงษ์, หลวงบำเรอภักดิ์, หลวงราชเสนามาเฝ้า. จึ่งดำรัสสั่งให้ไปตั้งค่ายรักษาหนองน้ำณเขาชงุ้มไว้, ในวันนั้นขุนปลัด, เมืองราชบุรีบอกเข้ามากราบทูลว่า, ทัพพม่ายกเข้ามาทางประตู ๓ บาน

ค่าน เจ้า ขว้าว, จับ ซาว ค่านไปได้ ๒ คน, จะ ยก กลับไป หรือ จะ ตั้ง อยู่ประการใด มิได้ ทราบ. จึ่ง คำรัส สั่ง พระ เจ้า ลูกเธอ กับกอง ทัพ จีน พระยา ราชา เสรฐี, ให้ ยก ลงไป รักษา ค่าย เมือง ราชบุรี, แล้วให้ รื้อ ค่าย เปล่า ลงไป ตั้ง ริม น้ำให้ สิ้น, ให้ ยึก ขวาก หนามจง มาก, แล้วให้ กอง เจ้า พระยา อินทร อไภย, ยกไป รักษา สระ น้ำ เขา ชั่ว พราน, ตั้ง ค่าย อยู่ ๓ ค่าย, เพลา ค่ำ วัน นั้น พม่า ออก มา ตี ค่าย เจ้า พระยา อินทร อไภย ครั้ง ๑, แล้ว แตก ถอยไปใน คืนวัน นั้น พม่า ยก ออก ตี ถึง ๓ ครั้ง, ได้ รบ กัน เปน สามารถ. จับ พม่า ได้ เปน ๓ คน, เจ็บ ป่วย ลำบากไป เปน อันมาก. จึ่ง บอก ข้อราช การ แลส่ง พม่า มาถวาย. ครั้นได้ ทรง ทราบจึ่งให้ เตรียม พล ทหาร จะ เสด็จ ยกไป ช่วยเจ้า พระยา อินทรอไภย. จึ่ง พระยา เทพวรชุน, หลวง คำเกิง รณภพ, ทูล ห้ามไว้ รับ อาสา จะ ยกไป.

ครั้น รุ่งขึ้น จึ่ง คำรัสให้ เกณฑ์ ทหาร กองใน กอง นอก, แลกอง อาจารีย์, กอง ทนายเลือก, ได้ ๗๔๕ คน. ให้พระยา เทพวรชุน, หลวง คำ เกิง รณ ภพ, ยกไป เปน กองโจร, ไป ช่วย เจ้า พระยา อินทร อไภย. แล้วให้ ถาม พม่าๆ ให้การ ว่า, นาย ทัพ ซึ่ง ยกมา ตี ค่าย สระ น้ำ นั้น, ชื่อ เนมโย แมงละ นรทา ถือ พล ๑๐๐๐, ซึ่ง ตั้ง ค่าย อยู่ ณบ้าน นาง แก้ว นั้น. นาย ทัพ ชื่อ งุย อคุง หวุ่น ถือ พล ๒๐๐๐ เศษ, ซึ่ง ตั้ง ค่าย อยู่ ณปาก แพรก นั้น. นาย ทัพ ชื่อ ตแคง มร หม่อง เปน เชื้อ วงษ พระเจ้า อังวะ กับ หม่อง จ่า ยิก พล ประมาณ ๓๐๐๐ เศษ, ยัง ยก ทัพ หนุนมา อีก เปน อันมาก. แล ทาง ทวาย นั้นก็ ยก มาอีก ทัพ ๑. แต่นาย ทัพ ข้าพเจ้ามิได้ รู้จัก ชื่อ. จึ่งโปรด ให้ พระ ณรงค์ วิชิต, ไป ตัด เอา ศีษะ พม่า ซึ่ง ถูก ปืน ตาย ณค่าย

เขา ชั่ว พราน, ไป เสียบไว้น่า ค่าย เข้า ประชิดให้พร้อม, แล้วสั่ง ให้ ประกาศ แก่ นาย ทัพ นาย กอง ค่าย ล้อม ทั้งปวง ว่า, ให้ ชิง พม่า ไว้ถ้า จะไช ซึ่ง เอา เข้า ฟ่อ เอา. ถ้า พม่า เร รวน ออก จาก ค่าย, อย่าให้ชิง เอา ค่าย, แต่ให้รับ รองไว้ จง หยุด. แม้น พม่า หนีไป ได้, จะเอาโทษ ถึง สิ้น ชีวิตร์. ครั้น ค่ำ ลง เพลา ยาม ๙ บาท, พม่า ออก แหก ค่าย น่า ด้าน หลวง มหา เทพ, พล ทหาร ยิง ปืนระดม ไป ก็ กลับเข้า ค่าย, ที่ ถูก ปืน ตาย ก็ เปน อัน มาก. ฝ่ายใน เพลา คืน วัน นั้น, ทัพ พม่า ยก มา แต่ ปากแพรก, จะเข้า ช่วย พม่า ซึ่ง อยู่ใน ค่าย ล้อม. จึ่ง ยก เข้า ตี ค่าย หนอง น้ำ เขา ชงุ้ม, ล้อม กอง รามัญ เข้าไว้. จึ่ง กอง พระยา ธิเบศรบดี ตีเข้าไป, กัน เอา กอง รามัญ ออก มาได้, เสีย ขุน ณรงค์ คน ๑ ใน ที่รบ. พม่า ตีวก หลัง หัก ออก มา, ได้ รบ กัน เป่น สามารถ. กอง ทัพ พระยา ธิเบศรบดี ต่อ รบ ด้วย ทาน เหลือ กำลัง ก็ แตก ถอย มา. พม่าได้ค่าย หนอง น้ำ เขา ชงุ้ม ก็เข้า ตั้ง มั่น อยู่ใน ค่าย. ครั้นได้ทรง ทราบ พระ กอง ทัพ พระยา นคร สวรรค์ ยก มา ถึง จึ่งดำรัสให้ พระยา นคร สวรรค์ เร่ง ยกไป ช่วย พระยา ธิเบศรบดี. ใน คืนวัน นั้นจึ่ง ทราบว่า, กอง มอญ พระยา รามัญวงษ์ ออก จาก ที่ ล้อมได้แล้ว. จึ่ง เสด็จ กลับ มา ณค่ายศาลา โคกกระต่าย, พระยา นคร สวรรค์, พระยา ธิเบศรบดี, จึ่ง ปฤกษา กัน บอก ส่ง พระยา รามัญวงษ์, แล หลวง บำเรอ ภักดิ์, หลวง ราช เสนา, ซึ่ง เสีย ค่ายลงมา ณพลับ พลาโคก กระต่าย, จึ่ง ดำรัสให้มี ตรา ขึ้นไปให้ พระยา นคร สวรรค์, พระยา ธิเบศรบดี, ถอย ทัพ ลง มา ตั้ง ค่าย รับ พม่า อยู่ นอก ค่าย ล้อม บ้าน นาง แก้วไว้ ไกล ประมาณ ๕ เส้น.

ครั้น ณ วัน ๔ ฯ๑๑ ๔ ค่ำ จึ่ง พระยา ยมราช, พระยา สีหราชเดโช, พระยา อินทรวิชิต, บอก ลง มา กราบ ทูล ว่า, ตั้ง ค่าย อยู่ ณ ตรง วัง หนอง ขาว, ทัพ พม่า ยก มา แต่ ค่าย ปากนแพรก, เข้า ตี ค่าย ได้ ต่อ รบ กัน เปน สามารถ, พม่า ถูก ปืน ตาย แล บาด เจ็บ ล้ำ ลากไป เปน อัน มาก, จับได้ เปน ๒ คน ส่ง มา ถวาย. แต่ บัดนี้ กระสุน ดิน ดำ นั้น ยัง อยู่ น้อย, ขอ พระราชทาน เพิ่ม เติมขึ้นไป อีก, จึ่ง ดำรัส สั่งให้ มี ตรา ตอบ ขึ้นไป ว่า, ถ้า กอง ทัพ เจ้า พระยา จักรียก ลง มา ถึง, จึ่ง จะให้ ยก หนุน ขึ้นไป, ให้ คอย เอา กระสุน ดิน ดำ ที่ กอง ทัพ เจ้า พระยา จักรี นั้น เถิด

ในขณะ นั้น กรมการเมือง ตลอง วาณ บอกส่งเม่งเข้ามาว่า, พม่า เมือง มฤตย์ ๕๐๐ ยก เข้า มา ตี บ้าน ทัพ สแก, ได้ ตั้ง ค่าย รับไว้, แต่ ข้าพเจ้า กรมการ น้อยตัว นัก, ขอ พระราชทาน กอง ทัพไป ช่วย จึ่ง ดำรัส สั่งให้ มี ตรา ตอบ ออกไป ว่า, ราชการ ศึก ยัง ติด พัน กัน อยู่, ให้ ผู้ รั้ง กรมการ ทั้งปวง รับ รอง สู้รบ พม่าไว้ จงได้.

ใน ทันใด นั้น หลวง มหา แพทย์ ออกไป แต่ กรุง ธนบุรี, เข้า เฝ้า กราบ ถวาย บังคม ทูล พระ กรุณา ว่า, สมเด็จ พระพี่ นาง หลวง กรม พระ เทพา มาตย์, ทรง พระ ประชวร พระ ยอด อัค เสบ สิ้น เสด็จ ทิวงคต, แต่ ณ วัน ๓ ฯ๒ ๔ ค่ำ ปี มะเมีย ฉ อ ศก, ใน ราตรี เพลา ๒ ยาม ๘ บาท. แลใน วัน นั้น ได้ เชลย พม่า ๒ คน, หนี ออก มา จากค่าย ล้อม บ้าน นาง แก้ว. ให้ การ แก่ นาย ทัพ นาย กองว่า, อดอาหาร อยู่ได้ ๗ วัน แล้ว, ได้ รับ พระ ราชทาน แต่เนื้อ ช้าง เนื้อม้า. แต่ น้ำ ใน บ่อ นั้น ยังมี อยู่. อนึ่ง ปืนใหญ่ ซึ่ง ยิง เข้าไปใน ค่าย นั้น, ถูก พม่า ล้ม ตาย เปน อัน มาก, พม่า ขุด หลุม ลง อยู่. จึ่ง ทรง พระกรุ

ณาโปรดพระราชทานม้า ๑๕ ม้า. ให้พระยารามัญวงษ์คุมกองรามัญใหม่, ทั้งนายทั้งไพร่ ๔๐๐ คน, สรรพด้วยเครื่องสรรพาวุธเปนกองโจร, ยกไปลาดตระเวรข้างหลังเขาชงุ้ม, คอยตีพม่าซึ่งจะยกมาช่วยพม่าอยู่ในค่ายล้อมนั้น.

ในขณะนั้นกองทัพเจ้าพระยาจักรี, ซึ่งยกลงมาแต่เมืองเชียงใหม่นั้นมาถึง. เจ้าพระยาจักรีจึงนำขุนนางเมืองน่าน, สองนายเข้ามาเฝ้าณพลับพลาโดกกระต่าย, กราบถวายบังคมทูลข้าราชการ, ซึ่งให้ไปเกลี้ยกล่อมได้เมืองน่าน, มาเปนเมืองขึ้นขัณฑสีมานั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระโสมนัสคำรัสสรรเสริญความชอบเจ้าพระยาจักรี, แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระแสงดาพฝักทอง, ค้าทอง, กับพระธำมรงค์เพ็ชร์วง ๑, ให้เจ้าพระยาจักรีเปนแม่ทัพ, ถืออาชญาสิทธิ์ยกไปตั้งค่ายมั่นอยู่เหนือพระมหาธาตุ์วัดเขาพระ, แลให้ตั้งค่ายรายกันขึ้นไปถึงหลังค่ายล้อมบ้านนางแก้ว, อย่าให้พม่าออกวกหลังได้ แล้วคำรัสให้หลวงบำเรอภักดิ์, คุมพลทหารกองนอก ๔๐๐ จัดเปน ๒ กอง, ไปคอยก้อมมองจับพม่า, ซึ่งออกมาตักน้ำณะหนองน้ำเขาชงุ้มจงได้.

ครั้นค่ำเพลา ๕ ทุ่มเศษพม่าในค่ายล้อมยกออกแหกค่าย, น่าที่พระยาพิพิธโกษา, พระยาเพ็ชร์บุรีพลทัพไทยรดมยิงปืนใหญ่น้อยยิงออกไปจากค่าย, ถูกพม่าเจ็บป่วยล้มตายมาก, พม่าจะแหกออกมิได้ก็ถอยกลับเข้าค่าย. ครั้นเพลา ๓ ยามพม่าออกแหกค่ายน่าที่หลวงราชนิกุล, หลวงราชนิกุลให้รดมยิงปืนใหญ่น้อยออกไป, ถูกพม่าเจ็บลำบากล้มตายเปนอันมาก, จะแหก

ออกมิได้ก็ถอยกลับเข้าค่าย. แต่เพลานั้นเสียนายสุกจีนกรุ
ต้องปืนพม่าตายคน ๑.

ครั้นณวัน ๕ ๆ๑๕ ๔ ค่ำ, เพลาบ่าย ๓ โมงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, เสด็จทรงม้าพระที่นั่งดำเนินทัพไปหยุดอยู่ณะหลังค่ายหลวงมหาเทพ. จึ่งดำรัสให้จักกายเทวรามัญร้องเข้าไปเปนภาษาพม่าว่า, ให้พม่าทั้งปวงออกมาหาโดยดีเถิดทรงพระกรุณาโปรดปล่อยไปให้สิ้น. พม่านายทัพในค่ายร้องตอบออกมาว่าท่านล้อมเราไว้ครั้งนี้, ซึ่งจะหนีไปให้รอดจากความตายหามิได้แล้ว. แต่เอ็นดูไพร่พลทั้งปวงมากนักจะพลอยตายเสียด้วย, ถึงตัวเราผู้เปนนายทัพจะตายก็ตามกรรมเถิด, แต่จะขอพบตละเกลี่—สักหน่อย ๑. จึ่งดำรัสให้ตละเกลี่ยซึ่งเปนพระยาพระราม, ขี่ม้ากั้นร่มรย้าออกไปเจรจาด้วยพม่า. ๆ เขียนหนังสือใส่ใบตาลขดเปนภาษา—ภุกาม—ทิ้งออกมาแต่ในค่าย, แปลออกเปนคำไทยได้ความว่า, พระเจ้าช้างเผือกณะกรุงศรีอยุทธยามีบุญบารมีมากนัก, พระราชอาณาจักร์ผ่านแผ่ไปในชมภู—ทวีป—ทั้งปวง. ฝ่ายพระเจ้าปราสาททองณกรุงรัตนบุระอังวะ, ก็มีบุญบารมีมากเปนมหัศจรรย์, แลพระมหากระษัตริย์ทั้ง ๒ ฝ่ายเปนเวรแก่กัน, ใช้ให้ข้าพเจ้านายทัพนายกองทั้งปวง, มากระทำสงครามกับท่านอัค—มหา—เสนาบดี—กรุง—ศรี—อยุทธยา—ในครานี้. แลข้าพเจ้าเสียทีแก่ท่าน ๆ ล้อมไว้, จะพากันออกไปก็มิได้, จะหนีไปก็ขัดสนนัก. อันจะถึงแก่ความตายบัดนี้, ใช่แต่ตัวข้าพเจ้านายทัพนายกองเท่านั้นหามิได้, จะตายสิ้นทั้งไพร่พลเปนอันมาก แลการสงครามพระมหากระษัตริย์ทั้ง ๒ ฝ่าย,

จักสำเร็จ เสร็จ สุดสิ้น แต่ครั้ง นี้ ก็ หามิได้. ฝ่าย ท่าน อัคมหาเสนา กรุงไทย, ก็ ถือ น้ำ พระ พิพัฒ-สัตยา—แล พระ ราช—กำหนด—กฎ หมาย—พิไชย—สงคราม—ฝ่าย ข้าพเจ้า ก็ เหมือน กัน, ครั้ง ถือ ศาตรา อาวุธ ไม้ ค้อนไว้ ทั้ง ๒ มือ. อัน สมเด็จ พระพุทธ เจ้า ตรัส พระธรรม เทศนาไว้ ว่า, ซึ่งเกิดมาเปนมนุษย์ แต่ละคนนี้ยากนัก. ไฉนข้าพเจ้า ทั้งปวง จะ ได้ รอด ชีวิตร์, ถือ น้ำ พระ พิพัฒ สัตยา เปน ข้า พระเจ้า กรุง ศรี อยุทธยา นั้น ก็ สุด แต่ ปัญญา ท่าน อัคมหา เสนาบดี นั้น เถิด.

จึ่ง ดำรัส ให้ เขียน หนังสือ ทิ้ง ลอย เข้าไปใน ค่าย, เปน อักษร ไทย ฉบับ ๑, อักษร รามัญ ฉบับ ๑, เปนใจ ความว่า, ถ้า ท่าน ทั้ง ปวง ออก มา ถวาย บังคม โดย ดี, เรา จะ ช่วย ทูล ขอ พระ ราชทาน ชีวิตร์ไว้ ทั้ง นาย ทั้งไพร่. ถ้า มิ ออก มา เรา จะ ฆ่า เสีย ให้ สิ้น.

ใน วัน นั้น เจ้า พระยา สุรสีห์ ยกกอง ทัพ เมือง พระพิศณุโลกย์มา ถึง แล ทัพ เมือง เหนือ ทั้งปวง ก็ มา ถึงเนื่อง ๆ กัน, จึ่งเข้า เฝ้ากราบ ถวาย บังคม. ทรง พระ กรุณาโปรด พระ ราชทาน ร่ม แพร แดง มี ระบาย, คัน ปิดทอง แก่ เจ้า พระยา สุรสีห์ แล้ว, ให้ ยก ขึ้นไป ดู การ ณค่าย ล้อม บ้าน นาง แก้ว.

ขณะ นั้น พระยา เพ็ชร์ บุรี, มิ เปน ใจ ใน ราชการ ศึก, คิดย่อ ท้อ ต่อ การ สงคราม, เจรจา กับ บ่าว ว่า, ถ้า พม่า รบ แหก ค่าย ออก ได้ รับ รอง มิ หยุด, เรา จะ พา กัน หนี ข้าม เขา กลับ ไป เมือง แล บ่าว นั้น เปนโจทย์ มา ฟ้อง แก่ ข้า หลวงให้ กราบ ทูล. จึ่ง ดำรัส ให้เอา ตัว พระยา เพ็ชรบุริ มา สอบถาม กับโจทย์, ก็ รับเปนสัตย์, จึ่ง ตรัส สั่งให้มัด มือไพล่ หลัง, แล้วเอาไป ตระเวร รอบทัพ, แล้ว ให้ ประหาร ชีวิตร์ ตัด ศีษะ ไป เสียบ ประจาร ไว้ หน้า ค่าย, อย่า ให้

ผู้ใด ดูเยี่ยง อย่าง.

จึ่ง พระยา รามัญใหม่ กับ หมื่น ศรีสหเทพมา กราบทูล ว่า, ขึ้น ไป เจรจา กับ พม่า ว่า, สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว เสด็จ ยก พยุห โยธา ทัพ ขึ้นไป ตี เมือง เชียงใหม่ได้ แล้ว. โปสุพลา, โปมยุง่วน หนีไปได้, โป สุพลา จะ ฆ่าโปมยุง่วน เสีย. โปมยุง่วน หนี เข้ามา สวามิภักดิ เข้า เปน ข้า ทูล ลอองธุลีพระบาท, ทรงพระกรุณาโปรด เลี้ยง ไว้. แม้น พม่า ตัวนาย จะออก มาถวาย บังคม ขอ สวามิภักดิ์, เรา จะ พิด ทูล ให้รอด ชีวิตร์. พม่า จึ่ง ว่า ตละเกล็บ, พึ่ง เข้ามา เปน ข้า เจ้า กรุง ศรี อยุทธยาใหม่, จะ ไว้ใจ มิได้. จะใคร่ พบท่าน นาย ทัพ นาย กอง ผู้ใหญ่, จึ่งดำรัสให้ กลับไปว่า กับ พม่าว่า, ให้ แต่ง พม่า ตัว นาย ออก มา เถิด เรา จะพา ท่านไป พบ ท่าน แม่ ทัพ ผู้ ใหญ่. งุยอ กุงหวุ่น จึ่งให้ พม่า นายกองคน ๑ กับไพร่ ๕ คน, ออก มาหา ตละเกลี้ย, ซึ่งเปน พระยาพระราม. จึ่ง ดำรัสให้ พระยาพระ ราม, พาตัวพม่านายไพร่ไปให้ พบกับพระเจ้าหลานเธอรามลักษณ์, กับ เจ้า พระยา จักรี. จึ่งให้ พระยา พระราม บอก แก่ พม่า ว่า, ถ้า นาย มึง ออก มา ถวาย บังคม, กู จะ ช่วย ให้รอด จาก ความ ตาย. ถ้า มิ ออก มา จะฆ่า เสีย ทั้ง สิ้น. พม่าตัว นาย จึ่งว่า ขอให้ ยับ ยั้งอยู่ แต่ใน เวลา พรุ่ง นี้ ๓ โมง เช้า, จะ ขอ ปฤกษา ให้พร้อม กัน ก่อน, จึ่ง ให้ ปล่อย พม่า นาย ไพร่ กลับ เข้า ไป ค่าย.

ครั้น ณวัน ๗ ๆ ๔ ค่ำ, เจ้า พระยา สุรสีห์ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา ยก กอง ทัพ ไป ตั้ง ค่าย ล้อม พม่า ณค่าย เขา ชงุ้ม, จึ่ง ดำรัสให้ กอง ทัพ หัว เมือง ทั้ง ปวง, แล ข้า หลวง ใน กรุง ยก ไป ตั้ง ล้อม อยู่ หลาย ค่าย.

ในวันนั้นพระกุยบุรี, พระคลองวาน บอกเข้ามาให้กราบทูลว่า, พม่าประมาณ ๖๐๐ เศษ ยกมาตีเมืองบางสพาน, ได้รบกันเปนสามารถ. พม่าแหกค่ายหนีออกไป แล้วเผาเมืองบางสพานเสีย, ยกไปทางเมืองปทิว. จึ่งทรงร่างท้องตราให้ไปถึงพระเจ้าหลานเธอเจ้าบุญจัน, แลพระยาอิเบศร์ บดีครั้งกรุงเก่า, ซึ่งโปรดตั้งเปนเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช, ผู้อยู่รักษากรุงธนบุรีนั้น, ให้มีหนังสือบอกไปว่า, ให้พระยากุยบุรี, พระคลองวานรักษาด่านทางไว้. ให้ใส่ยาเบื่อหนองน้ำบ่อน้ำ, ที่ทางข้าศึกจะมานั้น อย่าให้กินน้ำได้. แล้วให้เอาพม่าเมืองใหม่, ซึ่งจำไว้ณคุก ๓ คน, ทวายคน ๑, กับพม่าซึ่งปล้นค่ายเจ้าพระยาอินทร์อไภย, ณเขาชัวพรานคน ๑. ให้ลงพระราชอาชญาตัดมือตัดเท้าเสีย. แล้วเขียนหนังสือผูกแขวนคอไปใจความว่า, บอกแก่เจ้ามันให้เร่งยกมาอีกเถิด. แล้วเสด็จไปทอดพระเนตร์ค่ายเจ้าพระยาอินทร์อไภย แลพระโหราธิบดี, ซึ่งตั้งรักษาสระน้ำอยู่ณเขาชั่วพรานนั้น. จึ่งพระยารามัญวงษ์. แลหลวงยำเรอภักดีจับพม่ามาสองคนมาถวาย. ดำรัสให้ถามพม่า, ๆ ให้การว่า, มาแต่ค่ายปากแพรกมาส่งลำเลียง. แลพม่าซึ่งตั้งค่ายอยู่ณปากแพรกนั้นคน ๓๐๐๐ เศษ. ซึ่งยกเข้ามาตั้งค่ายณเขาชงุ้มนั้น, ๔ กองคนมากหลายพัน. จึ่งดำรัสให้หลวงภักดีสงครามทหารกองนอก, อยู่ในกองพระยาเทพวรชุน, ซึ่งยกมาช่วยเจ้าพระยาอินทร์อไภยนั้น. ให้คุมพลทหาร ๕๐๐ ยกไปเปนกองโจร. ให้ถมห้วยหนองบึงบ่อที่มีน้ำตามทางมาแต่ปากแพรกเสียให้สิ้น, อย่าให้เปนกำลังแก่ข้าศึกได้, ถ้าถมไม่ได้ก็ให้

เอา เปลือกไม้ เบื่อ เมา, แล เอาศพใส่ ลง อย่าให้ กิน น้ำได้, แล้ว ให้ ออก ถ้ำ สกัด ตี ตัด ลำ เลียง พม่า อย่า ให้ ส่ง กัน ถึง.

ครั้น ค่ำ ลง ประมาณ ๒ ยาม, พม่า ใน ค่าย เขา ชงุ้ม ทำ ค่าย วิหลั่น ยก ออก ปล้น ค่าย เจ้า พระยา สุรสีห์. แลทหาร ใน ค่าย ยิงปืน ใหญ่น้อย ออก ไป ต้อง พม่า ล้ม ตาย ป่วย ลำ บาก เปน อัน มาก. แล พล พม่า รวม ลง มา ถึง ถึง ค่าย หมื่น ศรี สรรักษ์, แล้ว ถอย กลับ เข้า ค่าย. ครั้น เพลา ๓ ยาม เศษ พม่า ยกออก เราะค่าย พระยานคร สวรรค์ จน รุ่ง, พล ทหาร ใน ค่าย ยิง ปืนใหญ่ น้อย ออกไป ต้อง พล พม่าตายแลลำบากก็มาก. ครั้นเพลาเช้า ณวัน ๔ ๖ ๔ ค่ำ, จึงเสด็จ ดำเนิน พยุห[๑]—ยาตรา—ทัพ—ขึ้น ไป ช่วย, ดำรัส ให้ กอง อาจารย์, แลผู้พาย ทนาน เลือก เข้า รบ, ถ้าเห็นหนักที่ไหนให้เข้าช่วย ที่นั้น. ครั้นเพลา ๒ โมง พม่า ถอยกลับ เข้า ค่าย. ทรง เห็น ว่า ข้า ศึก ถอย แล้ว, ก็ เสด็จ กลับ มา ณพลับ พลา ค่าย โคก กระต่าย. ใน วันนั้น เกิด พยุห์[๒]—ใหญ่ มหา—เมฆ—ตั้ง ขึ้น ทั้ง ๔ ทิศ มืดไป ทั้ง อากาศ. จึงทรง ตั้ง สัตยา ธิฐาน, ก็ บันดาลให้ เมฆ เคลื่อนไปไม่ ตก ที่ ค่าย พม่าไป ตกเสีย ที่ อื่น.

ครั้นณวัน ๖ ๖ ๔ ค่ำ, จึง งุยอคุง หงุ่น นาย ทัพค่าย บ้านนาง แก้ว, ให้พม่า ตัว นาย ๗ คน ออก มา เจรจา ความ เมือง, ด้วย พระ เจ้า หลาน เธอ ราม ลักษณ์, แล เจ้า พระยา จักรี ว่า, ถ้า ท่าน แม่ ทัพกรุณา ช่วย ทูล ขอ ชีวิตร์ ไว้ได้, นาย ทัพ นาย กอง ทั้ง ปวง ก็ จะ ชวน กัน ออก มา ถวาย บังคม ทั้ง สิ้น ด้วย กัน. พระเจ้า หลาน เธอ, แลเจ้าพระยาจักรี จึง สั่งให้ ล่าม ว่าแก่พม่าว่า, เรา จะทูลขอ ให้รอด ชีวิตร์ จง พา กัน ออกมา เถิด. จึง ให้ ปล่อย กลับ เข้า ไป

๒ คน เอา ตัว ไว้ ๕ คน, แล้ว ให้ ว่า ครั้ง ก่อน ลวง ว่า จะ ออก มา, ให้ เรา กราบ ทูล พระ เจ้า อยู่ หัว เปน เท็จ ไป ครั้ง ๑ แล้ว, ถ้า ครั้ง นี้ เปน ช่วย ไม่ ได้. ครั้น เพลา เที่ยง ใน วัน นั้น, กอง ทัพ พระยา นคร ราช สิ่ห์มา, พล ๑๙๐๐ ยก ลง มา ถึง. พระยา นคร ราชสิ่ห์มา จึ่ง เข้า เฝ้า กราบ ถวาย บังคม, ก็ ทรง พระ พิโรธ ดำรัส ตาคโทษ ว่า, มา ช้า กว่า หัว เมือง ทั้งปวง พระยา นคร ราช สิ่ห์มา กราบ ทูล ว่า, ข้า พระ พุทธ เจ้า ช้า อยู่ ด้วย เลข หัว เมือง ขึ้น, เกณฑ์เข้า กอง ทัพ ครั้งไป ตี เมือง เชียงใหม่, หนี ตา ทัพกลับ มา บ้าน ข้า พระ พุทธ เจ้าให้เที่ยว จับ ตัว กับ ทั้ง บุตร์ ภรรยา เอา มาด้วย, เปน คน ชาย หญิง ๙๒คน ด้วย กัน จึ่ง ดำรัส ว่า เลข หนี ตา ทัพจะ เอาไว้ มิ ได้, ตรัสสั่งให้ตัด ศีษะเสียให้สิ้น ทั้ง บุตร์ ภรรยา, ที่ ริมทาง นอกโคก กระต่าย

ใน วัน นั้น จุ่ยอคุง หวุ่น นาย ทัพ, ให้ อุตมสิงหจอ จัว ปลัด ทัพ, กับพม่า ตัว นาย หมวด นาย กอง ๑๓ คน, นำ เอา อาวุธ ต่าง ๆ มัด เอา ออกมา เฝ้า พระเจ้าหลานเธอ ราม ลักษณ์, ๆ จึ่งให้ พระยา พิพัฒ โกษา, แล หลวง มหา เทพ, มัก อุตมสิงหจอจัว, แลพม่าตัวนาย ๑๓ คน นั้น, แล้ว นำมา ถวาย ณพลับพลาโคกกระต่าย. จึ่งดำรัส ให้ ถาม พม่า ๑๔ คน, ๆ ให้การ ว่า, ข้า พระ พุทธเจ้านาย ทัพ นาย กอง ทั้งปวง ปฤกษา พร้อม กัน แล้ว, จึ่ง นำ เอา เครื่อง ศาตรา วุธ ออกมา ถวาย บังคม. ถ้า ทรง พระ กรุณา โปรด พระ ราช ทาน ชีวิตร์, จะขอ ถือน้ำ พระ พิพัฒสัจจา เปน ข้า ทูลลอองธุลี พระบาท, ทำ ราชการ สนอง พระเดช พระคุณ สืบไป. จึ่ง ดำรัส ว่า กู จะให้จำ ไว้ก่อน, กว่า จะ ได้ ตัวนาย มา พร้อม กัน, ถ้า เอง สวามิภักดิ์

โดยจริงแล้ว, แม้นสำเร็จราชการศึกได้เมืองอังวะ จะให้รั้งเมืองอังวะ. แล้วดำรัสให้พระยาพระราม, กับข้าหลวงมีชื่อคุมตัวอุตมสิงหจอจัวกับพม่า ๑๓ คน, กลับไป ณ ค่ายล้อม. ให้ร้องเรียกจุยออคุงหวุ่น. แลพม่านายทัพนายกองทั้งปวงให้ออกมา. พม่าตัวนายซึ่งอยู่ในค่ายร้องตอบออกมาว่า, จะปฤกษากันก่อน. พวกข้าหลวงก็พาพม่า ๑๕ คนกลับมายังค่ายหลวง. แลอุตมสิงหจอจัวออกเจรจาด้วยนายทัพนายกองไทยครั้งนั้น, จะได้ไหว้ผู้ใดหามิได้. ถวายบังคมแต่พระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว. จึ่งดำรัสสรรเสริญว่ามิเสียทีเปนขุนนางนายทหาร, น้ำใจองอาจรักษายศมิได้เข็ดขามย่อท้อ, ควรเปนนายทหารเอก. แล้วดำรัสให้เอาพม่า ๑๕ คน, ไปจำไว้ที่ตรางในค่ายหลวง.

ครั้น ณ วัน ๗ ๆ ๔ ค่ำ, จึ่งโปรดให้พระยานครราชสีห์มายกทัพไปตั้งค่ายประชิดล้อมค่ายพม่า ณ เขาชะงุ้ม, ให้ปลูกร้านเอาปืนใหญ่ขึ้นยิงค่ายพม่า, ในวันนั้นดำรัสให้มหาดเล็กไปคุมอุตมสิงหจอจัวแลพม่า ๑๓ คน, คุมเอาตัวไปเรียกจุยออคุงหวุ่น ณ ค่ายล้อมว่า, ให้ออกมาเถิดพระเจ้าทรงธรรมไม่ฆ่าเสีย, พระราชทานเสื้อผ้าแลเครื่องอุปโภค—แก่เราเปนอันมาก อย่าสงไสยเลย. จุยออคุงหวุ่นจึ่งร้องตอบออกมาว่า, เราให้ไปเปนหลายคน, ผู้ใดจะได้กลับมาบอกว่า, ดีร้ายเปนตายประการใดหามิได้. แต่ตัวมายืนร้องเรียกอยู่ฉนี้, จะเชื่อฟังยังมิได้. อุตมสิงหจอจัวจึ่งร้องตอบเข้าไปว่า, พวกเราซึ่งออกมานั้น, พระเจ้าทรงธรรมเอาตัวไว้. ถ้าหนีหายไปแต่คน ๑ จะให้ใช้ถึง ๑๐ คน. แม้นเราจะให้กลับเข้าไปหาท่านๆ, มิได้กลับออกมาก็ดี, ฆ่า

เสีย ก็ดี, เรา จะได้พม่า ที่ไหนให้พระ เจ้า ทรง ธรรม เล่า. ก็ จะ ทรง พระ พิโรธ—ฆ่า เรา เสีย, เพราะ เหตุ ฉนี้ เรา จึ่ง มิ ให้ เข้า ไป แจ้ง ความ แก่ท่าน. งุยอคุง หวุ่นจึ่ง ร้อง ตอบออก มาว่า, จงปล่อย เข้า มา เถิด. ถ้า เรา ฆ่า เสีย ก็ ดี, มิให้ กลับ ออกไป ก็ ดี, จงให้ อาวุธ—ซึ่ง ล้อม อยู่นี้ สังหาญ—ชีวิตร์—เราเถิด. อุตม สิงหรจัว จึ่งให้ แบ ตะ ๑, แบ ช่อง รอ ๑, ๒ คน เข้าไปใน ค่าย บอกว่า, พระ เจ้าทรง ธรรม ทรง พระ เมตา หา ฆ่า เสียไม่. งุยอคุง หวุ่น จึ่ง ว่า ผู้ น้อย แลไพร่ ไม่ ตาย, อัน ตัว เราเปน ผู้ ใหญ่ เห็น จะตาย เปน มั่นคง แล้วให้ แบ ตะ, แบ ช่อง รอ, กลับ ออก มา จาก ค่าย, แล้ว พากัน กลับ มา กราบ ทูล. จึ่ง ดำรัส ว่า จะ คิด อ่านให้ งุยอคุง หวุ่น ออก มา ไม่ ได้ แล้ว หรือ พวก ข้า หลวง กราบ ทูล ว่า, เห็น ขัด สน อยู่ แล้ว. ถ้า เอา ขึ้น ลูกไม้ ยิง ซ้ำ เข้าไป อีก, พม่า กลัว นัก เห็นจะออกมาสิ้น. จึ่ง ดำรัส ว่า อัน จะ ฆ่าให้ ตาย นั้น ง่าย, แต่ จะ เปน บาป—กรรม— หาประโยชน์สิ่งใดไม่, แล้วให้ คุมเอาตัวพม่าไปไว้ณตรางตามเดิม.

ครั้น เพลา ทุ่ม เศษ ดำรัสให้ ไป เอา ตัว อุตม สิง หรอ จัว มา เฝ้า, ดำรัส ถาม ว่า, กอง ทัพ พม่า ซึ่ง มา รบ อยู่ แต่ เท่า นี้ หรือ, หรือ จะ ยก หนุน ลง มา อีก. อุตม สิง หรอ จัว กราบ ทูล ว่า, ทัพ อแซ หวุ่น กี้ เปน เชื้อ พระ วงษ์ พระ เจ้า อังวะ ๆ, ตั้งให้ เปน แม่ ทัพใหญ่, ยัง ตั้ง อยู่ณเมือง เมาะตะมะ รี้ พล เปน อันมาก, รอ คอย ฟัง ข่าว ตแคง มรหน่อง, แล หม่อง จ่า ยิด นาย ทัพ ปาก แพรก, จะยก ขึ้นไปประ การใด, เห็น ว่า อแซ หวุ่นกี้ แม่ ทัพใหญ่ จะ ยก หนุน ลง มา อีก.

ครั้นได้ทรง ฟัง จึ่ง ทรง ร่าง ท้อง ตรา, ให้ไป หา นายทัพ ผู้ใหญ่ มา ปฤกษา ราชการ. เจ้า พระยา จักรี, แล ท้าว พระยา มุข มนตรี

ผู้ใหญ่ก็มาเฝ้าพร้อมกัน. จึ่งตรัสปฤกษาว่า, เราจะให้หาทัพหัวเมืองปักษ์ใต้๔เมือง, คือเมืองจันทบุรี ๑, เมืองไชยา ๑, เมืองนครศรีธรรมราช ๑, เมืองพัทลุง ๑, ให้ยกเข้ามาอีก. แม้นทัพใหญ่อแซหวุ่นกี้ยกหนุนเพิ่มเติมมามาก, จะได้สู้รบมีกำลังมากขึ้น. เจ้าพระยาจักรีกราบทูลว่า, อันทัพเมืองฝ่ายใต้ทั้ง ๔ เมืองนั้น, ระยะทางไกลนักเห็นจะยกมามิทัน. ถึงมาทว่าอแซหวุ่นกี้จะยกทัพใหญ่หนุนมา, แต่ทัพในกรุง, ทัพเมืองเหนือสู้รบอยู่บัดนี้, ก็เห็นภอจะต้านทานทัพอแซหวุ่นกี้ไว้ได้.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย, จึ่งดำรัสว่าอันเมืองฝ่ายใต้นั้น, ยังมิได้กระทำการสงครามกับพม่า, บัดนี้เข้าในฉางหลวงซึ่งจะจ่ายกองทัพก็น้อยลง. จึ่งให้มีตราออกไปเกณฑ์เอาเข้าสารเมืองนครศรีธรรมราช ๖๐๐ เกวียน, เมืองพัทลุง, เมืองไชยา, เมืองจันทบุรี, ๓ เมืองให้เกณฑ์เอาเมืองละ ๔๐๐ เกวียน ถ้าเข้าขัดสนให้ส่งเงินคิดเปนราคาเข้าเปลือกเกวียนละ ๕ ตำลึง เข้าสารเกวียนละ ๑๐ ตำลึง เข้ามาตามรับสั่ง. แล้วให้หมายบอกนายทัพนายกองทั้งปวงว่า, ถ้าพม่ายกเลิกหนีไปก็อย่าให้ยกติดตามเกรงเกลือกพม่าจะซุ่มซ่อนพลไว้โจมตีตามระยะทาง, ด้วยข้าศึกมิได้แตก, เลิกถอยไปเอง. แม้นจะยกทัพตาม, ก็ให้ก้าวสกัดไปเอาปากแพรกทีเดียว.

ครั้นณวัน ๕ ๑๔ ค่ำ ตรุษ วันตัน. จึ่งดำรัสให้ข้าทูลลออง, คุมเอาตัวอุตมสิงหจรจัวไปณค่ายล้อมอีก, ให้ร้องเรียกงุยอคุงหวุ่นให้ออกมาจากค่าย. และงุยอคุงหวุ่นจึ่งร้องตอบออกมาว่า, ท่านจะเข้ามามัดก็มัดเอาเถิด, หรือจะเข้ามาฆ่าก็ฆ่าเสีย

เถิด, จะนิ่งตาย อยู่ในค่ายไม่ออกไปแล้ว. จึ่งพากันกลับมา กราบทูล. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึ่งทรงแต่งเปนหนังสืออุตม สิงหจอจัว, ให้เขียนเปน อักษร—ภูกาม—ใจความ ว่า, ถ้างุยอ คุงหวุ่น จะออกมา ถวายบังคม ก็ให้เร่งออกมา. แม้นมิออกมา พระเจ้า ทรงธรรม จะให้พลทหาร เข้าไปพังเสียให้สิ้น ทั้ง ๓ ค่าย. แล้วเสด็จไป ยั้ง อยู่หลังค่าย หลวงมหาเทพ, ให้พม่า ถือเข้าไป ถึงงุยอคุง หวุ่นในค่าย.

ครั้นเพลาเย็น, งุยอคุงหวุ่น จึ่งให้มัด เอาอาวุธที่มี อยู่ในค่าย ทั้งสิ้นให้ไพร่ พลขน ออกมาถวาย. แล้ว สั่งพม่าซึ่ง ถือ หนังสือเข้า ไปนั้น ว่า, ขอ ผัด อีก วัน ๑ เพลา รุ่งพรุ่ง นี้เรา จึ่ง จะ ออกไปเฝ้า, ให้อุตมสิงห จอ จัวมา รับเราด้วย. พม่า ผู้ ถือ หนังสือ ก็นำเอาไพร่ พม่า ขน อาวุธ ออก มา ถวาย แล้ว กราบ ทูล ตาม คำ งุยอคุง หวุ่น สั่ง มา นั้น. จึ่ง ดำรัสให้ พวก ข้า หลวง คุม เอา ตัว พม่า ทั้งปวง, กับ ทั้ง อาวุธ ซึ่ง ขน ออก มา นั้น, ส่ง มา ยัง ค่าย หลวง แล้ว เสด็จ กลับ.

รุ่ง ขึ้น ณวัน ๖ ๗ ๑๕ ๔ ค่ำ, จึ่ง ดำรัสให้ ข้า หลวง คุม เอา ตัว อุตม สิงห จอ จัวไป รับงุยอคุง หวุ่นณค่าย งุยอ คุง หวุ่น จึ่งให้ เมี้ยน หวุ่น กับ ปคัน เลชู ๒ นาย, กับ พม่า มี ชื่อ ตัว นาย อีก ๑๒ คน ออก มา ก่อน. อุตมสิงห จอ จัว กับ ข้า หลวง ก็ นำ พม่า ๑๔ คนนั้น, มา เฝ้า กราบ ถวาย บังคม ณ ค่าย หลวง. จึ่ง พระราชทาน อาหาร เลี้ยง พม่า ที่ นั่ง อิ่ม หนำ ทุก คน แล้ว. เมี้ยน หวุ่น กับ ปคัน เลชู จึ่งให้ กราบ ทูล ว่า, ข้า พระพุทธเจ้า มา ทำ การ สงคราม เสีย ท่วง ที, ล้อม จับไว้ ได้ ถึง ที่ตาย ทั้งสิ้น, ขาด จาก เปน ข้า พระ เจ้า อังวะ แล้ว. บัด นี้ ทรง พระ กรุณา โปรด พระ ราชทาน ชีวิตรไว้, จะ ขอ อาษา ทำราช

การ กว่า จะ สิ้นชีวิตร์ จะ ขอ พระ ราชทานไพร่ พม่า ๒ คน, กับ ตัว ข้า พระพุทธเจ้า ๒ คน นี้, จะ เข้าไป ว่า กล่าว เอา ตัว งุยอ คุง หวุ่น นาย ทัพ ออก มาให้ได้. สมเด็จ พระพุทธเจ้า อยู่หัว ก็ โปรดให้ ตาม คำ กราย ทูล นั้น. แล ขุน นาง พม่า ทั้ง ๒ นาย ก็ กลับ เข้าไป เจรจา กับ งุยอ คุงหวุ่น ๆ กับแมงโย แมงละนรทา, ยุย ยองไป, อคุงหวุ่น มุงโยะ, แล พม่ามี ชื่อ ตัว นาย ทั้ง สิ้น, กับ หญิง ๒ คน ทั้งไพร่ พล ๑๓๒๘ คน, กับม้าแดง ๒ ม้า, ๆ ดำ ม้า ๑, ซึ่ง เหลือ ตาย อยู่ นั้น ออก มา สิ้น ทั้ง ๓ ค่ายในเพลา บ่าย วัน นั้น พวก ข้า หลวง ก็ นำ มา เฝ้า กราย ถวาย บังคม. จึ่ง ทรง พระ กรุณาโปรด พระราชทานโภชนาหาร—ให้ เลี้ยงสำเร็จแล้ว. งุยอ คุง หวุ่น จึ่ง ถวาย ทรัพย์ สิ่ง ของ เครื่อง อุปโภค—ทั้งปวง ซึ่ง มี มานั้น. จึ่ง ดำรัส ว่าเรา ทำสงครามใช่ จะ ปรารถนาเอา ทรัพย์สิ่ง สิน หา มิได้, ตั้งใจ จะ ทำนุบำรุง พระ พุทธ ศาสนา, แล ประชา ราษฎรทั้งหลาย ให้ ตั้งอยู่ใน สุจ—ธรรม— แล้ว ให้ พวก ข้าหลวง คุมเอาตัวพม่า ทั้งปวงไปจำไว้ ณตราง ด้วย กัน สิ้น. แต่ ล้อม พม่า ค่าย บ้าน นาง แก้วไว้ครั้ง นั้น, ตั้ง แต่ วัน ๓ ๑ ๓ ค่ำ, มา จน ถึง ณวัน ๖ ๑๕ ค่ำ, พม่า จึ่ง ออก มา สิ้น ทั้ง ๓ ค่าย จึ่ง เสด็จ เข้าไป ทอด พระ เนตร์ ใน ค่าย พม่า, ดำรัสให้ พระ ยา รามัญ วงษ์ คุม กอง รามัญ ๑๐๐๐, ให้เข้า อยู่ แทนพม่าใน ค่าย, ให้ ร้อง เห่ แล พูดจา กัน เปน ภาษา พม่า, ให้ พม่าใน ค่าย เขา ชงุ้มได้ ยิน, จะได้ สำคัญ ว่าพวกกัน ยัง อยู่ ในค่ายบ้าน นาง แก้ว ยังไม่เสีย ค่าย, แล้ว จะ ตีค่ายพม่า ณ เขา ชงุ้มให้ แตกจงได้. อนึ่ง บ่อ น้ำใน ค่าย ซึ่งพม่า ขุดไว้ หา น้ำ มิได้, ก็บันดาล มี น้ำ ขึ้น เปน อัศจรรย์.

ครั้น ณ วัน ๗ ๑ ๕ ค่ำ, จุลศักราช ๑๑๓๗ ปี มแม สัปต ศก. จึ่ง

ดำรัสให้พระ อนุชิตราชา, เปน นายทัพถือ พล ๑๐๐๐ ยก ขึ้นไปทาง ริม น้ำ ฟาก ตวัน ตก. ให้หลวงมหาเทพเปนนาย ทัพ ถือ พล ๑,๐๐๐, ยก ขึ้นไป ทาง ริม น้ำ ฟาก ตวัน ออก, ไป ตี ค่าย พม่า ณ ปากแพรก ทั้ง ๒ ทัพ. แล้วให้ เจ้า พระ ยา จักริ, ยก ขึ้นไป ตั้งค่าย ตี พม่า ณ ค่าย เขา ชงุ้มให้ แตก จงได้.

ครั้น ค่ำลงเพลาประมาณ ๒ ยามเศษ, พม่าค่ายเขา ชงุ้มยกค่าย วิหลั่น ออก มา, เข้า ปล้น ค่าย พระ มหา สงครามได้ รบ กัน เปน สา มารถ เจ้า พระ ยา จักริ ยกไป ช่วย, พม่า เอา คบ เผา ค่าย พระ มหา สงคราม ขึ้น คนใน ค่ายถอยย่น ออก จากค่าย. เจ้าพระยา จักริ ฟัน เสีย ๒ คน แล้ว ขับ พล ทหาร เข้า รบ พม่า, ๆ แตก ถอย ออกไป ชิง เอา คืนได้. แล้ว พม่า เอา ค่ายวิหลั่น, แล แคะ ทับ ขวาก กรูกันเข้า แหก ค่าย พระยา วิจิต, หมื่น ศรี สร รักษ์. พล ทหารใน ค่าย ยิง ปืน ใหญ่ น้อย ออกไป ต้อง พล พม่า เจ็บ ลำบาก ล้ม ตาย ลง มาก, ก็ ถอย กลับ เข้า ค่าย. อยู่ ๒ วัน ๓ วัน ทัพ พม่า ก็ แตก พ่ายหนีไป จาก ค่ายใน เพลา กลาง คืน. กองทัพไทยไล่ ติด ตาม ฆ่า ฟันไป ตามทาง ล้ม ตาย, แล จับ เปนไปได้ ก็ มาก. พม่าแตก กระจัด พลัด พรายจะ คุม กันเข้า มิได้, หนี เรี่ย รายไป จน ถึง ค่าย ปาก แพรก. พบ กอง ทัพ พระ อนุชิต ราชา, แล หลวง มหา เทพ, หลวง ภักดี สงคราม. กอง ทัพ ทั้ง ๓ ทัพ ก็ ออก ก้าว สกัด—โรม ตี—แทง ฟัน พม่า ตายเปน อัน มาก. แลนายทัพ นาย กอง พม่าหนีไปถึง ค่ายปากแพรก, ตแคง มร หน่อง ก็ จับเอาตัวลง โทษว่าแตก ทัพมา, ฆ่าเสียเปนหลายนาย, ตัด ศีษะ เสียบไว้ หน้า ค่าย. แล้ว ก็ เลิก ทัพกลับไป ยัง เมือง เมาะตะ มะ, แจ้ง ข้อ ราชการ แก่ อแซ หวุ่น กี้ แม่ ทัพใหญ่.

ฝ่ายกองทัพไทยได้ไชยชำนะแก่พม่าข้าศึกแล้ว, แลนายทัพนายกองทั้งปวง ก็ยกทัพกลับมาเฝ้าณค่ายโคกกระต่ายพร้อมกัน. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ดำรัสให้กองพระยายมราช, คุมพม่าเชลยนายไพร่ทั้งปวงลงเข้ามาก่อน, ให้จำใส่คุกไว้ทั้งสิ้น, แล้วก็เสด็จเลิกทัพหลวงมาโดยทางชลมารค, กลับคืนยังกรุงธนบุรี. กองทัพข้าราชการในกรุง. แลทัพหัวเมืองก็เลิกตามเสด็จเข้ามาถึงพระนครพร้อมกันสิ้น. จึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจุ้ย, เปนกรมขุนอินทรพิทักษ์. ตั้งพระเจ้าหลานเธอรามลักษณ, เปนกรมขุนอนุรักษ์สงคราม. ตั้งพระเจ้าหลานเธอเจ้าบุญจันทร์, เปนกรมขุนรามภูเบศร. แล้วพระราชทานรางวัล, แก่ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย, โดยสมควรแก่ความชอบในการสงคราม. แลม้าแดง ๒ ม้า, ซึ่งได้มาแต่ค่ายพม่านั้น, ฝีเท้าเร็วควรจะเปนราชพาหนะพระที่นั่งได้. จึ่งโปรดให้มีชื่อขึ้นระวาง, เปนเจ้าพระยาอาชาชาติม้า ๑. เปนเจ้าพระยาราชพาหนะ—ม้า ๑. แต่ม้าคำนั้นล้มเสีย.

แล้วให้ปลูกพระเมรุณวัดบางยี่เรือใต้เสร็จแล้ว, จึ่งให้เชิญพระโกษฐพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง, กรมพระเทพามาตย์, ใส่เรือพระที่นั่งกิ่ง, แต่โดยขบวนนาวาพยุห—ไปโดยทางชลมารคเชิญขึ้นสู่พระเมรุแล้ว, ให้นิมนต์พระสงฆ์สัปดปกรณ์ ๑๐๐๐ รูป, ถวายไตร—บริขาร—ไทยธรรม—ต่างๆ. แลมีงานมหรรศพ—๓ วัน, แล้วถวายพระเพลิง.

ครั้นถึงเดือน ๑๐ ในปีมแมสัปตศก, มีหนังสือบอกเมืองเชียงใหม่ลงมาว่า, โปสุพลา, โปมยุง่วนไปอยู่ณเมืองเชียงแสน

ยัคนี้ได้ข่าวว่า, จะยกกองทัพกลับมาตีเมืองเชียงใหม่อีก. จึ่งดำรัสให้เจ้าพระยาสุรสิห์เปนแม่ทัพ, คุมทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง, ยกขึ้นไปช่วยราชการเมืองเชียงใหม่. โปรดให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพขึ้นไปช่วยด้วย. ถ้าตีทัพพม่าแตกไปแล้ว, ให้ยกไปตีเมืองเชียงแสนทีเดียว. เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, แลท้าวพระยาพระหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง, ก็กราบถวายบังคมลารีบยกกองทัพขึ้นไปตามพระราชกำหนด.

ฝ่ายพระเจ้าอังวะยังอยู่ณเมืองย่างกุ้ง, ทำการยกฉัตร์ยอดพระมหาเจดีย์เกษธาตุ์สำเร็จแล้วให้มีการฉลอง. จึ่งขุนนางพม่ากราบทูลว่า คนมวยเมืองไทยมีฝีมือดียิ่งนัก. จึ่งตรัสสั่งให้จัดหามา, ได้นายขนมต้มคน ๑, เปนมวยดีมีฝีมือแต่ครั้งกรุงเก่า เอาตัวมาถวายพระเจ้าอังวะ ๆ จึ่งให้จัดหาพม่าคนมวยเข้ามาเปรียบกับนายขนมต้มได้กันแล้ว, ก็ให้ชกกันหน้าพระที่นั่ง. แลนายขนมต้มชกพม่าไม่ทันถึงยกก็แพ้, แล้วจัดคนอื่นเข้ามาเปรียบชกอีก. นายขนมต้มชกพม่า, ชกมอญแพ้ถึง ๙ คน ๑๐ คนสู้ไม่ได้ พระเจ้าอังวะทอดพระเนตร์ยกพระหัตถ์ตบพระอุระ— ตรัสสรรเสริญฝีมือนายขนมต้มว่า, ไทยมีพิษอยู่ทั่วตัว, แต่มือเปล่าไม่มีอาวุธเลยยังสู้ได้คนเดียวชนะถึง ๙ คน ๑๐ คนฉนี้. เพราะเจ้านายไม่ดี จึ่งเสียบ้านเมืองแก่ข้าศึก ถ้าเจ้านายดีแล้วไหนเลยจะเสียกรุงศรีอยุทธยา. แล้วพระราชทานรางวัลแก่นายขนมต้มโดยสมควร. พอหนังสือบอกอแซหวุ่นกี้ขึ้นไปกราบทูลว่า, กองทัพแตกไทยมาสิ้นเสียรี้พลเปนอันมาก, ไทยล้อมจับได้เปน ๑๐๐๐ เศษ. แลเมืองไทยยัคนี้มี

กำลังเพราะหัวเมืองฝ่ายเหนือ, ผู้คนยังบริบูรณ์มั่งคั่งอยู่, จะขอกองทัพไปตีเมืองฝ่ายเหนือให้ได้เสียก่อน, ไทยจึ่งจะหย่อนกำลัง, ภายหลังจึ่งจะตีเอาเมืองบางกอกเห็นจะได้โดยง่าย. พระเจ้าอังวะก็เห็นชอบด้วย, จึ่งเกณฑ์กองทัพให้ยกเพิ่มเติมมาอีก, ให้อแซหวุ่นกี้ยกไปตีเมืองฝ่ายเหนือให้ยับเยินจงได้, แล้วก็เสด็จกลับไปเมืองอังวะ

ฝ่ายอแซหวุ่นกี้ก็จัดแจงกองทัพ, ให้แมงแยยางงุผู้น้องกับกละโบ่ ๑, ปัญญีแยข่องจอ ๑, ปัญญีตจวง ๑, ถือพล ๒๐๐๐๐ เปนกองน่า. ตัวอแซหวุ่นกี้เปนโบ่ชุกแม่ทัพ, กับตแคงมรหน่อง, แลเจ้าเมืองตองอู, ถือพล ๑๕๐๐๐ สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพาวุธพร้อมเสร็จ. ครั้นถึงเดือน ๑๑ ก็ยกกองทัพจากเมืองเมาะตะมะ, มาเข้าทางด่านเมืองตากหยุดทัพอยู่ที่นั่น.

ฝ่ายกรมการเมืองตาก, เมืองกำแพงเพชร์, เห็นกองทัพพม่ายกมากเหลือกำลังจะต่อรบ, ก็พาครัวหนีเข้าป่า. แล้วส่งหนังสือบอกไปถึงกองทัพเจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์. แลบอกลงมากรุงธนบุรีกราบทูลพระกรุณาให้ทราบ.

ฝ่ายกองทัพโปสุพลา, โปมยุง่วน, ยกมาจากเมืองเชียงแสน, เข้าตีเมืองเชียงใหม่. พอกองทัพเจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์ยกไปถึง, ทัพพม่าก็เลิกถอยไป. เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็ยกกองทัพติดตามไป, จะตีเมืองเชียงแสน. พอหนังสือบอกขึ้นไปว่า, พม่ายกทัพใหญ่มาทางเมืองตาก. เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็ถอยทัพกลับมาถึงกลางทางใต้เมืองศุโขไทย, หยุดทัพอยู่ณวัดป่าน้ำ, พอทัพอแซหวุ่นกี้ยกมาติดเมืองสวรรคโลกย์, จับ

กรมการได้ ๒ คน. อแซหวุ่นกี้จึ่งให้ถามว่า, พระยาเสือเจ้าเมืองพระพิศณุโลกย์อยู่หรือไม่. กรมการบอกว่าไม่อยู่, ไปเมืองเชียงใหม่อแซหวุ่นกี้จึ่งว่าเจ้าของเขาไม่อยู่, อย่าเพอไปเหยียบเมืองพระพิศณุโลกย์ก่อนเลย, จึ่งให้กองน่ายกมาตั้งค่ายอยู่บ้านกงธานี. เจ้าพระยาสุรสีห์จึ่งปฤกษาเจ้าพระยาจักรีว่า, จะยกไปตีพม่า. เจ้าพระยาจักรีจึ่งว่า, อย่าไปตีเลย, พม่าคงจะยกไปตีเมืองเรา, ๆ ไปจัดแจงบ้านเมืองไว้รับข้าศึกดีกว่า. เจ้าพระยาสุรสีห์ว่า, จะขอไปดีดูกำลังข้าศึก. เจ้าพระยาจักรีจึ่งตอบว่า, เจ้าจะไปรบก็ตาม, ข้าจะไปจัดแจงบ้านเมืองไว้ถ้า. แล้วก็ยกมาเมืองพระพิศณุโลกย์ จัดแจงการป้องกันเมือง กวาดครอบครัวเข้าไว้ในเมือง. แล้วให้กองพระยาศุโขไทย, พระยาอักษรวงษ์, พระยาพิไชยสงคราม, ยกไปรับทัพพม่า ณ บ้านกงธานี. เจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกไปตั้งค่ายอยู่ณบ้านไกรป่าแฝก. พม่ายกทัพมาล้อมไว้แล้วขนค่ายดับมาเปนอันมาก, จะตั้งค่ายล้อมเบิกช่องไว้แต่ด้านจะลงแม่น้ำ. เจ้าพระยาสุรสีห์ตั้งอยู่ ๓ วัน, เห็นทัพพม่ามากเหลือกำลังจะต่อรบ, ก็เลิกทัพถอยมาทางด้านที่เบิกไว้, รีบมาเข้าเมือง. แลกองทัพอแซหวุ่นกี้ตีเมืองสวรรคโลกย์, เมืองศุโขไทย. แลทัพไทยซึ่งมาตั้งรับใต้บ้านกงธานีแตกแล้ว, ก็จัดทัพแยกไปตีเมืองพิไชย. ทัพใหญ่ก็ยกมาถึงเมืองพระพิศณุโลกย์ในเดือนอ้ายข้างขึ้น, ให้ตั้งค่ายรายล้อมอยู่ห่างเมืองทั้ง ๒ ฟาก. เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็เกณฑ์พลทหารขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินปราการนอกเมือง ป้องกันเมืองเปนสามารถ, ให้ทำตะพานเรือกข้ามแม่น้ำกลางเมือง ๓ แห่ง.

ฝ่ายอแซหวุ่นกี้ แม่ทัพขึ้นขี่ม้ากั้นร่มวย้าออกเลียบหน้าค่าย, มีพลทหารถือปืนนกสับแต่หน้า ๓๐๐๐, ทหารถือทวนตามหลัง ๑๐๐๐ เจ้าพระยาสุรสิห์ก็ยกพลทหารออกโจมตีทัพพม่าๆ, ต่อรบๆกัน ถึงตลุมบอน, ทัพไทยต้านทานเหลือกำลังก็ถอยเข้าเมือง. รุ่งขึ้นอีกวัน ๑, อแซหวุ่นกี้ก็ยกพลทหารเลียบค่ายอีกเหมือนวันก่อน. เจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นดูบนเชิงเทินแล้ว, ให้พลทหารออกโจมตีก็พ่ายถอยเข้าเมืองอีก. เจ้าพระยาจักรีจึงว่า, ฝีมือพลทหารของเจ้าเปนแต่ทัพหัวเมือง, ซึ่งจะต่อรบกับฝีมือทัพเสนาบดีนั้นไม่ได้, พรุ่งนี้ข้าจะยกออกตีเอง.

ครั้นรุ่งขึ้นเปนวันคำรบ ๓, อแซหวุ่นกี้ยกออกเลียบค่ายอีก. เจ้าพระยาจักรีก็ยกพลทหารออกจากเมือง, เข้าโจมตีทัพอแซหวุ่นกี้แตกถอยเข้าค่าย แลอแซหวุ่นกี้ยกออกเลียบค่ายดังนั้นทุกวัน. เจ้าพระยาจักรีก็ออกรบทุกวัน, ผลัดกันแพ้, ผลัดกันชนะ ถึง ๙ วัน ๑๐ วัน. อแซหวุ่นกี้จึงให้ล่ามร้องบอกว่า, เพลาพรุ่งนี้เราอย่ารบกันเลย. ให้เจ้าพระยากระษัตริย์ศึกแม่ทัพ, ออกมาเราจะขอดูตัว.

ครั้นรุ่งขึ้นเจ้าพระยาจักรีขี่ม้ากั้นสัปทน, ยกพลทหารออกไปยืนม้าให้อแซหวุ่นกี้ดูตัว. อแซหวุ่นกี้จึงให้ล่ามถามว่า, อายุเท่าใด. บอกไปว่า, อายุได้ ๓๐ เศษ. จึงถามถึงอายุอแซหวุ่นกี้บ้าง. ล่ามบอกว่า, อายุได้ ๗๒ ปี. แล้วอแซหวุ่นกี้พิจารณาดูรูปดูลักษณเจ้าพระยาจักรี, แล้วสรรเสริญว่า, รูปก็งาม, ฝีมือก็เข้มแขง, สู้รบเราผู้เปนผู้เถ้าได้. จงอุสาหรักษาตัวไว้, ภายน่าจะได้เปนกระษัตริย์เปนแท้. แล้วให้เอาเครื่องม้าทอง

สำรับ ๑, กับสักลาดพัย ๑, คินสอแก้ว ๒ ก้อน, น้ำมันคิน ๒ ม่อ, มาให้เจ้าพระยาจักริ. แล้วว่าจงรักษาเมืองไว้ให้มั่นคง เราจะตีเอาเมืองพระพิศณุโลกย์ให้จงได้ในครั้งนี้, ไปภายน่า พม่าจะมาตีเมืองไทยไม่ได้อีกแล้ว. แลในเพลาวันนั้นไทยเข้า ไปกินอาหารในค่ายพม่า, ก็มิได้ทำอันตรายแก่กัน, แล้วก็ ต่างคนกลับไปเมืองไปค่าย. เจ้าพระยาจักริ, เจ้าพระยาสุรสิห์ ก็บอกลงมากราบทูลณกรุงธนบุรีว่า, ทัพพม่ายกมาติดเมือง พระพิศณุโลกย์แต่ณเดือน ๒ ข้างขึ้นนั้นแล้ว.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, จึ่งดำรัสให้เกณฑ์กองทัพทั้งทาง บกทางเรือ, สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพาวุธพร้อมเสร็จพล ฉกรรจ์ลำเครื่องทั้งไทยจีน, เปนคน ๑๒๒๗๐ คน. แล้วดำรัส ให้ถามพม่าตัวนายซึ่งจำไว้ในคุกว่า, บัดนี้กองทัพพม่ายกมา อีก, จะให้ไปทำสงครามกับพม่าพวกของตัวจะได้หรือมิได้ประ การใด. จุยอคุงหวุ่นนองอุคมสิงหจอจัวพม่านายทัพทั้งปวงให้ การว่า, แม้นทรงพระกรุณาโปรดจะให้ไปรบกับข้าศึกอื่น, จะ ขออาษาไปกระทำสงครามกว่าจะสิ้นชิวิตร์. ซึ่งจะโปรดให้ไป สู้รบกับพม่าพวกเดียวกันนั้น, เปนเหลือสุติ—บัญญา— จะไป ดูหน้าพวกกันกะไรได้, มิความละอายนักจนใจอยู่. แล้วเอาคำ ให้การขึ้นกราบทูล. จึ่งดำรัสว่า, มันไม่ภักดีแก่เราไทยแท้, ยังนับถือเจ้านายมันอยู่. แลเราจะยกไปการสงคราม, ผู้คน อยู่รักษาบ้านเมืองน้อยพวกมันมาก, จะแหกคุกออกกระทำจลา จลแก่บ้านเมืองข้างหลังจะเอาไว้มิได้. จึ่งดำรัสให้เอาไปประ หารชิวิตร์เสียณวัดทอง, คลองบางกอกน้อยทั้งสิ้น. กับทั้ง

แม่ทัพพวกอ้ายเรือนพระฝางทั้ง ๔ คน, ซึ่งจำไว้ในคุกนั้นด้วย แล้วโปรดให้พระเจ้าหลานเธอ กรมขุนอนุรักษ์สงคราม, ออกไปอยู่รักษาเมืองเพชรบุรี, ป้องกันด่านทางข้างตวันตก. แล้วให้หมื่นศักดิ์บริบาล, ลงเรือเร็วขึ้นไปสืบราชการศึกณเมืองพิศณุโลกย์.

ครั้นณวัน ๓ ฯ ๑๑ ๒ ค่ำ ปีมแม สัปตศก, จึ่งเสด็จทรงเรือพระที่นั่งกราบยาว ๑๓ วา, ให้ยาตรานาวาทัพหลวงพร้อมด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง, โดยเสด็จจากกรุงธนบุรีไปโดยทางชลมารค, ไปหยุดประทับแรมณพลับพลาหน้าตำหนักน้ำพระราชวังหลวงกรุงเก่า. จึ่งหมื่นศักดิ์บริบาลซึ่งขึ้นไปสืบราชการกลับลงมากราบทูลว่า, ทัพพระยาศุโขไทย, พระยาอักษรวงษ์เมืองสวรรคโลกย์, พระยาพิไชยสงคราม, ซึ่งตั้งค่ายรับพม่าณบ้านกงธานีนั้น, เลิกถอยลงมาแล้ว, จึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่งให้เร่งยกทัพเรือรีบขึ้นไป.

ถึงณวัน ๓ ฯ ๑ ๓ ค่ำ, เกิดอัศจรรย์–บนอากาศ–มืดคลุ้มไป, ไม่เห็นดวงพระอาทิตย์สิ้นวันยังค่ำ. ครั้นเสด็จถึงเมืองนครสวรรค์, จึ่งดำรัสให้พระยาราชาเศรษฐีคุมกองจีน ๓๐๐๐, ตั้งค่ายรักษาอยู่ที่นั่น.

ครั้นณวัน ๗ ฯ ๑ ๓ ค่ำ, กองทัพหลวงเสด็จถึงค่ายปากน้ำพิงฝากตวันออก, เสด็จขึ้นประทับณพลับพลาในค่าย. จึ่งดำรัสให้กองทัพพระยาราชสุภาวดี, ยกขึ้นไปตั้งณบ้านบางทรายเป็นหลายค่ายรายขึ้นไปตามริมน้ำ. ให้กองเจ้าพระยาอินทรอภัย, ยกขึ้นไปตั้งค่ายณบ้านท่าโรง. ให้กองพระยาราชภักดี, ยกไปตั้งค่ายณบ้านกระดาด, ให้กองหมื่นเสมอใจราชยกไปตั้งค่าย

ณวัดจุฬามณี, แลให้กระเวรบันจบถึงกันให้กองพระยานคร สวรรค์, ยกไปตั้งค่ายรายโอบค่ายพม่าขึ้นไปแต่วัดจันทร์จนถึง เมืองพระพิศณุโลกย์, ให้ชักปีกกาตลอดถึงกันทุกๆค่าย แล้ว ให้พระยาศรีไกรลาศคุมไพร่ ๕๐๐ ไปทำทางหลวง, ณปากน้ำ พิงขึ้นไปจนถึงเมืองพระพิศณุโลกย์.

ครั้นณวัน ๓ ฯ๑๑ ๓ ค่ำ, จึ่งหลวงคำเภิงรณภพ, ไปสืบข่าว ราชการมากราบทูลว่า, ทัพพม่ายกมาฟากตวันตกเข้าตีค่าย พระยาราชภักดีณบ้านกระดาศ, ทำอาการประหนึ่งจะเข้าตั้งค่าย ประชิด, แล้วเราะล่วงค่ายเจ้าพระยาอินทรอไภยลงมา, จนถึง ค่ายพระยาราชสุภาวดีณบ้านบางทราย. ครั้นเพลาค่ำก็เลิกถอย ไป. จึ่งดำรัสให้พระยาวิจิตรนาวี, หลวงคำเภิงรณภพ, หลวง รักษโยธา, หลวงภักดีสงคราม, คุมเอาปืนใหญ่รางเกวียน ๓๔ บอก, ลากขึ้นไปใส่ค่ายบางทราย ครั้นเพลาค่ำ, ทัพพม่ายกมา ตั้งค่ายประชิดลงน่าค่ายหมื่นเสมอใจราชณวัดจุฬามณี ๓ ค่าย, ตำรวจไปสืบราชการมากราบทูลจึ่งดำรัสให้พระยาธรรมไตรย โลกย์, พระยารัตนพิมล, พระยาชลบุรี, คุมพลทหารอยู่รักษา ค่ายหลวง, ณปากน้ำพิงฟากตวันออก.

ครั้นณวัน ๕ ฯ๑๒ ๓ ค่ำ, จึ่งเสด็จยกพยุหยาตราทัพหลวงขึ้น ไปประทับณค่ายมั่นวัดบางทรายฝั่งตวันออก. ครั้นเพลาค่ำทัพ พม่ายกเข้าตีค่ายเจ้าพระยาอินทรอไภยณบ้านท่าโรงฟากตวัน ตก, ได้รบกันเปนสามารถ. ตำรวจไปสืบราชการมากราบทูล จึ่งดำรัสให้หลวงคำเภิงรณภพ, ยกเอาเกณฑ์หัด ๒๐๐ ลงเรือ ข้ามน้ำไปช่วยเจ้าพระยาอินทรอไภย, ทัพพม่าก็เลิกถอยไป.

ครั้นเพลาเช้า ณวัน ๖ ๆ ๓ ค่ำ, จึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่งข้ามไปทอดพระเนตร์ค่ายพระไหราชิยคีฟากตวันตก, เห็นผิดกับพระราชดำริห์, ตั้งอยู่แต่ริมน้ำ เอาต้นไม้ใหญ่ไว้นอกค่าย, แม้นพม่าเข้ามาแฝงต้นไม้ยิงก็ได้, จะขึ้นยนต้นไม้ยิงปรำลงมาในค่ายก็ได้, จะเสียท่วงทีแก่ข้าศึก. จึ่งดำรัสสั่งให้รื้อค่ายเก่าเสีย, แล้วตั้งใหม่โอบต้นไม้ใหญ่เข้าไว้ในค่าย กว้างออกไปกว่าค่ายเก่า. ในวันนั้นพระยารามัญวงษ์ ยกกองมอญขึ้นไปตั้งค่ายประชิดค่ายพม่า, เหนือเมืองพระพิศณุโลกย์ฟากตวันออก. พม่ายกออกตีได้รบกันเปนสามารถ. พวกกองมอญยิงปืนตับต้องพม่าล้มตายลำบากไปเปนอันมาก, พม่าถอยทัพเข้าค่าย, กองรามัญตั้งค่ายได้.

ฝ่ายในเมืองพระพิศณุโลกย์ เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกพลทหารออกตั้งค่ายประชิดค่ายพม่านอกเมืองฟากตวันออก, พม่ายกออกรบชิงเอาค่ายได้. เจ้าพระยาสุรสีห์ขับพลทหารหนุนเข้าไปพื้นทหารเสียคน ๑, ตีเอาค่ายคืนได้. พลพม่าล้มตายแลลำบากไปเปนอันมาก แตกเข้าค่าย. แต่บันดาค่ายพม่าซึ่งตั้งรายประชิดกันอยู่นั้น, พม่าขุดอุมงค์เดินใต้ดินเข้ามารบทุกค่าย ฝ่ายข้างทหารไทยขุดอุมงค์ออกไปจากค่ายทุก ๆ ค่าย, แลอุมงค์ทลุถึงกันได้รบกันกับทัพพม่าในอุมงค์, ข้าพื้นกันล้มตายเปนอันมาก เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, ให้ทหารตัดเอาศีศะพม่ามาถวายเนือง ๆ จึ่งพระราชทานปืนใหญ่รางเกวียน ๒๐ บอก, ให้ลากขึ้นไป ณค่ายประชิดให้ยิงทลายค่ายพม่า.

ขณะนั้นพระยานครสวรรค์ แต่งคนไปลาดตระเวร, จับได้

ไทยเชลยพม่า ๒ คนให้การว่า, อแซหวุ่นกี้ ยกกองทัพมาครั้งนี้, คน ๓๕๐๐๐. ทัพหลังคน ๕๐๐๐ ตั้งอยู่ณบ้านกงธานี ๑. อแซหวุ่นกี้, แลแมงแยยางู ผู้น้องกับกละโบ่, แลเจ้าเมืองตองอู ถือพล ๓๐๐๐๐, ยกมาตีเมืองพระพิศณุโลกย์, บัดนี้นายทัพพม่าทำการขัดสนนัก, เห็นอาการจะเลิกถอยไป. พระยานครสวรรค์จึ่งบอกส่งไทยเชลย ๒ คน, กับคำให้การมาถวายณค่ายหลวง.

ครั้นณวัน ๓ ฯ๒ ๓ ค่ำ, กลางคืนเพลา ๔ ทุ่ม, จึ่งเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปณค่ายมั่นใกล้วัดจันทร์, ดำรัสให้กองพระยายมราช, แลพระยานครราชสิห์มา, พระยาพิไชยสงคราม ยกไปช่วยพระยานครสวรรค์, ซึ่งตั้งค่ายประชิดโอบค่ายพม่าณวัดจันทร์นั้น. ครั้นเพลา ๑๑ ทุ่ม กองทัพไทยก็จุดปืนใหญ่ยิงทลายค่ายพม่า, แล้วยกออกปล้นทุกน่าค่ายพม่าๆ ยกหนุนกันออกมารบจนเพลารุ่ง, นายทัพทั้งปวงจะหักเอาค่ายพม่ามิได้, ก็ถอยกลับเข้าค่าย.

ครั้นณวัน ๔ ฯ๓ ๓ ค่ำ, จึ่งดำรัสปฤกษาด้วยท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงว่า, ทัพหลวงจะตั้งมั่นอยู่ที่นี่เห็นราชการจะเนิ่นช้า, จะถอยลงไปตั้งอยู่ณค่ายท่าโรง, แล้วจะเกณฑ์กองทัพยกไปทางฟากตวันตก, ให้ตั้งค่ายประชิดโอบหลังค่ายพม่าเข้าไว้. แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็เห็นพร้อมด้วยพระราชดำริห์. ครั้นค่ำเพลา ๔ ทุ่ม, จึ่งเสด็จถอยทัพหลวงลงมาตั้งอยู่ณค่ายท่าโรง.

ครั้นณวัน ๕ ฯ๔ ๓ ค่ำ, จึ่งดำรัสให้ข้าหลวงไปหากองทัพพระยานครสวรรค์, ซึ่งตั้งอยู่ณค่ายวัดจันทร์, แลกองพระโหราธิบดี,

แล กอง มอญ, พระยา กลาง เมือง ซึ่งตั้ง อยู่ ณค่าย บาง ทราย ให้ ยก ลง มา ยัง ทัพ หลวง. แล้ว ดำรัสให้ พระยา มหา มณ เฑียร เปน แม่ ทัพ ถือ พล ๕๐๐๐, ให้ กอง พระยา นคร สวรรค์ เปน แม่ทัพน่า ให้ หลวง คำเกิง รณภพ, หลวงรักษ์โยธา, คุมพล ทหารกองใน, กอง นอก, กอง เกณฑ์หัด ๓๕๐๐ เปน กอง หนุน ยกไป ตั้ง ค่าย ราย ซุ่ม ขึ้นไป ตาม หลัง ค่าย พม่า ดู เชิง ข้า ศึก ก่อน. ถ้า พม่าไม่ ยก มา ก็ จึ่ง เข้า ตั้ง ค่าย ประชิด ติด ค่าย พม่า. แล้ว ดำรัสให้พระ ราช สง คราม ลงไป เอา ปื้น พระยา ราช ปักษี, ปื้น ฉัตร์ไชย, ณกรุง ธน บุรี ยันทก เรือ ขึ้น มา จง มาก.

ฝ่าย นาย กอง ทัพ น่า พม่า, เข้าไป แจ้ง ข้อ ราชการ แก่ อแซ หวุ่นกี้ แม่ ทัพ ว่า, ไทย มี ฝีมือเข้ม แขง นัก, จะรบ เอาไชยชำนะ ไทย เร็ว เห็น จะไม่ได้, แล้ว ทัพ หลวง ก็ ยก ขึ้น มา ช่วย รี้ พล เปน อัน มาก. อแซ หวุ่นกี้ จึ่งให้ ม้า ใช้ไปสั่ง ปัญญีตจวงซึ่งตั้งค่าย อยู่ ณ บ้าน กง ธานี, ให้เปน นาย ทัพ คุม พล ๓๐๐๐ ยก ลง มา ณเมืองกำ แพง เพชร์, แล้วให้ เดิน ทัพ ลงไป ณเมืองนคร สวรรค์, แซง ลงไป ถึง เมืองอุไทย ธานี ถ้าได้ ทีให้ วกหลัง ตัด ลำเลียงกองทัพไทย, จะ ได้ พว้าพวังรวัง ทั้ง น่าหลังก็จะหย่อนกำลังลง. แลทัพอีก ๒๐๐๐ นั้น, ให้ ยก หนุน มา ตั้ง ค่ายใหญ่ใกล้ เมือง พระ พิศณุโลกย์ ฟาก ตวัน ตก.

ครั้น ณวัน ๗ ฯ ๓ ค่ำ, จึ่ง พระยา ศุโขไทย, ซึ่ง ตั้ง ซุ่ม คอย สกัด สอด แนม สืบ ราชการ ณทัพ พม่า บ้าน กง ธานี นั้น, บอก ลงมา กราบ ทูลว่า, พม่าตั้ง ค่าย อยู่ณบ้าน กงธานี ๕ ค่าย. บัดนี้ยก ข้าม น้ำไปฟาก ตวันตก กอง ๑, ยก หนุน มา เมือง พระ พิศณุโลกย์ กอง ๑. ครั้นได้ ทรงทราบจึ่ง ดำรัสว่า, เกลือก พม่า จะวก หลัง ตีตัด สเบียง,

ให้กองพระยาราชภักดี, กับพระยาพิพัฒโกษา, ยกลงไปช่วยราชการพระยาราชาเศรษฐี, ตั้งค่ายอยู่ณเมืองนครสวรรค์. แล้วให้กองพระยาธรรมายกหนุนขึ้นไปช่วยพระยามหามณเฑียร, แลพระยานครสวรรค์, ซึ่งไปตั้งค่ายประชิดโอบหลังค่ายพม่า, ณวัดจันทร์ฟากตวันตก. แล้วให้หลวงภักดีสงคราม, แลพระยาเด่ง, กับกรมการเมืองไชยนาท, คุมพลไทยมอญ ๕๐๐ เศษ, ยกขึ้นไปตั้งอยู่ณร้านดอกไม้แขวงเมืองกำแพงเพชร์, คอยดูท่วงทีพม่าซึ่งยกมาแต่บ้านดงธานีนั้นจะไปแห่งใด. ถ้าเห็นได้ทีจึ่งให้ออกโจมตี, ถ้าไม่ได้ทีก็ให้ลาดถอยมา.

ฝ่ายในเมืองพระพิศณุโลกย์, เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, เกณฑ์พลทหารออกตั้งค่ายนอกเมืองฟากตวันตก, ตั้งค่ายประชิดค่ายพม่าซึ่งล้อมเมืองนั้น.

ครั้นเพลาค่ำในวัน ๗ ๒ ๓ ค่ำ, จึ่งเจ้าพระยาสุรสีห์, ให้เอาไม้ทำคบเอาผ้าชุบน้ำมันยางจุดเพลิงใส่ในบอกปืนใหญ่, ยิงไปเผาค่ายพม่า, ไหม้ขึ้นค่าย ๑, หอรบไหม้ทำลายลง ๒ หอ. พม่าออกมาดับไฟ ยิงตายแลลำบากไปเปนอันมาก. แต่เสบียงอาหารในเมืองขัดสนนัก, ด้วยจะกวาดเข้าเมืองหาทันไม่. จึ่งบอกลงไปณทัพหลวงขอพระราชทานเสบียง ก็โปรดให้กองทัพคุมลำเลียงขึ้นไปส่ง. พม่าออกตีตัดลำเลียงกลางทาง. ไปส่งหาถึงเมืองไม่. ครั้งหลังจึ่งโปรดให้กองลำเลียงขนเข้าขึ้นไปส่งอีก, ให้กองพระยานครราชสีห์มายกไปช่วยป้องกันกองลำเลียง, แล้วให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพลงมาคอยรับ. แลกละโป่แม่กองน่าพม่านั้น, เข้มแขงยกกองทัพมาสกัดตีกอง

ทัพเจ้าพระยาสุรสีห์, กับทัพพระยานครราชสีห์มา, หาเข้าถึงกันได้ไม่. ทัพเมืองพระพิศณุโลกย์ก็ถอยกลับเข้าเมือง, ทัพเมืองนครราชสีห์มาก็พากองลำเลียงถอยกลับมาค่ายหลวง, แลเข้าในเมืองพระพิศณุโลกย์ก็เปลืองลงทุกวันๆ, จ่ายแจกรี้พลก็หาพออิ่มไม่, ไพร่พลก็ถอยกำลังอิดโรยลง. ฝ่ายข้างกองทัพพม่าก็ขัดเสบียงอาหารลงเหมือนกัน, แต่อยู่ภายนอกที่ทำเลกว้างเที่ยวหาขุดกลอยแลรากกระดาดปนกับอาหารกิน ค่อยช้าเนิ่นวัน, ไม่สู้ขัดสนนักเหมือนในเมือง.

ครั้นณวัน ๖ ฯ๑๑ ๓ ค่ำ, จึงขุนพัศดีถือหนังสือบอกขึ้นมากราบทูลว่า, พม่าเมืองมะริดยกกองทัพเข้ามาตีเมืองกุยเมืองปราน ต้านทานมิได้, จึงถอยเข้ามาอยู่เมืองชอำ แลทัพพม่าเลิกกลับไป. ขณะนี้พระเจ้าหลานเธอกรมขุนอนุรักษ์สงคราม, ได้แต่งพลทหารไปตั้งทัพอยู่ที่ช่องแคบต่านเมืองเพ็ชร์บุรี. จึงดำรัสให้กองพระเจ้าหลานเธอ, เจ้าประทุมไพจิตร์, ยกลงมารักษากรุงธนบุรีระวังราชการศึกข้างฝ่ายใต้.

ฝ่ายกองทัพพม่าซึ่งยกลงมาณเมืองกำแพงเพ็ชร์, มายังมิทันถึง. จึงกองทัพข้าหลวงไทยมอญ ๕๐๐ ก็ออกโจมตีที่กลางทางทัพพม่ามิทันรู้ก็แตกฉาน, ทัพพวกข้าหลวงเก็บเอาศาตราวุธต่างๆ แล้วตามถอยมา, จึงยกส่งสิ่งของเครื่องศาตราวุธ—ลงมาถวาย, จึงดำรัสให้พระสุนทรสมบัติ, กับหมื่นศรีสหเทพ, เอาเสื้อผ้าไปพระราชทานขุนนางไทยมอญ, ซึ่งส่งลงมาณบ้านร้านดอกไม้นั้น.

ฝ่ายทัพก็ยกลงมาตั้งค่ายณบ้านโนนศาลา ๒ ค่าย, บ้าน

ถลกบาตร์ค่าย ๑, บ้านหลวงค่าย ๑, ในแขวงเมืองกำแพงเพ็ชร์ แล้วยกแยกลงไปทางเมืองอุไทยธานีกอง ๑, เข้าเผาบ้านอุไทยธานีเสีย.

ครั้นถึง ณ วัน ๗ ๆ ๓ ค่ำ, ขุนยกกระบัตร์เมืองไชยนาท, ไปสืบราชการทัพพม่าขึ้นมากราบทูลว่า, พม่าตั้งค่ายอยู่ณแขวงเมืองกำแพงเพ็ชร์ ๔ ค่าย, ยกไปเมืองอุไทยธานีกอง ๑, เผาบ้านเมืองเสียแล้ว, แล้วจะไปทางใดอีกมิได้แจ้ง จึ่งดำรัสให้ขุนอินทรเดชเปนแม่กอง, หลวงปลัดเมืองอุไทยธานีกับหลวงสรวิชิตนายค่ายเปนกองน่า, หม่อมเชษฐ์กุมารเปนกองหลวง. ให้หม่อมอนุรุทเทวาเปนจางวาง, ยังคับทั้ง ๓ กองพล ๑๐๐๐. ยกลงไปป้องกันเสบียงแลปืนใหญ่ซึ่งบันทุกเรือขึ้นมานั้น, อย่าให้เปนอันตรายกลางทาง. ถ้ามีราชการศึกณเมืองนครสวรรค์, ให้แบ่งเอากองอาจาริย์ไปช่วยบ้าง, ให้แบ่งลงมาตั้งณบ้านคุ้งสำเภาบ้าง. แล้วให้กองพระโหราธิบดี, แลหลวงรักษ์มณเฑียร, ยกไปตั้งค่ายณโคกสลุดให้กองพระยานครไชยศรีไปตั้งค่ายณไพทัพช้าง, ป้องกันลำเลียงจะได้ไปมาสดวก.

ครั้นณวัน ๑ ๆ ๓ ค่ำ, จึ่งดำรัสให้ข้าหลวงไปหาเจ้าพระยาจักรีณเมืองพระพิศณุโลกย์, ลงมาเฝ้าณค่ายบ้านท่าโรง. เจ้าพระยาจักรีป่วย, ลงมามิได้, ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ลงมาเฝ้า. จึ่งดำรัสปฤกษาโดยพระราชดำริห์, จะใคร่ผ่อนทัพลงไปตั้งณเมืองนครสวรรค์, ป้องกันเสบียงไว้. แลราชการในเมืองพระพิศณุโลกย์นั้น, ให้เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, จงรับรองป้องกันรักษา. แลเจ้าพระยาสุรสีห์, ก็กราบถวายบังคมลา

กลับไปเมือง.

ในวันนั้นทัพพม่ายกออกจากค่าย, เข้าตีกองพระยานครสวรรค์ซึ่งเดินค่ายขึ้นไปถึงบ้านบางส้มป่อย, ตั้งลงยังมิทันแล้ว, ได้รบกันเปนสามารถ. จับพม่าได้คน ๑, พม่าถูกปืนตายแลลำบากลากกันไปเปนอันมากถอยไปเข้าค่าย. พระยานครสวรรค์จึงให้หมื่นศรีสหเทพ, ถือหนังสือบอกส่งพม่าลงมาถวายแล้วกราบทูลว่า, บัดนี้พม่าขัดสนด้วยเข้าแลเกลือ, เกลือนั้นหนัก ๒ บาทซื้อขายกันเปนเงิน ๑ บาท.

ครั้นณวัน ๓ ฯ ๔ ค่ำ, พระยารัตนพิมลซึ่งอยู่รักษาค่ายปากน้ำพิงบอกมากราบทูลว่า, แต่งคนไปสอดแนมถึงวัง ๒ สลึง, เห็นพม่ายกมาประมาณ ๒๐๐, ครั้นเพลาบ่ายพม่าเผาบ้านย่ำขึ้น, ใกล้ปากน้ำพิงเข้าไปสามคุ้ง. จึงดำรัสให้หลวงวิสุทธโยธามาตย์, หลวงราชโยธาเทพ, คุมเอาปืนใหญ่รางเกวียน ๘ บอก, ลงเรือข้ามไปณค่ายปากน้ำพิงฟากตวันตก.

ครั้นณวัน ๔ ฯ ๔ ค่ำ, จึงเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทขึ้นไปทางฟากตวันออก, แต่ค่ายบ้านท่าโรงจนถึงตรงค่ายพระยานครสวรรค์, ซึ่งตั้งอยู่ณบ้านแขกฟากตวันตกนั้น, เสด็จตรงพระเก้าอี้อยู่กลางหาดทราย. จึงพระยาธรรมาธิบดี, พระยานครสวรรค์ลงว่ายน้ำข้ามมาเฝ้า, กราบทูลว่าพม่าตั้งค่ายประชิดลง ๔ ค่าย, แล้วปักตรุยจะตั้งค่ายโอบลงมา. จึงดำรัสว่ามันทำลวงดอกอย่ากลัวมัน. ให้ตั้งค่ายรายเคียงออกไป, ถ้ามันตั้งรายตามกันไป. ให้ตั้งรายแผ่กันออกไปจะมาก, ให้รักษาอยู่แต่ค่ายละ ๕๐๐ คน, แล้วอย่าคิดกลัวแตกกลัวเสีย

มัน, จะตีค่ายไหนให้ตีเข้า อันธรรมดา[๑]—เปนชายชาติ—ทหาร—แล้ว, จงมีน้ำใจองอาจ—อย่ากลัวตาย, ตั้งใจอาสาพระรัตน[๒]—ไตรย—แลพระมหา—กระษัตริย์, ด้วยเดชะ[๓]ผล—กะตัญญู—นั้น, จะช่วยอภิบาล—บำรุงรักษา ก็จะหาอันตรายมิได้. ถ้าใครย่อท้อต่อการสงคราม ให้ประหารชีวิตร์เสีย. ศึกจึ่งจะแก่กล้าขึ้น เอาไชยชำนะได้. แล้วให้ยกเอากองพระยาสีหราชเดโช, แลกองหมื่นทิพเสนา มาเข้ากองพระยาแสงสวรรค์. ยกกองเกณฑ์หัด, กองทหาร, กองอาจาริย์มาไว้ในค่ายหลวง. แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับยังค่ายบ้านท่าโรง. จึ่งให้ข้าหลวงขึ้นไปเมืองพระพิศณุโลกย์, หาเจ้าพระยาจักรีลงมาเฝ้า. ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีป่วยหายแล้ว, ก็ลงมาเฝ้า ณค่ายหลวงท่าโรง. ครั้นได้ทรงฟังเสียงปืนใหญ่น้อย ณปากน้ำพิงหนาขึ้น, จึ่งดำรัสสั่งเจ้าพระยาจักรีให้จัดแจงพลทหารรักษาค่ายท่าโรง, เจ้าพระยาจักรีก็เกณฑ์กองพระยาเทพวรชุน, แลพระพิชิตณรงค์ให้อยู่รักษา, แล้วกลับขึ้นไปเมืองพระพิศณุโลกย์. ครั้นค่ำเพลา ๓ ยาม ก็เสด็จยกทัพหลวงลงมา ณปากน้ำพิง. ครั้นเพลา ๑๑ ทุ่มทัพพม่ายกมาขุดสนามเพลาะ, เข้าตีค่ายพระยาธรรมไตรย์โลกย์, พระยารัตนพิมล ณคลองกระพวง, ยิงปืนระดมต่อรบกันเปนสามารถ.

รุ่งขึ้น ณวัน ๕ ๕ฯ ๘ ค่ำ, จึ่งเสด็จข้ามสพานเรือกไปฟากตวันตก. ดำรัสให้กองพระยาศุโขไทย, ยกหนุนออกตั้งค่ายซ้ายปีกกา, ขุดคลองเดินถึงกัน. ให้หลวงดำเกิงรณภพคุมพลเกณฑ์หัด, แลกองอาจารเก่าใหม่ไปเข้ากองพระยาศุโขไทย. ให้กองหลวงรักษ์โยธา, หลวงภักดีสงครามยกไปตั้งค่ายประ

ชิดค่ายพม่า, ณปากคลองกระพวง. ให้กรมหลวงเสนาภักดี, กองขึ้นแก้วจินดา ออกตีวกหลัง.

ครั้นณวัน ๗ ฯ๒ ๔ ค่ำ, เพลาเช้าจึ่งพระยาศุโขไทย, แลนายทัพนายกองทั้งปวง, ก็ยกออกพร้อมกัน, ตีขนาบน่าค่ายหลังค่ายพม่า. พม่ายกออกรับรบกันเปนสามารถถึงอาวุธสั้น, ล้มตายลงทั้ง ๒ ฝ่าย, ขุนอากาศศรเพลิงถูกปืนพม่าตาย.

ครั้นณวัน ๑ ฯ๗ ๔ ค่ำ, จึ่งดำรัสให้ข้าหลวงไปหากองพระยาอินทรไกย, แลกองมะญพระยากลางเมือง, ยกลงมาณปากน้ำพิง. ในทันใดนั้นหลวงเสนาภักดีกองขึ้นแก้วจินดามากราบทูลว่า, ได้ตีวกหลังพม่าเข้าไป, พม่าขุดสนามเพลาะวงล้อมไว้ ๓ ด้าน, กองอาจาริย์ถอยเสียมิได้ช่วยแก้, ข้าพระพุทธเจ้าให้ขุดสนามเพลาะรบอยู่ถึง ๓, ต่อรุ่งพระยาศุโขไทยจึ่งตีเข้าไปแก้ออกมาได้. ครั้นได้ทรงพระฟังจึ่งดำรัสสั่งให้เอาตัวอาจาริย์ทอง. แลเอาตัวนายดีนายหมวดกองอาจาริย์ไปประหาร—ชีวิตร—เสีย, แลเลขนั้นพระราชทานให้ขุนรามณรงค์คุมทำราชการสืบไป.

ครั้นเพลาบ่ายเสด็จไปทอดพระเนตรค่าย, ที่รบคลองกระพวง, แต่ค่ายนั้นออกไประยะทาง ๒๒ เส้น, ให้ตั้งค่ายขุดคลองเดินตามปีกกาให้ถึงกัน. ขณะนั้นดำรัสภูคไทย—พระสุธรรมาจาริย์, พระวิสารสุธรรมเจ้ากรมกองอาจาริย์, แล้วให้ทำราชการแก้ตัวเข้าตั้งค่ายประชิดค่ายพม่า, กับกองทหาร, กองเกณฑ์หักสืบไป. ในวันนั้นเพลาบ่าย ๕ โมงเศษ, พม่ายกออกปล้นค่ายกองทัพไทยได้รบกันเปนสามารถ. หลวงดำเกิง

รณภพ, ให้ยิงปืนใหญ่น้อยต้องพม่าตายแลลำบากมาก.

อนึ่งขุนหาญทนายเลือกกองนอก. รักษาค่ายให้เพลิงตกลงในถังดินดำ, ติดขึ้นไหม้คนตายหลายคน, แลตัวขุนหาญนั้นก็ย่อท้อต่อการศึก. จึ่งดำรัสให้ประหารชีวิตรเสีย. แล้วให้ข้าหลวงไปหาพระยายมราช, ซึ่งตั้งค่ายอยู่ณวัดจันทร์ลงมาเฝ้า, ตรัสสั่งให้พระยายมราชเปนแม่ทัพ, ถืออาญา—สิทธิ์—บังคับทัพทั้งสิบทัพ, ซึ่งตั้งรับพม่าณคลองกระพวงให้กล้าขึ้น.

ครั้นณวัน ๕ ฯ๑๑ ๔ ค่ำ, กลางคืนเวลาประมาณยามเศษ. อะแซหวุ่นกี้ให้กละโบ่ยกทัพข้ามแม่น้ำมาฟากตวันออกเข้าปล้นค่ายกรมแสงใน, คน ๒๑๔ คนตั้งค่ายอยู่ณวัดพริก ๕ ค่ายได้รบกันเปนสามารถ, พม่าแหกเอาค่ายได้แตกทั้ง ๕ ค่าย. นายทัพนายกอง, แลไพร่พาหนีกระจัดพลัดพรายกันไป. จึ่งพระยาเทพวรชุน, พระพิชิตณรงค์ซึ่งรักษาค่ายท่าโรง, บอกส่งคนซึ่งแตกลงมาแต่ค่ายวัดพริก ทั้งนายไพร่หลายคนลงมาถวาย. จึ่งดำรัสให้ประหารชีวิตรหมื่นทิพ ๑, ไพร่ ๑๓ คน, เปนคน ๑๔ คน, ตัดศีสะเสียบไว้ณะประตูค่ายปากน้ำพิง. แล้วดำรัสสั่งว่าแต่บันดานายไพร่, ซึ่งแตกพม่ามานั้น, ได้ตัวมาเมื่อใดให้ฆ่าเสียให้สิ้น. แล้วข้าหลวงไปหากองพระโหราธิบดี. กองหลวงรักษ์มณเฑียร, ซึ่งตั้งค่ายอยู่ณโคกสลุด. แลกองพระยานครไชยศรี, ซึ่งตั้งค่ายอยู่ณโพทับช้างนั้น, ให้ยกไปช่วยราชการทัพหลวงณะปากน้ำพิง.

ครั้นณวัน ๖ ฯ๑๒ ๔ ค่ำ, จึ่งพระยานครสวรรค์บอกลงมากราบทูลว่า, ทัพพม่าตั้งค่ายโดยลงมาถึงริมแม่น้ำ, แล้วยกข้าม

ไป ตี ค่าย วัด พริก ฟาก ตวัน ออก แตก เห็น ว่า พม่า จะ วก หลัง. จะ ขอ พระราชทาน ลาด ทัพ ข้ามมา ตั้ง ค่าย รับ อยู่ ฟาก ตวัน ออก. จึ่ง ดำรัส ให้ กอง มอญ พระยา กลาง เมือง, แล กอง พระ ไหวา ชิบดี, แล กอง พระยา เทพวรชุน, กอง พระยา วิชิต ณรงค์, ซึ่ง ตั้ง อยู่ ค่าย ท่าโรง เข้า กอง พระยายมราช. ให้ พระยายมราช เปน แม่ทัพ ยก ขึ้น ไป ตี ทัพ พม่า ซึ่ง เข้า ตั้ง อยู่ ณะ ค่าย วัด พริก ฟาก ตวัน ออก นั้น. แล ให้ กอง หลวง รักษ์ มณเฑียร, ไป อยู่ รักษา ค่าย ประชิด แทน พระยา กลาง เมือง, ณะ ปาก น้ำ พิง ฟาก ตวัน ตก.

ฝ่าย พยายมราช ยก กอง ทัพ ไป ตั้ง ค่าย ประชิด ค่าย พม่า, ณะ วัด พริก. พม่า ยก ออก แหก ค่าย พระยา ยมราช, หัก เอา ค่าย ได้. ใน ทันใด นั้น พระยา ยมราช ขับพล ทหาร เข้า ตี พม่า แตก, ชิง เอา ค่าย คืน ได้. พม่า ถอย ไป เข้า ค่าย วัด พริก ตั้ง รบ กัน อยู่.

ขณะ เมื่อ อะแซ หวุ่น กี้ ให้ แมงแยยางู ผู้ น้อง, ยก ทัพใหญ่ ลง มาตั้ง ค่าย โอบหลังค่ายหลวง, ณะปากน้ำพิงฟากตวันออกเปนหลาย ค่าย, ได้ ต่อ รบ กัน เปน สามารถ. สม เด็จ พระพุทธเจ้า อยู่หัวทรง เห็น ศึก หนัก เหลือ กำลัง ลง. ถึง ณ วัน ๕ ๆ ๑๐ ๔ ค่ำ, จึ่ง ให้ ลาด ทัพ หลวง ถอย มา ตั้ง ค่าย มั่น อยู่ ณะ ยาง เข้า ตอก. ฝ่าย อแซหวุ่น กี้ เร่ง ให้ ตแคง มระหน่อง, ปัญญี แย ข่อง จอ, แล เจ้า เมือง ตอง อู, นาย ทัพ นาย กอง ทั้งปวง ทำ การ ตี เมือง พระพิศณุโลกย์ กวด ขัน ขึ้น. ฝ่าย ข้างใน เมือง ก็ ขาด เสบียง ตวง เข้า แจก ทหาร แต่ มื้อ ละ ฝาเขนง, ไพร่ พล อิด โรย นัก ถอย กำลัง ลง. เจ้า พระยา จักรี, เจ้า พระยา สุรสีห์, เห็น เหลือ กำลัง ที่ จะ ตั้ง มั่น รักษา เมือง ไว้มิได้, ด้วย ขัด สน เสบียง อาหาร นัก. จึ่ง ออก ลง มา กราบทูล

ณะคายหลวง, แต่ยังเสด็จอยู่ณะปากน้ำพิงว่า, ในเมืองสิ้นเสบียง, จะขอพระราชทานลากทัพออกจากเมือง, ก็โปรดทรงพระอนุญาต— เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, จึ่งส่งให้นายทัพนายกอง, ซึ่งออกไปตั้งค่ายประชิดรับพม่าอยู่นอกเมืองทั้ง ๒ ฟากนั้น, เลิกถอยเข้าในเมืองสิ้น, พม่าเข้าตั้งอยู่ในค่ายไทยประชิดใกล้เมือง, ให้ทำบันไดจะพาดกำแพงเตรียมการจะปีนปล้นเอาเมือง. พลทหารซึ่งรักษาหน้าที่เชิงเทินรดมยิงปืนใหญ่น้อยออกไปต้านต่อฝืน, พม่าจะเข้าปีนปล้นเอาเมืองมิได้, ต่างยิงปืนได้ตอบกันอยู่ทั้ง ๒ ฝ่าย.

ครั้นถึงณวัน ๖ ฯ ๑๑ ๔ ค่ำ, เจ้าพระยาทั้ง ๒, จึ่งให้เจ้าหน้าที่รดมยิงปืนใหญ่น้อยหนาขึ้นกว่าทุกวัน, เสียงปืนลั่นสนั่นไปมิได้ขาดตั้งแต่เช้าจนค่ำ. แล้วให้เอาหญิง—พาทย์—ขึ้นตีบนเชิงเทินรอบเมือง. ครั้นเพลาประมาณ ๓ ยามเศษเจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็จัดทหารเปน ๓ กอง, กองหน้ากอง ๑, กองกลางให้คุมครอบครัวกอง ๑, กองหลังรั้งท้ายกอง ๑. แล้วยกกองทัพ, แลครอบครัวทั้งปวง, เปิดประตูเมืองข้างด้านฟากตวันออก, ให้พลทหารกองหน้ารบฝ่าออกไป, เข้าหักค่ายพม่าซึ่งตั้งล้อม. พม่าในค่ายต่อรบยิงปืนใหญ่น้อยออกมา. พลทหารไทยก็หนุนเนื่องกันเข้าไปแหกค่ายพม่าเข้าไปได้, ๆ รบกันถึงอาวุธสั้นฟันแทงกันเปนตลุมบอน, พม่าแตกเปิดทางให้. เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็รีบเดินทัพไปทางบ้านตะมุงดอนชมพู, แลครอบครัวทั้งปวงนั้น, ก็แตกกระจัดพรัดพรายตามกองทัพไปได้บ้าง, พม่ากวาดไปได้บ้าง. ที่หนีลงมาหาทัพหลวงณะยางเข้าดอกได้บ้าง, พม่า

ก็ติดตามกองทัพไป. แลกองซึ่งรั้งหลังก็รอสกัดต่อรบต้านทานที่กลางทางเปนสามารถ, พม่าก็ถอยกลับไปเมือง. เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็เร่งเดินทัพไปถึงเมืองเพชร์บูรณ์หยุดทัพอยู่ที่นั้น.

ฝ่ายอแซหวุ่นกี้แจ้งว่า, ทัพไทยแตกหนีออกจากเมืองแล้ว, ก็ขับพลทหารเข้าในเมืองให้จุดเพลิงเผาบ้านเรือน, แลอารามใหญ่น้อยทุกตำบล, แสงเพลิงสว่างดังกลางวัน, ให้ไล่จับผู้คนแลครอบครัวซึ่งยังตกค้างอยู่ในเมืองหนีออกไม่ทันนั้น, แลเก็บเอาทรัพย์สิ่งสิน, แลเครื่องสาตราวุธต่าง ๆ แล้วตั้งอยู่ในเมือง. อแซหวุ่นกี้จึงออกปากประกาศแก่นายทัพนายกองทั้งปวงว่า, ไทยบัดนี้ฝีมือเข้มแขงนัก, ไม่เหมือนไทยแต่ก่อน. แลเมืองพระพิศณุโลกย์เสียครั้งนี้, ใช่จะแพ้เพราะฝีมือทแกล้วทหารนั้นหามิได้. เพราะเขาอดเข้าขาดเสบียงอาหารดอกจึงเสียเมือง. แลทัพพม่าซึ่งจะมารบเมืองไทยสืบไปภายน่านั้น, ถ้าแม่ทัพมีสติปัญญา, แลฝีมือแต่เพียงเสมอเรา, ต่ำกว่าเรานั้น, อย่ามาทำสงครามดีเมืองไทยเลย, จะเอาไชยชำนะเขามิได้. แม้นดีกว่าเรา, จึงจะมาทำศึกกับไทยได้ไชยชำนะ.

ภอข้างกรุงอังวะให้ม้าใช้ถือหนังสือลงมา, ถึงอแซหวุ่นกี้แม่ทัพว่า, พระเจ้ามังระทิวงฅต— บัดนี้จิงกูจาราชบุตร์— พระชนม์—ได้ ๒๕ ปี, ได้เสวย—ราช—สมบัติ— แล้วฆ่ามังโปอนาวิงต่อ, ซึ่งเปนอาวนั้นเสีย. มีรับสั่งให้หากองทัพกลับไปกรุงอังวะ. อแซหวุ่นกี้ได้แจ้งเหตุดังนั้น, ก็ให้เลิกทัพจากเมืองพิศณุโลกย์, กวาดครอบครัวเดินทัพไปทางเมืองศุโขไทย, ไปลงบ้านระแหงเมืองตาก.

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสิห์, ซึ่งไปตั้งอยู่เมืองเพชร์บูรณ์นั้น, ได้เสบียงอาหารเลี้ยงไพร่พลบริบูรณ์, แล้วก็บอกลงมากราบทูลว่า, จะขอยกติดตามตีทัพพม่าซึ่งเลิกถอยไป. แล้วยกกองทัพกลับมาทางเมืองสระบุรี, ขึ้นทางย่ำพระพุทธบาทยกติดตามทัพพม่าไปทางเมืองศุโขไทย. ขณะนั้นท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ซึ่งตั้งค่ายรบพม่าอยู่ในที่ต่างๆ ก็บอกลงไปกราบทูลว่า, พม่าได้เมืองพระพิศณุโลกย์แล้ว, บัดนี้เลิกทัพกลับไป. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระโทมนัศ—น้อยพระไทยแก่ข้าศึกนัก. ดำรัสให้หาหลวงศรสำแดงเข้ามาถามน่าพระที่นั่งว่า, จะให้คุมเลขทหารเกณฑ์หัดไปตามรบพม่าจะได้หรือมิได้. หลวงศรสำแดงก้มหน้านิ่งเสียไม่กราบทูลประการใด, ก็ทรงพระโกรธ, ดำรัสให้ประหารชีวิตรเสีย. แล้วดำรัสให้พระยาพิไชยยกกลับไปบ้านเมือง, ให้พระยาพิไชยสงครามไปด้วย. จัดแจงไพร่พลพร้อมแล้ว, ให้ยกไปก้าวสกัดติดตามตีพม่าจงไว. แล้วให้กองพระยาเทพวรชุน, พระยารัตนพิมล, พระยานครไชยศรี, พระยาทุกขราษฎร์เมืองพระพิศณุโลกย์, หลวงรักษ์โยธา, หลวงอัคเนศรเปนกองน่า. ให้พระยาสุรบดินทร์เจ้าเมืองกำแพงเพชร์, เปนแม่ทัพยกติดตามตีพม่าไปทางเมืองตาก. ให้พระยาธิเบศร์บดี, คุมกองอาษาจามยกติดตามพม่าไปทางเมืองศุโขไทย.

ครั้น ณ วัน ๒ ๑๑ ๖ ค่ำ ปีวอกอัฐศก, จึ่งพระราชสงคราม, นำเอาหนังสือมหาโสภิตะเจ้าอธิการวัดใหม่, เขียนใส่ใบตาลไปถวาย, เปนเรื่องความว่า, พระพุทธ—ทำนาย—มีใน—คัมภีร์—

พระธาตุ—วงษ์— ข้อความว่า ตระกูล—เสนาบดี—จะได้เปนกระษัตรีย์ ๔ พระองค์เสวยราชสมบัติในกรุงศรีอยุทธยา, แลพระองค์ที่สุดนั้นพม่าจะยกมาย่ำยี, พระนครจะเสียแก่พม่า. แล้วจะมีขรัว—พ่อค้าเกวียน, จะได้เปนพระยาครองเมืองทิศใต้ชายทะเลชื่อเมืองบางกอก. พระยาองค์นั้นจะได้สร้างเมืองเปนราชธานี—ขึ้นได้ ๗ ปี, ในที่สุด ๗ ปีนั้น, พม่าจะยกมาพยายามกระทำสงครามอยู่ ๓ ปี. ในพระพุทธ—ศักราช—ล่วงได้ ๒๓๒๐ ปี, จุลศักราชได้ ๑๑๓๙ ปี, พระนครบางกอกจะเสียแก่พม่าข้าศึก. ให้เสด็จขึ้นไปอยู่ ณ เมืองละโว้— คือเมืองลพบุรี, อันเปนที่ชุมนุมพระบรม—ธาตุ— ตั้งอยู่ท่ามกลางแผ่นดินไทย ข้าศึกศัตรูจะทำร้ายมิได้เลย. ครั้นทรงอ่านแล้วตำรัสว่า, ซึ่งจะละเมืองบางกอกเสียนั้นมิได้, แต่ปากสมณชีพราหมณ์—ว่าแล้วจำจะทำตาม, จะไปอยู่เมืองลพบุรีสัก ๗ วัน ภอเปนเหตุ.

ครั้น ณ วัน ๒ ฯ ๑๑ ๖ ค่ำได้ข่าวว่า, พม่าข้างเมืองอุไทยธานียกแยกขึ้นไปเมืองเพชร์บูรณ์. จึงตำรัสให้พระยาพลเทพ, หลวงเนาวโชติ, หมื่นเสมอใจราช, ยกกองทัพขึ้นไปตั้งเมืองเพชร์บูรณ์. ถ้าพม่ายกไปภอจะต่อรบต้านทานได้, ก็ให้สู้รบต้านทานไว้. ถ้าเหลือกำลังจงผ่อนครอบครัวเสบียงอาหารลงไปกรุง. แล้วให้กองพระยานครสวรรค์, พระยาสวรรคโลกย์, ยกไปติดตามพม่าทางเมืองกำแพงเพชร์อีกทัพ ๑. แลให้กองพระยายมราชยกลงมาอยู่รักษาค่ายหลวง ณ คลองบางเข้าตอก. แต่ทัพหลวงเสด็จแรมอยู่คอยรับครัว, ซึ่งแตกลงมาแต่เมืองพระพิศณุโลกย์อยู่สิบเอ็ดเวร—

ครั้นถึง ณ วัน ๕ ฯ๑๔ ๒ ค่ำ, จึ่งเสด็จยาตราทัพ หลวง มาทาง ชลมารค, หยุด ประทับ ณ ค่าย มั่น เมือง นคร สวรรค์. จึ่ง ดำรัสให้ ประหาร ชีวิตร์ หลวงชาติสุรินทร์, ซึ่ง หนี ตาทัพ ลงมา แต่ กองพระยาธรรมไตรย์ โลกย์นั้น เสีย. แล้ว ให้แจก กฎหมาย—ประกาศ—ไว้สำหรับ ทัพ ทุก กอง ว่า, ถ้า ไพร่ ตามนาย มิทัน ให้ ฆ่า เสีย. ถ้า ข้าราชการตามเสด็จมิทัน, ให้ ลงพระราช—อาชญา— ถึงสิ้นชีวิตร์

ครั้น ณ วัน ๓ ๑ฯ ๓ ค่ำ จึ่งเสด็จ โดย ทาง ชลมารค ล่อง ลงมาประทับ แรม ณ พลับพลา ค่าย มั่นบางแขม. จึ่งหลวงวัง เมือง นครสวรรค์ ไป สืบ ราชการ มากราบทูลว่า, เห็น พม่า ตั้ง อยู่ ณ เมือง กำแพงเพ็ชร์ ประมาณ ๒๐๐๐ เศษ.

ครั้น ณ วัน ๔ ๕ฯ ๓ ค่ำ จึ่ง หมื่น ชำนิศชสาร มากราบทูล ว่า, พม่า เผา เมือง พระพิศณุ โลกย์ เสีย สิ้น, ยังเหลือ อยู่แต่ วัด มหาธาตุ. จึ่ง ดำรัส ให้กอง พระยายมราช ยก ไป ทาง แม่น้ำ โพ ฟาก ตวันตก. ให้ กอง พระยาราชสุภาวดี, ยก ไป ทางฟากตวัน ออก. ให้ พระยา นครสวรรค์, ยก ขึ้น ไป บันจบ กัน ณวังพระธาตุ ข้ามพร้อม กัน ทีเดียว, ไป ตามตี ทัพ พม่า ณเมือง กำแพงเพ็ชร์, ไป พร้อม กัน ตั้ง ค่าย อยู่ ณบ้าน โคน.

ครั้น ณวัน ๕ ๖ฯ ๓ ค่ำ จึ่ง เสด็จ ยก ทัพหลวง กลับ ขึ้นไป, ประทับ แรม ณพลับพลา ค่าย ตวัน ออก เหนือปากน้ำ ขลุม. ให้ประหารชีวิตร์ ขุนสุนทรนุรักษ์, หมื่น สนั่น กับ ย่าวคนหนึ่ง ซึ่งหนี ตาทัพ, ตัด ศีรษะ เสียบไว้ ณหาดทราย น่า ค่ายหลวง ขณะ นั้น หลวงวัง ไป สืบ ราชการ ณบ้าน สาม เรือน มา กราบ ทูล ว่า, พม่ายกลงไป ประมาณ ๑๐๐๐ เศษ. จึ่ง ดำรัส ให้ ข้า หลวง ไป หากอง พระยา นครสวรรค์, ให้ ถอย

ทัพลงมาจากค่ายบ้านโคน, มาเข้าในกองทัพหลวง. จึ่งพระยาสรบดินทร์, ซึ่งยกไปตามพม่า, บอกลงมากราบทูลว่า, พม่าซึ่งตั้งอยู่ณเมืองกำแพงเพ็ชร์นั้น, ยกเลิกไปทางตวันตกสิ้นแล้ว.

ครั้นณวัน ๕ ๆ๒ ๗ ค่ำ จึ่งเสด็จถอยทัพหลวงลงมาประทับอยู่ณเมืองนครสวรรค์. จึ่งชาวด่านเมืองอุไทยธานีบอกลงมากราบทูลว่า, ทัพพม่ายกผ่านลงมาประมาณ ๑๐๐๐ เศษ, เผาค่ายที่ด่านนั้นเสีย, แทงหลวงตาลำบากอยู่องค์หนึ่งแล้วยกไปทางนารี, จึ่งดำรัสให้หลวงเสนาภักดีกองแก้วจินดายกติดตามไป ถ้าทันเข้าจงตีให้แตกฉาน, แล้วให้ยกตามไปจนถึงเมืองไชยโยค

ครั้นณวัน ๓ ๆ๔ ๗ ค่ำ ปีวอกอัฐศก, จึ่งเสด็จยาตรามาวาทัพหลวงมาโดยทางชลมารค กลับยังกรุงธนบุรีมหานคร.

ฝ่ายกองทัพพระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี, ซึ่งตั้งค่ายอยู่ณบ้านโคนนั้น, ครั้นแจ้งว่าทัพพม่าณเมืองกำแพงเพ็ชร์เลิกไปแล้ว, แล้วได้แจ้งว่าทัพพม่ากองหนึ่ง, ยกลงไปทางเมืองอุไทยธานี. จึ่งยกกองทัพผ่านลงมาทางด่านเขาปูน, แลด่านสลักพระ, พบกองทัพพม่าได้รบกันเปนสามารถ. แลทัพพม่ากองหนึ่ง, กลับยกแยกเข้ามาตั้งอยู่ณเมืองนครสวรรค์, คอยรับกองทัพซึ่งไปหาเสบียงอาหาร, ณแขวงเมืองเพ็ชร์บูรณ์.

ครั้นณวัน ๓ ๆ๒ ๗ ค่ำ จึ่งพระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี, บอกข้อราชการลงมากราบทูลณกรุงธนบุรี สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, จึ่งดำรัสให้ข้าหลวงไปหาพระเจ้าหลานเธอ, กรมขุนอนุรักษ์สงครามเข้ามาจากเมืองเพ็ชร์บุรี. แล้วดำรัสให้พระเจ้าลูกเธอ, กรมขุนอินทรพิทักษ์, ถือพล ๑๒๐๐ ยกทัพเรือหนุนขึ้นไป.

ครั้นณวัน ๕ ๆ ๗ ค่ำ จึ่งเสด็จยาตราพาหลวงจากกรุงธนบุรี โดยทางชลมารค, ขึ้นไปประทับพลับพลาค่ายเมืองไชยนาทบุรี ฝากตวันออก. แล้วโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์, กลับลงมารักษากรุงธนบุรี จึ่งพระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี, บอกลงมากราบทูลว่า, ตั้งค่ายประชิดรับทัพพม่าณด่านเมืองอุไทยธานีนั้น, ขัดสนด้วยเสบียงอาหารนัก, บัดนี้ล่าทัพลงมาตั้งอยู่ณดอนไก่เถื่อน.

ฝ่ายกองหม่อมอนุรุทธเทวา แลหลวงเสนาภักดีกองแก้วจินดา บอกลงมากราบทูลว่า, ได้ยกติดตามพม่าไปทางเมืองอุไทยธานี, พบพม่ากองหนึ่งยกลงมาทางแขวงเมืองสวรรคบุรี ได้รบกันณบ้านเดิมบาง, นางบวช, รบกันเปนสามารถ, ทัพพม่าแตกหนีลงไปทางแขวงเมืองสุพรรณบุรี. จึ่งดำรัสว่าพม่ามิได้ตามลงมาติดพันแล้ว, แล้วก็เปนเทศการจะได้ทำนา. ให้มีตราหากองทัพเมืองพิจิตร์, เมืองนครสวรรค์, เมืองอุไทยธานีลงมายังค่ายหลวงณเมืองไชยนาทบุรีให้สิ้น. แล้วให้มีตราไปถึงพระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี, ซึ่งตั้งทัพอยู่ณดอนไก่เถื่อน. กับให้กองมอญพระยารามัญวงษ์ยกเดิมไปอีกกองหนึ่งเปน ๓ ทัพ. ให้ยกลงไปทางเมืองสุพรรณบุรี, เมืองนครไชยศรี, เมืองราชบุรี. ถ้าพบทัพพม่าให้ตีจงแตก, ถ้าปะครัวเร้นซ่อนอยู่ในป่า, ก็ให้กวาดต้อนลงไปณกรุง. แล้วดำรัสให้กองพระเจ้าหลานเธอ, กรมขุนอนุรักษ์สงคราม, กรมขุนรามภูเบศร์, แลเจ้าพระยามหาเสนา, ให้เร่งยกขึ้นไปตีพม่าซึ่งตั้งอยู่ณเมืองนครสวรรค์.

ครั้นณวัน ๒ ๆ ๘ ค่ำ จึ่งเสด็จยกทัพหลวงหนุนขึ้นไป, แล้วเสด็จกลับในวันนั้น, มาลงเรือพระที่นั่งณสุวรรณ — ยา — ล่องลงมาประทับแรมณย้านงิ้ว. ครั้นถึงณวัน ๔ ๆ ๘ ค่ำ จึ่งเสด็จยาตรานาวาทัพหลวง, กลับยังกรุงธนบุรี.

ฝ่ายกองทัพพม่าซึ่งตั้งอยู่ณค่ายเมืองอุไทยธานีนั้น, ขัดสนด้วยเสบียงอาหารนักก็เลิกทัพกลับไป. แต่ที่เมืองนครสวรรค์นั้น, พม่าตั้งอยู่ประมาณ ๘๐๐, ๙๐๐, คอยท่าพม่าซึ่งไปเที่ยวหาเข้าณแขวงเมืองเพ็ชร์บูรณ์ยังหาเลิกไปไม่. แลกองทัพพระเจ้าหลานเธอกรมขุนอนุรักษ์สงคราม, แลกรมขุนรามภูเบศร์, แลเจ้าพระยามหาเสนา, ก็ยกเข้าตีตั้งค่ายรบติดพันกันอยู่, จึ่งบอกลงมาให้กราบทูลณกรุงธนบุรี.

ครั้นถึงณวัน ๗ ๆ ๒ ๙ ค่ำ ปีวอกอัฐศก. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึ่งเสด็จยกพยุห — ไยยา — นาวา — ทัพหลวง — พร้อมด้วยพลทหาร ๑๑ กองจากกรุงธนบุรีไปทางชลมารค, เสด็จไปประทับณพลับพลาค่ายเมืองไชยนาทบุรี. พอกองทัพพระเจ้าหลานเธอตีทัพพม่าแตกหนีไปทางเมืองกำแพงเพ็ชร์, จึ่งบอกลงมากราบทูลณเมืองไชยนาทบุรี.

ครั้นณวัน ๕ ๆ ๒ ๙ ค่ำ จึ่งดำรัสให้พระเจ้าหลานเธอกรมขุนรามภูเบศร์, กับเจ้าพระยาอินทรอไภยอยู่รักษาค่ายเมืองนครสวรรค์, แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปโดยทางชลมารคถึงเมืองตากแลพม่าซึ่งแตกไปอยู่ในย่านนั้น, กองทัพทั้งปวงจับมาถวาย ๓๓๐ เศษ. จึ่งดำรัสให้กองทัพทั้งปวงติดตามพม่าไป, จนปลายด่านเมืองตาก.

ครั้น ณวัน ๕ ฯ๔ ๙ ค่ำ จึ่งเสด็จ ถอย ทัพ หลวง กลับ มา ถึง บ้าน ระแหง, ทอด พระเนตร์ เห็น ต้นเข้า, ซึ่ง พม่าทำนา ไว้สั่ง ให้ ถอนเสีย

ครั้น ณวัน ๒ ฯ๑๓ ๙ ค่ำ จึ่งเสด็จ ถึงกรุงธนบุรี. แล้ว ทรง พระ วิตกฺ — ถึง สมณ — ซึ่ง ขับ ต้อน ลงมา แต่ หัว เมือง ฝ่าย เหนือ, จึ่ง ให้ เผดีฺยง — สมเด็จ พระสังฆ — ราช — ไว้ ว่า, ถ้า พระสงฆ์ — อนุจร — อาราม — ใด ขัดสน อาหาร, ก็ ให้ มา เบิก เอาเข้า ในฉาง หลวง ไป ถวาย. แล้ว ทรง พระราช — ศรัทธา — ถวาย สมณ — บริขาร — แก่ พระสงฆ์ — ชุาคัน ตุกะ — ทั้ง ปวง เปนอันมาก แล ให้ เลิก พล ซึ่ง รักษา น่าที่ เชิง เทิน พระนครเสีย, ให้ไป ทำนา ทำ ไร่ หากิน ตาม ภูมิ — ลำเนา—

ครั้น ณวัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ จึง พระยาราชภักดี, แล พระยาพลเทพ ซึ่งไป ตาม พม่า ทาง เมือง เพ็ชรบูรณ์นั้น, พบ พม่า ที่ บ้าน นายม ได้ รบ กัน, ตี ทัพ พม่า แตก หนี ไป ทาง เมือง อุไทย ธานี จับ เปน ได้ ๙ คน บอกส่งลงมาถวาย. จึ่งโปรดให้มี ตราไป ถึงพระยาราชภักดี, ให้ยก ไป ติดตาม พม่า ซึ่ง แตก หนีไป นั้น. แต่ กอง พระยาพลเทพ ให้ ยก กลับ ลงมา ณกรุง.

ครั้น ณวัน ๗ ๑๕ฯ ๑๐ ค่ำ กอง พระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี, พระยารามัญวงษ์, ยก ติดตาม พม่า ไป ทาง ด่าน สุพรรณบุรี ได้ตาม ตี พม่า ไป จน ถึง ด่าน แม่ลำเมา, จับ เปน ได้ ๑๗ คน, บอก ส่ง ลง มา ถวาย,

ครั้น ณวัน ๑ ๕ฯ ๑๐ ค่ำ, จึ่ง กอง เจ้า พระยา จักรี, เจ้าพระยา สุรสีห์, แล กอง พระยา ธิเบศร์บดี, ซึ่ง ยกไป ตาม พม่า ทางเมือง ศุโขไทย นั้น, จับ เปนได้ ๑๘ คน, กับ ทั้ง เครื่อง สาตรา วุธ เปน อันมาก, บอก ส่ง ลง มา ถวาย.

ห้องสมุด กระทรวงศึกษาธิการ

ครั้นณวัน ๗ ฯ ๑๑ ๑๐ ค่ำ, จึ่งพระนครสวรรค์ พระยาพิไชย ซึ่งยกติดตามพม่าไปทางด่านเมืองตาก, จับเปนได้ ๔๙ คน บอกส่งลงมาถวาย. แลกองพระเจ้าหลานเธอกรมขุนนุรักษ์สงคราม, แลเจ้าพระยามหาเสนา, บอกส่งพม่าลงมาแต่แขวงเมืองกำแพงเพชร์ ๑๑ คนลงมาถวาย, จึ่งดำรัสให้มีตราหากองทัพทั้งปวง, กลับลงมายังพระนครพร้อมกันแล้วโปรดให้เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, พระยาธรรมา คุมไพร่พลทั้งปวง, ตั้งทำนา ณ เทลคมฟากตวันออกกรุงธนบุรี, แลทุ่งบางกบี่, สามเสน. ให้พระยายมราช, พระยาราชสุภาวดี คุมไพร่ทั้งปวง, ตั้งทำนา ณะ เทลคมฟากตวันตก, แลทุ่งกระทุ่มแขนหนองบัว แขวงเมืองนครไชยศรี.

อนึ่งในเดือน ๑๐ นั้น, กบีตันเหล็กอังกฤษ เจ้าเมืองเกาะหมาก ส่งปืนนกสับเข้ามาถวาย ๑๔๐๐ บอก, กับสิ่งของเครื่องราช—บรรณาการ—ต่าง ๆ.

ถึงณวัน ๒ ฯ ๑๒ ๑๐ ค่ำ, ปี่วอกอัฐศก, เพลาบ่าย ๔ โมง, นางพระยาช้างเผือกล้ม— จึ่งดำรัสให้เอาศพไปฝังณวัดสำเพง, ที่ฝังศพเจ้าพระยาปรายไครยจักร์ แต่ก่อนนั้น.

ครั้นณวัน ๖ ฯ ๑๑ ค่ำ, ข้าหลวงแลกรมการเมืองนครศรีธรรมราช บอกเข้ามาว่า, เจ้านราสุริยวงษ์ ผู้ครองเมืองนั้น ถึงพิราไลย— จึ่งทรงพระกรุณาโปรด, ให้เจ้านครกลับคืนออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราชดั่งเก่า, พระราชทานเครื่องยศแลราชูประโภค—เปนอันมาก.

ฝ่ายกองทัพพระยาราชภักดี, ยกติดตามพม่าไปทางด่าน

เมือง อุไทย ธานี, พอ ฝน ตก หนัก น้ำนอง ท่วม ซ้ำจะ ติดตาม ต่อไป ลำยาก นัก, จึ่ง ถอย ทัพ กลับ มา, แล้ว บอก ลงมา กราบ ทูล ณกรุง ว่า พม่า ยก หนีไปโดยเร็ว ยก ติดตามไป มิทัน. สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัวได้ทรง ทราบใน หนังสือ บอก ก็ทรง พระ พิโรธ, จึ่งให้ ตำรวจ ลง เรือ เร็ว รีบ ขึ้นไป หากองทัพ พระยา ราช ภักดิ กลับ ลงมา ยัง พระ นคร แล้ว ดำรัสให้ ปฤกษาโทษ พระยา ราช ภักดิ, แล นาย ทัพ นาย กอง ทั้ง ๑๐ นาย, ซึ่ง เปน ลูก กอง นั้น ว่า, เกียจ คร้าน ย่อ ท้อ ต่อ ราชการศึกให้ ประหาร ชีวิตร์ เสีย ทั้งสิ้น. พระยา ราชภักดิจึ่งกราบ ทูล ว่า, ราชการ ครั้ง นี้โทษ ผิด แต่ข้า พุทธเจ้า ผู้เดียว, ด้วย ข้า พุทธ เจ้า เปน นาย ทัพ, เมื่อ แล มิได้ไป แล้ว, นาย ทัพ นาย กอง ทั้ง ปวง อยู่ใน บังคับ ก็ ต้องตาม บัญชา ถอย มา ด้วย กัน ทั้งสิ้น. จะขอ รับ พระ ราช อาชญา ตายแต่ ตัว ข้า พระ พุทธเจ้า ผู้เดียว, แล นาย ทัพ นาย กอง ทั้งปวง นั้น. ขอ พระ ราชทาน ชีวิตร์ไว้ให้ ทำ ราชการ แก้ ตัว สืบไป ภาย น่า. จึ่ง ดำรัส ว่า นายทัพ นาย กอง ทั้งปวงไม่ ทัด ทาน กัน, ลงใจ พร้อม กัน ทั้งสิ้น. ครั้น จะไว้ ชีวิตร์ ก็จะ เปน เยี่ยง อย่าง กัน สืบไป, จง ตาย เสีย ด้วย กัน ทั้ง สิ้น เถิด. แล้ว ดำรัสให้ เอา ตัว พระยา ราช ภักดิ แล ขุน นาง มี ชื่อ ทั้ง ๑๐ นาย, ซึ่ง เปนลูก กอง นั้นไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย สิ้น.

ฝ่าย ข้าง กรุง รัตน บุระ อังวะ พระ เจ้า มังระ สวรรค์ คต, อยู่ใน ราช สมบัติ ๑๓ ปี, จึ่งกู จา ราช[1] บุตร—ได้ ครอง ราช สมบัติ สืบไป ใน ปี วอกอัฐศก. ครั้น กอง ทัพ อแซ หวุ่นกี้ ยก กลับไป ถึง, จึ่งเข้า เฝ้า ทูล แถลง การ ซึ่งไป ตี หัว เมืองไทย ฝ่าย เหนือได้ ทั้ง สิ้น. พระ เจ้า จึ่งกูจา ก็พระ ราชทาน บำเหน็จ รางวัล แก่ อแซ หวุ่นกี้, แลนาย

ทัพนายกองทั้งปวง, โดยสมควรแก่ความชอบ. ครั้นอยู่มาแซลงรา ผู้น้องพระเจ้าจิงกูจา, ซึ่งเปนเจ้าเมืองแซลงอยู่ก่อนนั้น, คิดกันกับอตวนหวุ่นอำมาตย์—เปนขบถ—ต่อพระเจ้าจิงกูจาๆ, ให้จับแซลงรา, กับอตวนหวุ่นอำมาตย์ประหารชีวิตร์เสีย. ยังแต่ลาว ๓ คนคือมังแวงตแคงปะคุง ๑, มังรูตะแคงปคาน ๑, มังโพเชียงตแคงแปงตะแล ๑, มิได้เลี้ยงเปนเจ้า, ให้แยกย้ายกันอยู่คนละบ้านไกลเมืองอังวะ. แล้วพระเจ้าจิงกูจาให้อำมลอกหวุ่น, แลต่อหวุ่น, กับพระยาอู่วามัญ, ถือพล ๖๐๐๐ ยกไปตีเมืองเชียงใหม่อีกเข้าตั้งค่ายล้อมเมืองไว้. พระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่อรบพม่าเหลือกำลังก็ทิ้งเมืองเสีย, ภาครอบครัวอพยพเลิกหนีลงมาอยู่เมืองสวรรคโลกย์. แล้วบอกลงมาณกรุงธนบุรีกราบทูลพระกรุณาให้ทราบ.

ฝ่ายข้างแผ่นดินเมืองญวนองค์เหี่ยวหูเบือง, เปนเจ้าเมืองเว้ทำสงครามกับเมืองตั้งเกี๋ยเปนหลายปีมา, แลองค์เหี่ยวหูเบือง, มีบุตร์ชาย ๕ คน, ชื่อองค์กิกมู ๑, องค์กางเบือง ๑, องค์เทิงกวาง ๑, องค์เซียงซูน ๑, องค์ทาง ๑. แลองค์กิกมูบุตร์ผู้ใหญ่, มีบุตร์ชายชื่อองค์หวางตน ๑. องค์กางเบืองบุตร์ที่ ๒ มีบุตร์ชาย ๓ คน, ชื่อองค์ยาบา ๑, องค์เชียงสือ ๑, องค์หมัน ๑. แลองค์กิกมู, องค์กางเบืองนั้น, ถึงแก่กรรมก่อนองค์เหี่ยวหูเบืองผู้บิดา. ครั้นอยู่มาองค์เหี่ยวหูเบืองเจ้าเมืองเว้ถึงพิราไลยแล้ว. จึงองค์กวักพอขุนนางผู้ใหญ่, เปนบิดาเลี้ยงองค์เทิงกวางได้ครองเมืองเว้, ขุนนางแลราษฎรไม่เต็มใจ. ครั้งนั้นอ้ายอยากเปนโจรย้ำ, อยู่ณแดนเมืองกุยเยิน, ตั้งเกลี้ยกล่อม

ผู้คน จะ ตี เอา เมือง เว้ ให้ได้, จะจับ องค์ เทิง กวาง, แล องค์ กวัก พอ ฆ่า เสีย. จะ ยก องค์ หวาง คน, บุตร องค์ คิกมู ขึ้น ครอง เมือง เว้. อาณา—ประชา—ราษฎร—ทั้งปวง เชื่อ พึ่ง ยินดี ด้วย, มา เข้า เกลี้ย กล่อม เปน อัน มาก แล อ้าย อยาก นั้นมี น้อง ชาย ๒ คน, ชื่อ อ้าย ยาย ๑, อ้าย ตาม ๑, จึ่ง ยกไพร่ พล ทั้งปวง มา ตี เมือง เว้. ฝ่าย องค์กลิง เกี่ยม มหา อุปราช เมือง ตั้งเกี๋ย, ได้แจ้งข่าวว่า อ้าย อยาก จะ ยก กอง ทัพไป ตี เมือง เว้, จึ่ง แต่งให้ องค์ กวักเหลา เปน แม่ทัพ, ยก กอง ทัพ มา ตี เมือง เว้ ด้วย. แล กอง ทัพ อ้าย อยาก ตี ด้าน ๑, ทัพ องค์ กวัก เหลา ตีด้าน ๑. ฝ่าย องค์ เทิง กวาง, องค์ กวัก พอ จึ่ง แต่ง กอง ทัพ ออกไป ต่อ รบ ครั้ง ๑, ก็ แตก ถอย เข้า เมือง, องค์ เทิง กวาง, องค์ กวัก พอ เห็น จะ ต่อ สู้ เหลือ กำลัง ก็ ทิ้ง เมือง เสีย. พา องค์ เชียง ซุน ๑, องค์ ยายา ๑, องค์ เชียง สือ ๑, องค์ หมัน ๑, หนี ลง เรือ แล่น มา ทาง ท้อง เล มา อยู่ ณเมือง แซ่ ง่อน. แล กอง ทัพ อ้าย อยาก, แล ทัพ เมือง ตั้ง เกี๋ย ก็ ตี เมือง เว้ ได้. อ้าย อยาก จับ องค์ หวาง คน, บุตร องค์ คิก มูได้, มิได้ ตั้ง ให้ เปน เจ้า เมือง เว้, พา เอา ตัวไปไว้ เมือง กุย เยิน แล องค์ กวัก เหลา แม่ ทัพ เมือง ตั้ง เกี๋ย, จับ องค์ ทาง ได้ให้ จำ จองไว้, แล้ว เก็บ เอา ทรัพย์ สิ่ง สิน, แลคุม เอาตัว องค์ ทาง เลิกทัพ กลับไป เมือง ตั้ง เกี๋ย.

ฝ่าย องค์ หวาง คนไป อยู่เมือง กุย เยิน, คิด เกรง อ้าย อยากจะ ฆ่า เสีย, จึ่ง หนี ลง เรือ แล่น มา อยู่ ณเมือง แซ่ง่อน. แล องค์ เทิง กวาง จึ่ง คิด อ่าน กับ ญาติ แล ขุน นาง ทั้งปวง, จะยก องค์ หวางคน ขึ้น เปน เจ้า จึ่ง คิด จัด แจง กอง ทัพจะ ยกไป ตีอ้าย อยาก ณเมืองกุย

เยิน, ยังมิทันได้ยกทัพไป. ฝ่าย อ้ายอยากรู้ข่าว, ก็ยกกอง ทัพรีบมาปล้นเมืองแซ่ง่อนแตก, จับองค์เถิงกวาง, องค์หวาง ฅนได้ให้ประหารชีวิตร์เสีย. แลองค์ฆายา, องค์หมัน, หนีไป ซุ่มซ่อนอยู่ในป่า. อ้ายอยากให้พลทหารไปติดตามจับตัวได้, ให้ประหารชีวิตร์เสีย. แต่องค์เชียงสือนั้นหนีได้, ไปตั้งซ่อง สุมผู้ฅนอยู่ณป่าตำบล ๑. แลองค์เชียงชุนนั้น, หนีมาอาไศรย พระยาราชาเสรฐีญวนณเมืองพุทไธมาศ. อ้ายอยาก ยกกอง ทัพมาตีเมืองพุทไธมาศ, พระยาราชาเสรฐีญวน, กับองค์ เชียงชุน, ภาบุตร์—ภรรยา—สมัค—พักพวกลงเรือหนี, เข้ามา พึ่งพระบรมโพธิสมภารณกรุงธนบุรี. ทรงพระกรุณาให้รับไว้, แล้วพระราชทานบ้านเรือนให้อาไศรยในพระนครฟากตวันออก.

ฝ่ายองค์เชียงสือตั้งเกลี้ยกล่อมไพร่พลได้เปนอันมากแล้ว, ก็ยกเข้าตีอ้ายอยากคืนเอาเมืองแซ่ง่อนได้. อ้ายอยากถอย ทัพไปตั้งซ่องสุมรี้พลอยู่ณเมืองกุยเยิน, แล้วเปลี่ยนชื่อๆองค์ ไก่เซิน. อ้ายยายน้องกลางเปลี่ยนชื่อๆองค์ติงเวือง. อ้ายตาม น้องผู้น้อยเปลี่ยนชื่อๆองค์ถองเยือง, ไปเปนเจ้าเมืองเว้.

ฝ่ายขุนนางทั้งปวงในเมืองแซ่ง่อน, จึ่งยกองค์เชียงสือขึ้น เปนเจ้าเมืองแซ่งอน, ตั้งซ่องสุมไพร่พลจะทำสงครามกับองค์ ไก่เซินสืบไป.

ฝ่ายองค์เชียงชุนซึ่งเข้ามาอยู่ณกรุงธนบุรีนั้น, มิได้มีจิตร์—สวามิ—ภักดิ์—ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยง, คิดการจะหนี กลับคืนไปเมืองญวน.

ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ, จึ่งให้จับตัว

องค์เชียง ชุนกับทั้ง บุตร์ ภรรยา สมัคพักพวก, ประหาร ชีวิตร์เสีย ทั้งสิ้น ด้วยกัน.

ในเดือน ๑๒ นั้น, เจ้าพระยาพิไชยราชา, ผู้เปนเจ้าพระยา สวรรคโลกย์, ลงมารับราชการ อยู่ณกรุง แต่งผู้เถ้าผู้แก่เข้าไป ขอน้องสาวเจ้าจอมฉิมพระสนมเอก, เปนบุตรีเจ้านคร ศรีธรรม ราชซึ่งอยู่ในพระราชวังจะมาเลี้ยงเปนภรรยา. ครั้นสมเด็จพระ พุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ, ก็ทรงพระพิโรธดำรัสว่า, มันทำ บังอาจจะมาเปนคู่เขยน้อย, เขยใหญ่กับกูผู้เปนพระเจ้าแผ่น ดิน. จึ่งดำรัสให้เอาตัวเจ้าพระยาพิไชยราชาไปประหารชีวิตร์ เสีย, ตัดศีศะมาเสียบประจานไว้, ที่ริมประตูช้างฉนวนลงพระ ตำหนักแพ, อย่าให้ใครเอาเยี่ยงอย่างกันสืบไปภายน่า.

ครั้นถึงณวัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระ ราช[1]–ศรัทธา– เสด็จไปทรงเจริญพระ กรรมฐาน– ณพระอุโบ สถ–วัดบางยี่เรือใต้, แล้วทรงพระราชอุทิศ[2]–ถวายเรือโขมดยา ปิดทองทั้งลำ ๑, หลังคาบัลลังก์ดาดศรีสักลาดเหลือง, คน พาย ๑๐ คน พระราชทานเงินตราคนละ $\frac{๒}{|}$, แลผ้าขาวให้ บวชเปนชะขาวไว้สำหรับพระอาราม. แล้วทรงถวายตีบปิด ทองคู่ ๑, สำหรับใส่พระไตรยปิฎก, แลวิฏี[3]–อุปเทศ–พระกรรม ฐาน. แล้วทรงตั้งพระสัตยา[4] ธิฐาน–ว่า, เดชะ–ผล–ทานบู ชานี้ขอจงยังพระ ลักขณปีติ–ทั้ง ๕, ให้บังเกิดแก่ข้าพเจ้า แล้วอย่าได้อัน[5]ตรธาน– แลพระธรรมซึ่งยังมิได้บังเกิดนั้น, ขอจงบังเกิดภิญโญ[6]–ภาว–ยิ่งๆขึ้นไป. อนึ่งขอจงเปนปัจจัย[7]– แก่พระ บรมาภิเสก–สมโพธิ–ญาณ– ใน อนาคตกาล–ภาย

ภาคน่า. แล้วให้เชิญ ดิษ พระไตรย ปิฎก ลง ตั้งใน บัลลังก์ เรือ ศรี นั้น, ให้เกณฑ์เรือ ข้า ทูล ลออง ธุลี พระ บาท ฝ่าย ทหาร พล เรือน, แล เรือ ราษฎร แห่ เรือ ดิษ พระไตรย ปิฎก ขึ้นไป ตาม แม่ น้ำ ถึงบาง ยี่ ขัน, แล้ว แห่กลับ คืน เข้าไป ณวัด บาง ยี่ เรือ. เชิญ ดิษ พระ ไตร ปิฎก ขึ้น ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ ดัง เก่า. แล้วให้ ราชา คณะ, แล เสนา บดี ถ้าถัย กัน เอา เงิน ตรา ๑๕, ไป เที่ยวแจกคน โซ ทั่ว ทั้งใน กรุง, นอก กรุง ธน บุรี ทั้ง สิ้น.

ครั้น ถึง ณวัน ๒ ๑๕ ๑ ค่ำ, ทรง พระกรุณาให้เชิญพระโกฎ—พระ อัฐิ— สมเด็จ พระ พัน ปี หลวง กรม พระ เทพา มาตย์ ลง เรือบัลลังก์, มี เรือ แห่ เป็น ขบวนไป แต่ พระ ตำหนัก แพ, แห่ เข้าไป วัด บาง ยี่เรือใต้. แล้วเชิญ พระโกฎ ขึ้น สู่พระ เมรุ, นิมนต์พระ สงฆ์ สัปฎ ปกรณ์—๑๐๐๐ รูป, ทรง ถวายไทย ทานเปนอัน มาก. ครบ ๓ วันแล้วเชิญพระโกฎลง เรือแห่กลับ เข้าพระราชวัง. แลสมเด็จพระ พุทธ เจ้าอยู่หัว ทรง สมาทาน—อุโบสถ ศีล— แล้ว ทรง เจริญ พระ กรรมฐาน—ภาวนา— เสด็จ ประทับ แรม อยู่ ณ พระ ตำหนัก วัดบาง ยี่ เรือใต้ ๕ เวร, ให้เกณฑ์ ข้า ราชการ ปลูก กุฎี ๑๒๐ หลัง. แล้ว ให้ บุรณ ปฏิสัง ขรณ์ พระ พุทธ ปฏิมากร, แลพระอุโบสถ เจดีย์วิหาร ให้ บริบูรณ์ ขึ้น สิ้น ทั้ง พระ อาราม. อนึ่ง ที่ คู รอบ พระ อุโบสถ นั้น, ให้ ชำระ แผ้ว ถางขุดให้ กว้าง ออกไป กว่า เก่า, ให้ ปลูก บัว หลวง ทั้ง รอบ. แล้วให้ นิมนต์ พระ สงฆ์ ฝ่าย วิปัศนา—ธุระ—มา อยู่ ณกุฎี ซึ่ง ปลูก ถวาย. แล้วเกณฑ์ ข้าทูล ลออง ธุลี พระบาทให้ ปฏิบัติ ทุก ๆ พระ องค์. แล้ว เสด็จไป ถวาย พระ ราชโอวาท แก่ พระสงฆ์ โดย อธิบาย, ซึ่งพระ องค์ ทรง บำเพ็ญได้, ให้ ต้อง ด้วย วิธี—พระ

สมถะ—กรรมฐาน—ภาวะนา— จะได้ บอก กล่าว กุลบุตร์ เจริญใน ปฏิบัติ—ศาสนา—สืบไป. แล้ว ทรงสถาปนา—พระ อุโบสถ—แล การ เปรียญ, เสนาศน—กุฎี—ณวัด หงษ์ สำเร็จ บริบูรณ์.

ครั้น ณวัน ๖ ฯ๗ ๓ ค่ำ, กลาง คืน เพลา ๒ ยาม, เสือ เข้า กิน เขมร ซึ่ง เฝ้า สวน หลัง วัด บาง ยี่เรือ. จึ่ง มี พระ ราช ดำรัส ให้พระ เจ้า ลูกเธอ กรมขุน อินทร พิทักษ์, แล เจ้า พระยา จักรี, พระยา ยม ราช, กับ ข้า หลวง ทั้งปวง ออกไป ล้อม จับ เสือ, ให้ วาง ยาเบื่อ เสือ กิน เมา ลง นอน อยู่, จึ่ง แต่ง คน เข้าไป แทง เสือ นั้น ตาย.

ครั้น ถึง ณวัน ๒ ฯ๑๑ ๓ ค่ำ, เพลา บ่าย ๓ โมง เศษ ยัง เกิดลม พยุใหญ่ ฝน ห่าใหญ่ ตก, ลูก เห็บ ตก ลง เปน อัน มาก, โรง ยืน แล ฉนวน น้ำ ประจำ ท่า หักพัง ทำลาย ลง. แล เย่า เรือนใน พระ นครหัก ทำลาย ประมาณ ๑๐๐ หลัง.

ครั้น ณวัน ๖ ฯ๑ ๔ ค่ำ, ทรง พระกรุณา ให้ หล่อยืน พระพิรุณ ณสวน มังคุด. ใน เดือน นั้น กรมการ เมือง นคร ราช สีห์มา บอก ลง มาว่า, พระยานาง รอง คบคิด กัน กับ เจ้าโอ, เจ้า อิน, แลอุปฮาด เมือง จำปา ศักดิ์, กระทำ การ กำเริบ เปน ขบถ. จึ่ง มี พระ ราช ดำรัส ให้ เจ้า พระยาจักรี เปน แม่ทัพ, ยก กองทัพ ขึ้นไป ณเมืองนคร ราช สีห์มา แล้วให้ กอง น่า ยกไป จับ ตัว พระยา นาง รอง มาได้, พิ จารณาได้ความ เปน สัจ ว่า, คิด การ ขบถ, จึ่งให้ ประหาร ชีวิตร์ เสีย. แต่ เจ้าโอ, เจ้า อิน, กับ อุปฮาด นั้น, ยัง ตั้ง ซ่อง สุม ผู้คน อยู่ ณเมือง จำปา ศักดิ์ไพร่ พล มี มาก ทั้งลาว ทั้งข่า ประมาณ ๑๐๐๐๐ เศษ. จึ่ง บอก ข้อ ราชการ ลง มา กราบ ทูล. ครั้นได้ ทรง ทราบจึ่ง ดำรัสให้ เจ้า พระยาสุรสีห์, คุมทัพ หัว เมืองฝ่าย เหนือ ทั้งปวง, ยก

ขึ้นไปยันรบกองทัพเจ้าพระยาจักรี แม่ทัพใหญ่ ณเมืองนครราชสีห์มา. เจ้าพระยาจักรี, เจ้าพระยาสุรสีห์, ก็ยกกองทัพออกไปตีเมืองจำปาศักดิ์, เมืองโขง, เมืองอัตปือได้ทั้ง ๓ เมือง. จับตัวเจ้าโอ, เจ้าอิน, แลอุปฮาดได้, ให้ประหารชีวิตร์เสีย. แล้วตั้งเกลี้ยกล่อมได้เขมรป่าดงเมืองตลุง, เมืองสุรินทร์, เมืองสังข์, เมืองคุขัน, มาเข้าสวามิภักดิ์ทั้ง ๔ เมือง ไพร่พลประมาณ ๓๐๐๐๐ จึ่งบอกข้อราชการลงมากราบทูล. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระโสมนัศ, ดำรัสให้มีตราหากองทัพกลับยังกรุงธนบุรี. เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็เลิกกองทัพกลับมาถึงพระนคร.

ในเดือน ๖ ปีระกา นพศก ศักราช ๑๑๓๙, จึ่งทรงพระกรุณาโปรดปูนบำเหน็จเจ้าพระยาจักรี, ตั้งให้เปนสมเด็จเจ้าพระยา—มหากระษัตริย์ศึก,—พิฦก—มหิมา—ทุกนัคครา—ระอาเดช—นเรศวร—ราช—สุริยวงษ์—องค์—อัค—บาท—มุลิกากร—บวร—รัตน—บรินายก,—ณกรุงเทพพระมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุทธยา แล้วพระราชทานพานทองเครื่องยศเหมือนอย่างเจ้าต่างกรม, ใหญ่ยิ่งกว่าท้าวพระยาข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง

ครั้นณวัน ๕ ๆ ๗ ค่ำ ปีระกา นพศก, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเข้าทรงนั่งสมาธิ,—ให้โต๊ะแขกดูประมาณ ๕ บาท. ออกจากที่ทรงนั่งแล้ว, ตรัสถามโต๊ะแขกว่า, เห็นเปนประการใด. โต๊ะแขกกราบทูลว่า, ซึ่งทรงนั่งสมาธิอย่างนี้, อาจารย์ซึ่งได้เล่าเรียนมาแต่ก่อน, จะได้พบเห็นเสมอพระองค์ดังนี้หามิได้

ถึงณวัน ๔ ๆ ๗ ค่ำ เพลาเช้า, จึ่งสมเด็จพระสังฆราชพระรา

ชาคณะทั้งปวง, เข้ามาถวายพระบาฬีวิธี, ซึ่งเข้านั่งภาวนาพระสมาธิกรรมฐาน. แลโต๊ะริด, โต๊ะทอง, โต๊ะนก, แขก ๓ คน, ก็เอาหนังสือแขกซึ่งนั่งรักษา—สมาธิ[๑]จิตร์—เข้ามาอ่านถวาย

ในวันนั้นมีหนังสือบอกเมืองนครศรีธรรมราช, ส่งเข้ามากราบทูลว่า, เมืองตานีแขงเมืองอยู่มิได้อ่อนน้อม, ถึงปีน่าเจ้านครจะขอยกกองทัพออกไปตี. จึงมีพระราชดำรัสว่า, มีราชการศึกพม่ายกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่, พระยาเชียงใหม่เลิกครัวอพยพลงมาตั้งอยู่ณเมืองสวรรคโลกย์, ยังมิได้ทันจัดกองทัพขึ้นไปตีทัพพม่าณเมืองเชียงใหม่, พม่าเลิกทัพกลับไปเองโดยเร็ว. ด้วยฦๅข่าวมาว่า, มีศึกกระแซยกมาตีเมืองอังวะ, ทั้งทัพฮ่อก็ยกมาด้วย, จะตีเปนศึกขนาบ. เราคิดจะให้ราชทูตออกไปแจ้งราชกิจแก่พระเจ้ากรุงปักกิ่งว่า, จะยกกองทัพขึ้นไปช่วยตีเมืองอังวะ, ด้วยราชการสงครามยังติดพันกันมากอยู่, ให้เจ้านครรอทัพไว้อย่าเพ่อยกไปตีเมืองแขกก่อนเลย. ต่อเมื่อใดราชการข้างกรุงเทพมหานครสงบแล้ว, จึงจะให้มีตรากำหนดการออกไปให้กองทัพเมืองนครศรีธรรมราช, ยกออกไปตีเมืองตานีเมื่อนั้น.

แล้วตรัสประ[๒]ภาษ—ถึงเรื่องพระ—กรรมฐาน—กับพระราชาคณะว่า, พระญาณ[๓]—ของพระองค์นั้นแจ้งไป, กระแหมบมิเข้า, ผิดกับสามัญ[๔]—สัตว์โลกย์ทั้งปวงเปนอัศจรรย์. แล้วดำรัสถามพระราชาคณะด้วยพระรูปแลพระลักขณะว่า, ทรงส่องพระฉายดูเห็นพระกายเปนปริมณฑลฉนี้, จะต้องด้วยพระบาฬีประการใดบ้าง. พระราชาคณะถวายพระพรว่า, พระบาฬีพระพุทธลักขณ

นั้น ว่า, สมเด็จ พระสัพพัญ—มี พระ กาย เปน — ปริมณฑล — ดุจ ปริมณฑล แห่ง ต้นไทร, มิได้ สูง ต่ำ ยาว สั้น. แล พระกาย ซึ่ง สูง นั้น, วัด เท่า กับ วา ของ พระองค์. อนึ่ง มี — มังษา — ที่หนา นั้น ๗ แห่ง, คือ หลัง พระหัตถ์ ซ้าย ขวา, หลัง พระบาท ซ้ายขวา, พระ อังษา — ทั้ง ๒ ซ้ายขวา, กับ ลำ พระสอ เปน ๗ แห่ง ด้วยกัน. จึ่ง ทรง พระกรุณา สั่ง ให้ ช่าง หล่อ ๆ พระพุทธรูป — ให้ ต้อง ด้วย พระ พุทธ—ลักขณ— จง พร้อม บริบูรณ์ทุกประการ. ให้สมเด็จ พระสังฆ ราช, เอา พระบาฬี พระพุทธลักขณออก บรรยายให้ช่างทำ สมเด็จ พระสังฆราช, จึ่ง แปล พระบาฬีพระพุทธลักขณ ถวายว่า, พระ ทวติงษ์—มหา—บุรุษ—ลักษณ—ใหญ่นั้น, ๓๒ ประการ, คือ พระ ลักขณ อย่าง นั้นๆ แล พระ อสิต ยา—นุพยัญชน—พระลักขณ น้อยนั้น, ๘๐ ประการ, คือ อย่าง นั้น ๆ จึ่ง ทรง ส่อง พระฉาย ทอด พระเนตร ดู พระลักขณ ใน พระองค์สอบ กับ พระบาฬี, เห็น ต้อง ด้วย พระ พุทธลักขณ, คือ พระกาย สูง เท่า กับ วา ของ พระองค์ ประการหนึ่ง. มี เส้น พระ — อุ นา โลม — อยู่ ที่ หว่าง พระขนง ประการ หนึ่ง มี พระ อุทร เวียน เปน— ทักษิณา — วัฏ — ประการ หนึ่ง. มี พื้น พระ ปฤษ ฎางค์ — เสมอ ประการ หนึ่ง. มี พระมังษ ที่ หนา พร้อม ทั้ง ๗ แห่ง ประการ หนึ่ง. มี พระ — ปราง — อิ่ม มิได้ บก พร่อง ประการ หนึ่ง. แล้ว ให้สมเด็จ พระสังฆราช, อ่าน พระบาฬี สอบ กับ พระลักขณใน พระองค์ไป ทุก ๆ พระลักขณ. ต้อง พระพุทธลักขณ ๑๒ ประการ, สิ่ง ที่ ไม่ ต้อง นั้น ก็ ตรัส บอก ว่า ไม่ ต้อง.

ใน เพลา นั้น พระ มหา อำมาตย์, ทูล เบิก พระยา วิ เชียร ปรา การ เจ้า เมือง เชียง ใหม่ ลง มา เฝ้า. จึ่ง ดำรัส ว่า พม่า มัน เลิกทัพ

กลับไปเมือง, ๆ มันมีศึกอยู่แล้ว, พระยาวิเชียรปราการจะพาครอบครัวกลับไปเมืองเชียงใหม่ก็ไปเถิด.

แล้วทรงพระกรุณาให้หลวงวิจิตร์นฤมล, ปั้นพระพุทธรูปให้ต้องด้วยพระพุทธลักขณ, พระสมาธิ—องค์ ๑, ยืนองค์ ๑, เปน ๒ องค์, จะให้ช่างหล่อด้วยทองสำริด. แล้วดำรัสนิมนต์พระเทพกระวี, ให้ออกไปกรุงกำพูชาธิบดี. ให้พระพรหมมุนีออกไปเมืองนครศรีธรรมราช, ค้นพระคัมภีร์พระวิสุทธิมัคนำเข้ามาเปนฉบับสร้างไว้ในกรุงธนบุรี.

อนึ่งพระอาลักษณ์นั้นกราบทูลถวายบังคมลาออกบวช, ครั้นบวชแล้วทรงตั้งให้เปนพระรัตนมุนีที่วิเศษ, ตามนามเดิมชื่อแก้ว อนึ่งดำรัสสั่งปลัดวังให้หาชาวตลาดบอกเข้ามา, ทรงพระกรุณาตรัสทำนายว่า, หญิงคนนั้นกับสามีคนนั้น, จะอยู่ด้วยกันยืด. ผัวเมียคู่นั้นจะอยู่ด้วยกันไม่ยืด. หญิงคนนั้นราคะ—กล้ายินดีใน—กามคุณ—มาก. หญิงคนนั้นราคเบาบางรักแต่ทรัพย์สิน. หญิงคนนั้นใจบาป. หญิงคนนั้นใจบุญ, ก่อใจทำการกุศล. ทรงทายชาวตลาดทุก ๆ คน.

ลุศักราช ๑๑๔๐ ปีจอสัมฤทธิศก, จึงพระเจ้าหลานเธอกรมขุนอนุรักษ์สงคราม, ซึ่งออกไปรักษาเมืองเพชร์บุรี, กับพระยาทุกขราษฎร์กรมการ, แลพระกุย, พระปรานบอกส่งคน, บ่าวข้าราชการซึ่งลามุลนายไปหากิน, แลหนีออกไปตั้งครอบครัวก็มีเปนอันมาก, ส่งเข้ามายังกรุงธนบุรี. ทรงพระกรุณาให้ส่งให้แก่เจ้าหมู่, มุลนายทั้งปวงตามหมู่ตามกรม.

ในปีจอนั้นฝ่ายข้างกรุงศรีสัตนาคนหุต, พระวอผู้หนึ่งเปน

อุปฮาด, มีความพิโรธขัดเคืองกันกับพระเจ้าล้านช้าง. จึ่งพาสมัคพักพวกออกจากเมือง, มาตั้งอยู่ณหนองบัวลำภู, ซ่องสุมผู้คนได้มากจึ่งสร้างขึ้นเปนเมืองตั้งค่ายเสาไม้แก่น, ให้ชื่อเมืองจำป่านคร ขวางกาย แก้วบัวบาน. แล้วแขงเมืองต่อพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต. พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต, แต่งกองทัพให้ยกมาตี. พระวอก็รบต่อตีทัพล้านช้างแตกกลับไป แล้วพระวอแต่งให้ขุนนางนำเครื่องราช — บรรณาการ — ขึ้นไปเมืองอังวะ, ขอกองทัพพม่าลงมาตีกรุงศรีสัตนาคนหุต. พระเจ้าอังวะให้แมงละแงเปนแม่ทัพถือพล ๔๐๐๐ ยกลงมาจะตีกรุงศรีสัตนาคนหุต. ทัพพม่ามาถึงกลางทาง, พระเจ้าล้านช้างได้ทราบข่าวศึก, จึ่งแต่งท้าวเพลี้ยให้นำเครื่องบรรณาการไปให้แก่แม่ทัพพม่า, ขอขึ้นแก่กรุงอังวะ, ให้กองทัพยกไปตีพระวอณเมืองหนองบัวลำภู, ซึ่งเปนขบถแก่กรุงศรีสัตนาคนหุต. แล้วนำทัพพม่ามาพักพลณเมืองล้านช้าง, พระเจ้าล้านช้างแต่งต้อนรับแม่ทัพพม่า, แล้วจัดแจงทัพเข้าบันจบทัพพม่า แมงละแงแม่ทัพก็ยกทัพพม่าทัพลาว ไปตีเมืองหนองบัวลำภู. พระวอต่อสู้เหลือกำลังก็ทิ้งเมืองเสีย พาครอบครัวอพยพแตกหนี, ไปตั้งอยู่ค่ายดอนมดแดง, เหนือเมืองจำปาศักดิ์. แล้วแต่งท้าวเพลี้ยถือศุภอักษร — แลเครื่อง — บรรณาการ — มาถึงพระยานครราชสีห์มา, ขอเปนเมืองขึ้นข้าขอบขันธสีมากรุงเทพมหานครศรีอยุทธยา, เอาพระเดชานุภาพสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเปนที่พึ่งพำนักสืบไป. พระยานครราชสีห์มาก็บอกส่งทูตแลศุภอักษร, เครื่องบรรณาการลงมายังกรุงธนบุรี. สมเด็จพระ

พุทธเจ้าอยู่หัว ก็พระราชทาน สิ่งของ ตอบแทน ไปแก่พระวอ, แล้ว โปรดให้ตั้ง บ้านเมือง อยู่ดอน มดแดง นั้น.

ฝ่าย กองทัพพม่า ตีได้เมือง หนองบัว ลำภู แล้ว, ก็เลิก กลับไป เมือง ล้านช้าง. พระเจ้า ล้านช้าง ก็ให้บำเหน็จ รางวัล แก่ แมงละแง แม่ทัพ, กับทั้งเครื่อง ราชบรรณาการ ส่งขึ้นไป ถวาย พระเจ้า อังวะ. แล้ว ทูล ถวาย เครื่อง ราชบรรณาการ, ซึ่ง พระเจ้า ล้านช้าง ส่งมา ถวาย, แล ขอ เปน เมือง ขึ้น เขตร์ — ขันธสีมา — กรุง รัตนบุระอังวะ นั้น.

ฝ่าย พระเจ้า กรุง ศรีสัตนาคนหุต ให้ทราบ ว่า, พระวอ ยก ลงไป ตั้งเมือง อยู่ณดอน มดแดง, จึ่ง แต่ง ให้พระยา สุโภ เปน นาย ทัพ, ยก พล ทหาร ลงมา ตี เมือง ดอน มดแดง, จับ ตัวพระวอได้, ให้ประหาร ชีวิตร์ เสีย, แล้ว เลิก กองทัพ กลับ ไป เมือง ล้านช้าง

ฝ่าย ท้าว ก่ำ บุตร์ พระวอ แล ท้าว เพลี้ย ทั้งปวง, จึ่ง บอก หนังสือมา ถึง พระยานคร ราชสีห์มา ว่า, กองทัพ เมือง ล้านช้าง, ยกมา ตี เมือง ดอน มดแดง แตก ฆ่า พระวอ เสีย. ข้า พเจ้า ทั้งปวง กำลัง น้อย สู้รบ ตอบ แทน มิได้, จะ ขอ ทัพ กรุง เทพ มหา นคร ยกไป ตี เมือง ล้านช้าง แก้ แค้น. พระยา นคร ราชสีห์มา ก็ บอก ลงมายังกรุง ธนบุรี กราบ บังคม ทูล พระ กรุณา ให้ ทราบ.

สมเด็จ พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็ ทรง พระพิโรธ — ดำรัสว่า, พระวอ เปน ข้า ขอบ ขันธสีมา เมือง เรา, แล พระยา ล้านช้าง มิได้ ยำเกรง ทำ บังอาจ, มาตี บ้าน เมือง, แล ฆ่า พระวอ เสีย ฉนี้. ควร เรา จะยก กองทัพ ไป ตี เมือง ล้านช้าง, ให้ยับ เยิน ตอบ แทน แก้ แค้น ให้จงได้.

ครั้น ถึง ณ เดือน ๑ ปี ขาล สัมฤทธิศก, จึ่ง มี พระราชดำรัส ให้ สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศึก เปน แม่ ทัพ, กับ เจ้าพระยา สุรสีห์, แล ท้าว พระยา มุข[๑]—มนตรี—ผู้ ใหญ่ ผู้ น้อย, ทั้ง ใน กรุง แล หัว เมือง เปน อันมาก, พล ทหาร ๒๐๐๐๐ สรรพ ด้วย ช้าง ม้า เครื่อง สรรพาวุธ[๒] พร้อม เสร็จ, ให้ ยก กองทัพ ไป ตี กรุง ศรี สัตนาค นหุต, คือ เมือง ล้านช้าง.

ครั้น ณ วัน ได้ มหา[๓]—มหุติ—พิไชย—ฤกษ—จึ่ง สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศึก, แล ท้าว พระยา นายทัพ นายกอง ทั้ง ปวง, ก็ กราบ ถวาย บังคมลา, ยก กอง ทัพ ขึ้น ไป ชุม พล[๔]—อยู่ ณ เมือง นคร ราชสีห์มา สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศึก, จึ่ง ให้ เจ้า พระยา สุรสีห์ ผู้ น้อง, แยก ทัพ ลง ไป ณ เมือง กัมพูชา ชิบตี ให้ เกณฑ์ พล เมือง เขมร ๑๐๐๐๐ ต่อ เรือ รบ เรือ ไล่ ให้ จง มาก. แล้ว ให้ ขุด คลอง อ้อม เขา ลี่ ผี, ยก ทัพ เรือ ขึ้น ไป ตาม ลำแม่ น้ำ โขง, ไป บันจบ ทัพบก พร้อม กัน ณ เมือง ล้าน ช้าง. เจ้า พระยา สุรสีห์, ก็ ยก กอง ทัพ แยก ลง ไป ณ เมือง กัมพูชา, เกณฑ์ พล เขมร ต่อ เรือ รบ, ตาม บัญชา สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศึก บังคับ นั้น.

ส่วน สม.ด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศึก แม่ ทัพใหญ่, ก็ ยก กอง ทัพ ยก จาก เมือง นคร ราชสีห์มา, เดิน ทัพ ไป ถึง แดน เมือง ล้านช้าง ให้ กอง น่า ยก ล่วง ไป ก่อน, ตี หัว เมือง ราย ทาง ได้ เปน หลาย ตำบล ทัพ ใหญ่ ก็ ยก ติด ตาม ไป ภายหลัง.

ฝ่าย เจ้า พระยา สุรสีห์ ครั้น ต่อ เรือ รบ เสร็จ แล้ว, ก็ เกณฑ์ พล เขมร แล ลาว ทั้ง ปวง, ขุด คลอง อ้อม เขา ลี่ ผี, ซึ่ง ตั้ง ขวาง แม่

น้ำ อยู่ใต้เมือง โขง นั้น. แล้ว ยกทัพ เรือ ขึ้นมา ทาง คลอง ขุด, มา ณ เมือง จำปาศักดิ์ แล้ว ยก ขึ้น มา ตี เมือง นคร พนม, แลเมือง หนองคาย, ซึ่ง ขึ้นแก่ เมือง ล้านช้าง ได้ ทั้ง ๒ ตำบล.

ฝ่าย พระเจ้า กรุงศรี สัตนา คนหุต ได้ ทราบ ว่า, กองทัพไทย มา ตีเมือง, จึ่ง แต่ง แสน ท้าว พระยา ทั้ง ปวง, ให้ ยก กอง ทัพ มาต่อรบต้านทานเปนหลาย ทัพหลายตำบล, ได้รบกันเปนสามารถ พล ทหาร ลาว สู้ รบ ต้าน ทาน มิ ได้, ก็ แตก ฉาน พ่าย หนี ไป เปน หลาย ครั้ง หลาย แห่ง.

ขณะ นั้น พระเจ้า ร่ม ขาว เจ้า เมือง หลวง พระบาง, เปน อริ — อยู่ กับ เจ้า เมือง ล้านช้าง. ด้วย เมือง ล้านช้าง ไป เอา กอง ทัพ พม่า มา ตี เมือง หลวง พบาง แต่ ก่อน นั้น. ครั้น ได้ ทราบ ว่า กองทัพไทย ยก มา ตี เมือง ล้านช้าง, ก็ มี ความ ยินดี นัก. จึ่ง แต่ง ขุน นาง ให้ ยก กองทัพลงมา ช่วย ช่วย ตี เมือง ล้านช้าน, แล้ว ขอ เปน เมือง ขึ้น พระมหา นคร ศรี อยุทธยา. สมเด็จ เจ้า พระยามหากระษัตริย์ ศึก, จึ่ง ให้ กองพระยา เพ็ชร์ บูรณ์, กำ กับ ทัพ เมือง หลวง พระบาง เข้า ตี ด้าน ข้าง เหนือ เมือง แล้ว ยก ทัพ ใหญ่ไป ตี เมือง พะโค, แล เวียง คุก ตั้ง ค่าย ล้อม ไว้ ทั้ง ๒ เมือง. เจ้า เมือง ขับ พล ทหาร ต่อ รบ เปน—สา ๒ มารถ— จะ เข้า หัก เอา เมือง ยัง มิ ได้.

ฝ่าย เจ้า พระยาสุรสีห์ เข้า ตั้ง อยู่ ณ เมือง หนองคาย, ให้ ตัด ศีษะลาวชาว เมืองเปนอันมาก, เอาศีษะลงใส่ใน เรือ, แล้วให้ หญิงลาว คอน เรือ ขึ้นไป, ให้ ร้องขาย ศีษะลาว ที่ หน้า เมืองพะโค. ชาว เมือง เห็น ก็ มี ใจ ทด ท้อ ย่อ หย่อนลง. ทัพ ไทย ก็ เข้า หัก เอา เมืองพะโค แล เวียงคุก ได้ ทั้ง ๒ เมือง. สมเด็จ เจ้า พระยามหากระษัตริย์ ศึก

จึ่งให้ยกทัพใหญ่มาตีเมืองพานพร้าว, ซึ่งตั้งอยู่ฟากฝั่งตวันตก ตรงน่าเมืองล้านช้างข้าม. ชาวเมืองต่อรบเปนสามารถ, พลทหารไทยเข้าปีนปล้นเอาเมืองได้, ฆ่าลาวล้มตายเปนอันมาก. แล้วให้ทัพเรือรับกองทัพทั้งปวง, ข้ามไปฟากตวันออกพร้อมกันเข้าตั้งค่ายล้อมเมืองล้านช้าง. พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต, ก็เกณฑ์พลทหารขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินรอบเมือง, ป้องกันเมืองเปนสามารถ. แล้วให้เจ้านันทเสน ราชบุตร์[๑]— ขี่ช้างพลายคำ[๒]—เพียงงอก—สูง ๖ ศอก ๓ นิ้ว, คุมพลทหารยกออกจากเมือง, มาตีทัพไทยซึ่งตั้งค่ายล้อมอยู่ด้านข้างท้ายเมืองนั้น. พลทหารไทยยกออกตีทัพเจ้านันทเสนแตกพ่ายกลับเข้าเมือง, พลลาวล้มตายเปนอันมาก. แต่รบกันอยู่ถึง ๔ เดือนเศษ, พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นเหลือกำลัง, จะต่อรบต้านทานทัพไทยมิได้ก็ทิ้งเมืองเสีย, พาเจ้าอินท์, เจ้าพรหมราชบุตร์, แลข้าหลวงคนสนิทลอยลงเรือหนีไปณเมืองคำเกิด, อันเปนเมืองขึ้นแก่เมืองล้านช้าง. กองทัพไทยก็เข้าเมืองได้, จับได้ตัวเจ้าอุปฮาด, เจ้านันทเสน, แลราชบุตร์บุตรี[๓]—วงษานวงษ์—ชแม่สนมกำนัล, แลขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง, กับทั้งทรัพย์สิ่งสินแลเครื่องสรรพสาตราวุธปืนใหญ่น้อยเปนอันมาก. สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, ให้กวาดขนข้ามมาไว้ณเมืองพานพร้าวฟากตวันตกกับทั้งครอบครัวลาวชาวเมืองทั้งปวง. แล้วให้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต[๔]— แลพระบาง, ซึ่งสถิตย์อยู่ณพระวิหารในวังพระเจ้าล้านช้างนั้น, อาราธนาลงเรือข้ามฟากมาประดิษฐานไว้ณเมืองพานพร้าวด้วย. แล้วให้

สร้าง พระ อาราม ขึ้นใหม่ ณเมือง พานพร้าว อาราม ๑, แลแต่งให้ขุน นางไทย ลาว, ไป เกลี้ยกล่อม หัว เมือง ลาว ทั้งปวง ฝ่าย ตวันออกได้สิ้น. แล้ว แต่ง หนังสือ บอกให้ ขุน หมื่น มี ชื่อ ถือ ลงมา ยังกรุง ธนบุรี, กราบ ทูล ข้อ ราชการ ซึ่ง ตีกรุงศรี สัตนา คะนหุตได้สำเร็จ แล้ว, ได้ทั้ง พระพุทธ ปฏิมากร แก้ว มรกต, แต่พระ เจ้า ล้านช้าง นั้นหนีไป, ไม่ได้ ตัว.

สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัวได้ ทรงทราบใน หนังสือบอก, ก็ทรงพระโสมนัศ, ดำรัสให้มี ตราหาถองทัพกลับ ยังพระมหา นคร. สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ศึกได้ ทราบใน ท้อง ตรา แล้ว, จึงจัด แจง บ้าน เมือง ตั้งให้พระยา สุโภ, ขุน นาง เมือง ล้าน ช้างให้ อยู่รั้ง เมือง. แล้วก็ กวาด ครอบ ครัว ลาว ชาว เมือง, กับ ทั้ง พระราชบุตร์ ธิดา—วงษา นุวงษ์, แล ขุน นาง ท้าว เพลี้ย ทั้งปวง, กับ ทรัพย์สิ่ง ของ เครื่อง สาตรา—วุธ— แล ช้าง ม้า เปน อัน มาก. แล เชิญพระ พุทธ ปฏิมากร, พระ แก้ว, พระ บาง ขึ้น รถ, เลิก ทัพ กลับ ยังกรุง ธน บุรีโดยพระ ราช กำหนด— แล กอง ทัพ มา ถึงเมืองสระบุรี, ในเดือน ยี่ ปี กุน เอกศก, จุศักราช ๑๑๔๑ ปี. จึงบอก ลงมา กราบทูล พระ กรุณาให้ทราบ. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว จึงมี พระ ราชดำรัส, ให้นิมนต์ สมเด็จ พระ สังฆราช, พระ ราชา คณะ ทั้งปวง, ให้ขึ้นไปรับ พระ พุทธ ปฏิมากร แก้วมรกต ถึง เมือง สระบุรี. แล้วให้ แต่ง เรือ กิ่ง, เรือไชย ขึ้นไป รับ พระ พุทธรูป ด้วย. ครั้น พระมา ถึง ตำบล บาง ธรณี, จึงเสด็จ พระ ราช ดำเนิน ขึ้นไปโดยทางชลมารค, พร้อมด้วย ขบวน นาวา พยุห—แห่ลงมา ตรายเท่า ถึงพระนคร. แล้วให้ ปลูกโรงรับ เสด็จ พระพุทธ ปฏิมากร พระ แก้ว, พระ

บาง, อันเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ โรงริมพระอุโบสถวัดแจ้ง ภายในพระราชวัง, ตั้งเครื่องสักการบูชา—อัน มโหฬารา—ธิการ—โดยยิ่ง, แล้วมีงาน มโหรศพ—ถวายพระพุทธ สมโภช—ครบ ๓ วัน. แล้วพระราชทานบำเหน็จรางวัล, แก่สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, แลท้าวพระยา นายทัพนายกองทั้งปวง, โดยสมควรแก่ความชอบในราชการสงครามนั้น.

ในปีกุนเอกศกนั้น, มหาดาบวชอยู่ ณ วัดพระรามกรุงเก่า, ประพฤติ—การ ทุจริต—มิได้ตั้งอยู่ในศีล สังวร—วินัย— ประกอบการโกหก แจกน้ำมนต์รดประชาชนทั้งปวง, ฟ่อลวงให้เชื่อถือว่า, เปนผู้มีบุญ, ผู้คนเข้าด้วยเปนอันมาก. แล้วคิดกำเริบเปนขบถต่อแผ่นดิน, ตั้งแต่งชาวชนบทเปนขุนนางทุกตำแหน่ง, ยังขาดอยู่แต่ที่พระยายมราช จึ่งผู้รักษากรุงกรมการบอกลงมากราบทูลพระกรุณา.

ครั้นได้ทรงทราบจึ่งโปรดให้ข้าหลวงขึ้นไปจับตัวมหาดา, กับทั้งสมัครพักพวกทั้งสิ้นเอาลงมายังกรุงธนบุรี, ให้มหาดาผลัดผ้าขาวคึก, แล้วลงพระราช—อาชญา—สิ้นทั้งพักพวกแล้วจำครบไว้. ครั้นได้ทรงทราบว่า, อ้ายดาผู้คิดมิชอบตั้งแต่งพักพวกเปนขุนนางครบตามตำแหน่ง, ยังขาดอยู่แต่ที่พระยายมราช. ขณะนั้นพระยายมราชแขก, เปนโทษต้องรับพระราชอาชญาจำอยู่ในเรือนจำ. จึ่งดำรัสว่าที่พระยายมราชของมันยังมิได้ตั้งขาดอยู่, ให้เอาพระยายมราชของเราไปใส่ให้มัน, จงครบตำแหน่งขุนนาง. แล้วให้เอาพระยายมราชแลอ้ายดาขบถ, กับทั้งสมัครพักพวกทั้งปวง, ซึ่งตั้งแต่งเปนขุนนางนั้น, ไปประ

หาร ชีวิตร์เสีย ที่น่าข้อม วิไชย ประสิทธิ์, ตัดศีษะ เสียบไว้ ทั้งสิ้น.

จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก, ทรงพระกรุณาให้พระยา กำแหง สงคราม เจ้าเมือง นคร ราช สีห์มา, ลงมารับ ราชการ อยู่ ณ กรุง ธน บุรี. จึ่งโปรดให้ หลวง นาย ฤทธิ์, ผู้หลาน สมเด็จ เจ้าพระยา มหา กระษัตริย์ศึก, เปนพระยา สุริยอไภยขึ้นไป ครอง เมืองนคร ราช สีห์มา แทน. ให้ นายจ่า เรศ ผู้น้อง, เปน พระอไภย สุริยาปลัด เมือง. แล้วให้ นาย พลพัน น้อง ผู้น้อย, เปน หลวง นาย ฤทธิ, รับ ราชการ สืบไป.

ครั้น ถึง ณวัน ๓ ฯ๑๔ ๕ ค่ำ, มีผู้เปนโจทย์ มาฟ้อง หลาย คน, ยกข้อ อธิกรณ์พระ พิมล ธรรมวัดโพธาราม, ด้วยข้อ อุทินนาทาน– ปาราชิก– ยก อุธิกรณ์–พระ ธรรมโคดม, พระ อไภย สารท วัดหงษ์แลพระ พรหม มุนี วัด บาง ยี่เรือ, ด้วย ข้อ เมถุน ปาราชิก– กับ ศิษย์–โดย ทาง เว็จมัค– พระยาพระเสด็จกราบทูลพระกรุณา, ดำรัส สั่งให้ ชำระ คดี พระ ราชา คณะ ทั้ง ๔ องค์ได้ ความ เปน สัตย์, จึ่งให้ สึก เสีย. แต่พระ ธรรมโคดม, แล พระ อไภย สารท นั้น, กลับ บวช เข้า เปน เณร. แล นาย อินพิมล ธรรม, โปรด ตั้งให้ เปน หลวงธรรม รักษา, เจ้า กรม สังฆการี ขวา. นาย อิน พรหม มุนี, โปรด ตั้งให้ เปน หลวง ธรรมา ธิบดี เจ้า กรม สังฆการี ซ้าย. พระ ราชทาน ภรรยา หลวง ราช มนตรี ผู้ถึง แก่ กรรม, ให้เปน ภรรยา ทั้ง ๒ คน. แล้วโปรดให้ พระธรรม เจดีย์ วัด นาค, เลื่อน เปน พระ พิมลธรรม มา อยู่ครองวัดโพธารามสืบไป. แล้วโปรดให้พระญาณ สมโพธิ์ วัด สลัก, เลื่อน เปน พระ ธรรม เจดีย์.

ครั้น ณวัน ๕ ฯ๑๑ ๕ ค่ำเพลาบ่าย, บังเกิด อุมธาต–ใน อา

กาศ— แล มหา—วาต—พยุห์—ใหญ่พัดมา แต่ บุรพ—ทิศ—

ครั้น ถึง ณวัน ๗ ๑๕ ๗ ค่ำ, สมเด็จ พระพุทธ เจ้า อยู่หัว ทรง เครื่องใหญ่. ครั้น เสร็จ แล้ว ทรง ส่อง พระ ฉาย ทอด พระ เนตรเห็น พระ เกษา เหนือ พระ กรรณ์เบื้อง ซ้ายยังเหลือ อยู่เส้น ๑, ก็ทรง พระ พิโรธ เจ้า พนักงาน เชา พระมาลา ภูษา ซึ่งทรง เครื่อง นั้นว่า, แกล้ง ทำ ประจาน พระ องค์ เล่น. จึ่ง ดำรัส ถาม พระ เจ้า ลูกเธอ กรมขุน อินทรพิทักษ์ ว่า, โทษคน เหล่า นี้จะเปน ประการใด. กรมขุนอินทร พิทักษ์ กราบ ทูลว่า, เห็นจะไม่ ทัน พิจารณา, พระเกษา จึ่ง หลงเหลือ อยู่เส้น ๑, ซึ่ง จะ แกล้ง ทำ ประจาน พระ องค์ เล่น นั้น, เห็น จะไม่ เปน ๆ แท้. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว ทรง พระ พิโรธ พระ เจ้า ลูก เธอ เปน กำลัง, ดำรัส ว่า มัน เข้า กับ ผู้ ผิด กล่าว แก้ กัน, แกล้ง ให้ เขา กระทำ ประจาน พ่อดู เล่นได้ไม่ เจ็บ แค้นด้วย. จึ่งให้ ลงพระ ราชอาชญา เฆี่ยน พระ เจ้าลูกเธอ กรมขุน อินทร พิทักษ์ ๑๐๐ ที แล้ว จำไว้, ให้เอา ตัว ชาว พระ มาลา ภูษา ซึ่ง ทรง เครื่อง ทั้ง ๒ คน, กับ ทั้ง พระยา อุทัย ธรรม จาง วาง ว่า, ไม่ ดู แล ตรวจ ตรา กำกับ, เอาไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย ทั้ง ๓ คน.

ถึง ณวัน ๖ ฯ ๗ ค่ำ, ดำรัส สั่งให้ รื้อ ตำหนัก พระ เจ้า ลูกเธอ กรมขุน อินทรพิทักษ์, แล้วริบ เครื่อง ยศให้ถอด เสียจาก ยศ. ครั้น นานมา หาย พระ พิโรธ แล้ว, จึ่งโปรดให้ พ้นโทษ, พระ ราชทาน เครื่อง ยศ, แล้วให้ คง ยศ ดั่ง เก่า. ภอ พระชันมพรรษา ครบ อุป สมบท, จึ่งโปรดให้ ออก มา ทรง ผนวช อยู่ ณวัด หงษ์.

ในปี ชวดโทศก นั้น, ฝ่ายข้าง กัมพุช—ประเทศ—เกิด จลาจล, เปนเหตุด้วย เจ้าฟ้า ทลหะ หมู, กับ พระยา กลาโหม ซู, พระยา

เคโชแคน, พระยาแสนท้องฟ้าพาง, ๔ คนคบคิดกันเปนขบถ, คุมสมัคพักพวกเข้าจับนักพระองค์รามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชา, ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองพุทไธเพ็ชร์นั้นฆ่าเสีย. แล้วไปรับเอาราชบุตรธิดานักพระองค์ตน, ผู้เปนพระอุไทยราชา, ซึ่งถึงพิราไลยนั้นมาแต่เมืองบาพนม, คือพระองค์เอง, พระองค์มินชาย ๒. พระองค์อี, พระองค์เภาหญิง ๒. เชิญมาไว้ณเมืองพุทไธเพ็ชร์แล้ว, เจ้าฟ้าทลหะตั้งตัวเปนเจ้าฟ้ามหาอุปราช. พระยากลาโหมเปนสมเด็จเจ้าพระยา, พระยาเคโชเปนพระองค์พระยา, พระยาแสนทองฟ้าเปนพระยาจักรีนั่งเมืองรักษาเจ้าทั้ง ๔ องค์ว่าราชการแผ่นดิน.

ฝ่ายพระยายมราช, แลพระยาพระเขมรทั้งปวง, ซึ่งเปนข้านักองค์พระรามาธิบดีนั้น, จึ่งภากันหนีเข้ามาณเมืองบัตบอง. แล้วบอกข้อราชการซึ่งบ้านเมืองเกิดจลาจล—นั้น, เข้ามายังกรุงธนบุรีในเดือนยี่ปี่ชวดโทศก, กราบทูลพระกรุณาให้ทราบ.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, จึ่งมีพระราชดำรัสให้สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตรีย์ศึก, เปนแม่ทัพใหญ่ถือ อาชญา—สิทธิ—ให้เจ้าพระยาสุรสีห์เปนทัพน่า. แล้วให้พระเจ้าลูกเธอกรมขุนอินทรพิทักษ์ลาผนวช—โปรดให้ยกกองทัพกับพระยากำแหงสงครามเจ้าเมืองนครราชสีห์มาเก่า, เปนเกียกกายกองหนุน. พระยานครสวรรค์, เปนยกกระบัตร์ทัพ. พระเจ้าหลานเธอกรมขุนรามภูเบศร์, เปนกองหลัง. พระยาธรรมา, เปนกองลำเลียง. ทั้ง ๖ ทัพเปนพล ๑๐๐๐๐, ยกไปตีเมืองพุทไธเพ็ชร์. จับเจ้าฟ้าทลหะ, แลขุนนางพัก—พวกซึ่งเปนขบถนั้นฆ่าเสียให้สิ้น, ปราย

ปรามแผ่นดินให้ราบคาบแล้ว, ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก; ตั้งพระเจ้าลูกเธอกรมขุนอินทรพิทักษ์, อยู่ครองเมืองกัมพูชาธิบดีสืบไป.

ครั้นถึง ณวันได้มหา—พิไชย—ฤกษ์—ฤกษ์— จึ่งพระเจ้าลูกเธอ, พระเจ้าหลานเธอทั้ง ๒ พระองค์, แลสมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึกกับท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็กราบถวายบังคมลายกขึ้นไปยังเมืองนครราชสีห์มา, แล้วเดินทัพไปณกัมพุชประเทศ. สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึกไปตั้งทัพใหญ่อยู่ณเมืองนครเสียมราบ, ให้กองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ยกไปทางเมืองบัตดบอง, ฟากเทลสาบข้างตวันตก. เอากองทัพเขมรพระยายมราช, แลพระยาเขมรทั้งปวง, ยกออกไปตีเมืองพุทไธเพ็ชร์. ทัพพระเจ้าลูกเธอกรมขุนอินทรพิทักษ์, แลพระยากำแหงสงครามก็ยกหนุนออกไป. แลให้ทัพพระเจ้าหลานเธอกรมขุนรามภูเบศร์, แลทัพพระยาธรรมายกไปทางฟากเทลสาบฝ่ายตวันออก, ไปตั้งทัพอยู่ณเมืองกำพงสวาย.

ฝ่ายเจ้าฟ้าทลหะซึ่งตั้งตัวเปนเจ้าฟ้ามหาอุปราช, แลสมเด็จเจ้าพระยารู้ว่า, กองทัพไทยยกออกมามากตกใจกลัว, มิได้ตั้งอยู่สู้รบ, ภาครอบครัวยกหนีลงไปอยู่ณเมืองพนมเพ็ญ, แล้วบอกลงไปขอกองทัพญวนเมืองแซ่ง่อนมาช่วย. ทัพญวนก็ยกทัพเรือมาณเมืองพนมเพ็ญ. กองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกตามลงไปณเมืองพนมเพ็ญ, ตั้งค่ายรอกันอยู่ยังมิได้รบกัน. กองทัพพระเจ้าลูกเธอก็ยกหนุนลงไป, ตั้งอยู่ณเมืองพุทไธยเพ็ชร์.

ฝ่ายราชการแผ่นดินกรุงธนบุรีนั้นผันแปรต่างๆ, เหตุพระ

เจ้าแผ่นดินทรงนั่งพระกรรมฐานเสียพระสติ, พระ จริต—นั้น ก็ฟั่นเฟือนไป ฝ่ายพระ พุทธ[๒] จักร— แล อาณา จักร—ทั้งปวงเล่า, ก็แปรปรวน วิปริต[๓]— มิได้ปรกติ เหมือนแต่ก่อน.

ครั้นลุศักราช ๑๑๓๓ ปีฉลูตรีศก, ทรงพระกรุณาให้ แต่ง[๔]—ทูตา—นุทูต—จำทูล—พระ ราช—สาสน์— คุมเครื่อง ราช—บรรณาการ—ลงสำเภาออกไป ณเมืองจีน, เหมือนตามเคยมาแต่ก่อน. แลปีนั้นโปรดให้หลวงนายฤทธิ์ เปน อุป[๕]ทูต—ออกไปด้วย.

ครั้นถึง ณวัน ๑ ๖ ๙ ค่ำ, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จออกณโรงพระแก้ว, ให้ประชุมพระราชา[๖]—คณะ—พร้อมกัน, แลพระองค์มีพระสติฟั่นเฟือน ถึงสัญญา—วิปลาศ[๗]— สำคัญพระองค์ว่าได้โสดา[๘]—บัตติผล— จึงตรัสถามพระราชาคณะว่า, พระสงฆ์[๙]—บุถุชน—จะไหว้นบ เคารพย์—คฤหัสถ์— ซึ่งเปนพระ โสดาบัน—บุทคล—นั้น, จะได้ฤามิได้ประการใด. แลพระราชาคณะที่มีสันดานโลเล, มิได้ถือมั่นในพระ บาฬี[๑๐]—บรม—พุทโธวาท—เกรง—พระ ราช—อาชญา— เปนคนประสมประสานจะเจรจาให้ชอบพระ อัทฌ[๑๑]ยาไศรย—นั้นมีเปนอันมาก, มีพระพุทธโฆษาจารย์วัดบางว้าใหญ่, พระโพธิวงษ์, พระรัตนมุนี, วัดหงษ์เปนต้นนั้น, ถวายพระพรว่า, พระสงฆ์บุถุชน, ควรจะไหว้นบคฤหัสถ์, ซึ่งเปนโสดาบันนั้นได้. แต่สมเด็จพระสังฆราช วัดบางว้าใหญ่. พระพุทธาจารย์วัดบางว้าน้อย. พระพิมลธรรมวัดโพธาราม. ๓ พระองค์นี้มีสันดานมั่นคง, ถือพระพุทธ[๑๒]วจนะ—โดยแท้. มิได้เปนคนสอพลอประสมประสาน, จึงถวายพระพรว่า ถึงมาตรว่าคฤหัสถ์เปนพระโสดาบันก็ดี, แต่เปนหินะ[๑๓]เพศ—ต่ำ. อันพระ

สงฆ์ ถึงเปน ปุถุชน, ก็ ตั้ง อยู่ใน อุตม เพศ—อัน สูง. เหตุ—ทรงผ้า กาสาวะพัตร์— แล พระ จตุ—ปาริ สุทธ—ศีล—อัน ประเสริฐ ซึ่ง จะ ไหว้ นบ คฤหัฐ อัน เปน พระโสดา บัน นั้น ก็ มิ บังควร. สมเด็จ พระ เจ้า แผ่น ดิน ก็ ทรง พระ พิโรธว่า, ถวาย พระ พร ผิด จาก พระบาฬี. ด้วย พวก ที่ ว่า ควร นั้น เปน อัน มาก, ว่าไม่ ควร แต่ ๓ องค์ เท่า นี้. จึ่ง ดำรัสให้พระ โพธิวงษ์, พระพุทธโฆษา. เอาตัวสมเด็จ พระสังฆ ราช, พระ พุทธา จาริย์, พระ พิมล ธรรม, กับ ฐานา—เปรียญ— อัน ดับ— ซึ่ง เปน อัน เตวา สิก—สัทธิง วิหา ริก— แห่ง พระ ราชา คณะ ทั้ง ๓ นั้น, ไปลง ทัณฑ กรรม—ณวัดหงษ์ทั้ง สิ้น. แต่พวก พระ ราชา คณะให้ ตี หลัง องค์ ละ ๑๐๐ ที, พระ ถานา เปรียญให้ ตี หลัง องค์ ละ ๕๐ ที, พระ สงฆ์ อัน ดับให้ ตี หลัง องค์ละ ๓๐ ที. แต่ พระ สงฆ์ ซึ่ง ตั้ง อยู่ใน ศีล—ในสัจ—พวก ว่าไหว้ไม่ได้ นั้น ทั้ง ๓ พระ อาราม, เปน พระ สงฆ์ ถึง ๕๐๐ รูป, ต้องโทษ ถูก ตี ทั้ง สิ้น. แล พวก พระ สงฆ์ ทุศีล— อาสัจ—อาธรรม—ว่าไหว้ได้ มีมาก กว่ามาก ทุก ๆ อาราม. แล พระ ราชา คณะ ทั้ง ๓ พระ องค์, กับ พระ สงฆ์ อัน เตวาสิก, ซึ่ง เปนโทษ ทั้ง ๕๐๐ นั้น, ให้ไป ขน อุจาร—ชำระ เว็จ กุฎี—วัด หงษ์ ทั้ง สิ้น ด้วย กัน. แล้วให้ ถอด พระ ราชา คณะ ทั้ง ๓ นั้น, จาก สมณ—ถานันดร ศักดิ์—ลง เปน อนุจร— จึ่ง ตั้งพระ โพธิ วงษ์, เปน สมเด็จ พระ สังฆราช. พระ พุทธโฆษาจาริย์, เปน พระวันรัต. ครั้งนั้นมหา ไภย—พิบัติ—บังเกิดในพระพุทธศาสนา— ควร จะ สังเวช—ยิ่ง นัก, บันดา คน ทั้งหลาย ซึ่ง เปน สัมมา— ทฤฐิ— นับ ถือพระ รัตน—ไตรย—นั้น, ชวน กัน สลด จิตร์ คิด สงสาร—พระ พุทธ—ศาสนา— มี หน้า นองไป ด้วย น้ำ ตา เปน อัน

มาก. ที่มี ศรัทธา[๑]—เข้า รับโทษให้ดี หลัง คน แทน พระ สงฆ์ นั้น ก็มี แล เสียง ร้องไห้ รงม[๒]—ไป ทั่ว ทั้งเมือง, เว้น แต่ พวกมิจฉา[๓]—ทิฐิ— ตั้ง แต่ นั้น มา พระ ราชา คณะ พวก พาล[๔]—อลัชชี—มี สันดาน—บาป—ที่ว่าไหว้ คฤหัฐได้ นั้นก็ เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมหมอบกราน เหมือน อย่าง ข้า ราชการ ฆราวาศ[๕]— จึ่ง ดำรัส สั่ง พระสังฆราชใหม่, ให้ เอาตัว พระ ราชา คณะ ซึ่ง เปนโทษ ถอด เสีย จาก ที่ ทั้ง ๓ องค์ นั้น, คุมตัวไว้ณวัด หงษ์, อย่าให้ปล่อยไปวัดของ ตน. แล้วให้พระ ญาณไตรยโลกย์ วัด เลียบ, มา อยู่ครองวัดโพ ธาราม แล้ว ดำรัส สั่ง พระ รัตน มุนี, ให้ ขนาน[๖]—พระ นาม—ถวายใหม่. พระรัตนมุนี, จึ่ง ขนาน พระ นาม ถวายให้ ต้อง ด้วย พระ อัทธยาไศรย—ว่า, สมเด็จ พระ สญาม[๗]—ยอด—โยดาวจร—บวร—พุทธางกูร—อดุลย—ขติยราช—วงษ์— ดำรง[๘]—พิภพ—กรุงเทพ—มหา—นคร— บวร ทวารา วดี ศรี อยุทธยา มหา ดิลก ภพ นพรัตน ราชธานี บุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน. ก็ชอบด้วยพระอัทธยาไศรยสมด้วย พระไทย ปราถนา—นั้น.

ใน ขณะ นั้นบ้าน เมือง ก็ เกิด จลาจล[๑๐]—เดือด ร้อน, ทั้งฝ่ายพระ พุทธ จักร์ พระพุทธ ศาสนา ก็ เศร้า หมอง. ฝ่าย พระ ราช อาณาจักร์ ประชา ราษฎร ก็ได้ ความ เดือด ร้อน ด้วย ทุกข์[๑๑]ไภย— เพราะพระเจ้า แผ่น ดิน มิได้ ตั้ง อยู่ใน ทศ[๑๒] พิธ—ราช ธรรม—สุจริต— คิดให้นับ[๑๓]—แก่ คน พาล—ให้ร้อง ฟ้อง ข้า ทูล ลออง ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย ทั้ง ข้างน่า ข้างใน, แล ราษฎร ทั้งหลาย ว่า, ขาย เข้า ขาย เกลือ แล นอ[๑๔] งา—เนื้อไม้—สิ่ง ของ ต้องห้าม ทั้งปวง ต่าง ๆ เอาลงสำเภา, ไม่ ขาย ว่าขาย. แลฟ้องว่า ชายหญิงผู้นั้น ๆ เปนโจร[๑๕]— ลักพระ ราชทรัพย์

เงินทองในท้องพระคลัง, ไม่ลักว่าลัก, ล้วนแต่ความเท็จ—ไม่จริง, แกล้งใส่ความใส่โทษเอาเปล่าๆ ทั้งนั้น. แล้วให้ลงพระราชอาชญาโบยตี จอง—จำ— แลให้ทำโทษเจ้าจอมข้างใน ว่า, ลักเงินเหรียญในพระคลังในหายไปกำปั่น ๑, ให้โบยตี แลจำไว้ เปนอันมาก. แล้วให้เอาตัวเจ้าจอมโมรีชาวคลัง, ขึ้นย่างเพลิงจนถึงแก่ความตาย. ขณะนั้นพวกคนพาลเปน โจทย์—ถึง ๓๓๓ คน, มีพันศรี, พันลาเปนต้น, นำเอาฟ้องมายื่นกับขุนโยธายศ, เจ้ากรมทนายเลือกหอกซ้าย, ให้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน. พระเจ้าแผ่นดินทรงพิพากษากลับเอาเท็จเปนจริง, บังคับว่า, ถ้าโจทย์สาบาลได้ให้ปรับไหมลงเอาเงินแก่ จำเลย— ตามคำโจทย์หามากแลน้อย. ถ้าจำเลยมิรับ, ให้เฆี่ยนขับผูกถือคยต่อย ติดไม้แลย่างเพลิง, บ้างตาย, บ้างลำบากเปนอันมาก. แล้วพ่อลวงให้ลูกะโทษ—ตามมีแลยาก. ฝ่ายข้าราชการ, แลราษฎร—กลัวไภย คิดกันรับลูกะโทษเปล่าๆ ว่า, ขายสิ่งของต้องห้าม สิ่งนั้นๆ ไปต่างประเทศ, เปนเงินเหรียญ, เงินกู้บ้างคนละเท่านั้นๆ สำคัญว่าสิ้นโทษแล้ว. ครั้นให้มีผู้ฟ้องอีก, กลับให้พิจารณา. ถ้าสิ่งของต้องในลูกะโทษมากน้อยเท่าใด, ให้หักเสียเท่านั้น, ที่เหลือแลต่างกันออกไปให้ปรับไหม. แม้นรับตามฟ้องให้ปรับ ทวีคูณ—เอาเงิน ๒ เท่า. ถ้าไม่รับต่อลงหวายจึงรับ, ให้ปรับ จตุรคูณ—เอาเงิน ๔ เท่า. ที่คนมีก็ได้ให้, ที่คนจนขัดสนต้องทนให้เฆี่ยนไปทุกวันทุกเวลา กว่าจะได้ทรัพย์, บ้างตาย, บ้างลำบากยากแค้นทั่วไปจนหัวเมืองเอก, เมืองโท, เมืองตรี เมืองจัตวาทั้งสิ้น. เร่งรัดเอาทรัพย์ส่งเปนของหลวง.

คนทั้งหลายมีหน้าคร่ำ[๑]—ไปด้วยน้ำตา, ที่หน้าชื่นใจบานอยู่แต่ฝ่ายคนพาลที่เปนโจทย์, พักพวกโจทย์. จึ่งโปรดตั้งพันศรี, เปนขุนจิตรจุล. ตั้งพันตา, เปนขุนประมูลพระราชทรัพย์. เปนนายกองพวกโจทย์ทั้งนั้น. แต่ครั้งนั้นเสียงร้องคราง พิลาย[๒]—ร่ำไรเซงแซ่ไปในพระราชวัง, ฟังควรจะสังเวชเหมือนอย่างในยมโลกย์[๓]— ที่ทิ้งเย่าเรือนเสียยกครอบครัวอพยพหนีเข้าป่าดงไปก็มีเปนอันมาก, บ้านเรือนร้างว่างเปล่าอยู่ทุกแห่งทุกตำบล. อนึ่งทรงสงไสย[๔]—แคลงข้าราชการชาวพระคลังต่างๆว่า, ลักฉกพระราชทรัพย์สิ่งของในท้องพระคลังทั้งปวง. จึ่งจัดเอาพระราชาคณะพวกอะลัชชีเหล่านั้นมากำกับคลัง, คลังละองค์ทุกๆพระคลัง, มิได้ไว้พระไทยพวกชาวคลังคฤหัฐทั้งสิ้น.

ครั้นถึงณวัน ๕ ฯ๑ ๑๒ ค่ำ ยังเกิดทุนิมิตร์[๕]—บนอากาศ, เมฆ—ปรากฎ—เปน คันกระแพง—ฝ่ายทิศ—บูรพ—

ครั้นณวัน ๑ ฯ๒ ๑ ค่ำ มีผู้เปนโจทย์มาฟ้องพระยาราชาเสรฐีว่า, คิดจะหนีไปเมืองพุทไธมาศ. จึ่งดำรัสให้จับตัวพระยาราชาเสรฐีญวน, กับพวกญวนให้ประหารชีวิตร์เสีย ๓๑ คนด้วยกัน.

ครั้นณวัน ๔ ฯ๑๒ ๒ ค่ำ, ให้ประหารชีวิตร์คน[๖]ไทย—๙ คน.

ครั้นณวัน ๕ ๑๒ฯ ๓ ค่ำ, ให้ประหารชีวิตร์จีนลูกค้า ๘ คน.

ครั้นณวัน ๒ ฯ๒ ๓ ค่ำ, ให้ประหารชีวิตร์คนทิ้งไฟ ๗ คน.

ครั้นณวัน ๓ ฯ๗ ๔ ค่ำ, เพลาพระอาทิตย์ อัศดงคต—ยังเกิดทุนิมิตร์บน อากาศ— เมฆ—ปรากฎ—เปนลำภู่กันฝ่าย ทิศ—ประจิม—

ครั้นณวัน ๔ ๘ฯ ๔ ค่ำ, กลางคืนเพลา ๑๐ ทุ่ม. ดาว อนุราธ—

เข้าใน ดวง พระ จันทร์ ตลอดไป.

ใน แรม เดือน ๔ ปี ฉลู ตรีศก นั้น, จึ่งนาย บุญ มาก, นายบ้าน แม่ ลา แขวง กรุง เก่า, กับ ขุน สุรคิด อ่าน กัน ว่า, บ้าน เมือง เปน จลาจล เดือด ร้อน ทุก เส้น หญ้า, เพราะ เจ้า แผ่น ดินไม่ เปน ธรรม, กระทำ ข่มเหงเบียด เบียฬ ประชาราษฎร เร่งเอาทรัพย์ สิ่งสิน. เมื่อ แผ่นดินเปนทุจริต—ดังนี้, เราจะ ละไว้—มิ ชอบ. ควรจะชักชวน ซ่อง สุม ประชาชน ทั้งปวง ยก ลงไป ตี กรุง ธนบุรี, จับ พระเจ้า แผ่น ดิน ผู้ อาสัตย์—สำเร็จโทษเสีย— แล้ว จะ ถวายราช สมบัติ แก่สม เด็จเจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ศึก, ให้ครอบ ครอง แผ่นดิน สืบไป. การ จลาจล จึ่ง จะ สงบ ราบ คาบ, แผ่น ดิน จึ่ง จะ อยู่เย็น เปน สุข. จึ่ง ชัก ชวน ซ่อง สุม ชาว ชนบท ทั้งปวง, ยินดี มา เข้า ด้วย เปน อัน มาก. นาย บุญมาก กับ ขุน สุร, ก็ ยก พวก พล ลงมาใน เพลา กลาง คืน, เข้า ปล้น จวน พระ พิชิต รณรงค์, ซึ่ง เปน ผู้ รักษา กรุง เก่า, ตั้ง กอง เร่ง เงิน ชาว เมือง ทั้งปวง อยู่ นั้น, จับได้ ตัว ผู้ รักษา กรุง, กับ กรมการ ฆ่า เสีย. แล กรมการ ซึ่ง หนี รอด นั้น, ก็ รีบ ลง มา กรุง ธน บุรี กราบ ทูล ว่า, กรุง เก่า เกิด พวก เหล่า ร้าย เข้า ฆ่า ผู้ รักษา กรุง, แล กรมการ เสีย.

ขณะ นั้น พระยา สรรคบุรี ลง มา อยู่ ณกรุง ธนบุรี, พระเจ้าแผ่น ดิน จึ่ง ตำรัสให้พระยา สรรค์ ขึ้นไปกรุง เก่า, พิจารณา จับตัว พวก ขบถ เหล่า ร้ายให้ จงได้. แล พระยา สรรค์ ก็ ขึ้นไป กรุงเก่า กลับ ไป เข้า พวก นาย บุญ มาก ขุน สุร, นาย บุญ มาก ขุน สุร, จึ่ง มอบ ให้พระยา สรรค์ เปน นาย ทัพ ยก ลง มา ตี กรุง ธน บุรี, แล จัด แจง พวก พล ทหารให้ใส่ มงคล แดง ทั้ง สิ้น.

ครั้นณวัน ๗ ๆ ๔ ค่ำ, ปีฉลูตรีศก, กองทัพพระยาสรรค์ยกลงมาถึงพระนคร. ครั้นเพลา ๑๐ ทุ่ม, จึ่งให้พวกพลทหารโห่ร้องยกเข้าล้อมกำแพงพระราชวังไว้รอบ, ตัวพระยาสรรค์เข้าตั้งกองอยู่ณริมตึก, ฟากเหนือคลองนครบาล, ที่บ้านพวกกรมเมือง.

ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินทราบว่า, ข้าศึกยกมาล้อมพระราชวัง, แลพระยาสรรค์ซึ่งใช้ไปจับพวกขบถนั้น, กลับเป็นนายทัพยกลงมา. จึ่งสั่งข้าราชการซึ่งนอนเวรประจำซองอยู่นั้น, ให้เกณฑ์กันขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินรอบพระราชวัง, ได้ยิงปืนโต้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย ต่อรบกันอยู่จนรุ่ง.

ครั้นณวัน ๑ ๆ ๑๐ ๔ ค่ำ, พระเจ้าแผ่นดินจึ่งให้ออกไปนิมนต์พระสังฆราช, พระวันรัต, แลพระรัตนมุนีเข้ามา. แล้วให้ออกไปเจรจาความเมืองกับพระยาสรรค์, รับสารภาพ—ผิดยอมแพ้, ขอแต่ชีวิตรไว้จะออกบรรพชา— พระยาสรรค์ก็ยอม.

ในวันนั้นค่ำลงเพลายามเศษ, พระเจ้าแผ่นดินจึ่งออกทรงผนวชณพระอุโบสถวัดแจ้ง, ภายในพระราชวัง. แลเสด็จดำรง—ราช—อาณา—จักร์—อยู่ในราชสมบัติได้ ๑๕ ปี, ก็เสียพระนครแก่พระยาสรรค์ๆ. จึ่งจัดพลทหาร, ให้ไปตั้งล้อมพระอุโบสถวัดแจ้งไว้แน่นหนา, มิให้พระเจ้าแผ่นดินซึ่งบรรพชานั้นหนีไปได้. แล้วให้จับกรมขุนอนุรักษ์สงครามพระเจ้าหลานเธอ, แลวงษานุวงษ์—ทั้งปวง, มาจำไว้ในพระราชวังทั้งสิ้น.

ครั้นรุ่งขึ้นณวัน ๒ ๆ ๑๑ ๔ ค่ำ, วันจ่ายตรุศนั้น, พระยาสรรค์จึ่งเข้าพระราชวัง, กับทั้งหลวงเทพผู้น้อง, เข้าอยู่ณท้องพระ

โรงว่าราชการแผ่นดิน, ให้ถอดนักโทษทั้งข้าราชการฝ่ายน่าฝ่ายใน, แลราษฎรซึ่งอยู่ในเรือนจำนั้นออกสิ้น.

ฝ่ายคนทั้งหลายซึ่งต้องโทษได้พ้นโทษแล้ว, ชวนกันโกรธแค้นพวกโจทย์, ก็เที่ยวไล่จับพวกโจทย์, มีพันศรี, พันลาเปนต้น, ฆ่าฟันเสียเปนอันมาก. พวกโจทย์หนีไปเที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ณวัดบ้างบ้านบ้าง, ทุกแห่งทุกตำบล. ที่รอดเหลืออยู่นั้นน้อย, ที่ตายนั้นมาก, เกิดฆ่าฟันกันไปทุกแห่งทุกตำบลทั่วทั้งเมือง.

ลุศักราช ๑๑๔๔ ปีขาลจัตวาศก, ถึงณวัน ๓ ๖ฯ ๕ ค่ำ, เพลาเที่ยง, เห็นพระจันทร์—ปรากฎ—ในกลางวัน. แลในกลางคืนวันนั้น, ดาว—กฤษติกา—เข้าในดวงพระจันทร์.

แต่ก่อนพระยาสวรรค์ยังไม่เข้าตีกรุงธนบุรีนั้น, ฝ่ายพระยาสุริยอภัยผู้ครองเมืองนครราชสีห์มาได้ทราบว่า, แผ่นดินเปนจลาจลมีคนขึ้นไปแจ้งเหตุ, จึ่งออกไปณเมืองนครเสียมราฐ, แถลงการ—แผ่นดินซึ่งเกิดยุคเข็ญ—นั้น, แก่สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึกฯ. จึ่งให้พระยาสุริยอภัยรีบยกกองทัพลงไปยังกรุงธนบุรีก่อน, แล้วจะยกทัพใหญ่ตามลงไปภายหลัง. พระยาสุริยอภัยก็กลับมาณเมืองนครราชสีห์มา, ให้พระอภัยสุริยาปลัดผู้น้อง, อยู่รักษาเมือง. แล้วก็จัดแจงกองทัพได้พลไทยลาว ๑๐๐๐ เศษ, ก็รีบยกลงมาณกรุงธนบุรี. แลกองทัพเมืองนครราชสีห์มามาถึงกรุงธนบุรี, ณวัน ๖ ๕ฯ ๕ ค่ำ, พอพระยาสวรรค์ตีกรุงได้เข้านั่งเมืองอยู่แล้ว.

ครั้นพระยาสวรรค์ได้แจ้งว่า, พระยาสุริยอภัยยกทัพลงมา จึ่งให้ไปเชิญมาปฤกษาราชการณท้องพระโรงในพระราชวัง,

แจ้งการทั้งปวงให้ทราย, แล้วว่าจัดแจงบ้านเมืองไว้, จะถวายแก่สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, ให้ครอบครองแผ่นดินสืบต่อไป. แลพระยาสุริยอไภยกับพระยาสรรค์, จึ่งปฤกษากันให้ศึกเจ้าแผ่นดินออก, แล้วพันธนา—ไว้ด้วยเครื่องสังขลิกพันธ์—แลพระยาสุริยอไภยก็ไปตั้งกองทัพอยู่บ้านเดิม, ที่บ้านปูนเหนือสวนมังคุด.

ครั้นภายหลังพระยาสรรค์กลับคิดจะเอาราชสมบัติเอง, จึ่งคิดกันกับเจ้าพระยามหาเสนา, แลพระยารามัญวงษ์จักรีมอญเข้าด้วย. พระยาสรรค์เอาเงินตราในท้องพระคลัง, ซึ่งเร่งรัดของคนทั้งปวงมาไว้นั้น, ออกแจกขุนนางข้าราชการทั้งฝ่ายน่าฝ่ายในแลทหารเปนอันมาก.

ในขณะนั้นยังคาขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง, แตกออกเปน ๒ พวก, ที่ได้บำเหน็จรางวัลก็เข้าเปนพวกพระยาสรรค์ ที่มิยถือบุญญา—บารมี—สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, ก็มิได้รับรางวัลของพระยาสรรค์ มาเปนพวกข้างพระยาสุริยอไภย.

ครั้นณวัน ๓ ๕ฯ ๕ ค่ำ, พระยาสรรค์กับเจ้าพระยามหาเสนา, แลพระยารามัญวงษ์, จึ่งคิดกันให้ถอดกรมขุนอนุรักษ์สงครามหลานเธอออกจากเวรจำ, แต่งให้เปนนายทัพคุมขุนนางแลไพร่, ยกไปบ้านพระยาสุริยอไภย. แต่เพลาพลบค่ำ, ตั้งค่ายวางคนรายไอยลงมาวัดยางว้าเพลา ๓ ยามจุดไฟขึ้นณบ้านปูนแล้วยกลงมา. ฝ่ายพระยาสุริยอไภยก็มิได้สดุ้งตกใจ, ให้ขุนนางแลไพร่พลยกออกต่อรบ, รายคนออกไปให้วางปืนคับ. พวกพลข้างกรมขุนอนุรักษ์สงคราม, ก็ยิงปืนรบโต้ตอบ

กันอยู่ทั้ง ๒ ฝ่าย. ครั้นเห็นเพลิงไหม้ลามมาใกล้ คฤหฐาน—ที่อยู่, พระยาสุริยอไภยจึ่งตั้ง สัตยา ธิฐาน—ว่า, ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญ—ศีล—ทาน—การกุศล—สิ่งใดๆ, ก็ตั้งใจ ปราถนา—พระโพธิ—ญาณ สิ่งเดียว. เดชะอำนาจความสัตย์นี้, ขอจงยังพระพายให้พัดกลับขึ้นไป, อย่าให้เพลิงไหม้มา ถึงบ้านเรือนข้าพเจ้าเลย. พอขาดคำอธิฐานลง, ลมก็บันดานพัดกลับขึ้นไป, เพลิงก็ไหม้อยู่แต่ภายนอก, มิได้ติดลามเข้ามาในบ้าน, เห็นประจักษ์แก่คนทั้งปวง. แต่รบกันอยู่จนรุ่งขึ้นเห็นตัวกัน, จึ่งรู้ว่ากรมขุนอนุรักษ์สงครามยกมารบ. แต่รบกันอยู่จนถึงเพลา ๕ โมงเช้า. ในวัน ๔ ฯ ๕ ค่ำ, ทัพข้างกรมขุนอนุรักษ์สงคราม, จึ่งพ่ายหนีไปข้ามคลองบางกอกน้อย. พระยาสุริยอไภยได้ไชยชำนะแล้ว, ให้พลทหารติดตามไปจับตัวกรมขุนอนุรักษ์สงครามมาได้, ในทันใดให้จำครบไว้, สืบเอาพวกเพื่อนได้เปนอันมาก, เอาตัวจำครบไว้ทั้งสิ้น. แลครั้งนั้นกองรามัญก็แตกกันออกเปน ๒ พวก, ที่มาเข้าด้วยพระยาสุริยอไภยนั้น, คือกองพระยาพระราม, พระยาเจ่ง. ที่เข้าด้วยพระยาสรรค์นั้น, คือกองพระยารามัญวงษ์, กับกองพระยากลางเมือง.

ฝ่ายพระยาสรรค์รู้ว่า, ทัพกรมขุนอนุรักษ์สงครามแตก, พระยาสุริยอไภยจับตัวไปได้, ก็คิดเกรงกลัวย่อท้อ, มิอาจยกออกไปรบอีก, ก็รักษาตัวอยู่แต่ในพระราชวัง. พระยาสุริยอไภยก็ให้ตั้งค่ายใหญ่อยู่ณบ้าน, แล้วจัดแจงพลทหารตั้งรายกองทัพลงมาจนถึงคลองนครบาล

ฝ่ายสมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, เมื่อให้พระยาสุริย

อไภย ยก มา แล้ว, จึ่ง แต่ง หนังสือ บอกข้อราชการแผ่นดิน อันเปน จลาจล, ให้ คน สนิท—ถือ ลงไป แจ้ง แก่ เจ้า พระยา สุรสีห์, ซึ่ง ลงไป ตั้ง ทัพ อยู่ ณ เมือง พนมเพ็ญ. ให้ กอง ทัพเขมร พระยา ยมราช เข้า ล้อม กรม ขุน อินทร พิทักษ์ ไว้ อย่าให้ รู้ ความ. แล้ว รีบให้ เลิก ทัพ กลับ เข้าไป ณกรุงโดย เร็ว. แล้วให้ บอกไป ถึง พระยา ธรรมา, ซึ่ง ตั้ง อยู่ ณ เมือง กำพง สวาย, ให้ จับ กรม ขุน ราม ภูเบศร์ จำ ครอไว้, แล้วให้ เลิก ทัพ ตาม เข้า มา ณกรุง ธนบุรี. แล้ว สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศึก, ให้ ตรวจ เตรียม พลโยธา หาญ— พร้อม แล้ว, ให้ เอา ช้างเข้า เทียบเกย, แล้ว ขึ้น บนเกย จะ ขี่ช้าง.

ใน เวลา วัน นั้น ยังเกิดศุภ นิมิตร์—เปน มหัศจรรย์— ปรากฎ แก่ ตาโลกย์, เพื่อ พระราช กฤษฎา—เดชา—นุภาพ— พระบารมี, จะถึง มหา—เสวตร์—ราชา—ฉัตร์— บันดานให้ พระ รัศมี—โชติ— ช่วง แผ่ ออก จาก พระ กายโดย รอบ, เห็น ประจักษ์ ทั่ว ทั้ง กอง ทัพ บันดา รี้ พล นายไพร่ ทั้ง ผู้ใหญ่ ผู้น้อย, ชวน กัน ยก มือ ขึ้น ถวาย บังคม พร้อม กัน, แล้ว เจรจา กัน ว่า, เจ้า นาย เรา คง มี บุญ เปน แท้, กลับ เข้าไป ครั้ง นี้ จะได้ ผ่าน—พิภพ—เปน มั่น คง. สมเด็จเจ้า พระ ยา มหา กระษัตริย์ ศึก, ก็ ทรง ช้าง แล้ว ยก ทัพ ช้าง ม้า รี้ พล คน ประมาณ ๕๐๐๐ เศษ, ดำเนิน ทัพ มา ทาง ด่าน พระ จาฤก มาถึง เมือง ปราจิณ. แล้ว ข้าม แม่ น้ำ เมือง ปราจิณ, เมือง นคร นา ยก, ตัด ทาง มา ลง ท้อง ทุ่ง แสน แสบ.

ขณะ นั้น ชาว พระ นคร รู้ ข่าว ว่า, สมเด็จ เจ้า พระ ยา มหา กระ ษัตริย์ ศึก, ยก ทัพกลับ มา ก็ ชวน กัน มี ความ ยินดี ถ้วน ทุก คน, ยกมือ ขึ้น ถวาย บังคม แล้ว กล่าว ว่า, ครั้ง นี้ การ ยุค เข็ญ จะ สงบ

แล้ว, แผ่น ดิน จะ ราย คาย, บ้าน เมือง จะ อยู่เย็น เปนศุข สืบไป. จึ่ง หลวง สร วิชิต นาย ด่าน เมือง อุไทย ธานี ลง มา อยู่ ณ กรุง, ก็ ขึ้นม้าออกไปรับเสด็จ ถึงทุ่ง แสนแสบ, นำ ทัพเข้า มา ยัง พระ นคร.

ครั้น ณวัน ๗ ๅ๕ ค่ำ, เวลา เช้า ๒โมง เศษ, ทัพ หลวงมา ถึง กรุง ธน บุรี ฟาก ตวัน ออก. พระยา สุริย อไภย จึ่งให้ ปลูก พลับ พลา รับ เสด็จ ริม สะพาน ท่า วัดโพธา ราม, แล้วให้ แต่ง เรือ พระ ที่ นั่ง กรายข้าม มา คอย รับ เสด็จ. แล ท้าว ทรง กันดาน ทอง มอญ, ซึ่ง เปนใหญ่ อยู่ใน พระ ราช วัง, ก็ ลง เรือ พระ ที่ นั่งมา คอย รับ เสด็จ ด้วย. จึ่ง เสด็จ ทรง ช้าง พระ ที่ นั่ง กุริชา—พล ทัพ หลวง เข้า มา ใน กำแพง เมือง, ดำเนิน พล ช้าง ม้า แล พล เดิน เท้า แห่มา ทาง ถนน หว่าง วัดโพธาราม, เสด็จ ลง จาก ช้างหยุด ประทับ อยู่ ณพลับ พลา ฝ่า วัด, แล้วท้าว ทรงกันดาน กรายถวายบังคม ทูล เชิญ เสด็จ ลง เรือ พระ ที่นั่ง. แล พระ ยา สุริย อไภย กับ ข้า ราชการ ทั้งปวง ก็ ข้าม มา คอย รับ เสด็จ เปน อัน มาก, แล้ว กราย ทูล แถลง ข้อ ราช การ แผ่น ดิน ทั้งปวง. จึ่ง เสด็จ ลง เรือ พระ ที่ นั่ง ข้ามไป เข้า พระ ราชวัง เสด็จ ขึ้น ประทับ บน ศาลา ลูก ขุน มหาดไทย. ข้า ราชการ ทั้งหลาย ก็ มา เฝ้า กราย ถวาย บังคม.

ฝ่าย พระ ยา สรรค์, แล พัก พวก ก็ กลัว พระ เดชา นุภาพ เปน กำลังมิ รู้ ที่ จะ หนี จะ สู้ประการใด, ก็ มา เฝ้า กราย ถวาย บังคม พร้อม ด้วย ขุนนาง ทั้งปวง. จึ่งตรัส ปฤกษา ด้วย มุขมนตรี ทั้งหลาย ว่า, เมื่อ พระ เจ้า แผ่น ดิน เปน อาสัตย์ อาธรรม ดั่ง นี้ แล้ว, ท่าน ทั้งปวง จะ คิด อ่าน ประการใด. มุข มนตรี ทั้งหลาย พร้อม กัน กราย ทูล ว่า, พระเจ้า แผ่น ดิน ละ—สุจริต ธรรม—เสีย, ประพฤติ การ

ทุจริต—ฉนี้, ก็เห็นว่าเปนเสี้ยนหนามหลักตออันใหญ่อยู่ใน แผ่น ดิน, จะ ละไว้มิได้ควร จะให้ สำเร็จโทษ เสีย. จึ่งรับ สั่งให้มี กระทู้ ถาม เจ้า ตาก สิน เจ้า แผ่น ดิน ผู้ทุจริต ว่า, ตัว เปน เจ้า แผ่น ดิน, ใช้ เราไป กระทำ การ สงคราม, ได้ความ ลำบาก กิน เหื่อ ต่าง น้ำ, เรา อุษาห กระทำ ศึก มิได้ อาไลย แก่ ชีวิตร์, คิดแต่ จะ ทำนุ บำรุง แผ่น ดินให้สิ้น เสี้ยน หนาม จะให้ สณะ พราหมณา จารีย์, แลไพร่ ฟ้า ประชากรให้ อยู่เย็น เปน สุข สิ้น ด้วย กัน. ก็ เหตุไฉน อยู่ ภาย หลัง, ตัว จึ่งเอาบุตร์ ภรรยา เรา มา จองจำ ทำโทษ, แล้วโบย ตี พระภิกษุ สงฆ์, แล ลงโทษ แก่ ข้า ราชการ, แล อาณา ประชา ราษฎร, เร่ง รัด เอา ทรัพย์สินโดย พล การ— ด้วย หา ความ ผิด มิได้. กระทำ ให้แผ่น ดิน เดือด ร้อน ทุก เส้น หญ้า, ทั้ง พระ พุทธ ศาสนา ก็ เสื่อม ทรุด เศร้า หมอง คุ เมื่อง มิจฉา—ทฤฐิ—ฉนี้. โทษ—ตัว จะ มี ประ การใด, จงให้การไปให้แจ้ง แล้ว เจ้า ตากสิน ก็ รับ ผิด ทั้งสิ้น ทุก ประการ. จึ่ง มี รับสั่งให้เอาไป ประหาร—ชีวิตร์—สำเร็จโทษเสีย. เพ็ชฌฆาฏ—กับผู้คุม, ก็ ลากเอาตัวขึ้นแคร่หามไป, กับทั้งสังขลิก พันธนา การ. เจ้า ตาก สิน จึ่ง ว่าแก่ ผู้คุม เพ็ชฌฆาฏ ว่า, ตัวเรา ก็ สิ้น บุญ จะ ถึง ที่ ตาย แล้ว, ช่วยพา เรา แวะ เข้าไปหา ท่านผู้สำเร็จ ราชการ, จะ ขอ เจรจา ด้วย สัก ๒, ๓ คำ, ผู้คุมก็ ให้หาม เข้า มา ครั้นได้ ทอด พระ เนตร์ เห็น จึ่ง โบก พระหัตถ์มิให้นำ มาเฝ้า. ผู้คุม แล เพ็ชฌฆาฏ หาม ออกไปนอก พระ ราชวัง, ถึง น่าป้อม วิไชย ประ สิทธิ์, ก็ ประหาร ชีวิตร์ ตัด ศีษะเสีย, ถึง แก่พิราไลย. จึ่ง รับสั่ง ให้ เอา ศพไป ฝังไว้, ณ วัด บาง ยี่ เรือใต้. แล เจ้า ตาก สิน ขณะ เมื่อ สิ้น บุญ ถึง ทำลาย ชีพ—นั้น อายุได้ ๔๘ ปี.

พระ บรม ราชวงษ์ จักรี กรี มหา กระษัตริย์ ศึก

แผ่น ดิน สมเด็จ พระ รามา ธิบดี ที่ ๔

พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธ ยอด ฟ้า จุฬา โลกย์

ใน ทันใด นั้น จึ่ง ท้าว—พระ ยา—มุข—มนตรี—กระวี ชาติ— แล ราษฎร—ทั้งหลาย, ก็ พร้อม กัน กราบ ทูล วิง วอน อัน เชิญ สมเด็จ เจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, ขึ้น ครอง พิภพ—เสวย—สวรรยา—ธิปัตย์—ถวัลยราช—ดำรง—แผ่น ดิน สืบไป. สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัว ก็ ทรง รับ อาราธนา—ด้วย พระ อาการ ดุษณีภาพ— แล้ว ก็ เสด็จ พระ ราช ดำเนินไป ถวาย นมัศ การ พระ พุทธ ปฏิมา กร แก้ว มรกต. แล้ว เสด็จ มา ประทับ แรม อยู่ ณ พลับ พลา, น่าโรง พระ แก้ว นั้น.

ครั้น ณ วัน ๑ ๑๐ ฯ ๕ ค่ำ, จึ่ง พระ ยา สุริย อไภย, พระ เจ้า หลาน เธอ ให้ ตำรวจ คุม เอา ตัว กรม ขุน อนุ รักษ์ สงคราม กับ ขุน นาง มี ชื่อ ซึ่ง เปน สมัค พัก พวก ๓๙ คน. มี อ้าย พระ ยา เพชร์พิไชย ๑, พระยา มหา อำมาตย์ ๑, พระยากลางเมือง ๑, พระยา มหาเทพ ๑, หลวง ราช วรินทร์ ๑, หลวงคชศักดิ์ ๑ เปน ต้น, เข้า มา ถวาย น่า พระ ที่ นั่ง. แล้ว กราบ ทูล ว่า คน เหล่า นี้ เข้า พวก กรม ขุน อนุ รักษ์สงคราม ยก มา รบ.

จึ่ง ดำรัสให้ เอา ขุน นาง ๓๙ คน นั้น, ไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย แล ตัว กรม ขุน อนุ รักษ์ สงคราม นั้น, ให้ เอาไว้ ก่อน. แล้วให้ พิจา รณา ชำระ เอา พวก เพื่อน อีก, ให้ การ ซัด ถึง พระ ยา สรรค์, แล หลวง เทพ ผู้ น้อง, กับ พระยา มหา เสนา, พระยา รามัญ วงษ์ จักรี

มอญ, พระ พิชิต ณรงค์, หลวง พัสดี กลาง. คน เหล่า นี้ คิด กันให้ ข้า พเจ้าไป รบ พระ เจ้า หลาน เธอ.

สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หัว จึ่ง มีพระ ดำรัส, ให้ เอา ตัว กรมขุน อนุ รักษ์ สงคราม, แล พระ ยา สรรค์, หลวง เทพ ผู้ น้อง, กับ ขุน นาง ทั้ง ๔ คน ซึ่ง คิด กัน นั้นให้ ประหาร ชีวิตร์ เสีย. พอ กอง ทัพ พระยา ธรรมา มา ถึง, คุมเอา ตัว กรม ขุนราม ภูเบศร์ เข้า มา ถวาย จึ่ง ดำรัสให้ เอาไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย ด้วย กันใน วัน นั้น, กับ ทั้ง พวก ญาติ วงษ์ เจ้า ตาก สิน, บันดา ที่เปนชาย นั้น ทั้ง สิ้น. ยังเหลือ อยู่แต่ ราชฎ บุตร์— แล บุตรี—ซึ่ง น้อย ๆ มี เจ้า ฟ้า สุพันธุ วงษ์, ซึ่ง เปน พระ ราช นัดา ของ พระ องค์ นั้น เปน ต้น. แล เจ้า อินฺ, ซึ่ง เปน น้า ของเจ้า ตาก สิน. แล เจ้า ส่อน หอ กลาง, ซึ่งเปนกรมหลวง บาท บริจาริกา อัคมเหสี. กับ ญาติวงษ์—ซึ่ง เปน หญิง นั้น, ให้ จำ ไว้ ทั้งสิ้น.

ครั้น ณวัน ๒ ฯ ๓ ๕ ค่ำ, จึ่ง ทรง พระ กรุณา โปรด ปูน บำเหน็จ พระ ราชทาน เงิน ตรา เสื้อ ผ้า, แก่ ข้า ราชการ ผู้มี ความ ชอบ, กับ ทั้ง พัก พวก ข้า หลวง เดิม ทั้งปวงโดย มาก แล น้อย, ตาม สม ควร แก่ ถานา ศักดิ์ ถ้วน ทุก คน. แล้ว ดำรัส ว่า พระ ราช—คฤห ถาน— ใกล้ อุปจาร—พระ อาราม—ทั้ง ๒ ข้าง, คือ วัดแจ้ง, แล วัด ท้าย ตลาด มิบังควร—ยิ่ง นัก. จึ่ง ดำรัส แก่ พระ ยา ธรรมา ธิ บดี, พระยา วิจิตร์ นาวี, ให้เปนแม่ กอง คุม ช่างแลไพร่, ไปสฐา ปนา—พระ ราช—นิเวศน์ วังใหม่, ฟาก พระ นคร ข้าง ตวัน ออก, ณ ที่ บ้าน พระ ยา ราชา เสรฐี, แล บ้าน จีน ทั้งปวง. ยก พวก จีน ลงไป ตั้ง บ้าน เรือนใหม่ ณ ที่ สวน, ตั้ง แต่ คลองใต้ วัด สาม ปลื้ม

ลงไป, จนถึงคลองเหนือวัดสำเพ็ง.

ครั้นณวัน ๖ ๆ ๖ ค่ำ, เพลาบ่าย ๔ โมง, จึ่งเสด็จไปสถิตย์แรมอยู่ยังท้องพระโรง. ดำรัสให้ชำระโทษพวกเจ้าจอมข้างใน.

ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีหพระราช—อนุชา— ครั้นได้ทราบในหนังสือบอกข้อราชการแผ่นดินแล้ว. จึ่งสั่งให้พระยายมราชคุมกองทัพเขมร ๓๐๐๐, เข้าล้อมกรมขุนอินทรพิทักษ์, แลพระยากำแหงสงคราม, กับทั้งไพร่พลไว้ณเมืองพุทไธเพชร, แล้วเลิกกองทัพรีบกลับมาณกรุง.

ถึงณวัน ๒ ฯ ๖ ค่ำ, เพลา ๕ โมงเช้า, สมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จเดินทัพมาถึงพระนคร, ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐา—ธิราช—ณท้องพระโรง. ดำรัสปฤกษาราชการแผ่นดินด้วยกันแล้ว. เสด็จออกจากเฝ้า, ให้ตำรวจไปเอาตัวข้าราชการทั้งปวง, บันดาที่มีความผิดชุ่นเคืองกับพระองค์มาแต่ก่อน, ให้ประหารชีวิตรเสีย, สิ้นทั้ง ๘๐ คนเศษ.

ฝ่ายกรมขุนอินทรพิทักษ์, แลพระยากำแหงสงครามมีทันแจ้งว่า, ข้างในพระนครผลัดแผ่นดินใหม่. จึ่งแต่งหนังสือบอกให้ข้าหลวงถือเข้ามากราบทูลใจความว่า, เขมรกลับเปนขบถยกเข้าล้อมกองทัพพระเจ้าลูกเธอไว้ณเมืองกำแพงเพชร. แต่กองทัพสมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก, กับทัพเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเลิกหนีไป, มิรู้ว่าจะไปแห่งใด. ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ได้ทรงทราบในหนังสือบอกก็ทรงพระสรวญ, จึ่งดำรัสว่าอ้ายคูหนวกตาบอด, มิได้รู้การแผ่นดินเปนประการใด, กลับบอกกล่าวโทษกู เข้ามาถึงกูอีกเล่า.

ฝ่าย กรม ขุน อินทร พิทักษ์, แล พระ ยา กำแหง สงคราม, ก็ยก พล ทหาร ออกตี กอง ทัพเขมร, ซึ่ง ตั้ง ล้อม อยู่นั้นแตก ออก มาได้, ก็รีบ ยก ทัพ เข้า มา ถึง เมือง ปรา จีณ, ครั้น แจ้ง เหตุ ว่า ผลัด แผ่น ดินใหม่ แล้ว, ไพร่ พล ทั้งปวง ก็ หนี กระจัด กระจายเข้า มาหา ครอบ ครัว สิ้น. กรมขุน อินทร พิทักษ์, แล พระยา กำแหง สงคราม นั้น, เหลือ แต่ คน สนิท ติดตาม อยู่ ๕ คน, เปน ๗ คน กับตัว นาย, ก็ พา กัน หนีไป อยู่ ตำบล เขา น้อย แห่ง ๑ ใกล้ กับเขา ขี้ถ้ำ. แลกรม การ เมือง ปราจีณ บอก เข้า มา กราบ ทูล พระ กรุณาให้ ทราบ.

ครั้น ณ วัน ๑ ฯ๖ ค่ำ, สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช จึ่ง กราบ ถวาย บังคม ลา, ยก พล ขึ้นไป ๒๐๐๐ เศษ ถึง เมือง สระ บุรี, ให้ แยกกัน ออก เปน หลาย กอง เที่ยว ค้นใน ป่า, เข้า ล้อม จับ กรม ขุน อินทร พิทักษ์, กับ พระยา กำแหง สงคราม, แล บ่าว ๕ คนได้ ตัว ที่เขา น้อย นั้น, คุม ลงมา ถวาย ณกรุง ธน บุรี. ดำรัสให้ จำครบไว้แต่ ตัว นาย ๒ คน. แลบ่าว ๕ คนนั้นทรงพระกรุณาดำรัสว่าเปน คนมี กะตัญ ญูไม่ ทิ้ง เจ้า, โปรดให้ ปล่อยไป เสีย มิได้ เอาโทษ.

ครั้น ณ วัน ๗ ฯ๖ ค่ำ, ทรง พระ กรุณาให้ ถาม กรม ขุน อินทร พิทักษ์ว่า, ถ้า ยอม อยู่ จะเลี้ยง, ด้วยตัว หา ความ ผิด มิได้. กรม ขุนอินทร พิทักษ์ ให้ การว่า, ไม่ ยอมอยู่ จะขอตายตามบิดา สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ ตัว ทั้ง ๒ พระองค์, จึ่ง ดำรัสให้เอาตัว นาย จุ้ย, ผู้ เปนกรมขุน อินทรพิทักษ์. แลขุนชนะ, พระยา กำแหง สงครามนั้น ไปประหาร ชีวิตร์ เสีย.

ครั้น ณ วัน ๑ ฯ๖ ปี ขาล จัตวา ศก, จุศักราช ๑๑๔๔ ปี, ให้ ตั้ง การ พระ ราช พิธี ยก หลัก เมือง.

ถึง ณ วัน ๒ ฯ ๖ ค่ำ, จับการตั้งพระราชวังใหม่, แลล้อมด้วยระเนียดก่อน ยังมิได้ทันก่อกำแพง.

ถึง ณ วัน ๒ ฯ ๘ ค่ำ ปฐม[๑]าสาธ— ให้ตั้งการพระราชพิธี[๒]—ปราบดา — ภิเศก — โดยสังเขป.— นิมนต์พระราชาคณะสวดพระพุทธมนต์ครบ ๓ วันแล้ว. ครั้นรุ่งขึ้น ณ ๕ ฯ ๘ ค่ำ, เพลารุ่งแล้ว ๔ บาท, ได้มหา[๓] — อุดม — วิไชย — มงคล — นักขัตฤกษ์ — พระสุริย[๔]เทพบุตร์ — ทรงกลด — จำรัสดวง — ปราศจาก—เมฆ — ผ่องพื้นนภากาศ — พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งบัลลังก์ศรีสักดาด, ประดับด้วยเรือจำนำท้าวพระยาข้าทูลอองฯ ทั้งปวง, แห่โดยขบวนพยุห[๕]—ยาตรา — น่าหลังพรั่งพร้อมเสร็จ, ก็เสด็จข้ามมหา — คงคา — มาณฝั่งฟากตวันออกเสด็จขึ้นฉนวนน่าพระราชวังใหม่, ทรงเสลี่ยงกำรวจแห่น่าหลังเสด็จขึ้นยังพระราช[๖] — มณเฑียร — สถาน — ทรงถวายนมัสการ[๗] — พระ — รัตน — ไตรย — ด้วยเบญจางค — ประดิษฐ์ — แล้วเฉลิง[๘] — สถิตย์เบื้องบนมงคล — ราช[๙] — มัญจ ธาศน์ — พระ — ภระยาสนาน — พระสงฆ์ถวายพระ — ปริ[๑๐]ไต — ทก — ธาร — เบ็ญจ — สุทธ — คงคา — มุทธา — ภิสิต — วารี — ชีพ่อพราหมณ์ถวายศรีสังข์ — หลั่ง — มงคล — ธารา — อวย[๑๑] — อาเศียรพาท — พิศณุ — ขิศวรเวท — ถวายไชย — วัฒนาการ — พระโหราลั่นฆ้องไชยให้ประโคมขาน — เบญ[๑๒]จางค์ — ดุริย — ดนตรี — แตรสังข์, ประ[๑๓]นัง — ศัพท์ — สำเนียงเสียง — นฤนาท — พระบาทสมเด็จบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็เสด็จสถิตย์เหนือ — ภัทร[๑๔]บิฐ — อันกั้น — บวร[๑๕] — เสวตร์

ราชา — ฉัตร์ — พระราชครู ปโรหิตาจาริย์ — ก็ถวาย บังคม ทูล ถวาย — ไอสุริย — ราช — สมบัติ — แล เครื่อง เบญจพิธ — ราช — กุกกุภัณฑ์ — พระแสง อัษฎาวุธ — อัญเชิญ เสด็จ ขึ้นปรายดาภิเศก เสวยสวรรยา ธิปัตย์ ถวัลย์ราชดำรง แผ่นดิน สืบไป.

ขณะ เมื่อ ได้เสวย ราชสมบัติ นั้น, พระชนมายุได้ ๔๖ พรรษา จึ่ง สมเด็จ พระสังฆราช, ราชาคณะ—คามวาสี — อรัญวาสี — แล ชีพ่อ พราหมณ์ — พ.ฤฒา — จาริย์ — ทั้ง หลาย, พร้อมกันถวาย พระนาม ว่า, พระบาท สมเด็จ พระ — บรม — ราชา — ธิราช— รามา ธิบดี— ศรีสินทร — บรม — มหา จักรพรรดิ — ราชา ธิบดินทร — ธรณินทรา ธิราช— รัตนากาศ — ภาส กระวงษ์—องค์—บรมาธิเบศร์, ตรีภูวเนตร์ — วรนายก— ดิลก — รัตนราช — ชาติอาชาวไศรย — สมุทัยคโร — มนต์ — สกล — จักรวาฬาธิเบนทร — สุริเยนทรา ธิบ ดินทร — หริหรินทรา ธาดาธิบดี— ศรีวิบุลย์ — คุณอัคนิฐ—ฤทธิ — ราเมศวร — มหันต — บรม ธรรมิก — ราชา ธิราช — เตโช ไชย — พรหม — เทพาดิเทพ — นฤบดินทร์ — ภูมินทร์ — บรมาธิเบศร์ — โลกเชษฐ์ — วิสุทธ์ รัตน — มกุฎ — ประเทศ คตา — มหา — พุทธาง กูร — บรม บพิตร์ พระพุทธ เจ้า อยู่หัว, ณกรุง เทพ มหา นคร บวร ทวา ราวดี ศรี อยุทธยา, มหา ดิลกภพ นพรัตน์ ราชธานี บุรี รมย์ อุดม พระ ราชนิเวศ มหา สถาน, จาฤกลง พระนาม ใน แผ่นพระ สุพรรณบัตร์.

จึ่งมี พระราชโองการ ดำรัส ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช, เสด็จ เถลิง — ราช— มะไหศวรรย์ — ณ ที่ พระมหา — อุปราช — กรม — พระราชวัง —บวร — สถาน — มงคล — ว่า ราชการพระนครกึ่งหนึ่ง,

โดยดังโบราณ[๑] — จาริต — ราช — ประเพณี — มหา — กระษัตริยาธิราช — เจ้า แต่ก่อนมา. แลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวร ก็ให้สถาปนา[๒]—พระราช— ธานี — ขึ้นใหม่, ใกล้ตาม[๓]คฤหถาน — ที่เดิม, ตั้งเปนพระราชวังน่า. จึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง, ทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระเชษฐภคินี — พระองค์ใหญ่, เปนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, กรมพระเทพยสุดาวดีเจ้ากรม ตั้งเปนพระยา. แลตั้งพระเชษฐภคินีพระองค์น้อย, เปนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, กรมพระศรีสุดารักษ์. โปรดให้พระยาสุริยอไภยพระราช — นัดาผู้ใหญ่, เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์. ครั้นภายหลังทรงเห็นว่า, ยศศักดิ์ยังไม่สมควรแก่ความชอบที่มีมาก. จึ่งโปรดให้เลื่อนขึ้นเปนกรมพระราชวังบวรสถาน — ภูมุข — ฝ่ายหลัง, รับพระราชบัญชาตั้งวังอยู่ณสวนลิ้นจี่ในเมือง, ฟากตวันตกริมคลองบางกอกน้อย. แลดำรัสให้ข้าหลวงไปหาพระอไภยสุริยาราชนัดา, ลงมาแต่เมืองนครราชสีห์มา, โปรดตั้งเปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, เจ้าฟ้ากรมหลวงจิเยศร์ยดินทร์, ให้เสด็จไปอยู่ณวังเก่าเจ้าตาก

ขณะนั้นพอหลวงนายฤทธิ์ราชนัดา, ซึ่งเปน — อุปทูตออกไปกรุงปกิ่งนั้นกลับเข้ามา. จึ่งโปรดให้แต่งเรือพระที่นั่งลงไปรับมาแต่เมืองสมุทปราการ, คนทั้งหลายจึ่งเรียกว่าเจ้าปกิ่ง โปรดตั้งเปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์นเรศวร, ให้ตั้งวังอยู่ณสวนมังคุด, แลกรมพระราชวังหลังกับกรมหลวงทั้งสองพระองค์นี้, เปนราชบุตร์สมเด็จพระเจ้าพี่นาง

เธอ พระองค์ ใหญ่. อนึ่ง เจ้า ดัน ราชนัดา, ซึ่ง เปน พระ ราชบุตร์ สมเด็จ พระเจ้า พี่นาง เธอ พระ องค์ น้อย นั้น, โปรด ตั้ง เปน สมเด็จ พระเจ้า หลาน เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง เทพอัหริรักษ์, แล เจ้า ลา ซึ่ง เปน พระอนุชา ต่าง พระมารดา นั้น, โปรด ตั้ง เปน สมเด็จ พระเจ้า น้อง ยา เธอ เจ้าฟ้า กรมหลวง จักร์ เจษฎา. แล นาย กวด มหาดเล็ก ซึ่ง เปน สามี เจ้า กุ, อัน เปน พระกนิฐ ภคินี — ต่าง พระมารดานั้น, โปรด ตั้ง เปน พระองค์ เจ้า กรมหมื่น นรินทร์ พิทักษ์. อนึ่ง พระ เจ้า ลูก เธอ พระองค์ ใหญ่, พระชนม์ ได้ ๑๖ พรรษา, ทรง พระกรุณา โปรด ตั้ง เปน สมเด็จ พระเจ้า ลูก เธอ เจ้า ฟ้า กรมหลวง อิศรสุนทร, ให้ เสด็จ อยู่ ณบ้าน หลวง ที่ วัง เดิม. พระราชทาน เครื่อง ราชู ประ โภค มี พาน พระศรี ทอง เปน ต้น, โดย สมควร แก่ ยศถาศักดิ์ ทุก ๆ พระองค์ แล้ว ดำรัส ให้ ศึก พระรัตนมุนี แก้ว, กับ พระ พน รัตทอง อยู่ ออก จาก พระศาสนา, ดำรัส ว่า เปน คน อาสัตย์ สอ พลอ ทำ ให้ เสีย แผ่นดิน. แล้ว ตั้ง นาย แก้ว รัตนมุนี, เปน ที่ พระอาลักษณ์ ตาม เดิม, ให้ ขนาน พระนาม เจ้า ต่าง กรม ทั้ง นั้น. แต่ นาย ทอง อยู่ พนรัตนั้น, สมเด็จ พระ เจ้า อยู่ หัว กรม พระราชวังบวร, เอา ตัว ไป ลง พระราชอาชญา เฆี่ยน ๑๐๐ ที, ด้วย มี ความผิด กับ พระ องค์ มา แต่ ก่อน, แล้ว จะ ให้ ประหาร ชีวิตร์ เสีย. มี พระราชโองการ ตรัส ขอ ชีวิตร์ ไว้, แล้ว เอา มา ตั้ง เปน หลวง อนุชิตพิทักษ์, อยู่ ใน กรม มหาดไทย. แล้ว ทรง พระกรุณา โปรด ตั้ง แต่ง ข้าราชการเก่า, แล ข้า หลวง เดิม ทั้ง ปวง ตาม มี ความชอบ มากแลน้อย โดย ขันควร แก่ ถานา นุศักดิ์. ตรัส เอา พระอักขรสุนทร เสมียน ตรา กรม มหาดไทย ข้า หลวง เดิม, เปน เจ้า พระยา รัตนาพิพิธ,

ว่าที่สมุหนายก — ตรัสเอาพระยาทุกขราษฎร์ เมืองพระพิศณุโลกย์ เปนเจ้าพระยามหาเสนา บดีศรีสมุหพระกลาโหม. ตรัสเอาพระยาพิพัฒโกษา, เปนเจ้าพระยาพระคลัง. ตรัสเอาพระอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง, เปนเจ้าพระยายมราช. ตรัสเอาเสมียนยิ้มเข้าหลวงเดิม, เปนเจ้าพระยาพลเทพ. ตรัสเอาพระยาธรรมาธิบดี, เลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยา, ว่ากรมวังอยู่ตามเดิม. ตรัสเอานายบุญนากแม่ลา, ซึ่งเปนคนตั้งคิดทำการปราบจลาจลในแผ่นดิน, เปนเจ้าพระยาไชยวิชิตสิทธิศาตรามหาประเทศราชผู้รักษากรุงเก่า. ตรัสเอาเสมียนตงข้าหลวงเดิม, เปนพระยาเพ็ชร์พิไชย. ตรัสเอาพระยาราชนิกุลเปนพระยามหาอำมาตย์ ตรัสเอาขุนไชยเสนีข้าหลวงเดิม, เปนพระยาราชนิกุล. ตรัสเอาหม่อมบุญนากทนายข้าหลวงเดิม, เปนพระยาอุไทยธรรม. ตรัสเอาพระราชประสิทธิ์, เปนพระยาศรีพิพัฒ. ตรัสเอาพันพุฒอนุราช, เปนพระยาราชสุภาวดี. ตรัสเอาพระชลบุรี, เปนพระยาราชวังสัน. ตรัสเอาเสมียนปานข้าหลวงเดิม, เปนพระยาสมบัติบาล. ตรัสเอาเสมียนพูนข้าหลวงเดิม, เปนพระยาประชาชีพ. ตรัสเอานายบุญจันบ้านถลุงเหล็กข้าหลวงเดิม, เปนพระยากำแพง. ตรัสเอาพระยาอินทร์อัครราชอุปราชเก่าเมืองนครศรีธรรมราช, เปนพระยาราชวังเมือง. ตรัสเอาขุนสิทธิรักษ์ข้าหลวงเดิม, เปนพระยาศรีสุริยพาห. ตรัสเอาเสมียนสาข้าหลวงเดิม, เปนพระอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ตรัสเอาเสมียนยิ้มข้าหลวงเดิม, เปนพระอักษรสุนทรเสมียนตรามหาดไทย. ตรัสเอาพระยาเจ่งรามัญ, เปนพระยามหาโยธาว่ากองมอญทั้งสิ้น. แล้วตั้งผู้มีความชอบทั้งปวง, เปนขุนนางผู้

ใหญ่ผู้น้อย ในกรุง ครบ ตำแหน่ง. อนึ่ง พระราชวงษานุวงษ์ ซึ่งต่าง ออก ไป นั้น, ก็ ทรง พระกรุณา โปรด ตั้ง เปน ที่ เจ้า ราชินิกุล. ตรัส เอา หม่อม ทอง ด้วง, เปน พระยา ฦๅ ราชสุริยวงษ์. ตรัส เอาหม่อม เงิน เปน พระบำเรอ ราช. ตรัส เอา หม่อม ชวย, เปน พระอนุรุทธ์ เทวา, ตรัสเอา หม่อมทองคำ, เปน พระราชา นุวงษ์. แล ตั้ง ผู้มีความ ชอบ ออก ไป เปน พระยา พระหลวง, ครอง เมือง เอก, เมือง โท, เมือง ตรี, เมือง จัตวา, ปักษ์ ใต้ ฝ่าย เหนือ ทั้ง ปวง ทุก ๆ เมือง.

ฝ่าย ตำแหน่ง ขุนนาง ข้า ราชการ ข้าง วังน่า นั้น, สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช, กรม พระราชวังบวร, ก็ มี พระบัณฑูร โปรด ตั้ง แต่ง โดย ควร แก่ ความชอบ ตาม ลำดับ ถานา นุศักดิ์, ตรัส เอา พระยา พลเทพเดิม เปน สมเด็จ เจ้า พระยา. ตรัส เอา พระไชยบูรณ์, ปลัด เมือง พระพิศณุโลกย์, เปน พระยา กระลาโหม ราชเสนา. ตรัส เอา พระพล เมือง พิศณุ โลกย์, เปน พระยา จ่า แสนยากร. ตรัสเอา หม่อม สด ทนาย ข้า หลวง เดิม, เปน พระยา มณเฑียร บาล. ตรัส เอา นาย ทอง อิน ข้า หลวง เมือง พระพิศณุโลกย์, เปน พระยา เสน่หา ภูธร ราง วาง มหาดเล็ก. แล้ว ตั้ง ข้า ราชการ ผู้ ใหญ่ ผู้น้อย ทั้งปวง, ครบ ตาม ตำแหน่ง ใน พระราช วังน่า ทั้ง สิ้น, อนึ่ง หม่อม เรือง, ชาว เมือง ชลบุรี ข้าหลวง เดิม, มี ความ ชอบ ใน พระองค์ มา แต่ ก่อน เปน อัน มาก เปน คน สนิท เหมือน เชื้อ พระวงษ์. โปรด ตั้ง เปน ที่ เจ้า ราชินิกุล, ให้ ชื่อ พระ บำเรอ ภูธร. แล้ว สมเด็จ พระเจ้า อยู่ หัว กรม พระราชวังบวร, เสด็จ ลง มา เฝ้า กราบ ทูล ว่า, บันดา บุตร์ ชาย น้อย ๆ ของ เจ้า ตาก สิน นั้น, จะ ขอ พระราชทาน เอา ใส่ เรือ ไป ล่ม น้ำ เสีย ให้ สิ้น, ตาม คำ บูราณ กล่าว ไว้ ว่า, ตัด

หวายอย่าไว้หนามหน่อ, ฆ่าพ่ออย่าไว้ลูก. ซึ่งจะเลี้ยงไว้นั้นหาประโยชน์ไม่, จะเปนเสี้ยนหนามไปภายน่า. สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง. ทรงพระอาไลยอยู่ในเจ้าฟ้าสุพันธุวงษ์พระราชนัดดา. จึ่งดำรัสแก่สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าว่า, ขอชีวิตรไว้ทั้งสิ้นด้วยกัน. แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยหม่อมชั้น, แลหม่อมส่อนหอกลางออกจากเวรจำให้พ้นโทษ.

ในปีขาลจัตวาศกนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์, จึ่งดำรัสปฤกษากันว่า, ฝ่ายข้างอาณาจักร์—เราจัดแจงตั้งแต่งข้าราชการตามตำแหน่งเสร็จแล้ว. ควรจะจัดแจงฝ่ายพุทธจักร์—ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา, ซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้น, ให้วัฒนาการ—รุ่งเรืองสืบไป. จึ่งดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช, พระพุทธาจาริย์, พระพิมลธรรม, ซึ่งเจ้าตากให้ลงโทษถอดเสียจากพระราชาคณะนั้น, โปรดให้คงที่สมณ—ถานันดร—ศักดิ์—ดังเก่า, ให้คืนไปอยู่ครองพระอารามตามเดิม. แลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, จึ่งดำรัสสรรเสริญว่า, พระผู้เปนเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นี้, มิสันดาน—สัดย์—ซื่อมั่นคงดำรงรักษาพระพุทธ—ศาสนา—โดยแท้, มิได้อาไลยแก่กายแลชีวิตร์, ควรเปนที่นับถือไหว้นบเคารพสักการบูชา. แม้นมีข้อสงไสยสิ่งใดในพระบาฬีไปภายน่า, จะให้ประชุมพระราชาคณะไต่ถาม. ถ้าพระผู้เปนเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ว่าอย่างนี้แล้ว, แลพระราชาคณะอื่นๆ จะว่าอย่างหนึ่งไป, ก็คงจะเชื่อถือถ้อยคำพระผู้เปนเจ้าทั้ง ๓ ซึ่งจะเชื่อถ้อยฟังความตามคำพระราชาคณะอื่นๆ ที่พวกมากนั้นหามิได้, ด้วยเห็น

ใจเสียครั้งนี้แล้ว. ฯ โปรดให้พระสงฆ์วัดบางว้าใหญ่, แลวัดโพธาราม, เข้ามาบิณฑบาตร์ในพระราชวังหลวงทั้ง ๒ พระอาราม, ให้ผลัดเวรกันวัดละ ๗ วันเปนนิจ—นิรันดร์—กาล—แล้วให้รื้อพระตำหนักทองของเจ้าตากนั้นไปปลูกเปนกุฎีถวายสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดบางว้าใหญ่. แล้วดำรัสว่าพระสังฆราชชื่นวัดหงษ์, ซึ่งเจ้าตากตั้งขึ้นใหม่นั้น, ก็เปนพวกอาสัตย์สอพลอพลอยว่า, ตามนายแก้วนายทองอยู่, แต่มิได้เปนตัวต้นเหตุ. แต่รู้พระไตรปิฎกมากเสียดายอยู่, อย่าให้สึกเสียเลย. แลที่พระวันรัตนั้นว่างอยู่หาตัวมิได้, จึงโปรดตั้งให้เปนที่พระธรรมธิราราชมหามุนี ว่าที่พระวันรัต. อนึ่งพระราชาคณะทั้งปวงนั้น, ก็ว่าตามกันไปด้วยกลัวพระราชอาชญา, ทรงพระกรุณาให้ยกโทษเสียทั้งสิ้น. แต่ที่พระธรรมโคดมนั้น, ต้องกับพระนามพระสัพพัญญู—เจ้า. จึงดำรัสให้แปลงนามเสียใหม่โปรดให้พระเทพกระวี, เลื่อนขึ้นเปนที่พระธรรมอุดม. ให้พระธรรมโฆษา วัดปากน้ำ, เปนพระเทพกระวี. ให้มหาผากเปรียญเอกวัดบางว้าใหญ่, เปนพระพุทธโฆษาจารย์. ให้มหาเรืองข้าหลวงเดิมอยู่วัดบางว้าใหญ่, เปนพระเทพมุนี, ให้มหาเกษรเปรียญโทวัดโพธาราม, เปนพระญาณสิทธิ์.

อนึ่งที่พระอุบาฬีนั้น, ก็ต้องกับนามพระอรหันต์, จึงดำรัสให้แปลงนามเสียใหม่. ให้มหามีเปรียญเอกวัดเลียบ, เปนพระวินัยรักขิตแทนที่พระอุบาฬี. แลพระพุทธาจารย์วัดบางว้าน้อยนั้น, ชราอาพาธลงก็ดับสูญ. ทรงพระกรุณาให้กระทำ—ฌาปนกิจ—แล้ว, ให้นิมนต์พระเทพมุนีไปอยู่ครองอารามวัด

บางว้าน้อยแทน. จึ่งโปรดให้พระพรหมมุนี วัดบางว้าใหญ่, เลื่อนที่เปนพระพุทธาจาริย์ โปรดให้มหาทองดีเปรียญเอกวัดหงษ์, เปนพระนิกรมไปครองวัดนาค. แล้วโปรดให้พระครูเทพสิทธิ เทพาธิบดี, พระครูศรีสุนทราสรวิจิตร์, เปนตำแหน่งคู่สวดใน สมเด็จพระสังฆราชไปอยู่วัดกลาง. แล้วให้นิมนต์พระอาจาริย์วัดท่าหอย, คลองตะเคียนแขวงกรุงเก่า, ลงมาอยู่ครองวัดพลับ, ให้เปนพระญาณสังวรเถร. ให้พระอาจาริย์วัดสมอราย, เปนพระปัญญาวิสารเถร. ให้พระญาณไตรโลกย์วัดเลียบ, เลื่อนที่เปนพระพรหมมุนี.

อนึ่งหลวงธรรมรักษาเจ้ากรมสังฆการีขวา, ซึ่งเปนพระพิมลธรรมก่อนนั้น, ต้องศึกครั้งแผ่นดินเจ้าตากว่า, ต้องอธิกรณ์อทินนาทาน, ทรงแคลงอยู่. จึ่งให้พิจารณาไล่เลียงดูใหม่, ก็บริสุทธิ์อยู่หาขาดสิกขาบทไม่. จึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้กลับบวชเข้าใหม่, ให้เปนพระญาณไตรยโลกย์อยู่วัดสลัก. โปรดให้มหามีปากแดงเปรียญเอกวัดดอกกระบือ, เปนพระโพธิวงษ์.

อนึ่งที่พระราชาคณะฝ่ายรามัญนั้น, ยังหาตัวมิได้. จึ่งทรงพระกรุณาให้จัดพระมหาเถรฝ่ายรามัญ, ซึ่งรู้พระวินัยปริยัติ—ได้ ๓ พระองค์. ทรงตั้งพระมหาสุเมธาจาริย์พระองค์ ๑, พระไตรสรณธัชพระองค์ ๑, พระสุเมธาน้อยพระองค์ ๑. แลสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่, ให้นามวัดตองปุ. นิมนต์พระสงฆ์รามัญมาอยู่ให้พระมหาสุเมธาจาริย์เปนเจ้าอาราม. อนึ่งพระไตรยสรณธัชนั้น, มีพระราชโองการโปรดให้อยู่วัดบางหลวง, เปนเจ้าคณะรามัญ

ใน แขวง เมือง นนท บุรี, แล เมือง สามโคก. พระ สุเมธ น้อย นั้น, ให้ เปน เจ้า อาราม วัด บาง ยี่ เรือใน.

อนึ่ง ครั้ง แผ่นดิน เจ้า ตาก นั้น, พระ ราชาคณะ, ฐานา เปรียญ ทั้งปวง, ได้รับ พระ ราชทาน เบี้ย หวัด, เหมือน ข้า ราชการ ฝ่าย ฆราวาศ นั้น, เห็นว่าไม่ ควร. จะทรง ถวาย เงิน เดือน, เปน นิจ—ภัตร์—ทุก ๆ เดือน. จึ่ง พระ ธรรม ธิรา ราช มหา มุนี ถวาย พระ พร ว่า, ซึ่ง จะ ถวาย เงิน แก่ พระ สงฆ์ ๆ รับ นั้นไม่ควร, ต้อง อาบัติ—ปาจิตติย์— จึ่ง ดำรัสให้ วิเศษ นอก แต่งสำรับ กับ ข้าว - จัน หัน, ไป ถวาย พระ ราชา คณะ แล เปรียญใน เพลา เช้า ทุก ๆ พระ อาราม.

ขณะ นั้น พระ เทพ มุนี ซึ่ง เปน ข้า หลวง เดิม, จึ่ง เข้า มา ถวาย พระ พร ว่า, ซึ่ง สมเด็จ พระ บรม บพิตร์ พระ ราช สมภาร เจ้า, จะ มา ทรง เชื่อ ถือ กระทำ ตาม ถ้อย คำ สมเด็จ เจ้า ชื่น นั้น ไม่ควร นัก, ด้วย สมเด็จ เจ้า ชื่น ฉนี้, เปน คน อาสัตย์ สอ พลอ, กระทำให้ แผ่น ดิน เจ้า ตาก ฉิบหาย เสีย ครั้ง ๑ แล้ว. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว ทรง พระ พิโรธ ว่า, พระ เทพ มุนี มา เจรจา หยาบ ช้า แข่งให้ เหมือน แผ่นดิน เจ้าตาก. จึ่งดำรัสให้ ถอด เสีย จาก พระ ราชาคณะ, แล้วโปรดให้ พระ เทพโมฬี วัด สังฆจาย, เปน พระ เทพมุนี แทน. โปรดให้ มหา ศรี เปรียญ เอก วัด พลับ, เปน พระ เทพโมฬี. แล้ว ดำรัส ว่า วัด แจ้ง, วัด ท้าย ตลาด ทั้ง ๒ พระ อาราม นี้, แต่ ก่อน เปน วัด ภายใน พระ ราชวังไม่ มี พระ สงฆ์ อยู่. จึ่ง ทรง พระ กรุณา ให้สร้าง กุฎี—เสนาศน—สงฆ์—ทั้ง ๒ อาราม. แล้วโปรดให้นิมนต์ พระ เทพโมฬี วัด พลับ กับ พระ สงฆ์ อัน ดับ มา อยู่ ณ วัด ท้าย ตลาด. แล้วโปรดให้ พระ ปลัด สมเด็จ พระ สังฆราช, เปน พระโพธิ วงษา

จาริย์. โปรดให้พระครูเมธังกร, เปนพระศรีสมโพธิ์. ให้นิมนต์พระราชาคณะทั้ง ๒ พระองค์, กับทั้งพระสงฆ์อันดับมา จากวัดบางว้าใหญ่, ลงมาอยู่ณวัดแจ้ง, ให้มีพระสงฆ์ขึ้นทั้ง ๒ พระอาราม แล้ว ครั้งนั้นโปรดให้แจกกฎหมายประกาศห้าม มิให้พระสงฆ์ทั้งปวง, รับวัดถุยั่วรัย ของทายก.

ขณะนั้นพระพุทธาจาริย์, ซึ่งเปนศิษย์สมเด็จพระสังฆราช ไปเข้าพวกพระธรรมธิราราชมหามุนี วัดหงษ์, ปฤกษาเห็นด้วยกันว่า, วัดนาค, วัดกลางมีอุปจารใกล้กันนัก, จะมีพัทธ—สีมา—ต่างกันนั้นมิควร ๆ จะมีพัทธสีมาแห่งเดียว. ร่วมกระทำอุโบสถสังฆกรรมในพัทธสีมาอันเดียวกัน. จึ่งให้พระพุทธาจาริย์เปนผู้ว่า, เข้ามาถวายพระพร. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, จึ่งดำรัสให้ประชุมพระราชาคณะปฤกษาพร้อมกันณวัดบางว้าใหญ่, ในสำนักนี้สมเด็จพระสังฆราชว่า; จะควรมิควรประการใด. แลพระราชาคณะทั้งปวง, มีสมเด็จพระสังฆราชเปนประธาน, ปฤกษาเห็นพร้อมกันว่า, อารามทั้ง ๒ นั้นมีคลองขั้นเปนเขตร์, ควรจะมีพัทธสีมาต่างกันได้. ด้วยมีตัวอย่างมาแต่โบราณ, ครั้งกรุงเก่านั้นพระอารามก็ใกล้ๆ กัน, มีอุโบสถผูกพัทธสีมาต่างๆ กันมีมาแต่ก่อนเปนอันมาก, ซึ่งจะว่าเปนพัทธสีมาอันเดียวกันนั้นมิชอบ. แลพระธรรมธิราราชมหามุนี, กับพระพุทธาจาริย์, ก็แพ้ในที่ ชุํน—พิพากษา—ราชบุรุษ—นำเอาคำปฤกษาพระราชาคณะขึ้นกราบบังคมทูล, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ก็ทรงพระพิโรธแก่พระพุทธาจาริย์ว่า, เจรจาอวดรู้กว่าผู้ใหญ่, ดำรัสให้ถอดพระพุทธา

จาริย์เสีย จากพระราชาคณะ แลสมเด็จพระสังฆราชจึ่งตรัสประภาษเรียกว่า, มหา—อะกตัญญู— มิได้นับถือถ้อยคำ ซึ่งคันอาจาริย์ของตน, ไปเข้าด้วยพวกวัดหงษ์. ครั้นอยู่มามิได้ช้า จึ่งพระปลัดจัน, เปนปลัดพระรัตนมุนีแก้ว, ซึ่งตีกออกมาเปนพระอาลักษณ์นั้น, มาฟ้องยกอธิกรณ์—พระธรรมธิราราชมหามุนี, ในสำนักนี้สมเด็จพระสังฆราชว่า, เดิมพระธรรมธิราราชมหามุนี, ถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน, ห้ามมิได้พระสงฆ์รับวัตถุ—ปัจจัย— บัดนี้พระธรรมธิราราชมหามุนี, เอาผ้าส่านซึ่งทรงถวายเปนบริกขารเครื่องยศนั้น, ไปขายแก่พระศุภรัตๆ, ซื้อไว้เปนวัตถุ ฯ. สมเด็จพระสังฆราชจึ่งให้ราชบุรุษกรายบังคมทูล, ทรงพระกรุณาดำรัสให้พระยาพระเสด็จ, เปนตระลาการชำระคดี, พิจารณาสืบสวนได้ความเปนสัจสมฟ้อง. ทรงพระพิโรธดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราชพิพากษา—โทษ—พระธรรมธิราราชมหามุนี, ลงทัณฑกรรม—ให้ขนทราย ๕๐๐ ตะกร้า, แล้วให้ถอดเสียจากที่, ให้ลดลงมาเปนพระธรรมไตรยโลกย์. แล้วโปรดให้พระธรรมเจดีย์วัดสลัก, เลื่อนขึ้นเปนพระวันรัตแทน. โปรดให้พระญาณสมโพธิ์วัดหงษ์, เลื่อนขึ้นเปนพระธรรมเจดีย์.

ในลำดับนั้นพระปลัดจีนวัดนาค, มาฟ้องยกอธิกรณ์พระนิกรมเจ้าอารามในสำนักนี้สมเด็จพระสังฆราชว่า, พระนิกรมจูบผ้าห่มฉิมภรรยาพระยามหานุภาพ. สมเด็จพระสังฆราชให้ราชบุรุษกรายทูล, ทรงพระกรุณาให้พระยาพระเสด็จชำระ, พิจารณาได้ความเปนสัจ ดำรัสจะให้ศึกเสีย. สมเด็จพระอนุชาธิราชกรม

พระราชวังบวรฯ กราบทูลขอไว้ว่ายังหาถึงศิล—วิบัติ—ไม่. จึ่งดำรัสให้ถอดพระนิกรมเสียจากพระราชาคณะ, แล้วให้บัพพาชนิยกรรม—เสียจากพระอาราม, ไปอาไศรยอยู่กับพระสุเมธน้อยณวัดบางยี่เรือใน. แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งมหาอยู่พุทธาจาริย์ซึ่งถอดเสียนั้น, เปนพระธรรมกิติไปครองวัดนาค. โปรดให้มหาเรืองเทพมุนีซึ่งถอดเสียนั้น, เปนพระธรรมไฆยาครองอารามวัดบางว้าน้อยดังเก่า. แล้วโปรดให้พระอาจาริย์เป้าเปรียญเอกแต่ครั้งกรุงเก่า, ลงมาแต่หัวเมืองฝ่ายเหนือ, มาอยู่ณวัดบางยี่เรือใต้นั้น. ตั้งให้เปนพระพุทธาจาริย์อยู่ครองอารามนั้น. แล้วดำรัสให้เลิกกฎหมายซึ่งห้ามมิให้พระสงฆ์รับวัตถุปัจจัยแต่ก่อนนั้นเสีย, จึ่งทรงถวายเงินตราเปนค่าบิณฑบาตปัจจัย, แก่พระราชาคณะเปรียญทุกๆอารามเปนนิตยภัตร์ทุกๆเดือนมิได้ขาด.

ครั้นทรงจัดแจงพระพุทธจักร์เสร็จแล้ว, จึ่งโปรดให้พระยาราชาเสรฐีกลับออกไปครองเมืองพุทไธมาศดังเก่า. แล้วทรงเห็นว่าเมืองพุทไธมาศเปนเมืองน่าศึกใกล้กันกับแดนเมืองญวน, จึ่งโปรดให้พระยาทัศดาออกไปช่วยราชการป้องกันเมืองด้วย.

ฝ่ายพระยายังกลิมา, เจ้าเมืองกำปอซรู้ข่าวว่า, กรุงพระมหานครศรีอยุทธยาผลัดแผ่นดินใหม่, ก็คิดขบถแขงเมือง, มิได้มาขึ้นเปนข้าขอบขัณฑสีมาเหมือนแต่ก่อน. พระยาราชาเสรฐี. พระยาทัศดา, ก็บอกเข้ามากราบทูล, จึ่งดำรัสให้มีตราตอบออกไป. ให้พระยาราชาเสรฐี, พระยาทัศดา, คิดอ่านจับตัวพระยายังกลิมาจำส่งเข้ามาณกรุง— พระยาราชา

เสรฐี, พระยาทัศดา, ก็ยกกองทัพมาจากเมืองพุทไธมาศ, มาณเมืองกำปอช, จับตัวพระยายิ่งกลิมาได้จำส่งเข้ามาถวาย. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, จึ่งดำรัสให้เอาตัวพระยายิ่งกลิมาไปตัดเท้าแล้ว, ผูกขึ้นแขวนห้อยศีษะลงมาเบื้องต่ำ, กระทำประจานไว้, ที่ย่ำซ้ำวัดโพธารามนอกพระนคร, ค้านตวันออกจนถึงแก่ความตาย.

ขณะนั้นเจ้าพระยาพระคลังมีความผิดในราชการ, ทรงพระกรุณาให้ถอดเสีย, แล้วโปรดตั้งให้เปนพระยาศรีอัครราช, ช่วยราชการในกรมท่า. จึ่งดำรัสเอาพระยาพิพัฒโกษา เลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยาพระคลังแทน. ตรัสเอาหมื่นสรรพเพธภักดีข้าหลวงเดิม, เปนพระยาพิพัฒโกษา.

ฝ่ายข้างกรุง—กำพุช ประเทศ—นั้น, ทรงพระกรุณาโปรดให้ข้าหลวงถือท้องตราออกไปตั้งพระยายมราชเขมรผู้มีความชอบ, เปนเจ้าพระยาอไภยภูเบศร์ครองกรุงกัมพูชาธิบดี. แล้วส่งเจ้า ๔ องค์ราชบุตร์นักพระอุไทยราชานั้นเข้ามากรุง. เจ้าพระยาอไภยภูเบศร์, ก็ส่งเข้ามาตามรับสั่ง. แล้วตั้งเมืองอยู่ณตำบลอุดงฦๅไชย, มิได้อยู่ที่เมืองพุทไธเพ็ชร์.

พระบาทสมเด็จบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็ทรงพระกรุณาโปรดเลี้ยงนักพระองค์เอง, เปนพระราชบุตร์บุญธรรม. แตนักพระองค์มิ่งนั้น, ถึงแก่พิราไลย. แลพระองค์อี่, พระองค์เภาหญิงทั้ง ๒ นั้น, สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ขอพระราชทานไปเลี้ยงไว้เปนพระสนม, อยู่พระราชวังน่า.

ฝ่ายข้างมฬา ประเทศ—นั้น. เจ้าบุญสารพระเจ้าล้านช้าง

เก่า, กลับ มา แต่ เมือง คำ เกิด, มา ณะเมือง ล้าน ช้าง จับ พระยา สุโภ, ซึ่ง อยู่ ร้าง เมือง นั้น ฆ่า เสีย, แล้ว เข้า ตั้ง อยู่ใน เมือง. แล ท้าว เพลี้ย ขุน นาง ซึ่ง ไม่ ยอม เข้า ด้วย นั้น, ก็ หนี ลง มา ณ กรุง กราบ ทูล พระ กรุณาให้ ทราบ.

พระ บาท สมเด็จ บรม บพิตร์ พระ พุทธ อยู่ หัว ทั้ง ๒ พระ องค์, จึ่ง มี พระ ราช ดำรัส โปรด ใน เจ้า นันทเสน ราช บุตร์ นั้น, ให้ กลับ ขึ้นไปครอง กรุง ศรีสัตนา คนหุต สืบไป. แล้ว เจ้า นันทเสน จึ่งกราบ ทูล ขอ พระ บาง นั้น กลับ คืนไป ด้วย. ครั้นขึ้นไป ถึง เมือง ยมีได้ ช้า, เจ้า บุญ สาร ผู้ บิดา ก็ ถึง แก่ พิราไลย. แล้ว พระ เจ้า ล้าน ช้างใหม่ กระทำ ฌาปนะ กิจ เสร็จ แล้ว. ก็ บอก ส่ง เจ้า อิน, เจ้า พรม, แล เจ้า น้อง ทั้งปวง นั้น ลง มา ถวาย ณ กรุง ทรง พระ กรุณา ให้ เลี้ยงไว้.

ใน ปี ขาล จัตวาศก นั้น, สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว, ทรง ตั้ง พระ ราช บุตร์, พระ ราช บุตรี, พระ ราช นัดา, ซึ่ง ยัง ทรง พระ เยาว์ อยู่ นั้น, เปน สมเด็จ พระ เจ้าลูกเธอ, พระ เจ้าหลานเธอ, เปน เจ้า ฟ้า ทั้ง สิ้น. แล พระ ราช นัดา เจ้า ฟ้า สุพันธุวงษ์ นั้น, พระ ราช ทาน พระ นามใหม่ ว่า, สมเด็จ พระ เจ้า หลานเธอ, เจ้า ฟ้า อภัย ธิ เบศร์ นเรศร สมมติวงษ์ พงษ์ อิศวร ราช กุมาร.

อนึ่ง แต่ ครั้ง เมื่อ ปี ฉลู ตรีศก นั้น, ฝ่าย ข้าง แผ่น ดิน ภุกาม— ประเทศ—พระ เจ้าจิงกูจา, ผู้เสวย ราชสมบัติ ณกรุง รัตน บุรอังวะ, ยก กอง ทัพ ขึ้นไป นมัสการ พระ สิง หกุธ, เหนือ เมือง อังวะ ขึ้นไป ทางไกล ๕ คืน.

ขณะ นั้น มัง หม่อง, เปน ราช บุตร์ พระ เจ้า มังลอก, ผู้เปน ลุง พระ เจ้า จิงกูจา, บวช เปน สามเณร อยู่, ตั้ง ซ่อง สุม ผู้คนได้

พักพวกเปนอันมาก, จึ่งคิดออกคิดการขบถ, ยกเข้าปล้นชิงเอาเมืองอังวะได้. มังหม่องจึ่งให้ไปเชิญอาวทั้ง ๓, คือตแคงปกุ ๑, ตแคงปคาน ๑, ตแคงแปงตะแล ๑. มาพร้อมกันแล้วมอบราชสมบัติให้. อาวทั้ง ๓ มิได้รับ, ยอมให้มังหม่องเปนเจ้าแผ่นดิน, มังหม่องก็ได้ครองราชสมบัติเปนพระเจ้าอังวะ. จึ่งไปขอบุตรีอแซหวุ่นกี้มาเปนพระมเหษี. แลพวกข้าไทยมังหม่องนั้นเปนคนหยาบช้า, เที่ยวข่มเหงขุนนาง, แลอาณาประชาราษฎรได้ความเดือดร้อน. อแซหวุ่นกี้จึ่งคิดการขบถ. ภอเพลาเย็นมังหม่องเสวยอาหารอยู่, อแซหวุ่นกี้ก็ภาพักพวกเข้าไปในพระราชวัง, จับตัวมังหม่องประหารชีวิตรเสีย. แลมังหม่องอยู่ในราชสมบัติได้ ๗ วันก็ถึงแก่พิราไลย. อแซหวุ่นกี้ขึ้นนั่งเมืองอยู่ได้คืน ๑. จึ่งตแคงปกุง, ตแคงปคาน, ตแคงแปงตะแลทั้ง ๓, กับขุนนางทั้งปวงพร้อมกันยกพลทหารเข้าปล้นเอาพระราชวังได้. จับตัวอแซหวุ่นกี้ได้ให้ฆ่าเสีย. ขุนนางทั้งปวงจึ่งเชิญตแคงปกุง, ขึ้นเสวยราชสมบัติณเมืองอังวะ. พระเจ้าปกุงจึ่งตั้งตแคงอินแซะ, ราชบุตรผู้ใหญ่เปนมหาอุปราช. แล้วให้มหาศีลวะอำมาตย์, กับจอกหลุงไป่, เปนนายทัพเรือ ๕๐ ลำ, คน ๒๐๐๐ ยกขึ้นไปจับพระเจ้าจิงกูจา ซึ่งขึ้นไปไหว้พระสิงหคอได้ตัวมา, กับทั้งบุตรภรรยาแลขุนนางทั้งปวง. พระเจ้าปกุงให้เอาตัวพระเจ้าจิงกูจา, ไปถ่วงน้ำเสียถึงแก่ความตาย. บุตรภรรยาขุนนางพักพวกนั้น, ให้ประหารชีวิตรเสียสิ้น. แลพระเจ้าจิงกูจาอยู่ในราชสมบัติได้ ๖ ปีเศษ.

ในปีขาลนั้นฝ่ายข้างแผ่นดินเมืองญวน, องค์ไก่เซินเจ้าเมือง

กุยเยิน, ยกกองทัพมาตีเมืองแซ่ง่อน. (ไซ่ง่อน) องค์เชียงสือเจ้าเมือง, ยกพลทหารออกต่อรบ, ต้านทานมิได้ก็แตกฉานพ่ายหนี ทิ้งเมืองเสีย, พาบุตรภรรยาแลขุนนางสมัคพักพวก, ลงเรือแล่นหนีมาทางเทล, ซึ่งอาไศรยอยู่ณเกาะโตดน่าเมืองพุทไธมาศ ครั้นพระยาราชาเสรฐี, พระยาทัศดาได้แจ้ง, จึ่งแต่งคนไปเจรจาเกลี้ยกล่อมได้ตัวองค์เชียงสือ, กับทั้งสมัคพักพวกมาสิ้น, แล้วบอกส่งเข้ามาถวายณกรุง ทรงพระกรุณาให้เลี้ยงไว้, โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลคอกกระบือ.

ฝ่ายองค์ไก่เซินครั้นตีเมืองแซ่ง่อนได้แล้ว, จึ่งให้องค์ติงเวืองน้องชายกลางอยู่รักษาเมืองแซ่ง่อน. แล้วให้องค์ลองเยืองน้องชายน้อย, ไปเปนเจ้าเมืองเว้. ตัวองค์ไก่เซินก็เลิกกองทัพไปเมืองกุยเยิน.

ครั้นถึงปีเถาะเบญจศก, ศักราช ๑๑๔๕ ฝ่ายข้างกรุงภุกามประเทศพม่าคนหนึ่งชื่องะพุง, มีพักพวกประมาณ ๓๐๐ คิดขบถยกเข้าปล้นเมืองอังวะ. พระเจ้าปดุงให้ขุนนางคุมทหารออกต่อรบ, ก็แตกฉานพ่ายหนี. พลข้าหลวงติดตามจับตัวงะพุงกับพักพวกได้, พระเจ้าปดุงให้ฆ่าเสียทั้งสิ้น.

ในปีเถาะนั้นพระเจ้าปดุงให้สร้างเมืองใหม่, ที่ตำบลบ้านทองกาอยู่ทิศตวันตกไกลเมืองอังวะทาง ๓๐๐ เส้น. ครั้นการสำเร็จแล้ว, จึ่งให้นามชื่อเมืองอมรบุระ. พระเจ้าปดุงยกไปจากเมืองอังวะไปอยู่ณเมืองใหม่นั้นตั้งเปนเมืองหลวง. แล้วจัดแจงกองทัพจะยกไปตีเมืองธัญญวดี, คือเมืองยะไข่. แต่งให้แอกกะบัดหวุ่น, ถือพล ๔๐๐๐ เปนทัพน่า. ให้ตแคงจักกุ

ราชบุตร์ที่ ๒ ถือพล ๑๐๐๐๐ เปนแม่ทัพ ยกยกไปทางหนึ่ง, แล้ว
ให้แมงคุงหวุ่น ถือพล ๔๐๐๐ เปนทัพน่า. ให้ตแคงกามะราช
บุตร์ที่ ๓ ถือพล ๑๐๐๐๐ เปนแม่ทัพ ยกยกไปทางหนึ่ง. แล้ว
ให้ศิริกเหรียง ๑ แยข่องเคซะ ๑ แรกกะเรจอโบ่ ๑ ถือพล
๔๐๐๐ เปนทัพน่า. ให้อินแซะมหาอุปราช ถือพล ๑๖๐๐๐ เปน
แม่ทัพ ยกยกไปทางหนึ่ง เปน ๓ ทัพ ไปตีเมืองธัญวดี. แลทัพเรือ
นั้นให้มหาจอแทงตละยา เปนแม่ทัพ, กับแยจออากา ๑ แยจอ
สมุท ๑ ถือพล ๕๐๐๐ เรือรบเรือเทศ ๓๐๐ ลำ, ยกไปทางเทศ
แลกองทัพบกทัพเรือ ๔ ทัพ, ยกไปตีหัวเมืองขึ้นยะไข่ราย
ทางไปได้เปนหลายเมือง. แล้วยกไปยังจบพร้อมกันเข้าตี
เมืองธัญวดี, ซึ่งเปนเมืองหลวงยะไข่นั้น. พระเจ้ายะไข่ให้พล
ทหารออกต่อรบ, สู้ฝีมือพม่ามิได้. ทัพพม่าก็เข้าหักเอาเมือง
ได้, จับได้ตัวพระเจ้ายะไข่, แลขุนนางไพร่พลครอบครัว
ประมาณ ๕๐๐๐๐ เศษ, กวาดเอามาเมืองอมรบุระ. แล้วตั้ง
จอกะชูคุมพม่า ๑๐๐๐๐ ให้อยู่รักษาเมืองธัญวดี. แลพระเจ้า
ยะไข่นั้น, พระเจ้าปดุงให้เลี้ยงไว้, ป่วยลงก็ถึงแก่ความตาย

ในปีเถาะเบญจศกนั้น, ฝ่ายข้างพระมหานครศรีอยุทธยา,
เกิดขบถอ้ายบัณฑิตย์ ๒ คน, มาแต่เมืองนครนายก อวดตัวว่า
มีวิชาการความรู้ล่องหนหายตัวได้. คบคิดกับขุนนางเปน
หลายคน, มีพระยาอไภยรณฤทธิ์เปนต้น, กับทั้งหญิงพวก
วิเศษปากบาตร์พระราชวังน่า.

ครั้นถึง ณ วัน ๖ ๆ ๕ ค่ำ เพลาเช้า, พวกหญิงวิเศษวังน่า,
ขนกระบุงใส่เข้าทรงบาตร์ เข้าไปทางประตูดินวังน่า, เอียงผู้

เปนนายวิเศษปากยาตร์, พาอ้ายบัณฑิตย์ทั้ง ๒ คน นุ่งผ้าห่มผ้าอย่างผู้หญิง, ถือดาบซ่อนในผ้าห่มปลอมเข้าไปในวังน่า. แล้วขึ้นไปแอบอยู่ ๒ ข้างพระทวารพระราชมณเฑียร, ทางที่จะเสด็จลงมาทรงยาตร์, คอยจะทำร้ายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมราชวังบวรด้วยเดชะพระบารมีเพลาวันนั้น, หาเสด็จลงทรงยาตร์พระทวารมุขนั้นไม่. เทพยดาดลพระไทยให้ทรงพระราชดำริห์ลงมาเฝ้า ณ พระราชวังหลวง, ก็เสด็จออกทางพระทวารข้างน่า. แล้วเสด็จลงมายังพระราชวังหลวงแต่เพลาเช้าก่อนทรงยาตร์. อ้ายขบถบัณฑิตย์ทั้ง ๒ หาได้โอกาศที่จะทำร้ายไม่. ภอนางพนักงานเฝ้าที่มาภบเข้าก็ตกใจ, วิ่งร้องอื้ออึงลงมาว่า, ผู้ชาย ๒ คนถือดาบขึ้นมาอยู่ที่พระทวารยนที่. อ้ายบัณฑิตย์ทั้ง ๒ ก็ไล่นางเฝ้าที่ลงมา.

ขณะนั้นภอขุนหมื่นกรมวังคน ๑ คุมไพร่เข้าไปก่อถนนในพระราชวัง. อ้ายขบถบัณฑิตย์ก็เอาดาบฟันขุนหมื่นผู้นั้น, ศีรษะขาดล้มลงตายอยู่กับที่. พวกเจ้าจอมข้างใน, แลจ่าโขลน, ก็ตกใจร้องอื้ออึงวิ่งออกมาบอกข้าราชการข้างน่า. ข้าราชการข้างน่าทั้งปวงก็เข้าไปในพระราชวัง, ไล่ล้อมจับอ้ายขบถบัณฑิตย์ทั้ง ๒ บ้างเอาไม้พลองแลอิฐทุบตีทิ้งขว้างเปนอลหม่าน บ้างก็วิ่งลงมายังพระราชวังหลวงกราบทูลเหตุให้ทราบ. ภอเสด็จเข้าอยู่ในท้องพระโรง.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ได้ทรงทราบ, จึงดำรัสให้ข้าราชการทั้งปวง, แลตำรวจทั้งพระราชวังหลวงวังน่า, เร่งขึ้นไปจับอ้ายขบถ, ช่วยกันทุบตีล้มลงจับตัวได้มัดไว้

แล้ว จำครบ คบ คิด ไม้เฆี่ยน ถาม. ให้การ ซัด พวก เพื่อน ซึ่ง ร่วม คิด ขบถ ด้วย กัน เปน อันมาก, ถูก ข้า ราชการ ทั้ง วังหลวง, วังน่า เปน หลาย คน, มี พระยา อะไภย รณฤทธิ์ เปน ต้น, กับ ทั้ง พวก หญิง วิเศษ ปากยาตร์ วังน่า ทั้ง นาย ไพร่. มี พระบัณฑูร ให้เฆี่ยน สอบ กับ อ้าย บัณฑิตย์ รับ เปน สัจ, ดำรัส ให้ ประหาร ชีวิตร์ อ้าย บัณฑิตย์ ขบถ ๒ คน, กับ พวก เพื่อน ชาย หญิง ทั้ง สิ้น.

ครั้น ถึง ณวัน ๖ ๆ ๕ ค่ำ พระยา อะไภย ภูเบศร์ ผู้ครอง กรุง กัมพูชา ธิบดี, ให้ พระยา พระ เขมร เชิญ เอา พระขรรค์ — ไชย — ศรี — แต่ครั้ง พระ เจ้า ปทุม — สุริยวงษ์ — ส่ง เข้า มา ทูล เกล้า ฯ ถวาย ใน วัน นั้น ยัง เกิด พยุ ใหญ่ ฝน ตก อสุนี บาตร์ — ลงศาลา ลูก ขุนใน

ใน ปี เถาะ เบญจศก นั้น, ทรง พระกรุณา ดำรัส ให้ พระยา นคร สวรรค์, ยก กอง ทัพ ออก ไป ณ กรุง กัมพูชา, ให้ เกณฑ์ กองทัพ เขมร เข้า ยัน รบ ด้วย, ยก ไป รบ ญวน ตี เมือง แซ่ ง่อน คืน ให้ องค์ เชียง สือ, ซึ่ง เข้า มา พึ่ง พระบรมโพธิสมภาร. พระยา นคร สวรรค์ ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา, ยก กอง ทัพ ออก ไป ณกรุงกัมพูชา, ตาม พระราชกำหนด.

ถึง ณวัน ๗ ๆ ๑๑ ค่ำ เกิด พยุใหญ่ พัด เย่า เรือน ใน พระนคร ทำลาย, แล ใบ เสมา กำแพง เมือง ก็ หัก พัง ลง เปน อัน มาก.

ใน ปี เถาะ นั้น สม เด็จ พระพุทธเจ้า อยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์, ดำรัส ให้ จับ การ ก่อ กำแพงทั้ง พระราชวังหลวง วังน่า. แล้วให้ สถาปนา— พระ — ราชมณเฑียร — ทั้ง ข้าง น่า ข้าง ใน สำเร็จ บริบูรณ.

พระบาท สมเด็จ พระพุทธ เจ้า หลวง, ทรงพระ กรุณาให้ สถาปนาพระ อาราม ขึ้น ภาย ใน พระราชวัง, พร้อม ทั้ง อุโบสถ พระ

เจดีย์วิหาร, แลศาลารายเปนหลายหลัง, แลให้ขุดสระน้ำ ทำหอไตรยลงในสระ ใส่ตู้พระไตรยปิฎก — แล้วโปรดให้พระอาลักษณ์แก้ว, เปนพระยาธรรมปโรหิต, จางวางราชบัณฑิตย์ ตั้งพระอาลักษณ์ขึ้นใหม่ แล้วให้หลวงอนุชิตพิทักษ์. เปนพระยาพจนาพิมล, ช่วยราชการในกรมราชบัณฑิตย์. แล้วให้ราชบัณฑิตย์ทั้งปวงบันดาที่เปนอาจาริย์นั้น, บอกพระไตรยปิฎกพระสงฆ์สามเณรเปนอันมากบนหอไตรย.ๆ นั้นให้นามว่าหอพระมณเฑียรธรรม.

อนึ่งให้เชิญรูปพระเทพบิดร — คือสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีอู่ทอง ซึ่งเปนปฐมกระสัตริย์สร้างกรุงเก่า, มาแปลงเปนพระพุทธรูปหุ้มเงินปิดทอง, แล้วประดิษฐานไว้ในพระวิหารๆ นั้นให้นามว่าหอพระเทพบิดร. แลการพระอารามนั้นยังมิได้สำเร็จ

ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร, ก็ทรงปฏิสังขรณ์ณวัดสลัก, ให้กระทำอุโบสถพระวิหารการเปรียญ, แลพระมณฑปขึ้นใหม่. แล้วก่อพระเจดีย์บันจุพระบรมธาตุไว้ภายในพระมณฑป, ก่อพระระเบียงล้อมรอบ, แลสร้างกุฎีเสนาศนฝากระดานถวายพระสงฆ์. แลให้ก่อตึก ๓ หลังถวายพระวันรัต ผู้เปนเจ้าอาราม ให้ก่อกำแพงแก้วล้อมรอบพระอาราม. แล้วตั้งนามใหม่ว่า วัดนิพพานาราม.

ในปีนั้นเจ้าจอมทองดี อยู่งานในพระราชวังหลวง, เปนบุตรีหลวงอินทโกษา, คบคิดกับหม่อมบุญศรีพระพี่เลี้ยง, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าอะไภยธิเบศร์. แลแทนข้าหลวงตำหนักใหญ่, ให้แทนเปนผู้ไปหาหมอทำเสน่ห์—จะให้สมเด็จพระพุทธเจ้า

อยู่หัว โปรดปรานจงมาก. แลรู้เห็นด้วยกันกับทั้งมารดา, แลทายคน๑ ทาษในเรือนมาฟ้องแก่เจ้าขรัวนาย ท้าวนางผู้ใหญ่ๆ นำเอาข้อความขึ้นกราบบังคมทูล. จึ่งดำรัสสั่งให้พิจารณาได้ความเปนสัตย์. มีพระราชโองการตรัสสั่งให้เอาตัวเจ้าจอมทองดี, กับพักพวก๔คน, แลหมอคน๑ ไปประหารชีวิตร์เสียณวัดตะเคียนทั้งสิ้น.

ฝ่ายกองทัพพระยานครสวรรค์, แลท้าวพระยาข้าทูลลอองธุลีพระบาทเปนหลายนาย, ซึ่งยกไปถึงกรุงกัมพูชาธิบดี. แล้วเกณฑ์เอากองทัพเขมรเข้ากันจะ, ยกทัพเรือไปณเมืองญวนแลองค์ติงเวืองเจ้าเมืองแซ่ง่อนได้แจ้งว่า, กองทัพไทยยกล่วงแดนลงมา. จึ่งเกณฑ์ทัพเรือให้ขุนนางเมืองแซ่ง่อน, ยกทัพเรือขึ้นมาต่อรบป้องกันเมืองสัดแดก, ซึ่งเปนเมืองขึ้น, ได้รบกันกับทัพไทยเปนสามารถ. พระยานครสวรรค์มีฝีมือเข้มแขง, ยกทัพเรือเข้าตีทัพญวนแตกพ่ายไปเปนหลายครั้ง ได้เรือแลไพร่พลญวน, เครื่องสาตราวุธ ปืนใหญ่น้อยเปนอันมาก, แล้วส่งคืนลงไปให้แก่แม่ทัพญวน. แลพระยาพิชิตณรงค์, กับข้าหลวงมีชื่อเปนหลายคน, เห็นพระยานครสวรรค์กระทำผิด, คิดการขบถจะไปเข้าด้วยข้าศึก จึ่งบอกกล่าวโทษเข้ามาณกรุง, กราบทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ.

พระบาทสมเด็จบรมเพิตร์พระพุทธเจ้าอยู่หัว, ทั้ง๒พระองค์ได้ทรงทราบในหนังสือบอกก็ทรงพระพิโรธ. ดำรัสให้ข้าหลวงถือท้องตราออกไป, ให้หากองทัพพระยานครสวรรค์กลับคืน

เข้ามา ณกรุง. ทรงพระกรุณาให้เสนา บดี พิจารณา ได้ สวน ไล่ เลียง, ได้ความ จริง ตาม หนังสือ บอก กล่าว โทษ. จึ่ง ดำรัส ให้ เอา ตัว พระยา นคร สวรรค์, กับ ขุน นาง พักพวก ๑๒ นาย, ซึ่ง ร่วม คิด ด้วย กัน นั้น, ไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย ณป่า ช้า วัด โพธาราม นอก พระนคร ข้าง ทิศ ตวัน ออก, แล้ว ให้เอา ศีษะ เสียบ ประจาน ไว้ ทั้ง สิ้น.

ลุศักราช ๑๑๔๖ ในปี มโรง ฉอศก, ถึง ณวัน เดือน ๖ สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า หลวง มี พระราชดำรัส ให้ สมเด็จ พระเจ้า หลาน เธอ, เจ้า ฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์ เปน แม่ ทัพ ถือ พล ทหาร ๕๐๐๐ ยก กอง ทัพ เรือ ออก ไป ตี เมือง แซ่ง่อน, คืน ให้ องค์เชียงสือ จงได้, ให้เอา ตัว องค์ เชียง สือ ไป ใน กอง ทัพ ด้วย.

ครั้น ถึง ณวันได้ ศุภ ฤกษ์ – มงคลฤดี– จึ่ง สมเด็จ พระเจ้า หลาน เธอ เจ้า ฟ้า กรม หลวง เทพหริรักษ์, แล ท้าว พระ ยา นาย ทัพ นาย กอง ทั้ง ปวง ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา, ยก กอง ทัพ เรือ ไป ทาง เล ถึง เมือง พุทไธมาศ จึ่ง เกณฑ์ เอา กอง ทัพ พระยาราชา เสรฐี, พระยา ทัศดา เมือง พุทไธ มาศ, เข้า บันจบ ทัพ ยก ไปด้วย ไป ตั้ง ค่าย อยู่ อ่าว มหาว, ริม แม่ น้ำ แดน เมือง ลักแตก เปน หลาย ค่าย, แล้ว ให้ เอา องค์เชียงสือ แต่ง ขุน นาง ญวน กับ ไทย ข้าหลวง ไป เกลี้ย กล่อม พวก ญวน อาณาประชาราษฎร, ใน แว่น แคว้นเมือง ลักแตก, เมือง ล่ง โห้, เมือง สะม่า ต่อ ทั้ง ๓ เมือง มา เข้าด้วย เปน อันมาก.

ฝ่าย องค์ ติงเวือง เจ้า เมือง แซ่ง่อน ได้ แจ้ง ว่า, กอง ทัพไทย ยก ทัพใหญ่ ออก มา มาก กว่า ครั้ง ก่อน. จึ่ง แต่ง ขุนนาง ญวน เปน

แม่ทัพเรือขึ้นมาตั้งอยู่ ณ เมืองสักแดก, แล้วยกมาต่อรบกับทัพเรือกรุงเทพได้รบกันเปนหลายครั้งยังไม่แพ้ชนะกัน.

ครั้นเพลาวันหนึ่งทัพเรือฝ่ายไทยยกไปรบทัพเรือญวน, แล้วถอยขึ้นมาเอาศีร์ษะเรือรบเข้าจอดอยู่น่าค่าย, รี้พลขึ้นยกเข้าค่ายทิ้งเครื่องสาตราวุธ ปืนใหญ่น้อยไว้ในเรือ, ด้วยมีความประมาทมิได้ระวังข้าศึก. ครั้นเพลาน้ำขึ้นทัพเรือญวนยกตามขึ้นมาถึงน่าค่าย, ยิงปืนเรือรกมขึ้นมาทำลายค่าย ต้องไทยในค่ายตายเปนหลายคน. แลพลทหารไทยเสียทีจะลงเรือออกต่อรบมิทัน, ก็ทิ้งค่ายเสียแตกหนีเปนอลหม่าน, นายทัพนายกองจะกดไว้มิอยู่ก็พากันแตกหนีมาทั้งสิ้น. ครั้งนั้นเปนเทศการเดือน ๑๒ น่าน้ำๆ นองไปทั้งทุ่ง, พลทัพไทยได้ความลำบาก, ลุยน้ำ ภูกเพียงอกบ้าง, เพียงเอวบ้าง, หนีข้าศึกมา แลกรมหลวงเทพหริรักษ์นั้น, ข้าในกรมจับได้กระบือตัว ๑ มาให้ทรงลุยน้ำมา, พากันแตกหนีเข้ามาแดนกรุงกัมพูชาทั้งสิ้น. กองทัพญวนได้ไชยชำนะมิได้ติดตาม, เก็บได้เรือรบแลเครื่องสาตราวุธปืนใหญ่น้อยไปทั้งสิ้น. แลจับได้ผู้คนซึ่งหนีมามิทันนั้นไปได้บ้าง, แล้วเลิกทัพกลับไปเมืองแซ่ง่อน. แลกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์, กับทั้งองค์เชียงสือ, ก็มาหยุดพักพลอยู่ ณ เมืองกัมพูชา, แล้วบอกข้อราชการซึ่งเสียทีแก่ข้าศึกเข้ามา ณ กรุงฯ กราบทูลพระกรุณาให้ทราบ.

ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ดำรัสให้ขุดหีบศพเจ้าตากขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุวัดบางยี่เรือใต้ให้มีการมหรรศพ—แลพระราชทานพระสงฆ์—บังสุกุล— เสด็จ

พระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงทั้ง ๒ พระองค์.

ขณะนั้นพวกเจ้าจอมข้างในทั้งพระราชวังหลวงวังน่า, ซึ่งเปนข้าราชการครั้งแผ่นดินเจ้าตาก, คิดถึงพระคุณชวนกันร้องไห้. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ทรงพระพิโรธ, ดำรัสให้ลงพระราช–อาชญา–โบยหลัง–ทั้งสิ้น.

ในปีมโรงฉศกนั้น, ทรงพระกรุณาให้สถาปนาพระมหา–ปราสาท–ในพระราชวังหลวง, แลการปราสาทนั้นยังมิได้สำเร็จ, ครั้งนั้นคลองขุดปากลัดนั้นกว้างออก, แลน้ำเคลขึ้นแรงเค็มขึ้นมาถึงพระนคร. ครั้นถึง ณ วัน ๖ ฯ ๑๑ ๓ ค่ำ, จึงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์กับทั้งกรมพระราชวังหลัง, แลเจ้าต่างกรมทั้งปวงพร้อมกัน, เสด็จโดยทางชลมารคลงไปปิดคลองปากลัด, ดำรัสให้เกณฑ์ข้าราชการขนมูลดินแลอิฐหักถมทำนบกั้นน้ำ, แล้วให้เกณฑ์กันขึ้นไปรื้ออิฐกำแพงกรุงเก่า, บันทุกเรือลงมาถมทำนบจนสูงเสมอฝั่ง, แลน้ำเค็มจะไหลขึ้นมาทางคลองปากลัดนั้นมิได้, ไหลไปแต่ทางแม่น้ำใหญ่เปนทางอ้อม, ก็มิสู้เค็มขึ้นมาถึงพระนคร, ราษฎรทั้งหลายได้รับพระราชทานน้ำจืดเปนศุขทั้งสิ้น.

ครั้นถึง ณ วัน ๖ ฯ ๑๐ ๓ ค่ำ, หนังสือบอกข้าราชการทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์, ซึ่งเข้ามาถึงพระนคร. สมุหนายกนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบ. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ก็ทรงพระพิโรธ, ดำรัสให้มีตราหากองทัพกลับเข้ามาพระนคร, แล้วลงพระราชอาชญาจำสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์แลท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งเสีย

ทัพ, กับทั้งเรือรบเรือลำเลียง, แลเครื่องสาตราวุธปืนใหญ่น้อยทั้งสิ้นแก่ข้าศึกนั้น.

ครั้นนานมาจึ่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทั้ง ๒ พระองค์, กราบทูลขอพระราชทานโทษ, จึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้กรมหลวงเทพหริรักษ์กับทั้งท้าวพระยาข้าราชการ, ซึ่งรับพระราชอาชญาอยู่ในเวรจำนั้นให้พ้นโทษด้วยกันสิ้น.

อนึ่งการพระมหาปราสาทนั้น, ยกเครื่องบนสำเร็จบริบูรณ์, ลงรักปิดทองแล้ว. ถึงณวัน ๖ ๆ ๔ ค่ำ, เพลาเช้า ๒ โมง ๔ บาทได้อุดมฤกษ์— ให้ยกยอด เอก—พระมหาปราสาท, ข้างทิศ ตันมิ พรหม ภักตร์—แล้วยกพุ่มเข้าบิณฑ์บนปลายยอดด้วย, พระราชทานนามว่า, พระที่นั่ง ดุสิต—มหา ปราสาท—

ครั้นถึงณวัน ๒ ๆ ๑๕ ๔ ค่ำ, ทรงพระกรุณาให้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต จากโรงในวังเก่าฟากตวันตก, ลงทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง, มีเรือแห่เป็นขบวนข้ามฟากมาเข้าพระราชวัง, อัญเชิญเข้าประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่. แล้วให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะประชุมกระทำสังฆกรรม— สวดผูกพัทธ—เสมา—ในวันนั้น. แลการพระอารามนั้นสำเร็จบริบูรณ์แล้ว, จึ่งทรงตั้งพระนามว่า, วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

ลุศักราช ๑๑๔๓ ปีมเสงตรีศก, สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศร์บดินทร์, ทรงพระประชวรพระโรคมารทลุ่น. ถึงณวัน ๒ ๆ ๒ ๘ ค่ำทุติยา—สาธ— ก็ดับสูญสิ้นพระชนม์. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, เสด็จพระราชดำเนินไปสรงน้ำพระศพแล้วใส่พระโกฐ, โปรดให้ปลูกพระเมรุที่วัด

แจ้งในวังเก่าแล้วให้เชิญพระโกฐขึ้นพระยานุมาศ, แห่เปนขบวนมาเข้าพระเมรุให้มีการมหรศพ ๓ วัน, นิมนต์พระสงฆ์สับคปกรณ์— ทรงถวายไตรย—จีวร—บริกขาร—ไทยธรรม—ต่างๆ, แล้วพระราชทานเพลิง.

ในปีมเสงสัปตศกนั้น, ทรงพระกรุณาให้ตั้งกองสักเลขไพร่หลวงสมกำลัง, แลเลขหัวเมืองทั้งเดิม, ทั้งขึ้นสักหลังมือทั้งสิ้น. แล้วให้เกณฑ์เลขหัวเมืองขึ้นทั้งไทยลาวเขมรทั้งปวง, กับทั้งเลขไพร่หลวงสมกำลังเกณฑ์ทำอิฐจะก่อกำแพงสร้างพระนครใหม่, ให้รื้อป้อมวิไชยเยนทร์แลกำแพงเมืองเก่าฟากตวันออกเสีย, ขยายพระนครให้กว้างออกไปกว่าเก่า. แล้วเกณฑ์เลขลาวเขมรหัวเมือง, ให้ขุดคลองคูพระนครด้านตวันออก, ตั้งแต่วัดเชิงเลนขึ้นมาถึงวัดสแก, ไปถึงวัดบางลำภูออกบันจบแม่น้ำทั้ง ๒ ข้าง. แลวัดสแกนั้นพระราชทานนามใหม่ว่าวัดสเกษ. แล้วให้มีตราให้หาท้าวพระยาพระหัวเมืองทั้งปวงเข้าเฝ้าพร้อมกัน. แล้วเกณฑ์น่าที่ข้าราชการในกรุงฯ, ทั้งพระราชวังหลวง, วังน่า, วังหลัง, แลหัวเมืองทั้งปวง, ขุดรากก่อกำแพงพระนครทั้งด้านแม่น้ำ, แลด้านในคลองบันจบกันโดยรอบ, ให้ก่อเชิงเทินแลป้อมทำประตูใหญ่น้อยเปนอันมากรอบพระนคร. แล้วขุดคลองหลอดออกจากคลองคูเมืองเดิม ๒ คลอง, ไปออกบันจบคลองคูใหม่นอกเมือง, ให้ทำสพานช้างแลสพานน้อยข้ามคลองภายในพระนครเปนหลายตำบล. แล้วให้ขุดคลองใหญ่เหนือวัดสเกษ, พระราชทานนามว่าคลองมหานาค, ไว้เปนที่สำหรับประชาชนชาวพระนครลงเรือไปประ

ชุมกันเล่นเพลงเล่นสักวา, เทศกาล[๑]—น้ำเหมือนครั้งกรุงเก่า. แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, เสด็จพระราชดำเนินจะไปก่อสพานช้างข้ามคลองคูเมืองที่เหนือคลองมหานาคนั้น.

จึ่งพระพิมลธรรม วัดโพธาราม, ออกไปถวายพระพรห้ามว่า, สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า, จะให้ทำสพานใหญ่ข้ามคลองคูพระนครฉนี้, หามีอย่างธรรมเนียมมาแต่โบราณไม่. แม้นมีการสงครามมาถึงพระนคร, ข้าศึกก็จะได้โอกาศข้ามเข้ามาถึงชานกำแพงโดยง่าย. ประการหนึ่งแม้นจะแห่ขบวนเรือรอบพระนคร, ก็จะเปนที่กีดขวางอยู่.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ก็ทรงเห็นชอบด้วย, ซึ่งพระพิมลธรรมถวายพระพรนั้น. จึ่งดำรัสสั่งให้เลิกการเสียมิให้ต่อสพานช้าง ให้ทำแต่ท่าช้างไว้สำหรับจะให้ช้างเดินข้ามคลองคูพระนคร, แล้วเสด็จกลับเข้าพระราชวัง.

ครั้นการสถาปนา[๒]—พระนคร—ใหม่สำเร็จบริบูรณ์แล้ว, จึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้มีงานฉลองสมโภช[๓]—พระนคร, ให้นิมนต์พระสงฆ์ทุกๆ อาราม ทั้งในกรุงนอกกรุง, ขึ้นสวดพระพุทธมนต์บนเชิงเทินทุกใบเสมา—ๆ ละองค์ๆ รอบพระนคร. พระราชทานเงินเกณฑ์ให้ข้าราชการทำเข้ากระทงมาเลี้ยงพระสงฆ์ทั่วทั้งสิ้น. แล้วให้ตั้งโรงทาน—รายรอบพระนคร, พระราชทานเลี้ยงยาจก—วรรณิพก[๔]—ทั้งปวง. แล้วให้ตั้งต้นกัลปพฤกษ์[๕]—รายรอบกำแพงเมือง, ทิ้งทานต้นละ ๑ ทั้ง ๓ วัน, สิ้นพระราชทรัพย์เปนอันมาก. ให้มีงานมหรสพ[๖]—ต่างๆ, กับทั้งลครผู้หญิงโรงใหญ่, เงินโรงวันละ ๑๐. สมโภช—วัดพระศรีรัตนศาสดาราม,

กับ ทั้ง พระ นคร ด้วย ครบ ๓ วัน เปน กำหนด.

ครั้น เสร็จ การ ฉลอง พระนคร แล้ว, จึ่ง พระ ราชทาน พระ นคร ใหม่, เปลี่ยน แปลง กรุง เก่า ว่า, กรุง[1]—เทพ—มหา—นคร—บวร—รัตน—โกสินทร—มหินทรา ยุทธยา—มหา—ดิลก—ภพ—นพ—รัตน ราช—ธานี—บุรี—รมย์—อุดม—ราช—นิเวศ—มหา—สถาน—อมร—พิมาน—อวตาร—สถิตย์—สักกทัตติย—วิศณุกรรม—ประสิทธิ์—

ครั้นถึงณวัน ๒ ฯ๕ ๑๑ ค่ำ, ฤกษ[2]นี—ยาท—ลงชุ้ม ประตู ระวัน พระ ราชวัง บวร ฯ แล ลง ยอด พระ มหา ปรา สาท, พระ ราชวัง หลวงใน วันเดียว กัน.

ใน เดือน ๑๒ ปี นั้น, น้ำ มาก ถุก ถึง ๘ ศอก คืบ ๑๐ นิ้ว, เข้า กล้าใน ท้อง นา เสีย เปน อัน มาก, ยังเกิด ทุพ[3] ภิกขไภย— เข้า แพง ถึง เกวียน ละ ๓ ตำลึง, ประชา ราษฎร ทั้งหลายได้ ความ ขัด สน ด้วย อาหาร[4]—กันดาร—นัก. จึ่ง มี พระ ราชโองการให้ กรมนา จำ หน่าย เข้า เปลือกใน ฉาง หลวง, ออก แจก จ่าย ราษฎร ทั้งปวง เปน อัน มาก.

ใน ปี มเสง สัปตศก นั้น, ฝ่าย ข้าง กรุง ภุกาม ประเทศ, มังโพ เชียง ซึ่ง ชื่อ ว่า ตะแดง แปง ตะแล, น้อง พระ เจ้า ปดุง นั้น คิด ขบถ พระ เจ้า ปดุงให้จับ ประหาร ชีวิตร์ เสีย. แล้วได้ ทราบ อิฐ[5] กิดา การ—แห่ง กรุง ไทย ว่า, ผลัด แผ่น ดิน ใหม่, จึ่งดำริห์ การ[6] สง คราม—ซึ่ง จะ มา ตี พระ นคร ศรี อยุทธยา. ให้ เกณฑ์ กอง ทัพ พม่า มอญ เมง— ทวาย, ยะไข่, กระแซ, ลาว แล เงี้ยว, เปน คน หลาย ๑๐๐๐๐, หลาย ทัพ. ให้ เนมโย คุงนรัด เปน แม่ กอง ทัพน่า,

กับนัดมิแลง ๑, แยตองจา ๑, ปะเลิงโป่ ๑, นัดจักกีโป่ ๑, ตองพยุงโป่ ๑, ถือพล ๒๕๐๐ เปนทัพยก, ยกมาทางเมืองมฤท, มาตีเมืองชุมพร, เมืองไชยา. ให้แกงหวุ่นแมงยี, ถือพล ๔๕๐๐, เปนแม่ทัพยกหนุนมาทาง ๑. แล้วเกณฑ์ทัพเรือให้ยิหวุ่นเปนแม่ทัพ, กับขาวาเชียง ๑, แยงยิงเคซะ ๑, ปคินยอ ๑, ถือพล ๓๐๐๐ ยกมาตีเมืองถลาง. ให้เกณฑ์หวุ่นแมงยีเปะโป่ชุก, บังคับทั้งทัพยกทัพเรือ. แลทางทวายนั้น, ให้ทวายหวุ่นเจ้าเมืองทวาย, เปนแม่กองทัพน่า, กับจิกแกปลัดเมืองทวาย ๑, มณีจงข่อง ๑, ลีหแยจอข่อง ๑, เยยะโป่ ๑, ถือพล ๓๐๐๐ ยกมาทางด่านเจ้าขว้าว. ให้จิกสินโป่เปนแม่กองทัพหนุน, กับกะเรียงธามะซู ๑, มณีสินคะ ๑, สุรินทจอข่อง ๑, ถือพล ๓๐๐๐ ยกหนุนมา. แลให้ธนอกแผกคิตหวุ่นถือพล ๔๐๐๐, เปนโป่ชุกแม่ทัพทั้ง ๓ กอง, เปนคน ๑๐๐๐๐, ยกมาตีเมืองราชบุรีทาง ๑. แลทางเมาะตะมะนั้น, ให้เมียนหวุ่นเปนแม่กองทัพน่าที่ ๑, กับขุนนาง ๑๐ นาย, คือกะลาหวุ่น ๑, บีลุยิง ๑, สเคจอ ๑, ปีแนอู ๑, อากาจอแทง ๑, ลานช่างโป่ ๑, อคุงหวุ่น ๑, ยี่ญีกะจอง ๑, ดไมหวุ่น ๑, ซุยตองอากา ๑, ถือพล ๑๐๐๐๐ ยกมาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์. แล้วให้เมียนเมหวุ่นเปนแม่กองทัพน่าที่ ๒, กับย่อยแหลกยาแยข่อง ๑, จอกกาโป่ ๑, จอกแยโป่ ๑, ต.หรียงยี่ญี ๑. ถือพล ๕๐๐๐ ยกหนุนมาอีกทัพ ๑, แลทัพที่ ๓ นั้น, ให้ตแคงกามะราชบุตรที่ ๓, เปนแม่ทัพ, กับยานรุหวุ่น ๑, จิตกองคีรียะ ๑, แยเลหวุ่น ๑, อตอนหวุ่น ๑, ถือพล ๑๐๐๐๐, ยกหนุนมา

อีกทัพ ๑. แลทัพที่ ๔ นั้น, ให้ตแคงจักกุราชบุตรที่ ๒, เปนแม่ทัพ, กับเมฆราโป่ ๑, อกิตอ ๑, อากาปั้ญี ๑, มไยลัคหวุ่น ๑, ถือพล ๑๐๐๐๐, ยกหนุนมาอีกทัพ ๑. แลกองทัพหลวงพระเจ้าปดุงเจ้าอังวะเปนที่ ๕, ไพร่พล ๒๐๐๐๐. ให้อแซวังมูเปนแม่กองน่า, กับจาวาโป่ ๑, ขะไขโป่ ๑, ปกันหวุ่น ๑, ลอกาซุงถ่องหวุ่น ๑, เมจุนหวุ่น ๑, เปน ๖ นาย. แลปีกขวานั้น, ให้มหยอกวังมูเปนแม่กอง, กับอำมลอกหวุ่น ๑, ตวนแซงหวุ่น ๑, แตราลอพวา ๑, ยัคจอกโป่ ๑, งาจุหวุ่น ๑, เปน ๖ นาย. แลปีกซ้ายนั้น, ให้ดองแวงมูเปนแม่กอง, กับแลกรุยกีมู ๑, เลเซหวุ่น ๑, บวนจุหวุ่น ๑, เยกิหวุ่น ๑, สิบอจอพวา ๑, เปน ๖ นาย. แลกองหลังนั้น, ให้อหนอกแวงมูเปนแม่กอง, กับรวาลัคหวุ่น ๑, ออกกะมาหวุ่น ๑, ไมกองจอพวา ๑, ไมเยี่ยงจอพวา ๑, ไมมีกจอพวา ๑, เปน ๖ นาย, ครีรวมทั้ง ๕ ทัพเปนคน ๕๕๐๐๐, ยกมาทางเมืองกาญจนบุรี ๑. แลทางเมืองตากนั้น, ให้ชุยดองเวระจอแทงเปนแม่ทัพกับชุยดองนรทา ๑, ชุยดองสิริยะจอจวา ๑, ถือพล ๓๐๐๐ เปนกองน่า. ให้จอช่องนรทาถือพล ๒๐๐๐ เปนกองหนุน, ทั้ง ๒ ทัพเปนคน ๕๐๐๐ ยกมาทาง ๑. แลทางเมืองเชียงใหม่นั้นให้สโดะมหาสิริยะอุจนาเจ้าเมืองตองอู, เปนโป่ชุกแม่ทัพ, กับนายทัพนายกองเปนหลายนาย, ถือพล ๒๐๓๐๐ ยกมาทาง ๑.

ครั้นมาถึงเมืองเชียงแสน, สโดะมหาสิริยะอุจนา, จึ่งยังคับให้เนมโยมสิหซุยเปนแม่ทัพ, กับปั้ญีจองโป่ ๑, ลุยลันตวงโป่ ๑, ปลันโป่ ๑, มักซุมรันโป่ ๑, มีกะอุโป่ ๑, แยจอนรทา

๑, สาระจอซู๑, เปน ๘ นาย, ถือพล ๕๐๐๐ ยกแยกมาตีเมืองสวรรคโลกย์ทาง ๑, เมืองศุโขไทยทาง ๑, เมืองพระพิศณุโลกย์ทาง ๑. แลทางแจ้ห่มนั้น แต่งให้อาปะรกามณีเจ้าเมืองเชียงแสนเปนแม่ทัพ, กับพระยายอง ๑, พระยาไชย ๑, เชียงกะเล ๑, น้อยอรรถ ๑, เปน ๕ นาย, ถือพลพม่าลาว ๓๐๐๐ เปนกองน่า. สโดะมหาสิริยะอุจนาเปนแม่ทัพ, กับแรกแกไข่ ๑, อคุงหวุ่น ๑, อุติงแรกกะโบ่ ๑, เนมโยยันตมึก ๑, พระยาแพร่ ๑, เปน ๖ นาย, ถือพล ๑๕๐๐๐, ทั้ง ๒ ทัพเปนคน ๑๘๐๐๐, ยกมาตีเมืองนครลำปางทาง ๑, แลกองทัพพม่ายกมาครั้งนั้น, มากกว่ามากหลายทัพหลายกองยิ่งกว่าครั้งก่อนๆ, ศรีรวมรี้พลทั้งสิ้นทุกทัพ, เปนคนถึง ๑๐๓๐๖๐ ด้วยกัน, สรรพด้วยช้างม้าเครื่องสรรพสาตราวุธพร้อมทุกทัพทุกกอง, แต่ยกมาหาพร้อมกันทุกทางไม่.

ฝ่ายพระเจ้าอังวะให้อินแซะมหาอุปราชราชบุตรผู้ใหญ่, กับอินแซะหวุ่นอำมาตย์อยู่รักษาพระนคร. แล้วก็ยกทัพบกทัพเรือพร้อมทัพอยู่ณเมืองเมาะตะมะ, เร่งให้ทัพน่าที่ ๑ ยกมาตั้งณเมืองสมิ, แล้วเดินทัพล่วงเข้ามาถึงด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ก่อนทัพทางอื่นๆทั้งสิ้น.

ฝ่ายข้างพระมหานครศรีอยุทธยา, ถึงณวัน ๑ ๆ ๑๒ ค่ำ, พวกกองมอญออกไปตระเวรด่าน, กลับเข้ามากราบทูลว่า, รู้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพมาตั้งอยู่ณเมืองสมิ, จะยกเข้ามาตีพระนคร.

พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ได้ทรงทราบข่าวศึกดังนั้น, จึ่งดำรัสให้ประชุมราชวงษานุวงษ์

มีกรม พระ ราชวังบวร สถาน พิมุข ฝ่าย หลัง เปน ต้น, กับทั้ง ท้าว พระยาเสนาบดี มนตรีมุข ทั้งหลาย พร้อมกัน, ดำรัสปฤกษาราชการ สงคราม เปน หลาย เวลา. ใน ลำดับ นั้น หนังสือ บอก เมือง ชุมพร, เมือง ถลาง, เมือง กาญจนบุรี, เมือง ราชบุรี, เมือง ตาก, เมือง กำแพง เพชร์, เมือง พระพิศณุโลกย์, เมืองสุโขไทย, เมือง สวรรค โลกย์, เมือง นคร ลำปาง, บอก ข้อ ราชการ ศึก ว่า, ทัพ พม่า ยก มา เปน หลาย ทัพ หลายทาง ทั้ง ปักษ์ใต้ ฝ่าย เหนือ, แล หนังสือ บอก มา ถึง เนื่อง ๆ กัน.

สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า หลวง, จึ่ง มี พระ ราช โองการ โปรด ให้ สม เด็จ พระ อนุชา ธิราช กรม พระ ราชวัง บวร ๑, เสด็จ พระ ราช ดำ เนิน ยก พยุห—โยธา—ทัพ—หลวง, ไป่ รับ ทัพ พม่า ข้า ศึก ทาง เมือง กาญจนบุรี. โปรด ให้ เจ้า พระยา รัตนา พิพิธ, ผู้ ว่า ราชการ ณที่ สมุห นายก, คุม กอง ทัพ ท้าว พระยา ข้า ทูล ลออง ๑ ฝ่าย พระ ราช วัง หลวง, แล ทัพ หัว เมือง ทั้งปวง โดย เสด็จ พระราช ดำเนิน อีกทัพ ๑. แล้วโปรด ให้ เจ้า พระยา ธรรมา ธิบดี, กับ เจ้า พระยา ยมราช เปน แม่ ทัพ, ยก กอง ทัพ ออกไป ตั้ง รับ ทัพ พม่า ณเมือง ราชบุรี ทัพ ๑. แล ทาง เหนือ นั้น มีพระ ราช ดำรัส ให้ สมเด็จ พระ เจ้า หลานเธอ, กรม พระราชวัง บวร สถานภิมุข ฝ่าย หลัง, กับสมเด็จ พระเจ้าหลาน เธอ, เจ้า ฟ้า กรม หลวง นรินทร์ นเรศร์, แล เจ้า พระยา มหา เสนา บดีศรี สมุห พระกลาโหม, เจ้าพระยา พระ คลัง พระยา อไทย ธรรม, แล ท้าว พระยา ข้า ราชการใน กรุง ๑ แล หัว เมือง ทั้งปวง, ยก กอง ทัพไป ตั้ง รับ พม่า ณเมือง นคร สวรรค์ ทัพ ๑.

ครั้นถึงณวัน ศุกร ๑๒ วาร—มหา—พิไชย—มงคล—นักขัตต—ฤกษ์—

ใน มิคศิร—มาศ- ศุกรปักษ์—ตฤติ— จึ่ง สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช กรม พระ ราชวัง บวร ฯ ก็ ถวาย บังคม ลา สมเด็จ พระ บรม เชษฐา ธิราชเจ้า, เสด็จ ทรง เรือ พระ ที่นั่ง บัลลังก์ แก้วจักรพรรดิ ปิด ทอง ทึบ. พระ ที่นั่ง สวัสดิ ชิงไชย ประกอบพื้น คำ, ทรง พระไชย—นำ เสด็จ, พร้อม ด้วย เรือ ท้าว พระยา ข้า ทูล ลออง, ฯ โดยเสด็จ ตามดา, ดำเนิน พยุหโยธา ทัพ หลวง จาก กรุงเทพ ฯ โดย ทาง ชล มารค. ดำรัสให้พระยา กลาโหม ราช เสนา, พระยา จ่า แสน ยา กร เปน กอง น่า. ให้ เจ้า พระยา รัตนา พิพิธ ผู้ ว่า ที่ สมุห นายก เปน ทัพ เกียก กาย. สมเด็จ พระ เจ้า น้อง ยาเธอ เจ้า ฟ้า กรม หลวง จักร์ เชษฎาเปน ยุกร บัตร์. พระยา มณเฑียร บาล เปน กอง หลัง. แล พล ทหารใน กอง ทัพ หลวง ทั้ง สิ้น นั้น, เปน คน ๓๐๐๐๐, สรรพ ด้วย ช้าง ม้า เครื่อง สรรพ สาตรา วุธ ปืนใหญ่น้อย เปน อัน มาก, ดำเนิน ทัพไป ทั้ง ทาง บก ทาง เรือ. ถึง ตำบล ลาดหญ้า, เหนือ เมือง กาญ จน บุรี.

จึ่งมี พระราชบัณฑูร ดำรัส ให้ หยุด ทัพ หลวง อยู่ ที่ นั่น. แล้วให้ กอง น่า กอง หนุน ตั้ง ค่าย รายกัน อยู่เปน หลาย ค่าย, ชัก ปีก กา ถึง กัน ทุกๆ ค่าย. แล ค่าย หลวง นั้น ตั้ง ห่าง ค่าย น่า ลง มาทาง ๕ เส้น แล้ว ให้ ขุด สนาม เพลาะ ปัก ขวากหนาม ตาม ตำนองศึก พร้อมเสร็จ แล้ว ดำรัส ให้ พระยา มหาโยธา คุม กอง มอญ ๓๐๐๐ ยก ออก ไป ตั้ง ค่าย ขัด ทัพ อยู่ ณ ด่าน กราม ช้าง.

ฝ่าย ทัพ เจ้า พระยา ธรรมาธิบดี, เจ้า พระยา ยมราช, ถือพล ๕๐๐๐ ยก ออก ไป ตั้ง ค่าย อยู่ ณ เมือง ราชบุรี เปน หลาย ค่าย. แล กอง ทัพ กรมพระราชวังหลัง, แล เจ้า ฟ้า กรม หลวง นรินทร์ นเรศร์

พล ๑๕๐๐๐ ก็ยกไปตั้งค่ายหลวงอยู่ณเมืองนครสวรรค์. ให้พระยามหาเสนาเปนกองน่า, ไปตั้งค่ายณเมืองพิจิตร์. เจ้าพระยาพระคลัง, แลพระยาอุไทยธรรมเปนกองหลัง, ตั้งค่ายอยู่ณเมืองไชยนาท, ระวังพม่าจะยกมาทางด่านเมืองอุไทยธานี.

ฝ่ายกองทัพพระเจ้าอังวะ, ซึ่งยกมาทางเมืองเมาะตะมะ, ทัพน่าที่ ๑ ล่วงเข้ามาทางด่านกรามช้าง, เข้าตีค่ายทัพพระยามหาโยธาแตกพ่ายเข้ามา, แล้วเดินทัพมาถึงตำบลลาดหญ้า, ซึ่งทัพหลวงออกไปตั้งค่ายรับอยู่นั้น. แลทัพน่าที่ ๒ ก็ยกหนุนมาถึง, เปนคน ๑๕๐๐๐ ด้วยกัน. เมี้ยนหวุ่นกับเมี้ยนเมหวุ่นแม่ทัพทั้ง ๒ กอง, ก็ให้นายทัพนายกองทั้งปวง, เกณฑ์พลทหารตั้งค่ายรายกันไปเปนหลายค่ายชักปีกกาถึงกัน. แลทัพตะแคงกามะที่ ๓ ก็ยกหนุนมาตั้งค่ายอยู่ณท่าดินแดง. ทัพตแคงจักกุที่ ๔, ยกมาตั้งค่ายอยู่ณ ๓ สพ. ทัพหลวงพระเจ้าอังวะ, ยกมาตั้งค่ายใหญ่อยู่ณพระเจดีย์ ๓ องค์ที่แดนต่อแดน, คอยฟังข้อราชการซึ่งกองน่าจะยกมาประการใด, จะได้เกณฑ์ทัพอุดหนุนเพิ่มเติมมาช่วย. แล้วให้เกณฑ์รี้พลกองลำเลียงขนเสบียงอาหารมาส่งกองน่า, ซึ่งมาตั้งรับอยู่นั้นมิได้ขาด.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร ฯ จึ่งมีพระราชบัณฑูรดำรัสให้ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ยกพลทหารออกโจมตีค่ายพม่า. พม่าต่อรบเปนสามารถ, พลทหารไทย, พลทหารพม่าต่างยิงปืนได้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย, ล้มตายแลลำบากทั้ง ๒ ข้าง, ทัพไทยจะหักเอาค่ายมิได้ก็ถอยเข้าค่าย จึ่งมีพระราชบัณฑูร, ให้ทำครกทำสากใหญ่ไว้ในค่ายหลวง ๓

สำรับ. ดำรัสให้ประกาศ—แก่ นาย ทัพ นาย กอง แล ทหาร ทั้งปวง ว่า, ถ้าผู้ใด ถอย หนี ข้าศึก, จะเอาตัว ลงโทษใส่ ครกโขลกเสีย. แล้ว ดำรัสให้พระยา สีหราช เดโช, พระยา ท้าย น้ำ, พระยา เพชร์ บุรี, ๓ นาย เปน นาย ทัพ กองโจร. พระยา ราม กำแหง, พระเสนา นนท์เปน ปลัด ทัพ, ถือ พล ๕๐๐, ยก ลัด ป่าไป, คอย สกัด ตี ตัด กอง ลำ เลียง พม่า, ที่ ตำบล พุไคร้ ซ่อง แคบ, อย่าให้ พม่า ส่ง ลำ เลียง กันได้. พระยา สีหราช เดโช, แล ท้าวพระยา นาย ทัพ นาย กอง ทั้งปวง, ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา ยก พล ทหารไป กระทำ การ ตามพระ ราช กำหนด, คอย สกัด ตี กอง ลำ เลียง พม่า, จับ พม่าได้ บ้าง ส่ง ลงไป ยัง ทัพ หลวง. แล้ว ศึก ย่อ ท้อ ต่อ ข้า ศึก หลีก หนีไป ตั้ง ซุ่ม ทัพ อยู่ ที่ อื่น. แล ขุน หมื่นใน กอง ทัพ มา ฟ้อง กล่าว โทษให้กราย ทูล พระ กรุณา. จึ่ง ดำรัสให้ พระยา มณเฑียร บาล, แลข้า หลวง หลาย นาย, ยกพล ทหารไป จับตัว พระยา นาย ทัพนาย กองโจร ทั้ง ๓ นาย, ประหาร—ชีวิตร์—เสีย ตัด ศีษะ นำ มา ถวาย. แต่ปลัด ทัพ ๒ นาย นั้น, ให้เอา ดาพสับ ศีษะ คนละ ๓ เสี่ยง— ให้ ขุน หมื่น ผู้เปนโจทย์ นำ ทางไป. พระยา มณเฑียร บาล, แล ข้า หลวง ทั้งปวง, ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา ยกไป ถึง ทัพ กองโจรไป ตั้ง ซุ่ม ทัพ อยู่, จึ่ง พิจารณาได่ ถามได้ ความ เปน สัตย์ สม คำโจทย์, จึ่ง ตัด ศีษะ พระยา สีหราช เดโช, พระยา ท้าย น้ำ, พระยา เพชร์ บุรี, ทั้ง ๓ นายใส่ ชลอม, แล้ว เอา ดาพ สับ ศีษะ พระยา ราม กำแหง, แล พระ เสนา นนท์ คน ละ ๓ เสี่ยง, ตาม พระ ราช บัณฑูร ตรัส สั่ง. แล้ว นำ เอา ชลอมใส่ ศีษะ นาย ทัพ ทั้ง ๓ กลับ มา กราบ ทูลถวาย ณค่าย หลวง. มี พระราช บัณฑูรให้ เอา ศีษะไป เสียบ ประ

จานไว้น่า ค่าย, อย่าให้ ผู้ใดเอา เยี่ยง อย่าง. แล้วดำรัสให้พระเจ้า หลานเธอ, พระ องค์เจ้า ขุนเณร, เปน นาย ทัพ กองโจร กับ ข้า หลวง หลาย นาย, คุม พล ทหาร ๑๐๐๐, ยกไป บันจบ กับ กองโจร เดิม เปน คน ๑๕๐๐, ไป คอย ก้าว สกัด ตี กอง ลำ เลียงพม่า ที่ ตำ บลพุไคร้ ตั้ง ก่อน, อย่าให้ พม่า ส่ง ลำ เลียง เสบียง อาหาร กันได้, กอง พม่า ซึ่งมาตั้ง รบ อยู่ นั้น จะได้ ถอย กำลัง ลง. พระ องค์เจ้า ขุน เณร แล นาย ทัพ นาย กอง ทั้งปวง, ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา ยกไป กระทำ การ ตาม รับ สั่ง, คอย ซุ่ม สกัด ตี ตัด กอง ลำ เลียง พม่า, จับได้ พม่า แล ช้าง ม้า โค ต่าง, ส่ง มา ถวาย เนือง ๆ.

ฝ่าย แม่ ทัพ น่า พม่า ทั้ง ๒ นาย, ให้ แต่ง หอ รบ ขึ้น ณ ค่าย น่า เปน หลาย แห่ง, ให้เอา ปืนใหญ่ ขึ้น ตั้ง บน หอ รบ ยิง ค่าย ทัพไทย. จึ่ง มี พระ ราช บัณฑูรให้ เอา ปืน ลูกไม้, ครั้ง แผ่น ดิน เจ้า ตาก เข็น ออกไป ตั้ง น่า ค่าย, ยิง ค่าย แล หอ รบ พม่า หัก พัง ลง เปน หลาย ตำ บล. แล พล พม่าใน ค่าย ถูก กระสุน ปืน ลูกไม้ล้ม ตาย แล ลำบาก เปน อันมาก มิ อาจ ยก ออก นอก ค่ายได้, รักษา มั่น อยู่ แต่ใน ค่าย, ทั้ง ขัด เสบียง อาหาร ถอย กำลัง ลง. จึ่งมี พระ ราช บัณฑูรให้ แต่ง หนังสือ บอก ข้อ ราชการ สงคราม, ให้ ข้า หลวง ถือ เข้า มา กราบ ถวาย บังคม ทูล สมเด็จ พระบรม เชษฐา ธิราช ณ กรุง เทพ มหา นคร.

พระบาท สมเด็จ บรม บพิตร์ พระ พุทธ เจ้า หลวง, ได้ ทรง ทราบ ใน ข้อ ราชการ สงคราม, ก็ ทรง พระ ราช-ปริวิตก—เกรง จะ เอา ไชย ชำนะ ข้า ศึก มิได้โดย เร็ว.

ครั้น ถึง ณวัน ๑ ฯ๙ ๒ ค่ำ, จึ่งเสด็จ ทรง เรือ พระ ที่ นั่ง บัลลังก์ บุษบก—พิศาล—ประกอบ พื้น แดง, พระ ที่ นั่ง พิมาน—เมือง อินทร์—

ประกอบพื้นดำ. ทรงพระไชยนำเสด็จ, พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลละออง ฯ โดยเสด็จพระราชดำเนินเปนอันมาก. แลพลโยธาหาญในขบวนทัพหลวง ๒๐๐๐๐, เสด็จยาตรา[๑]-พล-นาวา-พยุห-ออกจากกรุงเทพ ฯ ไปโดยทาง-ชลมารค-ถึงเมืองกาญจนบุรี สมเด็จพระอนุชาธิราชได้ทรงทราบ, ก็เสด็จพระราชดำเนินลงมาถวายบังคมรับเสด็จ. จึ่งทรงช้างพระที่นั่งพังเทพลีลา, สูง ๕ ศอกกับ ๖ นิ้ว, ผูกกูบทองพร้อมด้วยเครื่องพระกันภิรมแลธงไชยราชกระบี่ธุชพระครุธพาหนะแห่โดยขนาด, พลโยธาหาญล้วนสวมใส่เสื้อสักหลาดแดงหมวกแดง, พรั่งพร้อมด้วยพลสาร[๒]-สินธพ-แลรถทรงขบวนยืนยกสลับ, สรรพอเนกวิวิธา-สาตราวุธ-แหนแห่แลไสว, ประโคมฆ้องไชยเบญจดุริยดนตรีแตรสังข์กลองชนะ, โครมครึกกึกก้องท้องทุรัถยางค์[๓]-พะสัณฑ-สถาน-สำเนียงพลทหารโห่ร้องมัยฤๅศรัพท์อุโฆษ-กาหฬ-นฤนาท, คลี่พลพยุหยาตราโยธาทัพหลวง, ยันตุถึงพระตำหนักค่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช, เสด็จยาตราพระคชาธาร[๔]-เข้ายังทัพเกย เถลิง-ราชาศารกะ-ที่ประทับพลับพลาไชยแล้ว. มีราชโองการดำรัสปฤกษาราช[๕]-กิจ-การสงคราม, กับด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช. จ้าๆ จึ่งกราบทูลพระกรุณาว่า, ทัพพม่าข้าศึกจวนจะแตกอยู่แล้ว, อย่าทรงพระวิตกเลย, ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับพระราช[๖]-ธุระ-ธายาในราชการงานสงคราม, เอาไชย-ชำนะพม่า ปจามิตร-สนองพระเดชพระคุณให้จงได้. ขออัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนยังพระนคร. ถิด, จะได้ทรงพระราชดำริห์จัดแจงการซึ่งจะต่อสู้[๗] อริ-ราช-ศัตรู-

ศัตรู—ใน ทาง อื่น ๆ สืบไป.

สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า หลวง ก็ ทรง เห็น ชอบ ด้วย, ซึ่ง สมเด็จ พระ บรม ราช อนุชา กราบ ทูล พระ กรุณา นั้น. ครั้น เพลา ค่ำ ลง วัน นั้น, จึ่ง เสด็จ ยาตรา ทัพ หลวง, กลับ มา โดย ขบวน ตราบ เท่า ถึง เมือง กาญ จนบุรี, แล้ว เสด็จ ลงเรือ พระที่นั่ง ดำเนิน พล นาวา พยุห ทัพ กลับ คืน ยัง พระ มหา นคร.

ฝ่าย พม่าได้ ยิน เสียง รี้ พล, แล เสียง ช้าง ม้า ฆ้อง กลอง กึก ก้อง สนั่นไป ทั้ง ป่า, จึ่ง ขึ้น ดู บน หอ รบ เห็น ทัพ หลวง ยก หนุน มา ช้าง ม้า รี้ พลเปน อัน มาก, ก็ คิด ครั่น คร้ามขาม พระเดชา[๑] นุภาพ—เปน กำลัง. แม่ ทัพ ๒ นาย จึ่งให้ เกีย เอา ลูก ปืนไม้ ซึ่ง ยิงไป ตก ลงใน ค่าย นั้น, ให้ ตอ ยา ภัยไพร่ นำไป ถวาย พระ เจ้า อังวะ แล้ว กราบ ทูล ว่า, ไทย เอาไม้เปน ลูก ปืน, ตอไม้ หมด สิ้น ทั้ง ป่า จึ่ง จะ สิ้น กระสุน ปืน เขา, เมื่อใดไม้ใน ป่า จะ สิ้น. ซึ่งจะ ตี เอา เมืองไทย ให้ ได้นั้น เห็น เปน เหลือ กำลัง ทั้ง กองโจรไทย ก็ มา ตั้ง ซุ่ม สกัด ตี ตัด ลำเลียงเสบียง อาหาร ซึ่งจะ ส่งกันก็ ขัด สน, รี้พล[๒]—ก็ อดอยาก ถอย กำลัง ลง ทุก วัน ๆ, จะ ขอ พระ ราชทาน ล่า ทัพ. พระ เจ้า อัง วะ ก็ เห็น ด้วย, จึ่งให้มี หนังสือ ตอบ มา ถึง แม่ ทัพ น่า ว่า, ให้ รั้ง รอ ดู ท่วง ที ก่อน, ถ้า รี้ พล อิดโรย นัก เห็น จะ ทำ การไปไม่ สำเร็จ, จึ่ง ค่อย ลาด ถอย ทัพ แต่ อย่า เสีย ที แก่ ข้า ศึก. แม่ ทัพได้ แจ้งใน หนังสือ รับ สั่ง พระ เจ้า อังวะ ก็ รั้ง รอ อยู่ ต่อ รบ แต่ในค่าย, มิได้ ยก ออก รบ นอก ค่าย.

สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว กรม พระ ราชวัง บวร, ฯ จึ่ง ทรง พระ ราช ดำริห์ เปน กลศึก— เพลา กลาง คืนให้ ผ่อน ช้างม้า รี้ พล

ลงมายังค่ายเมืองกาญจนบุรี. ครั้นเพลาเช้าจึ่งให้ยกกลับขึ้นไปยังค่ายหลวง, ให้เดินพลแลช้างม้าเรี่ยรายกันเนื่องขึ้นไปอย่าให้ขาดตั้งแต่เช้าจนเย็น, ลวงพม่าให้เห็นว่ากองทัพยกหนุนขึ้นมาเปนอันมาก, กระทำดังนี้ทุกวัน ๆ

ฝ่ายพม่าขึ้นดูบนหอรบเห็นดังนั้นก็สำคัญว่า, กองทัพไทยยกเพิ่มเติมมากขึ้นมาทุกวัน, ก็ยิ่งย่อท้อเกรงกลัวเปนอันมาก. อนึ่งด้วยเดชะพระบรมโพธิสมภาร, บันดาลให้รี้พลพม่ายังเกิดไข้ทฤพิษ—ป่วยเจ็บลำบากล้มตายก็มาก, ทั้งขัดเสบียงอาหารกำลังศึกถอยลงทุกประการ.

ครั้นถึง ณ วัน ๖ ฯ๕ ๓ ค่ำ, จึ่งมีพระราชบัณฑูรตรัสสั่งให้ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ยกพลทหารออกระดมตีค่ายพม่าทุกทัพทุกกอง, ให้เอาปืนใหญ่ลากล้อออกยิงค่ายพม่าทุก ๆ ค่าย, ค่ายแลหอรบหักพังทำลายลงเปนหลายตำบล พม่าต่อรบยิงปืนใหญ่น้อยได้ตอบอยู่ตั้งแต่เช้าจนค่ำ, ครั้นเพลาประมาณทุ่มเสศ, แม่ทัพพม่าเห็นเหลือกำลังจะต่อรบมิได้, ก็แตกฉานออกจากค่ายพ่ายหนีไป พลทหารไทยเข้าค่ายพม่าได้ทั้งสิ้น จับได้ผู้คนดีแลป่วย, กับเครื่องสาตราวุธปืนใหญ่น้อยเปนอันมาก. จึ่งมีพระราชบัณฑูรตรัสสั่งให้กองทัพทั้งปวงยกติดตามพม่าไปจนปลายแดน, จับได้พม่าซึ่งหนีไปมิทันกับทั้งช้างม้าเครื่องสาตราวุธมาถวายเปนอันมาก.

ฝ่ายกองโจรพระองค์เจ้าขุนเณรได้แจ้งว่า, ทัพพม่าแตกพ่ายหนีแล้ว, ก็ยกออกก้าวสกัดตีตามทางจับได้ผู้คน, แลเครื่องสาตราวุธช้างม้าก็มาก, ส่งลงมาถวาย ณ ค่ายหลวง,

แล้วยกติดตามไปถึงท่าดินแดง แล ๓ ศพ.

ฝ่ายตแคะกามะแม่ทัพที่ ๓ แจ้งว่าทัพแตกแล้ว, ก็แต่งหนังสือบอกให้ม้าใช้ รีบถือไปแจ้งแก่ตแคงจักกุแม่ทัพที่ ๔ แลกราบทูลพระเจ้าอังวะแล้วก็เร่งรีบเลิกทัพกลับไป. พระเจ้าอังวะได้ทราบในหนังสือบอกว่า, ทัพน่าแตกแล้วก็เสียพระไทย, สั่งให้เลิกกองทัพทั้งปวงกลับไปณเมืองเมาะตะมะโดยเร็ว

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร, ๆ เมื่อมีไชยชำนะแก่พม่าปัจามิตร์สำเร็จราชการสงครามแล้ว. จึ่งดำรัสให้ข้าหลวงถือหนังสือบอกเข้าไปกราบทูลณกรุงเทพฯ แล้วดำรัสให้กองทัพพระยากลาโหมราชเสนา, กับพระยาจ่าแสนยากรยกทัพยกลงมาทางด่านเมืองราชบุรี, แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งเคลื่อนทัพหลวงลงมา, โดยขบวนนาวาพยุหทางชลมารคมายังเมืองราชบุรี.

ฝ่ายกองทัพพม่าซึ่งยกมาจากเมืองทวายนั้น, เดินทัพมาช้าไม่พร้อมกัน. ต่อทัพทางลาดหญ้าแตกไปแล้ว, จึ่งพึ่งมาถึงด่านเจ้าขว้าว. แลทัพเมืองทวายกองทัพน่าล่วงด่านเข้ามาตั้งค่ายอยู่นอกเขางู, แดนเมืองราชบุรี, ทัพจิกสินโบ่กองหนุนยกมาถึงด่าน, ทัพอนอกแผกติกหวุ่นแม่ทัพมาตั้งค่ายอยู่ณท้องชาตรี แลไพร่พลพม่ากองน่าลอยเข้ามาเก็บผลหมากมะพร้าวของสวน, ในแขวงเมืองราชบุรีเอาไปยังกองทัพ, แลเจ้าพระยายมราช, เจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพซึ่งตั้งค่ายอยู่ณเมืองราชบุรีนั้น, มีความประมาท—มิได้จัดแจงแต่งลาดตระเวรไปสืบราชการศึก, หารู้ว่ากองทัพพม่ายกเข้ามาตั้งอยู่

ที่ใดไม่.

ฝ่ายทัพพระยากลาโหมราชเสนา, พระยาจ่าแสนยากรยกอ้อมป่ามาทางบก, พบค่ายพม่าซึ่งตั้งอยู่นอกเขางู, ก็ขับพลทหารเข้าโรมตีหักเอาค่าย. พม่าต่อรบเปนสามารถ, ยิงปืนใหญ่น้อยได้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่าย, พลทหารไทยเข้าปีนค่ายเข่อค่ายได้รบกันถึงตลุมบอน, พลพม่าต้านทานมิได้ก็แตกฉานพ่ายหนีเปนอลหม่าน พลทัพไทยไล่ติดไปจนถึงค่ายกองน่าพม่าที่ไทยตีแตกหนีไปนั้น, ไปประทะกองหนุนซึ่งตั้งอยู่ณค่ายก็พากันแตกหนีไปมิได้ต่อรบ. กองทัพไทยจับได้ไพร่พลพม่า, แลได้เครื่องสาตราวุธต่างๆ แม่ทัพทั้ง ๒ จึ่งแต่งหนังสือบอกข้อราชการ, ซึ่งได้ไชยชำนะแก่ข้าศึกกับทั้งชะเลย, แลเครื่องสาตราวุธ, ให้นายไพร่ในกองทัพนำเข้ามากราบทูลถวาย, พอทัพหลวงเสด็จมาถึงเมืองราชบุรี, ได้ทรงทราบในหนังสือบอก, ให้ลงพระราชอาชญาจำเจ้าพระยายมราชเจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพ, แลนายทัพนายกองไว้ณค่ายเมืองราชบุรี. แล้วบอกเข้ามากราบทูลพระกรุณาณะกรุงเทพมหานครว่า, จะขอพระราชทานประหารชีวิตรแม่ทัพทั้ง ๒ เสีย.

พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหลวง. จึ่งโปรดให้มีตราตอบออกไปขอชีวิตรเจ้าพระยาทั้ง ๒ ไว้, ด้วยมีความชอบมาแต่ก่อน. ให้ลงแต่พระราชอาชญากระทำโทษประจาน, ตามพระไอยการศึก.

สมเด็จพระอนุชาธิราชได้ทรงทราบในท้องตรารับสั่งแล้ว, จึ่งให้ลงพระราชอาชญาแก่เจ้าพระยาทั้ง ๒ ให้โกนศีษะ ๓ แฉก

แล้ว, ให้ตระเวร รอบ ค่าย, ให้ถอด เสีย จาก ถานาศักดิ์. แล นาย ทัพ นายกองทั้ง นั้น, ให้ ลง พระราชอาชญาเฆี่ยนทั้ง สิ้น. แล้ว เสด็จ เลิก ทัพกลับ คืนเข้า พระ นคร, ครั้ง เฝ้า สมเด็จ พระบรมเชษฐา ธิราช กราย ทูล แถลง ข้อ ราชการ สงคราม ทั้ง ปวง, แล้ว สมเด็จ พระพุทธเจ้า อยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์, จึ่ง ดำรัส ปฤกษา ราชการ แก่ กัน ว่า กอง ทัพ พม่าซึ่ง ยก มา ตี หัว เมือง ชายเทล ฝ่าย ตวัน ตก นั้น, ยัง หา ทัน ได้ แต่ง กอง ทัพ ออก ไป ต่อ ตี ช่วย หัว เมือง ทั้ง ปวง นั้น ไม่. ด้วย ศึก ติด พัน กัน อยู่, ทาง ใกล พระ นคร, ต้อง ต่อ รบ ทาง ที่ ใกล้ เสีย ก่อน บัด นี้ ราชการ สงคราม ทาง ใกล้ ก็ สำเร็จ แล้ว จึ่ง มี พระราช โองการ ดำรัส ให้ สมเด็จ พระ อนุชาธิ ราช, ยาตรา นาวา ทัพ หลวง ออก ไป ทาง เทล, ปราบ ปราม ราช — คัสถร — หัว เมือง ปักษ์ใต้ ฝ่าย ตวัน ตก. สมเด็จ พระพุทธเจ้า หลวง, จะ เสด็จ พระราชดำเนิน พยุหโยธา ทัพ หลวง, ไป ปราบ อุริ — ราช — ไภริ — ณ หัว เมือง ฝ่าย เหนือ. ครั้น ตรัส ปฤกษา ราชการ สงคราม กันเสร็จ แล้ว, สมเด็จ พระอนุชาธิราช เจ้า ก็ ให้ จัดแจง เรือ รบ เรือเทล เปนอันมาก. สรรพ ด้วย เครื่อง สรรพสาตรา วุธ ขึ้น ใหญ่ น้อย พร้อม เสร็จ.

ครั้น ถึง ณวัน ๗ ๕ฯ ๙ ค่ำ ได้ มหา พิไชยมงคล นักขัตฤกษ์, สมเด็จ พระอนุชา ธิราช กรมพระราชวังบวร สถานมงคล, ก็ กราบถวาย บังคมลา สมเด็จ พระ บรมเชษฐา ธิราช เจ้า, เสด็จ ทรงเรือ พระที่นั่ง สำเภาทอง ท้าย รถ, ให้ ยาตรา มหา นาวา พยุห ทัพ หลวง ออกจาก กรุง เทพ มหา นคร. ไป โดย ทาง ท้อง เทล ใหญ่ พลรบ พล แจว ๒๐๐๐๐ เศษ, ล้วน แต่ข้า หลวง พระราชวังน่า ทั้ง สิ้น ใช้ ใบ เรือรบ

ทั้งปวงไปยังเมืองชุมพร, เพื่อจะปราบอริราชดัสกร, อันมาย่ำยี่ยีตา พระราช[๑] — อาณา — เขตร์ — ณหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตวันตกนั้น.

พระบาทสมเด็จบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าหลวง, จึ่งมีพระราชดำรัสให้เอาพม่าเชลยทั้งหลาย, ซึ่งจับเปนได้นั้นจำใส่คุกไว้ทั้งสิ้น. แล้วโปรดให้พระยาเทพสุภาวดี, เจ้ากรมในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอตำหนักใหญ่, ถือท้องตรารับสั่งขึ้นไปถึงสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, กรมพระราชวังบวรสถานภิมุขฝ่ายหลังว่า, บัดนี้ราชการศึกทางเมืองราชบุรี, สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร, เสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทัพหลวง, ไปปราบปัจจามิตร์ได้ไชยชำนะสำเร็จแล้ว. แลราชการข้างหัวเมืองฝ่ายเหนือ, แม้กรมพระราชวังหลังกระทำไม่สำเร็จ พระเกียรก็จะมิได้คงอยู่กับพระกายเปนแท้. แลบัดนี้ทัพหลวง, ก็จะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาโดยเร็วอยู่แล้ว.

ครั้นถึง ณ วัน ๖ ๓ ๗ ๔ ค่ำ ได้มหาพิไชยอุดมฤกษ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง, ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งบัลลังก์ทินกร — ส่องศรี — ลายรดน้ำพื้นแดง. พระที่นั่งมณี — จักรพรรดิ์[๒] — ลายรดน้ำพื้นดำ, ทรงพระไชย. นำเสด็จพร้อมด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลาย, โดยเสด็จพระราชดำเนินตามขบวนพยุหยาตราน่าหลัง, แลพล[๓] — โยธา — หาญ — ๓๐๐๐๐ สรรพด้วยเครื่องสรรพ[๔] — ยุทธ — ชิงไชย — ให้ยาตรานาวาทัพหลวงจากกรุงเทพมหานคร, ประทับร้อนแรมไปโดยทางชลมารค, ถึงเมืองจันทบุรี. ให้ตั้งค่ายแลพระตำ

หนัก พลับพลาไชย เสด็จ ประทับ อยู่ที่ นั้น.

ฝ่าย กองทัพ สะโดะมหาสีริยอุจนา, ยกมา ถึง เมืองนครลำปาง ให้ตั้งค่าย ล้อม เมืองไว้. แล ครั้งนั้น เมือง เชียงใหม่ ร้าง อยู่ มิได้มี คน รักษา, ด้วย พระยา วิเชียร ปราการ เจ้าเมือง, ยก ครอบครัวชาวเมือง หนี พม่า ลงมาอาไศรย อยู่ณเมือง สวรรคโลกย์, แต่ครั้ง แผ่นดินเจ้าตาก, ยัง หาได้ กลับ ขึ้นไปไม่. แล ตัวพระยา วิเชียร ปราการ นั้น ถึงแก่กรรม, ครอบครัว ชาวเมือง ทั้งปวง ยก กลับ ขึ้นไป อยู่ ณเมือง นคร ลำปาง สิ้น. ทัพพม่า จึง ยก เลยเมือง เชียงใหม่ลงมา ตีเมือง นคร ที่เดียว. แล พระยากาวิละเจ้าเมือง เกณฑ์พลทหาร ขึ้น รักษาน่าที่เชิงเทิน ป้องกัน เมือง เปนสามารถ. พม่า จะแหก หักเอาเมือง มิได้, ก็ ตั้ง มั่น ล้อม เมืองไว้. แล กองทัพ เนมโยสีหซุยะ พล ๕๐๐๐ ก็ ยกลงมา ทาง เมือง สวรรคโลกย์ พระยาสวรรคโลกย์. พระยาศุโขไทย, พระยาพิศณุโลกย์ เห็นข้าศึกมาก เหลือกำลัง. ด้วยครั้ง นั้น ไพร่พล หัวเมือง ฝ่ายเหนือ ทั้งปวง นั้น น้อย, แล ผู้คน ยับเยินเสีย แต่ครั้ง ทัพ อะแซหวุ่นกี้ นั้น เปนอันมาก, ที่ ยังเหลืออยู่นั้น เบาบางนัก, เจ้าเมือง ทั้งปวง จึงมิได้ต่อรบ, ต่าง ยก ครอบครัว หนีเข้าป่า. ทัพพมา จึง ยก ล่วงเลย เมือง สวรรคโลกย์, เมือง ศุโขไทย ลงมา, ตั้ง อยู่ ณปาก น้ำพิง ฝั่งตวันออก. ฝ่าย ซุยตองเวระจอแทง, ทั้งทัพ น่าทัพ หนุน พล ๕๐๐๐ ก็ ยกเข้ามา ทาง ด่าน เมือง ตาก. พระยา กำแพงเพชร์, พระยาตาก เห็นเหลือกำลังจะต่อรบ, ก็เทครัว หนีเข้าป่า. ทัพพม่า ก็ ยกลงมาตั้งค่ายอยู่, ณบ้านระแหง แขวง เมืองตาก

ฝ่าย กรมพระราชวังหลัง, ได้ทรงทราบ ในท้องตรา รับสั่ง,

ก็กลัวพระราชอาชญาเปนกำลัง, มีพระราชบัญชาสั่งให้กองทัพเจ้าพระยามหาเสนา, ซึ่งตั้งค่ายอยู่ณเมืองพิจิตร์, ให้ยกขึ้นไปตีค่ายพม่าซึ่งตั้งอยู่ณปากน้ำพิง. เจ้าพระยามหาเสนา, จึ่งแต่งให้กองทัพพระยาสรบุรี, เปนกองน่ายกล่วงไปก่อน, แล้วเจ้าพระยามหาเสนาก็ยกหนุนขึ้นไป. แลทัพกรมพระราชวังหลัง, กับกรมหลวงนรินทร์นเรศร์, ก็ยกตามทัพเจ้าพระยามหาเสนาขึ้นไปภายหลัง. ฝ่ายกองทัพพระยาสรบุรีกองน่า, ยกขึ้นไปตามริมฝั่งแม่น้ำฟากตวันออก แต่เพลาเช้าตรู่. แลเห็นฝูงนกกระทุงข้ามแม่น้ำมา, เห็นตะคุ่มๆ ไม่เห็นถนัด. แลพระยาสรบุรีนั้นเปนคนขลาด, สำคัญว่าพม่ายกข้ามน้ำมา, ก็มาสั่งให้รี้พลล่าถอย. ต่อสว่างขึ้นจึ่งเห็นชัดว่าฝูงนกกระทุง, มิใช่พม่า. เจ้าพระยามหาเสนา, แลกรมพระราชวังหลัง, ได้ทราบว่าพระยาสรบุรีตื่นฝูงนกกระทุงถอยทัพมา. จึ่งให้เอาตัวพระยาสรบุรีไปประหารชีวิตร์เสีย, เอาศีษะเสียบไว้ที่หาดทราย. แล้วลงมากราบทูลพระกรุณายังทัพหลวงๆ ก็เสด็จพระราชดำเนินหนุนขึ้นไป. ดำรัสให้กองสมเด็จพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงเทพหริรักษ์, ยกไปบันจบกับทัพเจ้าพระยาพระคลัง, พระยาธุไทยธรรม ซึ่งตั้งค่ายอยู่ณเมืองไชยนาท, ให้ยกขึ้นไปทางปากน้ำโพ, ตีทัพพม่าซึ่งมาตั้งค่ายอยู่ณบ้านระแหงให้แตกโดยเร็ว. แล้วทัพหลวงก็เสด็จขึ้นไปตั้งค่ายใหญ่อยู่ณบางเข้าตอก, ให้เรือตำรวจขึ้นไปเร่งกองทัพกรมพระราชวังหลัง, แลเจ้าพระยามหาเสนา, ให้ยกเข้าตีค่ายพม่าณปากน้ำพิงให้แตกแต่ในวันเดียว, แม้นเนิ่นช้าไปจะเอาโทษ

ถึงสิ้นชีวิตร์. แลกรมพระราชวังหลัง, กับเจ้าพระยามหาเสนา ได้แจ้งในรับสั่งดังนั้น, ก็ตรวจเตรียมพลทหารทุกทัพทุกกอง พร้อมเสร็จ.

ครั้นถึง ณ วัน ๑ ๕ ๔ ค่ำ เพลาเช้า, ก็ยกพลทหารทั้งปวงเข้าโจมตีค่ายพม่าทุกๆ ค่าย. พม่าต่อรบเปนสามารถ, ยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบกันทั้ง ๒ ฝ่ายรบกันแต่เช้าจนค่ำ. ด้วยเดชพระบรมโพธิสมภาร, บันดาลให้พวกพม่าสยบสยองย่อท้อเกรงกลัวพระราช—กฤษดา—เดชา—นุภาพ—เปนกำลังมิอาจต่อต้านได้. พอเพลาประมาณยาม ๑ ทัพพม่าก็แตกฉานพ่ายหนีออกจากค่ายทุกๆ ค่าย, ลงข้ามแม่น้ำหนีไปฟากตวันตกทั้งสิ้น. แต่จมน้ำตายทั้งคนทั้งม้าประมาณ ๘๐๐ เศษ, อาศพลอยเต็มแม่น้ำจนน้ำกินมิได้, พลทัพไทยไล่ติดตามจับได้เปนๆ อันมาก กรมพระราชวังหลังแลเจ้าพระยามหาเสนา, จึ่งให้ม้าใช้รีบลงไปกราบทูลพระกรุณา ณ ค่ายหลวงบางเข้าตอกว่า, ตีพม่าแตกไปแล้ว.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ, ก็ทรงพระโสมนัสดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ, กรมหลวงจักรเจษฎา, ยกกองทัพออกจากทัพหลวง, ขึ้นไปบันจบทัพเจ้าพระยามหาเสนา ณ ปากน้ำพิง, ให้ยกติดตามพม่าซึ่งแตกขึ้นไปช่วยเมืองนครลำปาง ตีทัพพม่าซึ่งตั้งล้อมเมืองนครลำปางอยู่นั้น, ให้แตกฉานจงได้. แล้วดำรัสให้ข้าหลวงขึ้นไปเชิญเสด็จกรมพระราชวังหลัง, แลกรมหลวงนรินทร์นเรศร์ลงมาเฝ้ายังค่ายหลวง. กรมพระราชวังหลังกรมหลวงนรินทร์นเรศร์, ก็ให้เลิกกองทัพ

ลงมาตามพระราชกำหนด, ให้คุมเอาพม่าเชลยซึ่งจับได้นั้น, ใส่โตงกส่งมาถวาย. จึ่งมีพระราชดำรัส ให้ตัดศีร์ษะพม่าเชลยเสียบไว้ตามหาดทรายรายลงมาทุกคุ้งน้ำ, จนถึงเมืองนครสวรรค์ เหลือกว่านั้นให้จำมาทั้งสิ้น. แล้วก็เลิกทัพหลวงลงมา ตั้งประทับอยู่ณค่ายเมืองนครสวรรค์, รอฟังราชการทัพซึ่งยกไปตีทัพพม่า ทางระแหงแดวปากน้ำโพนั้น.

ฝ่ายกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์, ยกขึ้นไปถึงเมืองกำแพงเพชร์, จึ่งให้ทัพเจ้าพระยาพระคลัง, พระยาอไภยธรรม, เปนกองน่ายกล่วงไปก่อน ยังมิทันถึงค่ายพม่าซึ่งตั้งอยู่ณบ้านระแหงนั้น. แลซุยดองเวรจอแทงแม่ทัพได้แจ้งข่าวว่า, กองทัพทางปากน้ำพิงนั้นแตกไปแล้ว, ๆ แจ้งว่าทัพไทยยกล่วงเมืองกำแพงเพชร์ขึ้นมา ก็มิได้ตั้งอยู่ต่อรบ เลิกทัพหนีไปทางด่านแม่ลำเมา, เจ้าพระยาพระคลัง, พระยาอไภยธรรม, แต่งกองลาดตระเวรไปสืบรู้ว่า, ทัพพม่าเลิกหนีไปแล้ว, ก็ยอกลงมาทูลกรมหลวงเทพหริรักษ์, ๆ ก็ยกลงมากราบทูลพระกรุณาณเมืองนครสวรรค์.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบว่าศึกเลิกไปสิ้นแล้ว ก็ดำรัสให้ข้าหลวงไปหากองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์, กลับมายังเมืองนครสวรรค์แล้ว, ก็เสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงกลับยังมหานคร.

ฝ่ายกองทัพเนมโยสิหซุยะ, ซึ่งแตกไปแต่ปากน้ำพิงถึงค่ายล้อมเมืองนครลำปาง, จึ่งแจ้งความแก่สะโดะมหาสิริยะอุจนา, ซึ่งเปนโบชุกแม่ทัพใหญ่ว่า, ได้รบกับทัพไทยเสียทีมา, แลกอง

ทัพไทย ก็ ยก ติดตาม ขึ้น มา, จวนจะ ถึงเมือง นคร อยู่ แล้วภอกอง ทัพ เจ้า พระยา มหา เสนา, แล กรม หลวง จักร์ เจษฎา, ยก ขึ้นไป ถึงเมือง นคร ลำปาง, ก็ ให้ นายทัพ นายกอง ทั้งปวง, ยก พล ทหาร เข้า ระดมตี ค่าย พม่า ซึ่ง ตั้ง ล้อมเมือง. แล สะโดะ มหา สิริยะอุจนา แม่ ทัพ กับ อาปะรกา มณี ให้ พล พม่า ออก รบ, ได้ รบ กัน แต่ เช้า จน เที่ยง. ทัพ พม่า ก็ แตก ฉาน ทิ้ง ค่าย เสีย พ่าย หนี ไป สิ้น, ไป พร้อม ทัพ กัน อยู่ ณ เมือง เชียง แสน. กอง ทัพ กรุง ก็ เข้าใน เมือง, แล พระ ยา กาวิละ เจ้า เมือง มี ฝี มือ เข้ม แขง, สู้ รบ พม่า รักษา เมือง อยู่ ตั้ง แต่ เดือน อ้าย จน ถึง เดือน ๔ ทัพ พม่า มา ตั้ง ล้อม อยู่ ถึง ๔ เดือน, จะ หัก เอา เมือง นคร ลำปาง มิ ได้, จน ทัพ กรุง ขึ้น ไป ช่วย, ทัพพม่า ก็ แตกหนี ไป. กรมหลวง จักร์เจษฎา, แลเจ้า พระยา มหาเสนา, ก็ บอก ลงมา กราบ ทูล พระกรุณา ณกรุงว่า, ได้ ตี ทัพ พม่า ซึ่ง ล้อม เมือง นคร ลำปาง นั้น แตกพ่าย ไป แล้ว.

สมเด็จ พระพุทธเจ้า อยู่หัว ได้ ทรง ทราบ ใน หนังสือ บอก, ก็ ทรง พระโสมนัศ, ดำรัสให้ มี ตรา หา กอง ทัพ กลับ ยัง พระมหานคร แล้ว พระราชทาน บำเหน็จ แก่ นาย ทัพ นายกอง ทั้ง ปวง, โดย ควร แก่ ความ ชอบ. จึ่ง ทรง พระกรุณาโปรด ให้พระยา อุไทย ธรรม, เลื่อน ที่เปน เจ้า พระยา ยมราช. แล้ว โปรด ให้ พระยา พิพัฒโกษา เลื่อน ที่เปน เจ้า พระยา ธรรมา ธิบดี. แล้ว ทรง พระราชดำริห์ ถึง เจ้า พระยา ธรรมา, เจ้า พระยา ยมราชนอก ราชการ, ซึ่ง เปนโทษ ใน การ สงคราม ถอด เสีย นั้น ว่า, เปน ข้า ราชการ เก่า, รู้ ขนบ ธรรม เนียม แผ่น ดิน มาก. จึ่ง โปรด ตั้ง เจ้า พระยา ธรรมา เก่า, เปน พระยาศรี ธรรมา ธิราช จางวาง กรม วัง. โปรด ตั้ง เจ้า พระยา

ยมราชเก่า, เปนพระยามหาธิราช ช่วยราชการในกรมเมือง.

ขณะนั้น พระยาเพชร์พิไชย หง ถึงแก่กรรม, จึ่งโปรดให้พระยาราชสงครามเบา, บุตรพระยาราชสงคราม, ซึ่งชะลอพระนอนวัดป่าโมกข์ครั้งกรุงเก่า, เลื่อนที่เปนพระยาเพชร์พิไชย. พระราชทานพานทองทั้งสิ้นด้วยกัน.

ฝ่ายกองทัพพม่า, ซึ่งพระเจ้าอังวะให้ยกลงไปตีหัวเมืองไทยฝ่ายตวันตกตามชายเทลนั้น, ก็ยกกองทัพเรือทัพบก, ลงมาพร้อมกันอยู่ณเมืองมฤท แต่ณเดือนอ้าย แกงหวุ่นแมงยีแม่ทัพใหญ่,. จึ่งให้ยี่หวุ่นเปนนายทัพ ถือพล ๓๐๐๐ กับนายทัพนายกองทั้งปวง, ยกทัพเรือลงไปทางเทลไปตีเมืองถลาง. แล้วให้เนมโยคุงนรัดเปนนายทัพน่า, กับนายทัพนายกองทั้งปวง ถือพล ๒๕๐๐ ยกทัพบกมาทางเมืองกระ, เมืองระนอง, เข้าตีเมืองชุมพร. ตัวแกงหวุ่นแม่ทัพใหญ่, ถือพล ๔๕๐๐ ยกหนุนมา ทั้ง ๒ ทัพเปนคน ๗๐๐๐ แลทัพน่ายกเข้ามาถึงเมืองชุมพร, เจ้าเมืองกรมการมีไพร่พลสำหรับเมืองนั้นน้อย, เห็นจะต่อรบมิได้ก็เทครอบครัวหนีเข้าป่า. ทัพพม่าเข้าเผาเมืองชุมพรเสียแล้ว, กองน่าก็ยกล่วงออกไปตีเมืองไชยา, แม่ทัพตั้งค่ายอยู่ณเมืองชุมพร. แลครั้งนั้นทัพกรุงยังหาทันออกไปช่วยไม่, ด้วยราชการศึกยังติดพันกันอยู่ทางกาญจนบุรี. แลเจ้าเมืองกรมการเมืองไชยาได้แจ้งข่าวว่า, เมืองชุมพรเสียแล้ว. ก็มิได้อยู่สู้รบ, ยกครัวหนีเข้าป่าไปสิ้น. ทัพพม่าเข้าเผาเมืองไชยาแล้ว, ก็ยกออกไปตีเมืองนครศรีธรรมราช.

แลครั้งเมื่อก่อนพม่ายังไม่มานั้น, เจ้าพัดบุตรเขยเจ้านคร

เข้า มา ณ กรุงเทพฯ กราบ ทูล ฟ้อง กล่าว โทษ เจ้า นคร คดี[๑]—เปน หลาย ข้อ ทรง พระ กรุณา, ให้ มี ตรา ออกไป หา เจ้า นคร เข้า มา ชำระ ความ กัน, โปรดให้ เจ้า พระ ยา มหา เสนา เปน ตระลา การ, เจ้า นคร แพ้ ความ แก่ เจ้า พัด บุตร์ เขย. เจ้า นคร กราบ ถวาย บัง คมลา ออก จาก ที่ เจ้า เมือง, ขอ อยู่ รับ ราช การ ใน กรุง. จึ่ง ทรง พระ กรุณา โปรด ตั้ง เจ้า พัด ออกไป, เปน เจ้า พระ ยา นคร ศรี ธรรมราช แทน แล เจ้า นคร เก่า อยู่ ใน กรุง ประมาณ กึ่ง ปี ก็ ถึง แก่ กรรม[๒]—

ขณะเมื่อ ทัพ พม่า ยกออกไปนั้น, เจ้า พระยานคร พัดได้แจ้งข่าว ว่า, เมือง ชุม พร, เมืองไชยา เสีย แล้ว, จึ่ง แต่งให้ กรม การ กับ ไพร่ ๑000 เศษ, ยก มา ตั้งค่าย ขัด ทัพ อยู่ ณท่า ข้าม ต่อแดนเมือง ไชยา. ทัพพม่า จับไทย ชาว เมืองไชยาได้, ให้ไทย ร้อง บอก ลวง พวก กอง ทัพเมือง นคร ว่า, เมือง บาง กอก เสีย แล้ว, พวก เอง จะ มา ตั้ง อยู่รบ เห็น จะ สู้ ได้ แล้ว หรือ, ให้ เร่งไปบอก เจ้า นาย ให้ มา อ่อน น้อม ยอมโดย ดี, จึ่ง จะ รอด ชีวิตร์. แม้น ขัด แขง อยู่, จะ ฆ่า เสียให้สิ้น ทั้ง เมือง แต่ ทารก[๓]—ก็ มิให้ เหลือ. พวก กอง ทัพ นคร นำ เอา เนื้อ ความไป แจ้ง แก่ เจ้า พระยา นคร. ๆ ก็พิจารณา เห็น สม คำ พม่า, ด้วย มิได้ เห็น กองทัพ กรุง ยก ออก มา ช่วย, เห็น ว่า กรุงจะเสียแก่ พม่าเสียแล้วหา ที่พึ่ง มิได้. จึ่งพา บุตร์ภรรยาญาติ วงษ์ สมัค พัก พวก ทั้งปวง หนี ออก จาก เมือง, ไป อยู่ป่า นอก เขา ข้าง ตวัน ตก. บันดา กรม การ แลไพร่ บ้าน พล เมือง ทั้งปวง, ก็ ยก ครอบ ครัว หนีไป อยู่ ตำบล ต่าง ๆ. ทัพ พม่า ก็ ยกไป ถึงเมือง เข้าเมืองได้, ให้ เที่ยว จับ ผู้คน แลครอบ ครัวได้เปน อัน มาก. แล

ให้ไทยชาวเมืองนคร นำพม่าไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมผู้คน แลครอบครัว, ซึ่งหนีไปอยู่ทุกตำบลนั้น, ที่เข้าเกลี้ยกล่อมพม่าออกหาก็ได้ตัวมาบ้าง, ที่ไม่เข้าเกลี้ยกล่อมหนีเข้าป่าคงไปก็มาก. แลพวกไทยซึ่งได้ตัวมานั้น ยันคาชายพม่าฆ่าเสียเปนอันมาก, เอาไว้แต่หญิงกับทารก. พม่าค้นเกี้ยเอาเงินทองสิ่งของทั้งปวงไว้, หาผู้ใดจะคิดอ่านสู้รบมิได้กลัวอำนาจพม่าเสียสิ้นแล้วทั้งนั้น, พม่าก็ตั้งอยู่ในเมือง. คิดจะยกออกไปตีเมืองพัทลุง, เมืองสงขลาต่อไป.

ฝ่ายยิหวุ่นแม่ทัพเรือพม่า, ก็ยกทัพเรือลงไปตีเมืองตกั่วป่าตกั่วทุ่งแตกแล้วยกไปถึงเกาะถลาง. ให้พลทหารขึ้นยกเข้าตั้งค่ายล้อมเมืองถลางไว้เปนหลายค่าย. ในขณะเมื่อศึกพม่าไปถึงเมืองนั้น, พระยาถลางถึงแก่กรรมเสียก่อนแล้ว, ยังหาได้ตั้งเจ้าเมืองใหม่ไม่. แลภรรยาพระยาถลางกับน้องสาวคนหนึ่ง, คิดอ่านกับกรมการทั้งปวง, เกณฑ์ไพร่ตั้งค่ายใหญ่ ๒ ค่ายป้องกันรักษาเมืองเปนสามารถ. แลตัวภรรยาพระยาถลางกับน้องสาวนั้นองอาจกล้าหาญ, มิได้เกรงกลัวย่อท้อต่อข้าศึก, เกณฑ์กรมการกับพลทหารทั้งชายหญิง ออกรบยิงปืนใหญ่น้อยนอกค่ายสู้รบกับพม่าทุกวัน. ทัพพม่าจะหักเอาเมืองมิได้, แต่สู้รบกันอยู่ประมาณเดือนเศษ, พม่าขัดเสบียงอาหารลงเห็นจะเอาเมืองมิได้. ก็เลิกทัพลงเรือกลับไป.

ฝ่ายข้างเมืองพัทลุงได้แจ้งข่าวว่า, เมืองชุมพร, เมืองไชยาเมืองนครเสียแก่พม่าแล้ว. เจ้าเมืองกรมการทั้งปวงปฤกษากันจะยกครอบครัวหนีเข้าป่า. ขณะนั้นมีพระสงฆ์องค์ ๑ ชื่อมหา

ช่วยเปนเจ้าอธิการ อยู่ใน อารามแขวงเมืองพัทลุง, มีความรู้วิชา การ—คือ ชาวเมือง นับ ถือ มาก. จึงลงตกรุด, ประเจียร มงคล, แจกคนทั้งปวง เปน อันมาก. พวก กรมการ แล นาย บ้าน นายแขวง ทั้งหลาย, ชักชวนไพร่ พล เมือง มา ขอ เครื่อง มหา ช่วย, แล้ว คิด กัน จะ ยก เข้า รบ พม่า, ผู้คน เข้า ด้วย ประมาณ ๑๐๐๐ เศษ, ตระ เตรียมเครื่อง สาตรา วุธ พร้อมแล้ว, ก็ เชิญ มหา ช่วย อาจาริย์ ขึ้น คาน หาม มา ด้วยใน กอง ทัพ ยก มา จาก เมือง พัทลุง มา พัก พลตั้ง ค่าย อยู่ กลาง ทาง, คอย จะรับ ทัพ พม่า ซึ่ง จะ ออกไปแต่ เมืองนคร ศรี ธรรม ราช นั้น.

ฝ่าย กอง ทัพ หลวง สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัว กรม พระ ราช วังบวร เสด็จ ยาตรานาวา ทัพไปทาง ท้อง เลใหญ่ ถึงเมืองชุมพร. จึงให้ ตั้ง ค่าย หลวง แล ตำหนัก ทัพ พลับ พลา, เสด็จ ขึ้น ประทับอยู่ ที่นั่น แล้ว ดำรัสให้ พระยา กลาโหม ราช เสนา, พระ ยา จ่า แสน ยา กร กอง น่า, ยก ทัพ บก ล่วง ออกไป ตั้ง อยู่ ณะ เมืองไชยา เปน หลาย ค่าย.

ฝ่าย นาย กอง ทัพ พม่าได้ แจ้ง ข่าว ว่า, ทัพ กรุงเทพฯ ยก ออก มา แล แก่ง หวุ่น แมง ยี แม่ ทัพ, จึงให้ เนมโย คุงนรัด นาย ทัพ นาย กอง ๆ น่า ยก กอง ทัพ กลับ เข้า มา ต่อ รบ ทัพ กรุงฯ, แล้ว แม่ ทัพ ก็ ยก ทัพใหญ่หนุน มา. แล กอง น่า พม่า มา ปะทะ ทัพไทย ณ เมืองไชยา, ยัง มิทัน จะ ตั้ง ค่าย. ทัพไทย ก็ เข้า ล้อมไว้ รอบ, ชุด สนาม เพราะ รบ กัน กลาง แปลง ตั้ง แต่ เช้า จน ค่ำ. พอ ฝน ห่าใหญ่ ตก ยิง ปืน มิ ออก, ทัพ พม่า ก็แตกหนีไปได้. แต่ ตองพยุงโบ่ นาย ทัพ คน ๑ ต้อง ปืน ตาย ใน ที่ รบ. พล ทหารไทยไล่ ติด ตาม พม่าไป

ในเพลากลางคืน, ฆ่าฟันพม่าเสียเปนอันมาก. พม่ามิได้รั้งรอต่อรบ, แตกกระจัดพรัดพรายกันไปสิ้น, ที่จับเปนได้ก็มาก. แลแม่ทัพซึ่งยกหนุนมารู้ว่า, ทัพน่าแตกแล้ว, ก็มิได้ยกมาสู้รบ, เร่งรีบยกทางหนีไปข้างตวันตก. กองทัพไทยได้ชำนะแล้ว, ก็ยอกมากราบทูลยังค่ายหลวงเมืองชุมพร, แลส่งพม่าเชลยทั้งปวงมาถวาย.

ขณะนั้นเจ้าเมืองกรมการหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวง, ซึ่งหนีพม่าไปนั้น, ก็กลับมาเฝ้าทั้งสิ้น. จึ่งมีพระราชบัณฑูรตรัสสั่งให้รวบรวมราษฎรหัวเมือง, แลครอบครัวทั้งหลาย, ซึ่งแตกฉานซ่านเซนหนีพม่าไปนั้น, ให้กลับมาอยู่บ้านเมืองตามภูมิลำเนาดุจก่อน. แลให้เจ้าเมืองกรมการทั้งปวงไปอยู่รักษาบ้านเมืองของตนทุกๆเมือง, แล้วดำรัสให้เอาพม่าเชลยจำใส่เรือรบไปด้วย. จึ่งเสด็จยาตรามาวาทัพหลวงจากเมืองชุมพร, ไปประทับ ณ เมืองไชยา, ให้ทัพน่าเดินพลไปยังเมืองนครโดยทางบก แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปโดยทางชลมารค—ถึงเมืองนคร, เสด็จขึ้นประทับอยู่ในเมือง. ให้ชาวเมืองนำข้าหลวงไปสืบเสาะตามหาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช, ได้ตัวมาจะให้ลงโทษ, ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า, ศึกเหลือกำลังจะสู้รบ, จึ่งให้ภาคย์ทัณฑ์— ไว้แล้วให้อยู่รวบรวมราษฎรรักษาบ้านเมืองดังเก่า. แล้วเสด็จดำเนินทัพหลวงทั้งทางชลมารค, สถลมารคไปประทับ ณ เมืองสงขลา.

จึ่งพระยาแก้วเการบพิไชยเจ้าเมืองพัทลุง, หลวงสุวรรณคีรีเจ้าเมืองสงขลา, แลกรมการทั้ง ๒ เมืองมาเฝ้าพร้อมกัน. จึ่ง

ดำรัส ถาม ว่า, ผู้ใด คิด สู้รบ พม่า บ้าง. พระยาพัทลุง กราบ ทูล ว่า ได้ แต่ง กอง ทัพ รับ ทัพ พม่า, กับ มหา ช่วย เปน อาจาริย์ คุมครอง ไป ใน กอง ทัพ, บังหา ทัน ได้ สู้รบ กัน ไม่. พม่า มิ ได้ ยก ออกไป ตี เมือง พัทลุง, ยก ถอย กลับ ไป เมือง นคร. จึ่ง ดำรัส ยก ความชอบ มหา ช่วย ว่า, เปน ใจ ราชการ มี ความชอบ มาก. ให้ มหาช่วย บริวัต[๑]— ออก แล้ว, ทรง พระกรุณา โปรด ตั้ง ให้ เปน พระยาทุกข ราษฎร์, ช่วย ราชการ เมือง พัทลุง, พระราชทาน บำเหน็จ รางวัล โดย ควร แก่ ความ ชอบ. จึ่ง หลวง สุวรรณคิรี เจ้า เมือง สงขลา, กราบ ทูล กล่าว โทษ พระยา จะหนะ ผู้น้อง พระยา พัทลุง เปน ขบถ, แต่ง คน ให้ ถือ หนังสือ ไป เข้า ด้วย พม่า. จึ่ง ดำรัส ให้ เอา พระยา จะหนะ มา ให้ พระยา พัทลุง ผู้พี่ ไต่ถาม, ได้ ความ เปน สัตย์ ว่า เปน ขบถ จริง จึ่ง ให้ เอา ตัว ไป ประหาร ชีวิตร์ เสีย. แล้ว ดำรัส ว่าเมือง ตานี, แล เมือง แขก ทั้ง ปวง, ยัง มิ ได้ มา อ่อน น้อม ยอม เปน ข้า ขอบ ขัณฑสีมา ตั้ง แขง เมือง อยู่, จำจะยกทัพหลวง ออก ไป ตี เมือง แขกทั้ง ปวง, มา เปน เมือง ขึ้น อยู่ ใน พระราชอาณาเขตร์ให้ จงได้. จึ่ง ดำรัส ให้ กอง น่า ยก ออก ไป ตี ตัว เมือง แขก ทั้ง ปวง, มี เมือง ตานี เปน ต้น. ทัพ หลวง ก็ เสด็จ ยก หนุนไป. ด้วย เดชะ[๒] พระ—บา ระมี—พระ ราช กฤดา—ธิการ— บันดาล เมือง แขก ทั้งปวงให้ พ่ายแพ้ แก่ พล ข้าหลวงสิ้น. ที่สู้ รบ ปราไชย[๓]—จึ่งได้ เมืองก็ มี บ้าง. ที่ แตก หนี มิได้ ต่อรบ ก็ มีบ้าง. ที่ มา อ่อนน้อมยอม สวามิ[๔]—ภักดิ์— ก็มี บ้าง. แล เมือง ตานี นั้น เปน เมืองใหญ่ได้ ปืน ทองใหญ่ ใน เมือง ๒ บอก. ทรง พระกรุณา ให้ เข็น ลงใส่ สำเภา, แลได้ เครื่อง สรรพ สาตรา วุธ—ต่าง ๆ, กับ ทั้ง สรรพ—วัตถุ—สิ่ง ของ ทอง เงิน

เปนอันมาก. ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการแขกมลายูทั้งปวงนั้น, ที่สู้รบตายในที่รบบ้าง, จับเปนได้ฆ่าเสียบ้าง, จำไว้บ้าง, ที่หนีไปได้บ้าง, ที่เข้าสวามิภักดิ์โดยดี, ก็มิได้ลงโทษบ้าง. แลพระเดชานุภาพก็ผ่านแผ่ไปในมลายู–ประเทศ–ทั่วทั้งปวง.

ขณะนั้นพระยาไทร, แลพระยากะลันตัน, พระยาตรังกนูก็เกรงกลัวพระกฤษฎาเดชาธิการ, ก็แต่งศรีต่วนกรมการให้คุมเครื่องราช–บรรณาการนำมาทูลเกล้าฯ ถวาย, ขอเปนเมืองขึ้นข้าขอบขันฑสีมากรุงเทพฯ. จึงมีพระราชบัณฑูรให้แต่งหนังสือบอกข้อราชการ, ซึ่งได้ชำนะแก่พม่าปัจจามิตร์, แลเสด็จไปปราบหัวเมืองแขกปราไชยได้บ้านเมืองเปนอันมาก, ที่มาขอขึ้นก็หลายเมือง, ให้ข้าหลวงถือเข้ามากราบทูลพระกรุณาสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช–เจ้ายังกรุงเทพมหานคร.

พระบาทสมเด็จบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ, ก็ทรงพระโสมนัศ, ดำรัสสรรเสิญพระกฤษฎาเดชานุภาพสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า. แล้วโปรดให้มีตราตอบออกไปแจ้งข้อราชการ ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงขึ้นไปปราบอริราชไพรีหัวเมืองฝ่ายเหนือปราไชยไปสิ้นแล้ว, ให้อัญเชิญเสด็จสมเด็จพระบรมราชอนุชา– ให้ยาตราพยุหทัพหลวงกลับคืนยังพระมหานคร.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรฯ ได้ทรงทราบในท้องตราว่า, มีพระราชโองการให้หาทัพกลับ. จึงดำรัสให้กวาดครอบครัวแขกเชลยทั้งหลายบันทุกใส่เรือรบ, กับทั้งทรัพย์สิ่งของทองเงิน แลเครื่องสาตราวุธต่างๆ. แลให้แบ่ง

ครอบครัวแขกทั้งหลาย, ให้ไว้สำหรับบ้านเมืองบ้างทุกๆเมือง. แล้วโปรดตั้งขันคาขุนนางแขกซึ่งมีใจสวามิภักดิ์, เป็นเจ้าเมืองกรมการอยู่รักษาหัวเมืองแขกทั้งปวงซึ่งตีได้นั้น. อนึ่งทรงทราบว่า, ธัญญาหาร—ในกรุงยังไม่ บริบูรณ์— จึ่งดำรัสให้ขนเข้าในหัวเมืองแขกทั้งปวงนั้น, ลงบันทุกในเรือกองทัพทุกๆลำเสร็จแล้วจึ่งให้เลิกกองทัพกลับมาทั้งทางบกทางเรือ, มาถึงพระมหานครในเดือน ๑๓ ปีมะเมียอัฐศก, ศักราช ๑๑๔๘ ปี. เสด็จขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช, กราบทูลแถลงราชกิจการสงครามซึ่งมีไชยชำนะ. แล้วทูลถวายปืนใหญ่ยาว ๓ วาศอกคืบ ๒ นิ้วกึ่ง, กระสุน ๑๑ นิ้วบอก ๑. ยาว ๕ ศอกคืบ ๙ นิ้ว, กระสุน ๓ นิ้วกึ่งบอก ๑. ซึ่งได้มาแต่เมืองตานี. แลครอบครัวแขก, แลพม่าเชลย, กับทั้งเครื่องสาตราวุธต่างๆ. จึ่งมีพระราชโองการดำรัส, ให้เจ้าพนักงานลากปืนใหญ่เข้าไว้ณโรงในพระราชวัง, บอกใหญ่นั้นให้จาฤกนามลงกับบอกปืนชื่อพระยาตานี แลพม่าเชลยซึ่งจับมานั้น, ให้จำใส่คุกไว้ทั้งสิ้น.

ฝ่ายกรมการเมืองถลางครั้นทัพพม่าเลิกกลับไปแล้ว, ได้ข่าวว่าทัพหลวงสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, กรมพระราชวังบวร ๑, เสด็จพระราชดำเนินออกมาตีทัพพม่าทางบกแตกไปสิ้นแล้ว, จึ่งบอกข้อราชการมากราบทูล, ขณะเมื่อทัพหลวงยังเสด็จอยู่ณเมืองสงขลาฉบับ ๑, บอกเข้ามากราบทูลณกรุงเทพฯฉบับ ๑ แลขณะเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร ๑ เสด็จกลับเข้ามาถึงพระนครแล้ว. สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึ่งมีพระราช—โองการ—โปรดให้มีตราออกไปณเมืองถลาง, ให้ตั้ง

กรมการผู้มีความชอบในการสงคราม, เปนพระยาถลางขึ้นใหม่ แล้วโปรดตั้งภรรยาพระยาถลางเก่า, ซึ่งออกต่อรบพม่านั้น, เปนท้าวเทพกระษัตรี. โปรดตั้งน้องสาวนั้น, เปนท้าวศรีสุนทร, พระราชทานเครื่องยศโดยควรแก่อิสัตรี—ออกไปทั้ง ๒ คน, สมควรแก่ความชอบในการสงครามนั้น. แล้วโปรดตั้งหลวงสุวรรณคีรี เปนพระยาสงขลา, ให้ยกเมืองนั้นเปนเมืองตรี, มาขึ้นกรุงเทพ ฯ แล้วให้ยกเมืองจะหนา, แลเมืองเทพามาขึ้นเมืองสงขลาแต่นั้นมา.

ฝ่ายกองทัพแกงหวุ่นแมงยี่พม่า, ซึ่งแตกไปทั้งทัพบกทัพเรือนั้น, ก็พร้อมกันอยู่ณเมืองมฤท, แล้วบอกข้อราชการซึ่งเสียทัพถอยมานั้น, ขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าอังวะ, ซึ่งเลิกทัพไปอยู่ณเมืองเมาะตะมะ. แลกองทัพทางทวาย, แลทางเหนือทั้งนั้น, ก็บอกลงมาทุกทัพทุกทาง แลศึกครั้งนั้นพระเจ้าอังวะเสียรี้พลเปนอันมาก, ทั้งไทยรบเปนไข้ได้, แลตายด้วยป่วยไข้, ตายในสงครามทุกทัพทุกทาง, ประมาณกึ่ง ๑, ที่เหลือกลับไปได้สักกึ่ง ๑. พระเจ้าอังวะเสียพระไทยนัก, จึ่งให้เลิกทัพหลวงกลับไปเมืองอังวะ. แล้วให้มีตราหากองทัพทางเหนือทั้งนั้น, กลับไปยังเมืองอังวะสิ้น, แต่กองทัพทางทวายนั้น, ให้ยกมาตั้งอยู่ณเมืองเมาะตะมะ, ทัพทางเมืองมฤท, ให้ยกมาตั้งอยู่ณเมืองทวาย, แลตรัสปฤกษาราชการทัพกับอินแซะมหาอุปราชดำริห์ราชการสงครามซึ่งจะมาตีเอาพระนครศรีอยุทธยาให้จงได้ พระเจ้าอังวะจึ่งให้เกณฑ์กองทัพ ๕๐๐๐๐, ให้อินแซะแม่ทัพหลวงยกมาอีกครั้ง ๑, ในปีมเมียอัฐศก.

ครั้น ถึง ณเดือน ๑๒, อินแซะ มหา อุปราช ก็ ถวาย บังคม ลา พระเจ้า อังวะ, ยก ทัพ ยก ทัพเรือ ลง มาพร้อม ทัพ อยู่ ณเมือง เมาะ ตะมะ, แต่มา ทาง เดียว, มิได้ ยก แยก กัน มา หลาย ทาง เหมือน ครั้ง ก่อน อินแซะ จึ่งให้ เมียน หวุ่น, กับ เมียนเม หวุ่น ๒ นาย ซึ่ง เปน แม่ ทัพ น่า ครั้ง ก่อน นั้น, ถือ พล ๓๐๐๐๐ ยก มา ทำ ราชการแก้ ตัว, เอาไชย ชำนะ เมืองไทยให้ จงได้. แล แม่ทัพ ทั้ง ๒ นาย, ก็ ยกกอง ทัพ มา ถึง เมือง สะมี. แล้วให้ ตั้ง ค่ายๆ แล ยุ้ง ฉาง ราย ทาง มา เปน อัน มาก จน ถึง ท่าดิน แดง ๓ ศพ, แล้วให้ กอง ลำเลียง ขนเอา เข้า ปลา อาหาร— มาใส่ ยุ้ง ฉางไว้ ทุกตำบล. หวังจะ มิให้ ไพร่ พล ขัด สน ด้วย เสบียง อาหาร, แต่ บันดา ค่าย น่าที่ ทั้งปวงนั้น ให้ ชัก ปีก กา ถึง กันสิ้น, แล้วให้ ขุด สนาม เพลาะ ปัก ขวาก หนาม แน่น หนา บันดา ที่ คลอง น้ำ, แล ห้วย ธาร ทั้งปวง นั้น, ก็ให้ ทำ สพาน เรือก ข้าม ทุกๆ แห่ง, ให้ ม้า แล คนเดินไปมาได้ สดวก. แล จัดแจง การ ทั้งปวง นั้น หมาย จะตั้ง รบพุ่ง อยู่ ค้าง ปี, กองทัพ หลวง, อินแซะ ก็ ยก หนุนมา ตั้ง ค่าย หลวง อยู่ ตำบล แม่ กระษัตร์, คอย ฟัง ข่าว กอง น่า จะได้ เพิ่ม เติม ทัพ มา ช่วย.

ฝ่าย ชาว ด่าน เมือง กาญจนบุรี, เมือง ศรี สวัสดิ์, เมืองไชย โยค ออกไป ลาด ตระเวร สืบ ราชการ ณปลาย แดน รู้ ข่าว ว่า, ทัพ พม่า ยก มา อีก, ตั้ง ค่าย มั่น อยู่ ณท่า ดิน แดง ๓ ศพ, ก็ กลับ มา แจ้ง แก่ เจ้า เมือง กรมการ ทั้ง ๓ หัว เมือง,ๆ ก็ บอก ข้อ ราชการ ศึก เข้า มา ยัง กรุง เทพ ฯ ใน เดือน ๑ ข้าง แรม, กราบ ทูล พระ กรุณาให้ ทราบ. พระ บาท สมเด็จ บรม บพิตร์ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว ทั้ง ๒ พระ องค์, ได้ ทรง ทราบ ข่าว ศึก อัน ยก มา นั้น, จึ่ง มี พระ

ราชดำรัสให้เกณฑ์กองทัพในกรุงเทพมหานคร, แลหัวเมืองไว้ให้พร้อมสรรพ.

ครั้นถึงณวัน ๕ ๑๕ ๓ ค่ำ, เพลาเช้า ๓ นาฬิกากับ ๖ บาท, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ก็เสด็จพระราชดำเนินพยุห–ยาตรา–นาวา–ทัพ–หลวงจากกรุงเทพฯ ไปโดยชลมารค– พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาข้าทูลลอองฯ ทั้งหลาย, โดยเสด็จตามขบวนน่าหลังพรั่งพร้อมเสร็จ, โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ, แลกองทัพเจ้าพระยารัตนาพิพิธผู้ว่าที่สมุหนายกเปนกองน่า, พล–โยธา–หาญทั้งพระราชวังหลวงพระราชวังบวรฯ เปนคน ๓๐๐๐๐ ยกล่วงไปก่อน. จึ่งเสด็จยกพยุหโยธาทัพหลวง, กับทั้งกรมพระราชวังหลัง, แลเจ้าต่างกรมทั้งปวง, เปนพล ๓๐๐๐๐ เศษหนุนไป. ครั้งนั้นองค์เชียงสือก็ตามเสด็จไปด้วย, แลโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพอยู่รักษาพระนคร.

ครั้นกองทัพน่ายกไปถึงเมืองไซยโยค, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรฯ จึ่งดำรัสให้กองเจ้าพระยารัตนาพิพิธ แลกองพระยากลาโหมราชเสนา, พระยาจ่าแสนยากร, แลทัพหัวเมืองทั้งปวงเปนคน ๒๐๐๐๐, ขึ้นยกยกช้างม้ารี้พลเปนกองน่าล่วงไปก่อน. แล้วสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าจึ่งเสด็จยาตราทัพพล ๑๐๐๐๐ ยกหนุนไปโดยลำดับ ครั้นทัพหลวงเสด็จไปถึงท้ายลท่าขนุน, จึ่งเสด็จพระราชดำเนินพยุหโยธาทัพไปโดยทางสถลมารค, หนุนทัพเสด็จพระบรมราชอนุชาไปในเบื้องหลัง, แลกองน่ายกไปถึงค่ายพม่าซึ่งตั้งอยู่ณ ๓ ศพ, ก็ให้ตั้ง

ค่ายลงเปนหลายค่าย, สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าก็เสด็จดำเนินกองทัพหนุนขึ้นไป, ตั้งค่ายหลวงห่างค่ายกองน่าลงมาทางประมาณ ๕๐ เส้น. กองทัพหลวงก็เสด็จพระราชดำเนินตามขึ้นไปในเบื้องหลัง, ตั้งค่ายหลวงห่างค่ายสมเด็จพระบรมราชอนุชาลงมาทางประมาณ ๗๐ เส้นเศษ. ดำรัสให้ท้าวพระยานายทัพนายกอง, แบ่งกองทัพออกจากทัพหลวง, ทั้งพระราชวังหลวง, พระราชวังบวรสถานมงคล, ยกขึ้นไปยังรบกองน่า, ให้เร่งเข้าตีค่ายพม่าทุกทัพทุกกองพร้อมกันทีเดียว.

ครั้นถึง ณวัน ๔ ๕ ๔ ค่ำ เพลาเช้า, จึงท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็ยกพลทหารออกระดมตีค่ายพม่าพร้อมกันทุกๆ ค่าย นายทัพน่าพม่าก็เร่งพลทหารให้ต่อรบในค่ายทุกๆ ค่าย, พล—ทัพไทย—ขุดสนามเพลาะเข้าตั้งประชิดค่ายพม่า, ต่างยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบกันทั้งกลางวันกลางคืนมิได้หยุดหย่อน, เสียงปืนสนั่นลั่นเลื่อนสท้านไปทั่วทั้งป่า, รบกันอยู่ ๓ วัน.

ถึง ณวัน ๖ ๕ ๔ ค่ำ, พลทัพไทยยกหนุนเนื่องกันเข้าไปหักค่ายปืนค่ายเย่อค่ายพม่าๆต่อรบเปนสามารถ, ตั้งแต่เพลาบ่ายจนพลบค่ำประมาณ ๒ ทุ่มเศษ, นายทัพพม่าเห็นเหลือกำลังจะต่อรบต้านทานมิได้, ก็แตกฉานทิ้งค่ายเสียพ่ายหนีไปในกลางคืนวันนั้น. กองทัพไทยเข้าค่ายพม่าได้ทั้งสิ้น, แล้วยกติดตามไปทันฆ่าฟันพม่าล้มตาย, แลลำบากไปตามทางเปนอันมากที่จับเปนได้ก็มาก ฝ่ายอินแซะแม่ทัพหลวงได้ทราบว่า, ทัพน่าแตกแล้วก็ตกพระไทย, มิได้คิดอ่านจะตั้งรอรับก็ให้เร่งเลิกทัพหลวงกลับไปยังเมืองเมาะตะมะ พวกทัพไทยไล่ติดตามพม่า

ไปรบถึงค่ายหลวงแม่กระษัตริ์, เก็บได้เครื่องสาตราวุธเปนอันมาก. จึ่งมีพระราชดำรัสให้ข้าหลวงไปสั่งกองน่า, ให้จุดเพลิงเผายุ้งฉางพม่า, ซึ่งใส่เข้าปลาเสบียงอาหารเสียทุกตำบล, แล้วก็ให้ถอยทัพกลับมายังกองทัพหลวง, และสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์. ครั้นมีไชยชำนะแก่อริ—ราช—สงคราม—ภุกาม—ยิ่งรามิตร์—เสร็จแล้ว, ก็ดำรัสให้เลิกกองทัพทั้งทารชลมารค— สถลมารค—กลับคืนยังพระมหานครบวรรัตนโกสินทรมหินทรอยุทธยา ในแรมเดือน ๔ ปลายปีมเมียอัฐศกนั้น.

ฝ่ายอินแซะมหาอุปราชเมื่อลาถทัพกลับไปถึงเมืองเมาะตะมะแล้ว, จึ่งบอกข้อราชการซึ่งเสียทัพกลับมานั้น, ขึ้นไปทูลพระเจ้าอังวะๆได้ทราบเสียพระไทยนัก. จึ่งให้หากองทัพกลับยังพระนคร, แล้วให้มีตราไปถึงอาปะรกามณีเจ้าเมืองเชียงแสน, ให้รักษาเมืองอยู่กับพลพม่า ๓๐๐๐, แล้วให้ยีญีเวชอ, กับสุยตองเวระจอแทงถือพล ๒๐๐๐ เปนกองน่า, ให้จอช่องนรทาเปนโป่ชุกแม่ทัพถือพล ๕๕๐๐ ยกมาณเมืองเชียงแสน, ให้เกณฑ์อาปะรกามณี, กับพล ๓๐๐๐ ซึ่งรักษาเมืองเชียงแสนอยู่นั้นให้เข้ากันรบทัพจอช่องนรทา, ยกไปตีเมืองฝางลาวอยู่ฝ่ายตวันตกเมืองเชียงใหม่, ตั้งแขงเมืองอยู่ยังมิได้ไปขึ้นแก่เมืองอังวะ, และอาปะรกามณีได้พลพม่ามาเข้ากองทัพจอช่องนรทาแต่๕๑๐ คน, หนีไปจากเมืองเชียงแสนแต่ก่อนนั้น ๒๕๐๐, และโป่ชุกจอช่องนรทายกกองทัพไปตีเมืองฝางได้แล้วก็ตั้งทำนาอยู่ที่นั้น, จึ่งให้อาปะรกามณีกับไพร่พล ๕๑๐ คนนั้นยกกลับไปเมืองเชียงแสน, ให้ตั้งทำนาสร้างสมเสบียงอาหารไว้ให้มาก,

อา ประกา มณี ก็ ยก กลับไป เมือง, จัด แรงไพร่ พลให้ ตั้ง ทำ นา อยู่ ได้ ประมาณ เดือน ๑.

ขณะ นั้น พระยา แพร่ ผู้ ชื่อ ว่า มังไชย, พม่า จับ ตัวไปได้ แต่ ทัพ อแซ หวุ่นกี้ ยก มา ตี เมือง พระพิศณุโลกย์ คราว ก่อน นั้น. แล ครั้ง เมื่อ สโดะ มหา สิริย อุชนา ยก ทัพ มา ตี เมือง นคร ลำปาง, แล เมือง เหนือ ทั้งปวง, ครั้ง หลัง นี้ ก็ได้ มา กับ กอง ทัพ พม่า ด้วย. ครั้นทัพ พม่าแตก กลับไปจึ่งให้ อยู่ ณะเมือง ยอง, แลพระยา แพร่ยังมีจิตร์—คิด สวามิ—ภักดิ์— ใน สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่หัว กรุงเทพ ฯ มิได้ ยอม เปน ข้า พม่า. จึ่ง คิด อ่าน ชัก ชวน พระยา ยอง ยอม เข้า ด้วย, แล้ว ยก กองทัพไปตี เมือง เชียงแสน. ฝ่าย อา ประกา มณี เจ้าเมือง มีไพร่ พล พม่า น้อย ตัว, เห็น จะ สู้ รบ รักษา เมืองไว้ มิได้, จึ่ง พา พัก พวก หนี มา หา พระยา เชียง ราย.

พระยาแพร่ พระยายอง ก็ยกติด ตามมา ณเมืองเชียงราย, พระ ยา เชียง ราย ก็ กลับ เข้ากับ พระยา แพร่, พระยา ยองด้วย เปนชาติ ลาว ด้วย กัน, จึ่ง จับ ตัว อา ประกา มณี พม่า เจ้า เมือง เชียง แสน, ส่งให้ พระยา แพร่, พระยา ยอง, แล้ว บอก ส่ง มา ยัง พระยา กาวิล เจ้า เมือง นคร ลำปาง, ๆ ก็ บอก ส่ง พระยา แพร่, พระยา ยอง กับ ทั้ง จำ อา ประกา มณี พม่า ลง ถวาย ณกรุง ฯ กราบ ทูล พระ กรุณา ให้ ทราบ ว่า, พระยา แพร่ ซึ่งพม่า จับไปได้ นั้น, ยักนี้ หนี พม่ากลับ มาได้, แล้ว ชัก ชวน พระยา ยอง มา ด้วย, ทั้ง จับ ตัว อา ประกา มณี เจ้า เมือง เชียง แสน มา ถวาย มี ความ ชอบ เปน มาก.

พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หัว ทั้ง ๒ พระ องค์ ก็ทรง พระ โสมนัส— ดำรัสให้ เอา ตัว อา ประกา มณีใส่ คุกไว้. แล้ว พระราช

ทาน บำเหน็จ รางวัล แก่ พระยา แพร่, พระยา ยอง สมควร แก่ความ ชอบ. แต่ ทรง พระ ราช ดำริห์ ยัง แคลง พระยา แพร่ อยู่, ด้วย ตก ไป อยู่ กับ พม่า นาน แล้ว, เกรง จะ มา เปน กล อุบาย. ครั้น จะ ให้ กลับ ขึ้นไป ครอง เมือง แพร่ ตาม เดิม เล่า, ก็ ยัง มิ วาง พระไทย. จึ่งโปรด พระ ราชทาน เคหฐาน—บ้านเรือนให้อยู่ ทำ ราชการในพระ นคร, แต่ พระยา ยอง นั้น, โปรด ให้ ขึ้นไป อยู่ ช่วย ราชการ พระ ยา กาวิละ ณเมือง นคร ลำปาง. แล้ว สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า หลวง, จึ่งมี พระ ราชดำรัส ปฤกษา ด้วย สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช ว่า, เมือง เชียงใหม่ ยัง ร้าง อยู่ หา ผู้ คน จะ อยู่ รักษา มิได้, เกลือก พม่า จะมา ตั้ง อยู่เอา เปน ที่ มั่น. จึ่ง มี พระ ราชโองการโปรดให้สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช เสด็จ ขึ้นไป จัด แจง ตั้ง เมือง เชียงใหม่, ให้เอา พระ ยา กาวิละ เจ้า เมือง นคร ลำปาง, ไป ครอง เมือง เชียงใหม่ ด้วยเปน เมืองใหญ่. แล้ว พระยา กาวิละ, ก็ มีฝี มือ เข้ม แขงใน การ สง คราม, จะได้ ป้อง กัน รักษา พระ ราช—อาณา—เขตร์— ใน มลา— ประเทศ—ฝ่าย ตวัน ตก, อย่าให้ ข้า ศึก มา ย่ำ ยี บี ฑาได้.

พอมี หนังสือ บอก เมือง นครลำปางข้า ลงมา อีก ฉบับ ๑ ว่า, ได้ ข่าว ว่า จอ ข่อง นรทา แม่ ทัพ ซึ่ง ตั้ง อยู่ ณะเมือง ฝาง, จะ ยก กอง ทัพ มา ตี เมือง นคร ลำปาง, เอา ตัว อา ปะรกา มณี, แล พระยา แพร่, พระยา ยองให้ จงได้. สมเด็จพระ อนุชาธิราช กรม พระ ราช วัง บวร ฯ ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา, เสด็จ ยาตรา พยุห ยาตรา ทัพ จาก กรุง เทพ ฯ โดย ทาง ชลมารค ขึ้นไป ยัง เมือง ตาก, แล้ว เสด็จ พระราช ดำเนิน ทัพยกไปถึง เมือง นคร ลำปาง, ตั้ง ค่ายหลวง ประทับ อยู่นอก เมือง, แล ทัพ พม่า ก็ หา ยก มาไม่. จึ่ง มี พระ ราช

บัณฑูร. ให้พระยากาวิละจัดแจงครอบครัวชาวเมืองเชียงใหม่เดิม, ซึ่งไปอาไศรยอยู่ณเมืองนครนั้น, ให้ยกกลับขึ้นไปอยู่ณเมืองเชียงใหม่ดังเก่า. แล้วโปรดตั้งพระยากาวิละ, ให้เปนพระยาเชียงใหม่. ให้น้อยธรรมผู้น้องที่ ๒ เปนพระยาอุปราช. ให้พุทสารผู้เปนญาติวงษ์ของพระยากาวิละ, ฝ่ายข้างมารดานั้นเปนพระยาราชวงษ์. ให้ขึ้นไปอยู่รักษาเมืองเชียงใหม่. พระราชทานเครื่องอุปโภค — บริโภค — เปนอันมาก. แลพระยาเชียงใหม่, พระยาอุปราช, พระยาราชวงษ์, ก็กราบถวายบังคมลายกครอบครัวชาวเมืองทั้งปวง, ขึ้นไปตั้งอยู่ณเมืองเชียงใหม่ตามรับสั่ง,

จึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งคำโสมผู้น้อง, รองพระยากาวิละเปนพระยานครลำปางแทน. ให้คำทิพผู้น้องที่ ๓ เปนพระยาอุปราช. ให้หมูล่าผู้น้องที่ ๔ เปนพระยาราชวงษ์, อยู่รักษาเมืองนครสืบไป, พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเหมือนดังเมืองเชียงใหม่นั้น. แต่เมืองลำพูนว่างอยู่, ด้วยผู้คนยังเบาบางระส่ำระสายจะแบ่งไปตั้งยังมิได้ก่อน.

ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานครใน ปลายปีมะแมนพศกนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง, ทรงพระราชดำริห์จะเสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงไปตีเมืองทวาย, จึ่งดำรัสให้เกณฑ์กองทัพไว้ให้พร้อมสรัพ

ครั้นถึงณวัน ๗ ฯ๕ ๒ ค่ำ เพลา ๓ โมงเช้า ๔ บาทได้มหา — พิไชย — มงคล — มหุติฤกษ์. — จึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็เสด็จยกพยุหยาตราพวาทัพหลวงจากกรุงเทพฯ โดยทางชลมารค. แลยกพลโยธาหาญในขบวนทัพหลวงจากกรุง

ครานั้น ๒๐๐๐๐ เศษ, พร้อมด้วย เรือ พระราชวงษานุวงษ์ และเรือท้าว พระยา ข้า ทูล ลออง ๆ ทั้งหลาย โดย เสด็จ พระราชดำเนิน เปน อัน มาก. ดำรัสให้เจ้า พระยา รัตนา พิพิธ, เจ้า พระยามหา เสนา, เจ้า พระยา ยมราช เปนกอง น่า. เจ้า พระยา พระคลัง, เปน เกียก กาย. สมเด็จ พระเจ้า ลูกเธอ เจ้า ฟ้า กรมหลวง อิศรสุนทร, เปน ยกรบัตร์. สมเด็จพระเจ้า หลานเธอ เจ้า ฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์. เปน ทัพ หลัง. เสด็จ ประทัพ ร้อน แรม ไป ตามระยะทาง ชลมารค ถึง ท่า ตะถั่ว แม่น้ำ น้อย. จึ่ง เสด็จ ขึ้น ประทับ ณพระตำหนัก ค่าย ซึ่ง กองน่าตั้งไว้รับเสด็จ, แล้วดำรัสให้ กอง น่า กองหนุนเปนคน ๑๐๐๐๐ ยก ล่วงไป ก่อน. และ ครั้งนั้น เดิน ทัพไป ทาง เขา สูง, ข้าม เขาไป ลง ค่าย วัง ปอ. ทัพหลวง จึ่ง เสด็จพระราชดำเนิน ตามไป. สมเด็จ พระพุทธเจ้า อยู่ หัว เสด็จทรง ช้าง ต้น พัง เทพ ลีลา เปนพระคชาธาร, ผูกพระที่ นั่ง กูบ ทองประดับ ด้วย เครื่อง พระ กันภิรมแห่ โดยขนาด. พรั่ง พร้อม ด้วยพลสาร — ตั้ง — กัน — แซก — แซง — เปน ขนัด, แล พลอัศดร — จตุรงค์ — เรียบเรียงโดย หยุหยาตรา น่า หลัง, คับ คั่ง ทั้ง พล — บทจร — เดิน เท้า ๘๐๐๐ เศษ, ล้วน สรวม ใส่ สรรพ — ยุทธ — อาภรณ์ — กร — กุม — อเนก — วิธ — ธาวุธ — โห่ ร้อง กึก ก้อง ก้อง ทุริยา — วนาสณฑ์, — เคลื่อน พุหล — พยุห — โยธา — ทัพ — ไป โดย ลำดับ และ เดือน — สถลมารค วิถี — ไพร, ให้ ตั้ง ค่าย แล พลับ พลา หยุด ประทับ ร้อน แรมไป ตามระยะทาง นั้น.

ครั้ง นั้น ฝ่าย ข้าง เมือง ทวาย, พระเจ้า อังวะ ตั้ง แมง แกซา ยตร์ เมฆรา โย่ ลงมา เปน เจ้า เมือง. อนึ่ง กอง ทัพ พม่า ซึ่ง ยก ลง ไป ทาง เมือง มฤท แต่ ครั้ง ก่อน นั้น, ก็ พร้อม กัน อยู่ ณเมือง ทวาย สิ้น. ครั้น ทวาย หวุ่น, กับ แก่ง หวุ่น, แมง ยี่ แม่ ทัพ, แล นาย

ทัพนายกองทั้งปวงได้แจ้งว่า, กองทัพไทยยกมาทางด่านวังปอเขาสูงจะตีเมือง, แม่ทัพจึ่งแต่งให้นัดมิแลงถือพล ๓๐๐๐ ยกมาตั้งค่ายรับอยู่ณวังปอทัพ ๑ แล้วให้ทวายหวุ่นเจ้าเมืองทวายถือพล ๔๐๐๐ ยกมาตั้งค่ายรับอยู่ณเมืองกะลิอ่อง, เหนือเมืองทวายทัพ ๑ แล้วตงค่ายปักกาสกัดท้องทุ่งทางซึ่งจะมาแต่เมืองกะลิอ่องถึงเมืองทวาย, เกณฑ์ให้นายทัพนายกองทั้งปวง, ยกพลทหาร ๕๐๐๐ ออกไปตั้งรับอยู่อีกตำบล ๑ แล้วจัดแจงพลทหาร, ทั้งพม่าแลทวายชาวเมืองขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินกำแพงเมืองโดยรอบ, คอยด้วยเครื่องสรรพาวุธ—ปืนใหญ่น้อยพร้อมสรัพ. แลตัวแก่งหวุ่นแมงยีแม่ทัพนั้น, ตั้งมั่นรักษาอยู่ในเมือง, จัดแจงการป้องกันเมืองเปนสามารถ. แล้วบอกหนังสือขึ้นไปทูลพระเจ้าอังวะว่า, พระเจ้ากรุงศรีอยุทธยายกทัพหลวงมาตีเมืองทวาย.

ฝ่ายเจ้าพระยารัตนาพิพิธแม่ทัพน่า, เดินทัพข้ามเขาสูงไปจึ่งให้พระยาสุรเสนา, พระยามหาอำมาตย์. แลท้าวพระยานายทัพนายกองเปนหลายนาย, คุมพลทหาร ๕๐๐๐ ล่วงน่าไปก่อน, ลงตกเชิงเขาสูงข้างโน้น, ถึงค่ายวังปอซึ่งทัพพม่ามาตั้งรับอยู่นั้น. จึ่งพระยาสุรเสนา, พระยามหาอำมาตย์นายกองน่า, ก็ให้ตั้งค่ายลงเปนหลายค่ายเข้าประชิดค่ายพม่า ๆ ก็ยิงปืนใหญ่น้อยออกจากค่าย.

ครั้นถึงณวัน ๖ ๙ ๓ ค่ำเพลาเช้า, จึ่งพระเสนานนท์กับขุนหมื่น, แลไพร่ในกองยกเข้าปล้นค่ายพม่า ๆ ยิงปืนนกสับออกมาแต่ในค่าย, ต้องคันอาเปี้ยงซ้ายพระเสนานนท์, พลทหาร

เข้าช่วยพยุงถอยออกมาเข้าค่าย. จึ่งพระยามหาอำมาตย์, ก็ขับพลทหารหนุนเข้าไปปล้นค่ายพม่าๆ ต่อรบเปนสามารถ, จะหักเอามิได้ก็ถอยออกมา. แต่ยกเข้าปล้นดังนั้นเปนหลายวันเสียพระยาสุรเสนา, แลพระยาสมบัติยาลต้องปืนข้าศึกตายในที่รบ.

ครั้นณวัน ๑ ๑๑ ๓ ค่ำ จึ่งเจ้าพระยารัตนาพิพิธ, เจ้าพระยามหาเสนา, ก็ยกพลทหารหนุนไปช่วยกองน่า, เข้าระดมตีค่ายพม่าๆ ต่อรบเปนสามารถ, รบกันตั้งแต่เช้าจนค่ำ. พลทัพไทยยกหนุนเนื่องกันเข้าไปมิได้ท้อถอย ย้างเย่อค่ายขึ้นค่าย. พม่าสู้รบอยู่จนเพลาประมาณยาม ๑ ผัดมิแลงนายทัพเห็นเหลือกำลังจะต้านทานมิได้, ก็พาพลทหารแตกออกข้างหลังค่ายพ่ายหนีไปณค่ายเมืองกะลิอ่อง กองทัพไทยก็ได้ค่ายวังปอ, แล้วให้ม้าใช้รีบลงมากราบทูลพระกรุณายังทัพหลวง, แล้วตั้งพักรี้พลอยู่ณค่ายวังปอ ๒ วัน.

ครั้นณวัน ๔ ๑๑ ๓ ค่ำ กองทัพน่าจึ่งยกตามลงไปถึงค่ายเมืองกะลิอ่อง. ฝ่ายทัพหลวงก็เสด็จขึ้นข้ามเขาสูงหนุนไป, แลเขานั้นชันนักจะทรงช้างพระที่นั่งขึ้นไปมิได้. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ผูกราว, แล้วต้องทวมานพระกาย, เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทยุดราวขึ้นไปตั้งแต่เชิงเขาแต่เช้าจนเที่ยง, จนถึงยอด. แลช้างซึ่งขึ้นเขานั้นเอางวงยุดต้นไม้จึ่งหน่ายวกายขึ้นไปได้ลำบากนัก. จึ่งมีพระราชดำรัสว่า, ไม่รู้ว่าทางนี้เดินยาก, พาลูกหลานมาได้ความลำบากยิ่งนัก. ก็เสด็จพระราชดำเนินยุดราวลงไปเหมือนกัน. ครั้นกองทัพหลวง

ยก ข้าม เขา สูง ล่วง พ้น ไป แล้ว, จึ่ง เสด็จ ยั้ง ทัพ หลวง หยุด ประ ทับ แรม อยู่ ณ ค่าย วัง ปอ, ให้ ตำรวจ ไป เร่ง กอง น่า ให้ ตี เมือง กะลิอ่อง ให้ แตก โดย เร็ว. เจ้า พระยา รัตนา พิพิธ, เจ้า พระยา มหา เสนา, เจ้า พระยา ยมราช ก็ ขับ พล ทหาร เข้า หัก ค่าย เมือง กะลิอ่อง, พม่า ต่อ รบ เปน สามารถ แล รบ กัน ทั้ง กลาง วัน กลาง คืน เสียง ปืน ยิง โต้ ตอบ กัน มิ ได้ หยุด หย่อน.

ถึง ณ วัน ๗ ๒ฯ ๔ ค่ำ เพลา กลาง คืน ยาม เศษ, เจ้า เมือง ทวาย แล นัด มิแลง, เห็น เหลือ กำลัง จะ ต้าน ทาน ต่อ รบ, ก็ แตก หนี ออก ทาง หลัง ค่าย แตก หนี ผ่าย ลงไป เมือง ทวาย. กองทัพไทย ก็ ได้ เมือง กะลิอ่อง, ให้ หยุด พัก พล จัดแจง เสบียง อาหาร อยู่ ที่ นั้น หลาย วัน. แล้ว แต่ง ให้ กอง สอด แนม ลงไป สืบ แจ้ง ว่า, พม่า ตั้ง ค่าย ปีก กา สกัด ท้อง ทุ่ง คอย รับ อยู่ กลางทาง, ซึ่ง จะลงไป เมือง ทวาย. จึ่ง บอก ไป กราบ ทูล พระกรุณา ยัง ทัพ หลวง ณ ค่าย วังปอ. จึ่ง มี พระราชดำรัส, ให้ กอง น่า ตรวจ เตรียม รี้ พล จง กวด ขัน ทุกทัพ ทุก กอง, อย่า ประมาท ให้ เสีย ที แก่ ข้า ศึก, ให้ ยก ไป ตี ค่าย ปีก กา พม่า ให้ แตก แต่ ใน วัน เดียว. แม้น ล่วง วัน ไป จะ เอา โทษ แก่ นายทัพ นาย กอง ถึง สิ้น ชีวิตร์.

ครั้น ณ วัน ๖ ฯ ๔ ค่ำ เพลา เช้า, แม่ กอง น่า ก็ ยก พล ทหาร ลง ไป ตี ค่าย ปีก กา. แล ท้าว พระยา นาย ทัพ นาย กอง ทั้ง หลาย กั้น สัปทน แดง กาง ไป ทั้ง ท้อง ทุ่ง, ยืน น่า ที่ กัน เร่ง ขับ พล ทหาร เข้า รบ หัก ค่าย ปีก กา พร้อม กัน ทุก ทัพ ทุก กอง, ระดม ยิง ปืน ใหญ่ น้อย เสียง เสทือน สท้าน ไป ทั้ง ท้อง ทุ่ง. พม่า ก็ ยิง ปืน ใหญ่ น้อย ออก จาก ค่าย ปีกกา ทุก น่า ที่ รบ กัน แต่ เช้า จน เพลา พลบ ค่ำ.

พลทหารไทยเบียดยัดหนุนเนื่องกันเข้าไปมิได้ย่อท้อถอย, ข้างปีนค่ายเย่ค่ายต่อรบกันจนถึงอาวุธสั้น. พลพม่าสู้รบต้านทานมิได้เหลือกำลัง, ก็แตกฉานพ่ายหนีเข้าเมือง. พลทัพไทยตีค่ายปีกกาแตกแล้ว, ก็ยกติดตามลงไปณเมืองทวายในเพลากลางคืนวันนั้น.

ฝ่ายแก่งหวุ่นแมงยีแม่ทัพใหญ่, และแมงแกงซาเจ้าเมืองทวายกับทั้งนายทัพนายกองทั้งปวง, พากันตื่นตกใจเห็นจะรักษาเมืองไว้มิได้, ก็ชวนกันหนีออกจากเมือง, ที่ข้ามแม่น้ำไปฟากข้างโน้นก็มีบ้าง, ที่ยังอยู่ในเมืองก็มีบ้าง, แต่มิได้มีผู้คนขึ้นรักษาน่าที่เชิงเทินกำแพงเมือง.

ถึง ณ วัน ๗ ๆ ๔ ค่ำ เพลาเช้า. พลทัพไทยกองน่าก็ยกไปถึงเชิงกำแพงเมืองทวาย, ไม่เห็นผู้คนขึ้นรักษาน่าที่เชิงเทิน, แต่ประตูเมืองปิดอยู่. แม่ทัพจึงปฤกษากันว่า, ครั้นจะทำลายประตูเมืองเข้าไปในเมือง, ก็เกรงว่าพม่าจะแต่งกลซุ่มพลทหารไว้. จึงให้รอทัพอยู่แต่นอกเมืองก่อน, คอยดูท่วงทีพม่าจะทำเปนประการใด, อย่าให้เสียทีแก่ข้าศึก. ก็ถอยออกมาตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ ๓ ด้าน, เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำ.

ฝ่ายนายทัพนายกองพม่าเห็นว่า, ทัพไทยยังอยู่มิได้เข้าเมืองแล้วก็ผ่อนกันกลับเข้ามาในเมือง, เกณฑ์พลทหารขึ้นรักษาน่าที่เชิงเทินกำแพงเมือง, ป้องกันเมืองเปนสามารถ.

ฝ่ายทัพหลวงก็เสด็จพระราชดำเนิน, ยกตามกองน่าเข้าไปตั้งค่ายใกล้เมือง, ห่างค่ายกองน่าซึ่งตั้งล้อมเมืองออกมาประมาณ ๕๐ เส้น, ดำรัสให้กองสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า

กรมหลวงอิศวสุนทร, ยกไปตั้งค่ายใหญ่หนุนค่ายกองน่าอยู่น่าค่ายหลวง.

ขณะนั้นช้างต้นพังเทพลีลา, ซึ่งเปนพระคชาธารนั้นป่วยลงไม่จับหญ้า—ถึง ๓ วัน. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกนักด้วยเปนช้างพระที่นั่งข้าหลวงเดิม, ได้เคยทรงเสด็จไปงานพระราชสงครามมาแต่ก่อนทุกครั้ง. ทรงพระอาไลยว่า, เปนราชพาหนะ—เพื่อนทุกเพื่อนยากเกรงจะล้มเสีย. จึงทรงพระอธิฐาน—เสกเข้า ๓ ปั้นให้ช้างนั้นกิน. ด้วยเดชะพระบารมีเปนมหัศจรรย์ช้างนั้นก็หายไข้เปนปรกติ. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวดีพระไทยยิ่งนัก.

ฝ่ายนายทัพนายกองพม่า, ซึ่งตั้งรักษาเมืองทวายอยู่นั้น, เกรงกลัวพระเดชานุภาพเปนกำลัง, มิได้ยกพลทหารออกมาต่อรบนอกเมือง, นิ่งรักษาเมืองมั่นอยู่. แต่กองทัพไทยตั้งล้อมเมืองอยู่ถึงกึ่งเดือน, เสบียงอาหารก็เบาบางลง.

ขณะนั้นเจ้าอินซึ่งเปนบุตรพระเจ้าล้านช้างเก่า, จึงกราบทูลพระกรุณาขออาษาจะยกเข้าปีนปล้นเอาเมือง. มีพระราชโองการตรัสห้ามว่า, ทัพหลวงตั้งอยู่ใกล้เมืองนัก, เกรงจะไม่สมคะเนลาดถอยออกมา, ข้าศึกได้ที, จะยกออกจากเมืองไล่ติดตามกระทั่งประทะถึงค่ายหลวง, จะเสียทีเหมือนเมื่อครั้งยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งก่อน. ภายหลังพระยาสีหราชเดโช, แลท้าวพระยานายทัพนายกองเปนหลายนาย, กราบบังคมทูลขออาษาจะเข้าปล้นเอาเมือง. ก็ดำรัสห้ามเสียเหมือนดังนั้น. พอเสบียงอาหารขัดลง, ก็ดำรัสให้เลิกทัพหลวงถอย

มาทางเมืองส่วย, ให้กองทัพน่ารอรั้งมาเบื้องหลัง. พม่าก็ยกทัพมาติดตาม, กองน่าก็รอรบมาจนสิ้นแดนเมืองทวาย.

ในขณะนั้นฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ได้ทรงทราบว่า, สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จพระราชดำเนินพยุหโยธาทัพออกไปตีเมืองทวาย, ก็เสด็จยาตราทัพจากเมืองนครลำปางกลับมายังพระมหานคร. แล้วเสด็จโดยทางชลมารคออกไปตามเสด็จ, สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ถึงแม่น้ำน้อย. พอทัพหลวงเสด็จกลับมาถึงพระตำหนักค่ายท่าเรือ, ก็เสด็จขึ้นไปเฝ้ากราบถวายบังคมทูลว่า, ขออัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินคืนยังพระนครเถิด, ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งทัพอยู่ที่นี่, ดูที่พม่าจะทำเปนประการใด, จะได้คิดอ่านป้องกันสู้รบรักษาพระราชอาณาเขตร์. สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ทรงเห็นชอบด้วย, จึงเสด็จกรีธา—นาวา—ทัพ—กลับคืนยังกรุงเทพ ฯ

ฝ่ายกองทัพพม่ายกติดตามมาพอสิ้นแดนเมืองทวายแล้ว, ก็ยั้งทัพอยู่มิได้ยกล่วงเข้ามาในพระราชอาณาเขตร์, ก็เลิกทัพกลับไปเมืองทวาย. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวร ฯ ก็ทรงจัดแจงให้พลหัวเมืองอยู่รักษาด่านทางมั่นคงแล้ว, ก็เสด็จเลิกกองทัพกลับยังพระมหานคร.

ฝ่ายองค์เชียงสือได้โดยเสด็จพระราชดำเนินในขบวนทัพหลวงไปตีเมืองทวายด้วย. ครั้นเสด็จกลับมาถึงพระนครแล้ว, จึงปฤกษากับขุนนางญวนสมัคพักพวกของตัวว่า, เราหนีข้าศึกเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็ทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยงได้ความศุข, แล้วโปรดให้กองทัพ

ยกออกไปตีข้าศึก, จะคืนเอาเมืองให้ถึง ๒ ครั้ง, ก็ยังหาสำเร็จไม่. บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็มีพระราชกังวลด้วยการศึกพม่า, ยังรบพุ่งติดพันกันอยู่, เห็นจะช่วยธุระเรามิได้. ครั้นจะกราบทูลถวายบังคมลาออกไปรบข้าศึก, ตีเอาบ้านเมืองคืนด้วยกำลังตัวเอง, ก็เกรงพระราชอาชญาอยู่, เห็นจะไม่โปรดให้ไป. จำจะหนีออกไปจึ่งได้. ครั้นปฤกษาเห็นพร้อมด้วยกันแล้ว, ก็เขียนหนังสือทูลลาเอาไว้ณเรือน, แล้วจัดแจงเรือเหลได้ ๔ ลำ ๕ ลำ, ลอบพาสมัคพักพวกขุนนางแลไพร่ครอบครัวทั้งปวง, ลงเรือรีบแจวลงไป, ออกปากน้ำเมืองสมุทปราการแต่ในเพลากลางคืน. พวกชาวบ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงรู้เหตุ, จึ่งขึ้นมาแจ้งความแก่เจ้าพระยาพระคลัง, ๆ จึ่งเข้าไปกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์แต่ในเพลากลางคืน.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร ๆ จึ่งเสด็จทรงเรือพระที่นั่งพร้อมด้วยเรือข้าราชการทั้งปวงล่องติดตามไปก็มิทัน. เรือองค์เชียงสือออกพ้นปากน้ำตกถึงท้องเหลแล้ว, ก็เสด็จกลับคืนมายังพระมหานคร. พอเพลาเช้าเสด็จขึ้นเฝ้ากราบทูลว่า, จะขอจัดแจงเรือรบเรือเหล, ยกกองทัพออกไปติดตามเอาตัวองค์เชียงสือให้จงได้. พอพวกข้าหลวงไปค้นเรือนองค์เชียงสือ, ได้หนังสือซึ่งเขียนไว้ทูลลานั้น, จึ่งนำเอามาถวายทรงพระกรุณาให้อ่านเปนใจความว่า, ข้าพระพุทธเจ้าองค์เชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรม—โพธิสมภาร— ทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยงก็ได้ความศุขบัดนี้มีความวิตกถึงบ้านเมือง, ครั้นจะกราบทูลถวายบังคมลากลับออกไป, ก็กลัวพระ

ราช—อาชญา—นัก, จึ่ง ต้อง คิด อ่าน หนี ด้วย เปน ความ จำ เปน, ใช่ จะ คิด เปน การ ขบถ กลับ มา ประทุษฐร้าย นั้น หา มิได้, ขอ เปน ข้า—ทูล ลออง ธุลี พระ บาท—ไป ตราบ เท่า สิ้น ชีวิตร์. ซึ่ง ถวายบังคม ลาไป ทั้ง นี้, ด้วย จะไป ตั้ง ซ่อง สุม เกลี้ย กล่อม ผู้คน เข้า ตี เอา เมือง คืนให้ จงได้. แม้น ขัด สน กระสุน ดินดำ แล เหลือ กำลัง ประ การใด, ก็ จะบอก เข้า มา ขอ พระ ราชทาน ลูก กระสุน ดินดำ, แล กอง ทัพ ออกไป ช่วย กว่า จะ สำเร็จ การ สงคราม— คืน เข้า บ้าน เมืองได้ แล้ว, ก็ จะ ขอ เปน เมือง ขึ้น ข้า ขอบ ขันธสีมา—สืบไป.

ครั้นได้ ทรง ทราบใน หนังสือ แล้ว, จึ่ง มี พระ ราชโองการตรัส ห้าม สมเด็จ พระอนุชา ธิราช ว่า, อย่า ยกทัพไป ติด ตาม จับ เขาเลย เขา เห็น ว่า เรา ช่วย ธุระ เขา มิได้, ด้วย มี การ ศึก ติด พัน กัน อยู่, เขา จึ่ง หนีไป ตี เอา บ้าน เมือง คืน, เรา มี คุณ แก่ เขา, เขียน ด้วย มือ แล้ว, จะ ลบ ด้วย เท้า ดู มิ ยังควร. สมเด็จ พระ อนุชา ธิราชจึ่ง กราบ ทูล ว่า, องค์เชียง สือ คน นี้ แม้น ทรง พระกรุณา จะละไว้มิได้ ติด ตาม เอา ตัวให้ได้, นานไป ภาย น่า หา บุญ เราไม่ แล้ว, มัน จะ ทำ ความ ลำบากเดือด ร้อนแก่ลูก หลาน เรา เปนแท้ อย่าสงไสยเลย. แล้ว กราบ ถวาย บังคม ลา เสด็จ กลับไป พระ ราชวัง.

อนึ่ง ปลาย ปี มแม นั้น, พระยา ราชา เสรฐี เจ้า เมือง พุทไธ มาศ ถึงแก่พิราไลย— จึ่งทรง พระ กรุณา โปรด ตั้ง องค์เทียม ผู้บุตร์พระ ยา ราชา เสรฐี ญวน, เจ้า เมือง พุทไธ มาศ เก่า นั้น, เปน พระยา ราชา เสรฐี ออกไป ครอง เมือง พุทไธ มาศ แทน. แล้ว มี พระ ราช โองการ ตรัส ปฤกษา ด้วย สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช กรม พระ ราชวัง บวร ๑ ว่า, เมือง สมุท ปราการ หา กำแพง มิได้, เกรง เกลือก จะ

มีราชสัตรูหมู่ข้าสึกยกมาทางเทล, ไม่มีที่มั่นจะป้องกันรับข้าศึก. ทรงปฤกษาเห็นพร้อมด้วยกันแล้ว, จึ่งให้เกณฑ์ทำอิฐ, แล้วเกณฑ์ข้าราชการให้ก่อป้อมแลกำแพงไว้, ที่ริมแม่น้ำใต้ปากลัดฟากฝั่งตวันออก, เปนที่มั่นป้องกันจูริ—ราช—ไพริ—อันจะมีมาโดยทางเทลนั้น.

อนึ่งแต่เมื่อคันยั้มแมนพศกนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีพระราชดำรัสให้พระยาราชสงคราม, เปนแม่กองปรุงเครื่องยนพระมณฑปพระพุทธบาทขึ้นใหม่. เหตุเมื่อครั้งพม่ามาล้อมกรุงเก่าอยู่นั้น, พวกจีนค่ายคลองสวนพลู, คยคิดกันขึ้นไปเอาเพลิงจุดเผาพระมณฑปเดิมนั้นเสีย. แลเมื่อครั้งแผ่นดินเจ้าตากนั้น, ให้ขึ้นไปทำ; ก็เปนแต่ทำหลังคามุงกระเบื้องกันพระพุทธบาทไว้พลาง, ยังหาได้สร้างเปนพระมณฑปขึ้นดังเก่าไม่. แลเมื่อก่อนยังไม่ได้เสด็จยกทัพหลวงไปตีเมืองทวายนั้น, จึ่งมีพระราชโองการตรัส, ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จออกไปเปนแม่การยกพระมณฑปพระพุทธบาท. สมเด็จพระบรม—ราช—อนุชา—ก็เสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารคถึงที่ประทับท่าเจ้าสนุกนั้. จึ่งมีพระราชบัณฑูรให้เกณฑ์ข้าราชการนายไพร่, ขนตัวไม้เครื่องยนพระมณฑป, ขึ้นไปยังเขาพระพุทธบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระอุสาหด้วยกำลังพระราชศรัทธาเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท, ทรงยกตัวลำยองเครื่องยนพระมณฑปตัว ๑ ด้วยพระหัตถ์, ขึ้นประดิษฐาน—เหนือพระ อังษา—ทรงแบกด้วยพระองค์, เสด็จพระราชดำเนินไปตามทาง. ให้ตั้งขาอย่างแลพลัยพลายกที่

ประทับไปตาม ระยะมรรคา, เสด็จไป ถึง พลับพลา ที่ประทับ ที่ใด, ก็ทรง วาง ตัวไม้ไว้บน ขา อย่าง, แล้วเสด็จ หยุด ประทับ บน พลับพลา ที่นั้น. พอ หายเหนื่อย แล้วก็เสด็จ ทรง แบกตัวไม้นั้น, เสด็จพระราช ดำเนิน ต่อไป. แต่ ดังนี้ จน ตราย เท่า ถึง เขา พระพุทธบาท ด้วย อำนาจ กำลัง พระ ราช—ศรัทธา—ทรง พระ มหา—อุสาห—มิได้ คิด แก่ลำบาก พระกาย, หมายจะให้เปนบุญโกฎฐาส—พระ ราช—กุศล—อย่าง ยิ่ง. จึ่งให้ช่างยก เครื่อง บนพระ มณฑป แลยอด เสร็จแล้ว, ให้จัด การ ลง รัก ปิด ทอง ประดับ กระจก. แล้วให้ทำ พระ มณฑป น้อย, กั้น รอบ พระ พุทธ บาท ภายใน พระ มณฑปใหญ่เสาทั้ง ๔ กับ ทั้งเครื่อง บน แล ยอด ล้วน แผ่ทองคำ หุ้ม ทั้ง สิ้น. แล การ พระ มณฑปใหญ่ น้อย สำเร็จ บริบูรณ์ แล้ว, ก็เสด็จ พระ ราช ดำเนิน กลับ ยัง กรุงเทพมหา นคร, ขึ้นเฝ้า สมเด็จ พระบรม เชษฐาธิราช เจ้า กราบทูล ถวาย พระ ราชกุศล, ซึ่งเสด็จ ขึ้นไป สถาปนา—พระ มณฑป—พระพุทธ บาทใหม่ แล้ว สำเร็จ บริบูรณ์นั้น.

ฤๅศักราช ๑๑๕๐ ปี วอก สัมฤทธิศก, ขณะ นั้น กำปั่น ฝรั่งเศษ เข้า มา สู่ พระ นคร ลำ ๑, ฝรั่ง ซึ่ง เปน นาย กำ ปั่น ๒ คน พี่ น้อง. แล น้อง ชาย นั้น เปน คน มวย มีฝีมือ, เที่ยว พนัน ชก มวย ชนะ มา เปน หลาย เมือง. ครั้น เข้า มา ถึง พระ นคร, จึ่ง บอกให้ล่ามกราบเรียน เจ้า พระยา พระ คลัง ว่า, จะ ขอ ชก มวย พนัน กับ คน มวยใน พระ นคร นี้ เจ้า พระยา พระ คลัง จึ่ง กราบ บังคม ทูล พระกรุณา. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า หลวงได้ทรง ทราบ, จึ่งมี พระ ราชโองการ ตำรัส ปฤกษา ด้วย สมเด็จ พระ อนุชา ธิราช เจ้า.ๆ จึ่ง กราบ ทูล ว่า, ครั้น จะ มิ จัด แจง คน มวย ออก ต่อ สู้ ด้วย ฝรั่ง, ๆ เปนคน ต่าง ปิระ

เทศ, ก็จะ ดู หมิ่น ว่า, พระ นคร นี้ หา คน มวย ดี จะ ต่อ สู้ มิได้, ก็ จะ เสื่อม เสีย พระ เกียรติยศ ปรากฎไป ทั่วนา ๆ ประเทศ ทั้งปวง, ข้า พระ พุทธ เจ้า จะ จัด แจง แต่งคน มวย ที่ มี ฝีมือ, ออกต่อ สู้กับฝรั่ง เอาไชย ชำนะให้ จงได้. สมเด็จ พระ พุทธเจ้า หลวง ก็ ทรง เห็น ชอบ ด้วย, จึ่ง ดำรัสให้เจ้า พระยา พระ คลัง บอก แก่ ฝรั่ง รับ พนัน ชก มวย กัน. วาง เดิม พัน เปน เงิน ๕๐ +.

จึ่ง สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หัว กรม พระราชวัง บวร สถานมงคล, ก็ มีพระราช บัณฑูรตรัส สั่งให้ จัด หาคน มวย มีฝี มือดีใน กรมทนาย เลือก, ทั้ง พระ ราชวัง หลวง, พระ ราชวัง บวร สถาน มงคล, ได้ หมื่น ผลาญ ผู้ หนึ่ง, เปนทนาย เลือกใน พระ ราชวัง หลวง, รูปกาย ล่ำ สัน ฝีมือ ดี กว่า พวก มวย สิ้น ทั้ง นั้น. จึ่ง ดำรัสให้ ปลูก พลับพลา ใกล้โรง ลคร ฝ่าย ตวัน ตก, ณ วัด พระ ศรี รัตน ศาสดาราม, ตั้ง สนาม มวย ที่ นั้น.

ครั้น ถึง วัน กำหนด จะ ชก มวย พนัน กับ ฝรั่ง, จึ่ง มี พระ ราช บัณฑูรให้ แต่ง ตัว หมื่น ผลาญ, เอา น้ำมัน ว่าน อัน อยู่คงโชลม ทั่ว ทั้ง กาย, แล้วให้ ขี่ คอ คน ลง มา ยัง พระ ราชวัง หลวง.

ฝ่ายฝรั่ง เศษ นายกำ ปั่น ทั้ง ๒ คน พี่ น้อง, กับพัก พวก บ่าวไพร่, ก็ ขึ้น มา สู่ ที่ สนาม มวยใน พระ ราชวัง. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว ทั้ง ๒ พระ องค์, ก็ เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ขึ้น สู่ พลับ พลา ทอด พระ เนตร์, พร้อม ด้วย พระ ราช วงษา นุวงษ์, แล ข้า ทูล ลออง ๆ ผู้ใหญ่ผู้ น้อย ทั้งปวง, จึ่งให้ เอา เส้น เชือก ขึง วง รอบ สนาม. สม เด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว กรม พระ ราชวัง บวร ๆ เสด็จ สถิตย์ บน พลับ พลา ชั้น ลด ที่ ๒, เตรียม พระ องค์คอย ดู อยู่. ดำรัสให้ พวก

ทนายเลือก ทั้งพระราชวังหลวง, พระราชวังบวรเตรียมอยู่พร้อมกัน. จึ่งหมื่นผลาญกับฝรั่งคู่มวย, ก็เข้ามากรายถวายบังคมในกลางสนาม, แล้วยืนตั้งท่าเข้าชกกัน. แลฝรั่งนั้นล้วงมือจะจับหักกระดูกไหปะร้าหมื่นผลาญ, ๆ ยกมือขึ้นกันแล้วชกพลางถอยพลาง. ฝรั่งถูกต้องหมัดมิได้ฟกช้ำ, ตั้งแต่ท่าล้วงอย่างเดียวไล่ตามมาจนใกล้วงเชือกซึ่งขึงไว้.

ฝ่ายฝรั่งพี่ชายเห็นดังนั้น, จึ่งยืนขึ้นข้างหลังหมื่นผลาญ, ยกมือขึ้นผลักหมื่นผลาญให้เลื่อนเข้ากลางวงจะให้น้องชายหักไหปะร้า. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวร ฯ, ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น, ก็ทรงพระพิโรธตำรัสว่า, เล่นชกพนันแต่ตัวต่อตัว, ไฉนจึ่งช่วยกันชกเปน ๒ คนเล่า. ก็เสด็จโผนลงมาจากพลับพลา, ยกพระบาทถีบเอาฝรั่งพี่ชายล้มลง. ขณะนั้นพวกทนายเลือก, ก็วิ่งตรูกันเข้าชกต่อยปะเตะ, ถีบทุบถองฝรั่งทั้ง ๒ คนพี่น้องเจ็บป่วยเปนสาหัส, แล้วลากออกไปจากสนามมวย. พวกบ่าวไพร่ฝรั่งก็เข้าแบกหามนายลงไปยังกำปั่น. สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึ่งตำรัสสั่งพระราชทานหมอนวดหมอยา, ให้ลงไปรักษาพยาบาล, ฝรั่งทั้ง ๒ หายป่วยแล้ว, ก็บอกล่ามให้กราบเรียนเจ้าพระยาพระคลัง, ให้ช่วยกราบทูลถวายบังคมลา, แล้วถอยกำปั่นเลื่อนลงไปจากพระนคร, ออกจากปากน้ำเมืองสมุทปราการ, ตกถึงท้องเลใหญ่, แล้วใช้ใบกลับไปเมืองฝรั่งเศษ, แต่นั้นมากำปั่นฝรั่งเศษ, มิได้เข้ามาสู่พระนครสืบไปอีกเลย.

ในปีวอกสัมฤทธิศกนั้น, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่,

เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร, พระชนมายุครบ ๒๑ พระพรรษา, ควรจะทรงบรรพชา—อุปสมบท— แต่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ, เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์รณเรศร์, เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์, ทั้ง ๒ พระองค์นั้น, พระชนมายุเกินอุปสมบทแล้ว, ยังหาได้ทรงผนวชเปนภิกษุไม่. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, จึ่งทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตให้ออกทรงผนวช—ทั้ง ๓ พระองค์.

ครั้นณวัน ๑ ๆ ๘ ค่ำ, เพลาเช้า ๓ โมง. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ก็เสด็จพระราชดำเนินสู่พระอุโบสถ, วัดพระศรีรัตนศาสดาราม. พร้อมด้วยพระสงฆ์—ราชา—คณะ—แลพระราช—วงษา—นุวงษ์—ท้าว—พระยา—มุข—มนตรี—ทั้งหลาย, สโมสร—สันนิบาต—โดยอันดับ. จึ่งเสนาบดีปฤกษาให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ, เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงผนวชก่อน, ถึงอ่อนพระชันษพรรษาก็เปนลูกหลวงเอก, มียันดาศักดิ์สูงกว่า. พระเจ้าหลานเธอทั้ง ๒ พระองค์นั้น, เปนพระราชบุตร์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระชันษพรรษาแก่กว่าก็จริง, แต่ยันดาศักดิ์—ต่ำกว่าพระเจ้าลูกเธอ, ให้ทรงผนวชที่หลัง. ครั้นเสร็จอุปสมบทแล้ว, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ก็เสด็จกลับเข้าพระราชวัง.

ในปีวอกสัมฤทธิศกนั้น, พระบาทสมเด็จบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าหลวง, ทรงพระราชดำริห์ถึงพระไตรยปิฎกธรรม, อันเปนมูลรากแห่งพระบริญัติ—ศาสนา— ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์เปนอันมาก, ให้เปนค่าจ้างช่างจานจาฤกพระไตรยปิฎกลงลาน. แต่ยันดามีฉบับในที่ใดๆ, ที่เปนอักษรลาว. อักษร—รามัญ— ก็ให้ชำระแปลงออกเปนอักษร—

ขอม— สร้างขึ้นใส่ตู้ไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม. แลสร้างพระไตรยปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุกๆ พระอารามหลวงตามความปรารถนา, จึ่งหมื่นไวยวรนารถกราบทูลว่า, พระไตรยปิฎกซึ่งทรงพระราชศรัทธาสร้างขึ้นไว้ทุกวันนี้, อักขร[๑]—บท พยัญชน—ตกวิปะลาศ—อยู่แต่ฉบับเดิมมา, หาผู้จะทำนุบำรุงตกแต้มคัดแปลงให้ถูกต้องบริบูรณ์ขึ้นมิได้. ครั้นได้ทรงสดับก็ตรัสพระปรารภไปว่า, พระบาฬี[๒]— แล อรรถกถา—ฎีกา—พระไตร—ปิฎก—ทุกวันนี้, เมื่อแลผิดเพี้ยนวิปะลาศอยู่เปนอันมากฉนี้, จะเปนเค้ามูลพระปฏิบัตติ[๓]—ศาสนา— แล ปฏิเวธ—ศาสนา—นั้นมิได้. อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกมีอยู่ทุกวันนี้ก็น้อยนัก, ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้แล้วเห็นว่า, พระปริญัตติ—ศาสนา— แลปฏิบัตติศาสนา, แลปฏิเวธศาสนา, จะเสื่อมสูญเปนอันเร็วนัก, สัตวโลกย์[๔]—ทั้งปวงจะหาที่พึ่งมิได้ใน อนาคต[๕]กาล—เบื้องน่า. ควรจะทำนุกบำรุงพระบวร[๖]—พุทธ—ศาสนา—ไว้ให้ถาวร—วัฒนาการ— เปน ประโยชน์—ไปแก่เทพา—มนุษย์—ทั้งปวง, จึ่งจะเปนทางพระบรม[๗]—โพธิญาณ—บารมี—

ครั้นทรงพระราชดำริห์ฉนี้แล้ว, จึ่งให้ประชุมพระราชวงษา[๘]นุวงษ์—มีสมเด็จพระ อนุชา[๙]—ธิราช—กรมพระราชวังบวร ๆ เปนประธาน— บนพระที่นั่งอมรินทรา[๑๐]—ภิเศก—มหา—ปราสาท— ให้อาราธนา[๑๑]—สมเด็จพระ สังฆ—ราช—พระ ราชา—คณะ— ถานานุกรม— ปเรียญ—๑๐๐ รูปมารับพระราชทานฉัน. ครั้นเสร็จสงฆ์[๑๒]ภัตตกิจ—แล้ว, สมเด็จบรมบพิตร์พระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ จึ่งทรงถวาย นมัสการ[๑๓]—ดำรัส เผดียง—ถามพระราชาคณะ

ทั้งปวงว่า, พระ—ไตร—ปีฎกธรรม—ทุกวันนี้, ยังถูกต้องบริบูรณ์อยู่ฤๅ[ish]พิรุธ—ผิดเพี้ยนประการใด. จึ่งสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะทั้งปวง, พร้อมกันถวายพระพรว่า, พระบาฬี[๒]แล—อัฐกถา—ฎีกา—พระไตรปีฎกทุกวันนี้พิรุธมากมาช้านานแล้ว, หากระษัตริย์พระองค์ใดจะทำนุกบำรุงให้เปนศาสนู[๒]ปถัมภก—มิได้, แต่กำลัง—อาตมา[๓]ภาพ—ทั้งปวง, ก็คิดจะใคร่ทำนุกบำรุงอยู่เห็นจะไม่สำเร็จ. แลการเมื่อพระสรรเพ็ชญ[๔]—พระ—พุทธ—องค์, ผู้ทรงพระทัศ—อรหา—ธิคุณ—อันประเสริฐเมื่อพระองค์ยังทรงพระ—ชนม—เหนือพระ—มรณ—มัญจา—พุทธา—อาศน์—เปนอนุฐานุ[๕]ไสยาศน์—ณหว่างนางรังทั้งคู่, ในสาลวโน—ทยาน—แห่งพระยา—มลราช—ใกล้กรุงกุสินารายน์[๖]—ราช—ธานี—มีพระพุทธ[๗]ฎีกา—ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า, ดูกรสงฆ์ทั้งปวง, พระธรรม—วินัยอันใดทั้ง ๘๔๐๐๐ พระธรรมขันธ์—อันพระตถาคต[๘]—เทศนาสั่งสอนท่าน. เมื่อพระตถาคต—นิพพาน—แล้ว, พระธรรม ๘๔๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้น, จะเปน—ครู[๙]—สั่งสอนท่าน, แลสรรพสัตว์ทั้งหลายต่าง—พระตถาคต ๘๕๐๐๐ พระองค์. ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้แก่พระปริญัติ[๑๐]ติธรรม—ฉนี้แล้ว, ก็เข้าสู่พระปรินิพพาน. จำเดิมแต่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านิพพาน, ถวายพระเพลิงแล้ว ๗ วัน พระมหา[๑๑]กัศสปป—เจ้า—รฦก—ถึงถ้อยคำพระ—สุภัทธ—ภิกษุแก่, กล่าวติเตียนพระบรมครูเปน—มูล[๑๒]เหตุ—จึ่งดำริห์การจะกระทำ—สังคายนาย[๑๓]—เลือกสันพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายล้วนพระอรหันต์[๑๔]—ทรงพระ—จตุ—ปฏิสัมภิทา—ญาณ—กับพระ—

ธานนท์ — เปน — เสกข บุทคล — พระองค์หนึ่ง, ได้พระอรหันต์ ในราตรีรุ่งขึ้นจะทำสังคายนาย, พอครบ ๕๐๐ พระองค์, มีพระเจ้าอชาตสัตรู — เปนสาศนุปถัมภก — กระทำสังคายนายพระไตรบีฎก ในพระมณฑปแทบถ้ำสัตบัณคูหา — ณเขา — เวภารบรรพต — ใกล้กรุง[๒] — ราชคฤห์ — มหานคร ๗ เดือน จึ่งสำเร็จการปฐมสังคายนาย.

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑๐๐ ปี, ภิกษุชาว — วัชชีคาม[๓] — เปนอลัชชี — สำแดงวัตถุ๑๐ประการ, กระทำผิดพระ — วินัย[๔] — บัญญัติ — แลพระมหาเถร[๕] — ขิณาสพ — ๘ พระองค์, มีพระยศเถร — เปนต้น, พระเรวัตเถร — เปน — ปริโยสาน — ชำระทศ — วัตถุ — อธิกรณ์ — รำงับยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์แล้ว, เลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๗๐๐ พระองค์, มีพระสัพกามิ[๗]เถรเจ้าเปน — ประธาน — กระทำสังคายนายพระไตรบีฎก ใน — วาฬุ[๘]การาม — วิหาร — ใกล้เมือง — เวสาลี — มีพระเจ้า — กาฬาโสกราช[๙] — เปนสาสนุปถัมภก, ๘ เดือนจึ่งสำเร็จการ — ทุติย[๑๐] — สังคายนาย.

ครั้นพระพุทธสาศนาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี, ครั้งนั้นเหล่า — เดียรถี[๑๑] — เข้าปลอมบวชในพระสาศนา. จึ่งมีพระ — โมคคลีบุตร[๑๒] — ติศเถร — ยังพระเจ้าศรีธรรมาโสกราช[๑๓] — ให้เรียนรู้พระพุทธสมัย, แล้วชำระศึกเดียรถีเสีย ๖๐๐๐๐ ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์, แล้วพระโมคคลีบุตรติศเถร, จึ่งเลือกพระอรหันต์, อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๑๐๐๐ พระองค์, กระทำสังคายนายพระไตรบีฎกใน — อโศกา[๑๔] — ราม — วิหาร — ใกล้กรุง — ปาตลีบุตร —

มหานคร—มีพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชเปนศาสนุปถัมภก, ๙ เดือน จึ่งสำเร็จการตติย[๑]—สังคายนาย.

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี, จึ่งพระมหินท[๒]ร—เถร—เจ้าออกไปสู่ลังกา[๓]ทวีป—บวช—กุลบุตร์—ให้เล่าเรียนพระ—ปริยัติธรรม—คือฝั่งรากพระพุทธศาสนาลงในเกาะลังกาแล้ว, พระขีณาสพทั้ง ๓๘ พระองค์, มีพระมหินทรเถร, แลพระอริฏฐ[๔]เถร—เปน—ประธาน—กับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑๐๐ รูป, กระทำสังคายนายพระไตรปิฎกในมณฑปถูปา[๕]รามวิหาร—ใกล้กรุง[๖]อนุราธบุรี—มีพระเจ้า—เทวา[๗]นัมปียดิศ—เปนศาสนุปถัมภก ๑๐ เดือนจึ่งสำเร็จการ—จตุต[๘]—สังคายนาย.

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๔๓๓ ปี, ครั้งนั้นพระอรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณาเห็นว่า, พระพุทธศาสนาจะเสื่อมลง, เหตุเพราะพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกขึ้นปากเจนใจนั้น, เบาบางลงกว่าแต่ก่อน. จึ่งเลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ, แลพระสงฆ์บุถุชนผู้ทรงพระปริยัติมากกว่า ๑๐๐๐ ประชุมกันใน—อ[๙]ภัยคีรี—วิหาร—ใกล้เมืองอนุราธบุรี, มีพระเจ้า—วัฏฏคามิ[๑๐]นีอภัย—เปนศาสนุปถัมภก, กระทำพระมณฑปถวายให้กระทำสังคายนายพระไตรปิฎก, แล้ว[๑๑]จาฤกลงลานทั้งพระบาฬี, แลอัฐกถา, เปนสิงหฬ[๑๒]—ภาษา—ปีหนึ่งจึ่งสำเร็จการ—ปัญจมะ[๑๓] สังคายนาย.

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๙๕๖ ปี จึ่งพระพุทธ[๑๔]โฆษาจารีย์เจ้าออกไปแต่ชมพู[๑๕]ทวีป—แปลพระ—ไตรปิฎก—อัน

เปน—สิงหฬ—ภาษา—จาฤก—ลงลานใหม่, แปลเปน—มคธ—ภาษา—กระทำใน—โลหปราสาท—ณเมืองอนุราธบุรี. มีพระเจ้ามหานามเปนศาสนุปถัมภก, ปีหนึ่งสำเร็จ, นับเนื่องเข้าใน—ฉัฐมะ—สังคายนาย.

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑๕๘๗ ปี, ครั้งนั้นพระเจ้าปรักกมะพาหุราช—ได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป, ย้ายพระนครจากอนุราธบุรี, มาตั้งอยู่ณเมือง—ปุลัตถิ—มหานคร—จึงพระกัศสปเถร—กับพระสงฆ์ยุถุชนมากกว่า ๑๐๐๐ ประชุมกันชำระพระไตรปิฎก, ซึ่งเปนสิงหฬภาษาบ้าง, มคธภาษาบ้าง, แปลงแปลออกเปนมคธภาษาทั้งสิ้น, จาฤกลงลานใหม่. มีพระเจ้าปรักกมะพาหุราชเปนสาศนุปถัมภก, ปีหนึ่งจึงสำเร็จบริบูรณ์, นับเนื่องเข้าในสัตตมะ—สังคายนาย. เบื้องหน้าแต่นั้นมา, จึงพระเจ้า—อรุรุมานุรุทธิ์—ผู้เสวยราชสมบัติณเมือง—อริมทนะบุรี—คือเมืองภุกาม—เสด็จออกไปลอกพระไตรปิฎกในลังกาทวีป, เชิญใส่สำเภามายังชมพูทวีปนี้. แต่นั้นมาพระปริญัติธรรม. จึงแผ่ไพศาลไปในนาๆ ประเทศทั้งปวง, บันดาที่เปนสัมมาทฤษฐิ—นับถือพระรัตนไตรยนั้น, ได้ลอกต่อๆ กันไป. เปลี่ยนแปลอักษรตามประเทศ—ภาษา—แต่งตนๆ ก็ผิดเพี้ยน—พิปะลาส—ไปบ้างทุกๆพระคัมภีร์, ที่มากบ้าง, ที่น้อยบ้าง.

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒๐๒๐ ปี, จึงพระธรรมทินเถร—เจ้า, ผู้เปนมหาเถร—อยู่ณเมืองนพพิสี—นครคือเมืองเชียงใหม่. พิจารณาเห็นว่า, พระไตรปิฎกพิรุธมาก, ทั้งพระ

บาฬี, แล อัฐกถา ฎีกา, จึ่ง ถวาย พระพร แก่ พระเจ้า—ศิริธรรม[๑]—จักร วัติลก ราชาธิราช — ผู้เสวย ราช สมบัติ ณเมือง เชียงใหม่ ว่า, จะชำระ พระปริยัติธรรม ให้ บริบูรณ์. พระบรม กระษัตริย์, จึ่ง ให้กระทำ พระมณฑปใน มหา โพธา ราม วิหาร ใน พระ นคร. พระ ธรรมทิน เถร, จึ่ง เลือก พระสงฆ์ ซึ่ง ทรง พระไตรปิฎก มาก กว่า ๑๐๐ ประชุม พร้อม กัน ใน มณฑป นั้น, กระทำ สังคายนาย พระ ไตรปิฎก ตก แต้ม ให้ ถูก ถ้วน บริบูรณ์, ปี หนึ่ง จึ่ง สำเร็จ. มีพระ เจ้า ศิริธรรมจักรวัติลก ราช, เปน ศาสนุ[๒] — ปถัมภก — นับ เนื่อง ใน อัฐ[๓] มะ — สังคายนาย อีก ครั้ง หนึ่ง.

เบื้อง หน้า แต่ นั้น มา พระ เถรานุเถร ใน ชมพูทวีป, ได้ เล่า เรียน สร้าง สืบ ต่อ กัน มา, แล ท้าว พระยา—เศรษฐี—คฤหบดี—มีศรัทธา— สร้าง ไว้ ใน เมือง — สัม มา ทฤษฐิ — ทั้งปวง, คือ เมือง ไทย, ลาว, เขมร, พม่า, มอญ, เปน อักษร ศร้างสมกัน อยู่ เปนอันมาก หา ท้าว พระยา, แล สมณ ผู้ ใด ที่ จะ ศรัทธา สามารถ อาจ ชำระ พระไตรปิฎก ขึ้น ไว้, ให้ บริบุรณ์ ดุจ ท่าน แต่ ก่อน นั้น มิได้มี.

ครั้น พระพุทธศาสนา ล่วง มา ได้ ๒๓๐๐ ปี เศษ แล้ว, บันดาเมือง สัมมาทฤษฐิ ทั้ง ปวง, ก็ เกิด การ ยุทธ — สงคราม — แก่ กัน, ถึง— พินาศ — ฉิบฉาย ด้วยไภย แห่ง ปัจจามิตร์. มี ผู้ ร้าย เผา วัดวาอาราม พระไตร ปิฎก ก็ สาป สูญ สิ้นไป, จน ถึง กรุง ศรี อยุทธยา ก็ ถึง กาล พินาศ ฉิบหาย ด้วย พม่า ข้า ศึก, พระไตรปิฎก แล เจดีย ฐาน ทั้ง ปวง, ก็ เปน อัน ตราย สาป สูญ ไป. สมณะ ผู้ จะ รักษาร่ำเรียน พระไตรยปิฎก นั้น, ก็ พลัดพราย ล้มตาย เปน อันมาก, หาผู้ ใด ที่ จะ เปนพำนัก ป้อง กัน ข้า ศึก สัตรู มิได้. เหตุ ฉนี้ พระไตรปิฎก จึ่ง

มิได้บริบูรณ์ — เสื่อม — สูญ — ร่วงโรยมา จนตราบเท่ากาลทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จ บรม บพิตร พระพุทธเจ้า อยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์, เมื่อได้ ทรง สดับ พระสงฆ์ ราชาคณะ ถวาย พระพร โดย พิสดาร ดัง นั้น, จึ่ง ดำรัส ว่า ครั้ง นี้ ขอ อาราธนา พระ ผู้เปน เจ้า ทั้งปวง, จง มี อุสาห ใน ฝ่าย พระพุทธ จักร์ — ให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้น จงได้ ฝ่าย — อาณาจักร์ — ที่ จะ เปน ศาสนูปถัมภก — นั้น, เปน พนักงาน โยม, ๆ จะ สู้เสีย สละ, ละชีวิตร์ บูชาพระ รัตน ไตรย — สุดแต่ จะให้พระ — ปริยัติ — บริบูรณ์ — เปน มูล ที่ จะ ตั้ง พระพุทธศาสนา จง ได้. พระ ราชาคณะ ทั้ง ปวงรับสาธุ แล้ว ถวายพระพร ว่า, อาตมา ภาพ ทั้ง ปวง มี สติ ปัญญา น้อย นัก ไม่ เหมือน ท่าน แต่ ก่อน. แต่จะ อุสาห ชำระ ปริยัติ สนอง พระเดชพระคุณ ตามสติ ปัญญา. แลสม เด็จ บรม บพิตร์ พระราชสมภารเจ้า, ทรง ทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา ครั้งนี้, ก็ นับ ได้ ชื่อ ว่า นวมะ — สังคายนาย — คำรบ ๙ ครั้ง, จะ ยัง พระ ปริยัติศาสนา ให้ ถาวร — วัฒนา — ยืน ยาว ไปใน — อนา คต — สมัย — สิ้น กาล ช้า นาน. แล้ว ถวาย พระพร ลาออก มาประ ชุม พร้อม กัน ณวัด บาง ว้า ใหญ่. จึ่ง สมเด็จ พระ สังฆราช, ให้ เลือก สัน พระราชา คณะ, ถานานุกรม, เปรียญ, แล อันดับ, ที่ เล่า เรียน พระไตรปิฎก ได้ บ้าง นั้น, จัดได้ พระ สงฆ์ ๒๑๘ รูป กับ ราชบัณฑิตยาจารีย์ — อุบาสก ๓๒ คน, จะกระทำการ ชำระพระ ไตรปิฎก จึ่ง หมื่น ไวยวรนารถ กราบ บังคมทูล พระกรุณา.

สมเด็จ พระพุทธเจ้า อยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์ จึ่ง มี พระราชดำรัส ให้จัดแจง ที่ จะกระทำ การ สังคายนาย ณ วัด นิพพานาราม, เหตุ ประ ดิษฐาน อยู่ หว่าง พระราชวัง ทั้ง ๒ แล ครั้ง นั้น จึ่ง พระ ราชทานนาม

ใหม่, ให้ชื่อวัดพระศรีสรรเพ็ชฎาราม. แล้วทรงพระมหาบริจาคพระราชทรัพย์, แจกจ่ายเกณฑ์พระราชวงษานุวงษ์, แลข้าราชการฝ่ายน่าฝ่ายใน, ทั้งพระราชวังหลวง, พระราชวังบวร แลวังหลัง. ให้ทำสำรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ซึ่งชำระพระไตรปิฎก, ทั้งเช้าทั้งเพน, เพลาละ ๔๓๖ สำรับ ทั้งคาวหวานพระราชทานเปนเงินตรา, เปนค่าฎาทนิย—โภชนิยาหาร—สำรับคู่ละบาท. มีพระราชกำหนดให้นิมนต์พระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน, ณพระอุโบสถณวัดพระศรีสรรเพ็ชฎาราม, ในวันกฤติก—ปฐมี—เพ็ญเดือน ๑๒ ในปีวอกสัมฤทธิศก พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๓๑ พรรษา, เปนพฤฒวาร—ศุกรปักษ์—ดฤถี—เพลาบ่าย ๓ โมง. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ก็เสด็จพระราชดำเนินด้วยมหันต—ราช—บริวารยศ—พร้อมด้วยเครื่องสูง, แลปี่กลองชนะแห่ออกจากพระราชวังไปยังพระอาราม, เสด็จเข้าสู่พระอุโบสถทรงถวายมัสการ—พระรัตนไตรย—ด้วยเบญจางค—ประดิษฐ—แล้วอาราธนาพระพิมลธรรม, ให้อ่านคำประกาศเทวดาในท่ามกลางสงฆ์สมาคม—ขออานุภาพ—เทพยดา—เจ้าทั้งปวงให้—อุปถัมภนาการ—ให้สำเร็จกิจมหาสังคายนาย, แล้วให้แบ่งพระสงฆ์ออกเปน ๔ กอง. สมเด็จพระสังฆราช, เปนแม่กองชำระพระสุตันตปิฎก—กองหนึ่ง. พระวันรัต, เปนแม่กองชำระพระวินัยปิฎก—กองหนึ่ง. พระพิมลธรรม, เปนแม่กองชำระพระ—ศรัทธาวิเสศ—กองหนึ่ง. แลครั้งนั้นพระธรรมไตรยโลกย์, เปนโทษอยู่มิได้เข้าในสังคายนาย พระธรรมไตรยโลกย์จึ่งมาทูลสมเด็จพระสังฆราช, ขอเข้าช่วยชำระพระไตรยปิฎกด้วย, ก็ได้เปน

แม่กองชำระพระ—ปะมัดถปิฎก—กองหนึ่ง. แลพระสงฆ์ทั้ง ๔ กองนั้น, ทรงพระกรุณาโปรดให้นิมนต์แยกกันชำระพระปริญัติ. อยู่ณอุโบสถกองหนึ่ง. อยู่ณพระวิหารกองหนึ่ง. อยู่ณพระมณฑปกองหนึ่ง. อยู่ณการเปรียญกองหนึ่ง. ทรงถวายปากไก่, กะปุกหมึก, หรดาลครบทุกองค์. แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, เสด็จพระราชดำเนินออกไปณพระอารามทุกๆ วันๆ ละ ๒ เวลาทั้ง ๒ พระองค์, เพลาเช้าทรงประเคนสำรับปณีต—โภชนีย—ขาทนียา—หาร—แก่พระสงฆ์ให้ฉันณพระระเบียงทั้งรอบ. เพลาเย็นทรงถวายอัฐบาล—แลธูปเทียนเปนนิจทุกวัน. แลพระสงฆ์กับทั้งราชบัณฑิตย์, ประชุมกันพิจารณาดูพระปริญัติ, สอบสวนพระบาฬี, กับอัฐกถาฎีกา, ที่ผิดเพี้ยนพิปะลาสก็ตกแต้มเปลี่ยนแปลงอักขระ, ให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ทุกๆ พระคัมภีร์ใหญ่น้อยทั้งสิ้น, แลที่ใดสงไสยเคลือบแคลง, ก็ปฤกษาไต่ถามพระราชาคณะผู้ใหญ่, ซึ่งเปนมหาเถรให้วิสัชนา—ตัดสินที่ผิดแลชอบ. แลกระทำการชำระพระไตรยปิฎก, ตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๑๒ จนตราบเท่าถึงวันเพ็ญเดือน ๕ ปีระกาเอกศก พอครบ ๕ เดือนก็สำเร็จการสังคายนาย. จึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้จำหน่ายพระราชทรัพย์เปนมูลจ้าง, ให้ช่างจาน—คฤหัฐ, แลพระสงฆ์, สามเณร, จาฤกพระไตรยปิฎกซึ่งชำระบริบูรณ์แล้วนั้น ลงลานใหญ่สำเร็จแล้ว, ให้ปิดทองทึบทั้งใบปกน่าหลังแลกรอบทั้งสิ้นเรียกว่าฉบับทอง. ห่อด้วยผ้ายก, เชือกรัดถักด้วยไหม—เบญจพรรณ—มีฉลากงาแกะเปนลวดลายเขียนอักษรด้วยหมึก. แลฉลากขอเปนตัวอักษรบอกชื่อพระคัมภีร์

ทุก ๆ พระคัมภีร์

อนึ่งเมื่อสำเร็จการสังคายนายนั้น, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์, ทรงถวาย ไตรจีวร—บริกขารภัณฑ์— แก่พระสงฆ์ทั้ง ๒๑๘ รูป, มีสมเด็จพระสังฆราชเปนอาทิ. ด้วยปณีต—ทุกสิ่งเปนมูลคา—มหกรรม—ฉลองพระไตรปิฎก, แลพระราชทานรางวัลเสื้อผ้าแก่ราชบัณฑิตย์ทั้ง ๓๒ คน, มีพระยาธรรมปโรหิต, แลพระยาพรนาพิมลเปนต้นนั้นด้วย. แล้วทรงสุวรรณ—ภิงคาร—หล่อ หลั่—ทักษิโณทกธารา— อุทิศแผ่ผลพระราชกุศลสาสนูปถัมภกกิจไป, แก่เทพามนุษย์—สรรพ สัตว์—ทั้งหลาย, ทั่วอนันต—โลกธาตุ—เปน ยัตตา—นุปทาน—บุญกิริยาวัตถุ—อันยิ่ง, เพื่อประโยชน์แก่พระ บรมโพธิ สัพพัญญุตญาณ— ครั้นเมื่อเสร็จการสร้างพระไตรปิฎกฉบับทองแล้ว. จึ่งให้เชิญพระคัมภีร์ทั้งปวง, ขึ้นพระยานุมาศ—พระราชยานต่าง ๆ, ตั้งขบวนแห่สมโภชพระไตรปิฎก, มีเครื่องเล่นเปนอเนกนานาประการ, เปนมหรรศพแก่ตาประชาราษฎรทั้งปวง, แล้วเชิญพระคัมภีร์พระปริญัติธรรม, เข้าประดิษฐานไว้ในตู้ประดับมุก, ตั้งไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมกลางสระ, ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม, ภายในพระราชวัง. แล้วให้มีงานมหรรศพฉลองพระไตรปิฎก, แลหอพระมณเฑียรธรรม. ครั้งนั้นมีละคอนผู้หญิงด้วย, เพลาค่ำจุดดอกไม้เพลิงลูกพลุไปตกลงบนหลังคาหอพระมณเฑียรธรรม, เพลิงติดไหม้ขึ้น. สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ดำรัสสั่งข้าราชการทั้งปวง, ให้เข้าไปยกตู้ประดับมุก, แลขนพระไตรปิฎกออกได้สิ้น, เพลิงมิได้ไหม้, ไหม้แต่หอพระมณเฑียรธรรม

แห่ง เดียว เท่า นั้น. แล ที่ พระ อุโบสถ พระ แก้ว ลูก ไฟไปไม่ ถึง,
ยัง บริบูรณ์ ดี อยู่. จึ่ง มี พระ ราช โองการ ตรัส ว่า, เทพยดา ผู้ชำ
รง รักษา พระ พุทธ ศาสนา เห็น ว่า, หอไตรย ยังต่ำ อยู่, จึ่ง บันดาล
ให้ เพลิงไหม้ แต่ เฉภาะ หอไตรย, มิให้ไหม้ พระ อุโบสถ. ด้วย จะ
ให้ สร้าง พระ มณฑป ขึ้นใหม่ใส่พระไตร ปิฎก. จึ่ง มี พระ ราช ดำ
รัส สั่ง พระยา ราช สงคราม, ให้เปน แม่การ ทำ พระ มณฑป, ให้
ถม สระ เดิม นั้น เสีย, ขุด ราก ก่อ พระ มณฑป ลง ที่ นั้น, มี ซาลา
แล กำแพง แก้ว เปน ทั้ง ปทักษิณ—ล้อม รอบ พระ มณฑป, ลด พื้น ลง
มา ๓ ชั้น, แล้วให้ ขุด สระ ใหม่ ลง เบื้อง บูรพทิศ—แห่ง พระ มณฑป,
ก่อ อิฐ ถือ ปูนทั้ง รอบ, แล้วให้ ก่อ หอพระ มณ เฑียร ธรรม ขึ้นใหม่,
ฝ่าย ทิศ อิสาณ—แห่ง พระ มณฑป แล การ ทั้งปวง ยัง มิได้ สำเร็จ.

ลุศักราช ๑๑๕๑ ปี ระกา เอกศก, ถึง ณวัน ๑ ๆ ๗ ค่ำ, เพลา
บ่าย ๓ โมง ๖ บาท, ฝน ตก อสนี บาต ลง ต้อง น่า บัน มุข เด็ดพระ
ที่ นั่ง อมรินทรา ภิเศก มหา ปราสาท. ติด เปน เพลิง โพลง ขึ้นไหม้
เครื่อง บน พระ มหา ปราสาท, กับ ทั้ง หลังคา มุข ทั้ง ๔ ทำลาย ลง
สิ้น, แล้ว เพลิง ลาม ไป ติดไหม้ พระ ปฤรัศ—ซ้าย ด้วย อีก หลัง ๑.
แล ขณะ เมื่อ เพลิง ฟ้า, แรก ติด พระ มหา ปราสาท นั้น, สมเด็จ
พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว กรมพระราชวัง บวร ๆ แล พระ ราชวงษานุวงษ์
ทั้งปวง, กับ ข้า ราชการ ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย. แล พระ ราชา คณะ, ถา
นานุกรม ทุก ๆ พระ อาราม หลวง, ก็ เข้า มาใน พระ ราชวัง ช่วยดับ
เพลิง พร้อม กัน สิ้น. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า หลวง ดำรัส ให้ ข้า ราช
การ ช่วยกัน ยกพระ ที่นั่ง ราช บัลลังก์—ประดับ มุก, ซึ่งตั้ง เสวตร
ฉัตร์ อยู่ บน พระ มหา ปราสาท นั้น, ลง มา พ้น เพลิง หา ทันไหม้ไม่.

พวกเจ้า จอม ข้างใน ต่าง ตื่นตกใจ เพลิง, หนี ออกจาก พระราชวัง, ไป อาไศรย อยู่ ณบ้าน เจ้า พระยา รัตนา พิพิธ บ้าง, บ้าน เจ้า พระยา ยมราช บ้าง, ไป อยู่ ณบ้าน เจ้า พระยา ธรรมา บ้าง, บ้าน เจ้าพระ ยา พลเทพ บ้าง, ที่ยัง อยู่ใน พระ ราชวัง ก็มี บ้าง. ฝ่าย พระ สงฆ์, แล คฤหัฐ ข้า ราชการ ทั้งปวง, ที่ เข้าสาดน้ำ ดับ เพลิง บ้าง, ที่เข้า ช่วย ขน ถุง พระ ราช ทรัพย์ใน พระ คลังใน, ลง ทิ้งใน สระใน พระ อุทยาน—ภายในพระ ราชวังบ้าง. สมเด็จ พระ พุทธเจ้า หลวง ทรง พระ แสง ง้าว เร่งให้ ข้า ราชการดับ เพลิง. ครั้น เพลิงดับ สงบแล้ว, จึ่ง ดำรัสให้ พวก ชาว ที่ ชาว วัง, แลจ่าโขลน แยก ย้าย กันไป ตาม พวก เจ้า จอม ข้างใน, ซึ่ง หนีไป อาไศรย อยู่ ณบ้าน เสนา บดี ทั้ง นั้น รับ กลับ เข้า มา พระ ราชวัง. แล้ว ตรัส ถาม มุข มนตรี ทั้งปวง, ซึ่งไฟ ฟ้าไหม้ พระมหา ปราสาท ดังนี้, จะ มีเหตุ ดี ร้าย ประการใด. จึ่ง พระยา ราชวังเมือง กราย ทูล พระ กรุณา ว่า, แต่ครั้ง แผ่น ดิน สมเด็จ พระ เจ้า อยู่ หัว ปรา สาท ทอง อยู่ไม่บาด ลง พระ ที่ นั่ง มัง ดลา ภิเศก มหา ปราสาท, ไฟ ฟ้าไหม้ เหมือน ครั้ง นี้, แต่มิได้มี เหตุ ร้าย. เปน ศุภนิ—มิตร์—มหา มงคล—อันดี, ได้ พระ ราช ลาภ— ต่าง ประเทศ เปน อัน มาก. จึ่ง ทรง พระ กรุณาโปรด พระ ราชทาน เงิน ตรา ๑ , แก่ พระยา ราชวัง เมือง เปน รางวัล, ซึ่ง กราย ทูล ทำนาย เปน ศุภมิตร์ นั้น, ต้อง กับ คำ พระโหรา กราย ทูล ทำนาย, เมื่อ ครั้ง ผึ้ง จับ ต้น จันทน์ ที่ เกย, ฝ่าย ปัจฉิม—ทิศ—ตวาย พยา กรณ์—ว่า, จะได้ พระ ราช ลาภ แล นาง ต่าง ประเทศ.

แล้ว ดำรัส สั่ง สมุห นายกให้จัด แจง การ รื้อ ปราสาท เก่า เสีย, สถาปนาปราสาท—ขึ้นใหม่, ย่อม กว่าองค์ ก่อน. แล ปราสาทองค์

ก่อนนั้น, สูงใหญ่เท่าพระที่นั่งสรรเพชฎปราสาทกรุงเก่า, มุขน่ามุขหลังนั้นยาวกว่ามุขข้างแลมุขเบื้องหลังนั้นอยู่ที่ข้างใน, ยาวไปจนถึงพระปรัศซ้าย, ปรัศขวา. กระทำปราสาทองค์ใหม่นี้, ยกออกมาตั้งณที่ข้างน่าทั้งสิ้น. มุขทั้ง ๔ นั้นก็เสมอกันทั้ง ๔ ทิศ, ใหญ่สูงเอาแต่เท่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์กรุงเก่า, อกปราลีเสียมิได้ใส่เหมือนองค์ก่อน. แต่มุมยอดทั้ง ๔ มุมนั้น, ยกทวยเสียใส่รูปครุธเข้าแทน. แล้วให้สถาปนาพระที่นั่งขึ้นใหม่ที่ข้างใน, ต่อมุขหลังเข้าไปอีกหลัง ๑, พอเสมอท้ายมุขปราสาทองค์เก่า, พระราชทานนามว่า, พระที่นั่งพิมานรัถยา—แลให้ทำพระปรัศซ้ายขึ้นใหม่คงตามเดิม. แลหลังคาปราสาทแลมุข, กับทั้งพระที่นั่งพิมานรัถยาแลพระปรัศ, ดาษด้วยดีบุกทั้งสิ้นเหมือนอย่างเก่า.

ครั้นการพระมหาปราสาทลงรักปิดทองเสร็จแล้ว, จึ่งพระราชทานนามปราสาทองค์ใหม่, ชื่อที่นั่งดุสิตมหาปราสาท. แล้วเร่งให้ทำการพระมณฑป, แลหอพระมณเฑียรธรรม, ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นั้น, ลงรักปิดทองแล้วบริบูรณ์. แล้วให้แผ่แผ่นเงินลาดพื้นในองค์พระมณฑปนั้นด้วย. จึ่งให้เชิญตู้ที่ประดับมุก, ซึ่งใส่พระไตรปิฎกฉบับทอง, ขึ้นตั้งไว้ณภายในพระมณฑป. ซึ่งฉบับครูเดิมแลฉบับอื่น, ซึ่งทรงสร้างขึ้นใหม่นั้น, ให้ใส่ตู้ปิดทองลายรดน้ำไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมใหม่, เปนที่อยู่กรมพระราชบัณฑิตย์. ให้บอกกล่าวพระไตรปิฎกแก่พระสงฆ์, สามเณรเหมือนอย่างแต่ก่อน.

อนึ่งทรงพระกรุณาให้ช่างหล่อๆรูปสิงห์, แล้วไปด้วยทอง

ลำริด ขึ้นใหม่ ๑๐ รูป. ประสม กันกับ รูปสิงห์ทองสำริด, ซึ่งได้มา แต่เมืองพุทไธมาศแต่ก่อน ๒ รูปเปน ๑๒ รูป. ก่ออิฐเปนถาน รอง ถือ ปูนเปนอันดี, ตั้งไว้นอก ประตูกำแพง แก้วล้อม พระมณฑป, ชั้นล่างทั้ง ๒ ข้าง ประตู, ประตูละคู่ทั้ง ๔ ประตูเปน ๘ รูป. กับ ที่มุม กำแพงแก้ว ทั้ง ๔ มุม ๆ ละรูปเปน ๔ รูป, ครั้งเปนสิงห์ ๑๒ รูปด้วยกันทั้งสิ้น. บน หลังกำแพงแก้ว ทั้ง ๓ ชั้นนั้น, ให้กระทำโคม เปน รูปม่อ ปรู, แล้วไป ด้วย ทอง แดง เปนที่ ตามประทีป, ตั้งเรียง รายโดยไป รอบ หว่างโคม นั้นให้ปั้ก ฉัตร์ กระทำด้วย ทองแดง ลง รักปิด ทอง, มีใบโพแก้ว ห้อย ทุกชั้น ทั้งสิ้นด้วยกัน, บูชาพระปริญัติไตร ปิฎกธรรม เปนมโหฬาราธิการ—ยิ่งนัก,

จุลศักราช ๑๑๕๒ ปีจอโทศก, ครั้ง นั้น นาย บุญเรือง คน ๑. เปนคนมีศรัทธาโดยยิ่ง, มีสหาย ๒ คน, คือ ขุน ศรี กัณฐัศว์ กรมม้า, กับนาย ทอง รัก พา กันไป ณพระ อุโบสถ วัดครุธาราม, ต่าง ปรารถนา พระ พุทธ ภูมิ—ด้วยกันทั้ง ๓ คน, ชวนกันนมัสการ พระพุทธ รูป พระประธาน. แล้ว ตั้ง สัตยาธิฐานเสี่ยงดอก บัวอ่อน คนละ ดอก บูชา พระพุทธ เจ้า ว่า, ถ้า ผู้ใด จะ สำเร็จ พระโพธิญาณใน อนาคต กาล แล้ว, ขอให้ดอก บัว ของ ผู้ นั้นจง บานเห็นประจักษ์โดย แท้. ครั้น รุ่ง ขึ้น ดอก บัว ของ นาย บุญ เรือง นั้น บานดอก เดียว, ของ ขุน ศรี กัณ ฐัศว์, แล นาย ทองรัก นั้น หา บานไม่. ตั้งแต่ นั้น มา นาย บุญเรือง ก็มาอาไศรย อยู่ที่การ เปรียญเก่า ณวัดแจ้ง, ตั้ง สมาทาน พระ อุโบสถ ศีล, ฟังพระ ธรรม เทศนา, เอาสำลี ชุบ น้ำ มัน เปน เชื้อ พาด แขน ทั้ง ๒ ข้าง, จุด เพลิง บูชา ต่างประทีป—ทุก วัน ๆ

ครั้นถึงณวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ, เพลากลางคืนประมาณทุ่มเศษ, นายบุญเรืองฟังพระธรรมเทศนาจบแล้ว, ก็นุ่งห่มผ้าชุบน้ำมัน, เดินออกมาน่าการปเรียญนั่งพับเพียบพนมมือ, ตั้งสติรักษาจิตร์ร่างับสงบดีแล้วก็จุดเพลิงเผาตัวเข้า. ขณะเมื่อเปลวเพลิงลุกขึ้นท่วมตัวนั้น, นายบุญเรืองร้องประกาศแต่คนทั้งปวง, สำเร็จความปราถนาแล้ว. ขณะนั้นคนซึ่งดูอยู่ที่นั้นประมาณ ๕๐๐ ๖๐๐ เศษ, ชวนกันชื่นชมยินดี, บ้างก็ร้องส้องสาธุการ—เอิกเกริกอื้ออึง, ต่างก็เปลื้องผ้าห่มโยนเข้าไปบูชาในกองเพลิง, จนชั้นแต่พวกแขกมฤจฉาทฤษฐีภายนอกพระพุทธศาสนา, ก็ยังเกิดศรัทธาเลื่อมใสถอดหมวกออกคำนับโยนเข้าไปในเพลิงด้วย.

ในปลายปีจอโทศกนั้น, ทายเจ้าจอมมารดาคุ้ม, มารดาพระองค์เจ้าพลับ, เปนโจทย์มาฟ้องแก่ท้าวนางเจ้าขรัวนายว่า, เจ้าจอมมารดาคุ้มคิดกันกับอีทายเจ้าจอมซ่มเทศ, ทิ้งไฟจะให้ไหม้ในพระราชวัง. จึ่งนำเอาข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบ.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการตรัสสั่ง, ให้พิจารณาไต่สวนไล่เลียง, ให้ได้ความเท็จจริงเปนประการใด, ครั้นพิจารณาชำระคดีได้ความเปนสัจ. จึ่งดำรัสให้เอาตัวเจ้าจอมมารดาคุ้มกับอีทายเจ้าจอมซ่มเทศ, ซึ่งสมรู้ร่วมคิดด้วยกันนั้น, ไปลงพระราชอาชญาตลอดเพลิงเสีย, ที่ตำบลจากแดงแขวงเมืองสมุทปราการ, โดยควรแก่โทษตามพระราชกำหนดกฎพระอัยการ. แต่พระราชบุตรีพระองค์เจ้าพลับนั้น, ยังทรงพระเยาว์อยู่, ทรงพระกรุณาโปรดมอบให้สมเด็จพระเจ้าพี่นาง

เธอ, กรม พระ ศรีสุดา รักษ์ ตำหนัก แดง เอาไป เลี้ยงไว้.

ลุ ศักราช ๑๑๕๓ ปี กุน ตรีศก ถึง ณเดือน ๖, แขก เมือง เซียะ อยู่ นอก พระราช อาณา เขตร์, ยก กอง ทัพ เรือ มา ถึง เมือง สงขลา. เจ้า เมือง กรม การ สู้รบ มิได้, ก็ พา ครอบ ครัว ชาว เมือง แตก หนี ไป อยู่ ณแขวง เมือง พัทลุง.

ฝ่าย พระ ศรีไกร ลาศ ซึ่ง ออกไป เปน พระยา พัทลุง, ก็ พลอย ตื่น แตก ตกใจ กลัว ทัพ แขก ข้า ศึก. ๆ ก็ ยัง มิได้ ยก มา ถึง เมือง พัทลุง, พา กรม การ แล ครอบ ครัว อพยพ หนี เข้า ป่า, มิได้ คิด ที่ จะ ตั้ง มั่น อยู่ ต่อ รบ ดู ท่วง ที ข้า ศึก.

จึ่ง เจ้า พระยา นคร ศรี ธรรม ราชได้ แจ้ง ข่าว ว่า กอง ทัพ แขก มลายูเมืองเซียะ, ยกมา เมือง สงขลา, จึ่งเกณฑ์ทัพ เมือง นครศรี ธรรมราช, ยก ออกไปช่วยเมือง สงขลา, ได้ รบกับ กองทัพแขก, ๆ แตก พ่าย หนีไป. จึ่ง บอก ข้อ ราชการ ทั้งปวง เข้า มา ยัง กรุง เทพ มหา นคร, ให้สมุหพระกลาโหม กราบบังคม ทูล พระกรุณาให้ทราบ.

พระ บาท สมเด็จ บรม บพิตร์ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว ทั้ง ๒ พระ องค์, ก็ ทรง พระ พิโรธ แก่ พระยา พัทลุง ดำรัส ว่า, ข้า ศึก ยัง มิ ทัน มา ถึง เมือง ก็ แตก หนี. จึ่ง ดำรัสให้ ข้า หลวง ถือ ท้อง ตรา ออกไป ถอด พระยา พัทลุง เสีย, แล้วให้ ลง พระ ราช อาชญา จำ คุก ตัว เข้า มา ณกรุง ฯ. จึ่ง ทรง พระ กรุณา โปรด ตั้ง หลวง นาย ศักดิ์ นาย เวร มหาด เล็ก, ซึ่ง เปน บุตร์ พระยา พัทลุง คน ก่อน พระศรีไกร ลาศนั้น, ออกไป ครอง เมือง พัทลุงใหม่, ป้อง กัน พระ ราช—อาณา—เขตร์—สืบไป.

ลุ ศักราช ๑๑๕๔ ปี ชวด จัตวาศก, พระ เจ้า กรุง ศรี สตนาคน

หุด, ให้ข้าหลวงเมืองล้านช้าง ถือศุภอักษรลงมายังกรุงเทพมหานคร. ให้สมุหนายกกราบทูลพระกรุณาว่า, พระเจ้าร่มขาวเจ้าเมืองหลวงพระบาง, คิดการเปนขบถไปเข้ากับพม่า, ใช้คนไปถึงเมืองอังวะ, พม่าก็มาถึงเมืองหลวงพระบาง, ต่างไปมาถึงกัน, ได้แต่งคนไปสอบสืบราชการได้ความเปนแน่.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ ได้ทรงทราบในหนังสือบอกกรุงศรีสตนาคนหุดก็ทรงพระพิโรธ, คำรัสสั่งสมุหนายกให้มีตราตอบขึ้นไปว่า มีพระราชโองการคำรัสให้พระเจ้ากรุงศรีสตนาคนหุด, ยกกองทัพไปตีเมืองหลวงพระบางให้แตกฉานจงได้. แล้วให้จับตัวพระเจ้าร่มขาวจำส่งลงมาถวายณกรุงเทพพระมหานคร.

ครั้นพระเจ้ากรุงศรีสตนาคนหุด, ได้ทราบในท้องตรารับสั่งโปรดขึ้นมาดังนั้น. จึงเกณฑ์กองทัพพล ๕๐๐๐ เศษทั้งทัพเรือทัพบก, ยกขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบาง, ให้ตั้งค่ายรายล้อมเมือง.

ฝ่ายพระเจ้าร่มขาว, เปนอริกับพระเจ้ากรุงศรีสตนาคนหุดอยู่แต่ก่อน, ครั้นกองทัพเมืองล้านช้างยกมาล้อมเมือง, ก็แต่งกองทัพยกออกมาต่อรบได้รบกันเปนสามารถ. และเจ้าอุปราชล้านช้างต้องปืนชาวเมืองหลวงพระบาง ถึงแก่พิราไลยในที่รบ. พระเจ้ากรุงศรีสตนาคนหุดขับพลทหารเข้าบ้ายปืนปล้นเอาเมือง. ชาวเมืองขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินป้องกันเมือง, ยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบกันอยู่ประมาณ ๑๔ วัน ๑๕ วัน. พลทหารล้านช้างเอาบันไดเข้าพาดกำแพงเมืองปีนปล้นเอาเมืองได้, ไล่ฆ่า

พื้น ชาว เมือง ล้ม ตาย เปน อันมาก, จับได้ ตัว พระ เจ้า ร่ม ขาว, แล บุตร์—ภรรยา—ญาติวงษ์—ได้ สิ้น ส่ง ออก มา ยัง ค่าย. พระ เจ้า กรุง ศรี สัตนา คนหุต ให้ จำ พระ เจ้า ร่ม ขาวไว้, แล้ว ตั้ง เมือง แสน ขุนนาง ผู้ใหญ่ เมือง หลวงพระ บาง, ซึ่ง มาขอมเข้า สวามิภักดิ์ นั้น, ให้ เปน พระยา หลวง พระ บาง อยู่รั้ง เมือง. แล้ว เลิก กอง ทัพ กลับ มา ยัง เมือง ล้าน ช้าง. จึ่ง บอก ข้อ ราชการให้ ขุน นาม, แล ไพร่ คุม ตัว พระ เจ้า ร่ม ขาว ส่ง ลง มา ถวาย ณกรุง ฯ. สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว ดำรัส ให้ ลง พระ ราช อาชญา จำ พระ เจ้า ร่ม ขาว ใส่ คุกไว้.

ใน ปี ชวด จัตวาศก นั้น, ฝ่าย ข้าง ภุกาม—ประเทศ— พระเจ้า อังวะโปรด ตั้ง ขุนนาง ลงมาใหม่, เปน เจ้า เมือง กรมการ อยู่รักษา เมือง ทวาย, ให้ เปลี่ยน เจ้า เมือง กรม การ เก่า. เจ้า เมือง กรม การ เก่านั้น, ให้ หากลับขึ้นไปเสีย. ส่วนแมงแกงซาเจ้าเมืองทวาย เก่า, กับ จิก แก ปลัด เมืองนั้น, ได้ แจ้ง ข่าวว่า เจ้า เมือง กรมการ ตั้ง ลงมา ผลัดใหม่. จึ่งคิด กันไม่ยอม กลับ ขึ้นไป เมือง อังวะ, ครั้น เจ้า เมือง กรม การใหม่มาใกล้ จะ ถึง เมือง, ก็ คิด เปน กล อุบาย ออกไป ต้อน รับ แต่ นอก เมือง, ให้ จัด แจง ของ เลี้ยง ออกไป เลี้ยง ให้ กิน อิ่ม หน้า สำเร็จ แล้ว, ก็ให้ ทหาร เข้า ล้อม จับ ฆ่า เสีย สิ้น แล้ว กลับ เข้า เมือง, คิดการ ขบถ ตั้งตัว ขึ้น เปน เจ้า แขง เมืองอยู่. ฝ่าย กรม การ เมือง มาะ ตะมะได้ แจ้ง ความ ว่า, แมง แกง ซา คิด การ ขบถ ฆ่า เจ้า เมือง กรมการ, ซึ่ง ลง มา ผลัดใหม่ นั้น เสีย. จึ่ง บอก หนังสือ ขึ้นไป กราบ ทูล พระ เจ้า อังวะ, ๆ ได้ ทรง ทราบ ก็ทรง พระ พิโรธ, จึ่งให้ จับ เมฆวาโบ่ บิดา แมง แกงซา กับ มารดา, จะ

ให้ประหารชีวิตร์เสีย. เมฆราโย่จึ่งกราบทูลว่า, จะขอมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองทวายผู้บุตรให้มาเฝ้า, แม้นไม่มาจึ่งจะรับพระราชอาชญาตายตามโทษ. พระเจ้าอังวะก็ให้งดไว้, แล้วให้จำเมฆราโย่, กับภรรยา, มารดาพระยาทวาย, ให้ข้าหลวงคุมเอาตัวลงมาณเมืองเมาะตะมะให้มีหนังสือไปถึงบุตร์. ฝ่ายพระยาทวายคิดกลัวพระเจ้าอังวะ, จะให้กองทัพยกมาตีเมือง จะต้านทานสู้รบมิได้, ด้วยไม่มีที่พึ่ง, จำจะไปขอขึ้นกรุงเทพมหานครศรีอยุทธยา, เอาพระเดชานุภาพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงไทยเปนที่พำนักนิ์. ขอกองทัพไทยมาช่วยป้องกันรักษาเมือง, แล้วสืบรู้ว่าพระราชนัดาหญิงองค์ ๑, มาตกอยู่ณเมืองทวาย, แต่ครั้งทัพพม่าไปตีกรุงเก่าได้, กวาดต้อนครอบครัวไทยมานั้น. จึ่งให้ไปเชิญพระราชนัดานั้นมาไต่ถามได้ความว่า, เปนพระเจ้าหลานเธอแน่แล้ว, ทรงผนวชเปนรูปชีอยู่. จึ่งจัดได้นางคน ๑ รูปงาม, เปนน้องภรรยาพระยาทวายจะส่งเข้ามาถวาย, แล้วให้แต่งศุภอักษรจาฤกลงใบตาลเปนอักษร—ภาษา—ภุกาม—ตามจาริตข้างพม่า. ใจความอ่อนน้อมขอเปนข้าขอบขัณฑสีมาเมืองขึ้น, พระมหานครศรีอยุทธยา. ขอกองทัพไทยออกไปช่วยป้องกันรักษาเมือง, กับถวายนางเข้ามาด้วย. แล้วให้พระเจ้าหลานเธอ, มีหนังสือเข้ามากราบทูลพระกรุณาเปนอักษร—ภาษา—ไทย—ฉบับ ๑. ให้จัดหาพระสงฆ์ไทย, ได้มหาแทนรูป ๑, จะให้ถือหนังสือพระเจ้าหลานเธอนั้นเข้ามาถวาย, จึ่งจัดขุนนางทวายเปนทูตา—นุทูต—ถือศุภอักษร, แลเครื่องราช—บรรณาการ—กับทั้งนางทวาย, ให้เรียกว่าตะแคง

ภาษา พม่า ว่า เจ้า, กับ มหา แทนให้ ถือ หนังสือ พระ เจ้า หลานเธอ ฉบับ ๑, มา ด้วย กับ ทูตา นุทูต ทั้งไพร่ นาย ส่งมา ทาง เมือง กาญจนบุรี. กรม การ เมือง กาญ จนบุรี บอก เข้า มา ยัง กรุง เทพ มหา นคร. สมุห นายก กราบ ทูล พระ กรุณาให้ ทราบ พระ บาท สมเด็จ บรม บพิตร พระพุทธเจ้า อยู่ หัว ทั้ง ๒ พระองค์, จึงมี พระราช ดำรัส ให้ ข้าหลวง ออกไป รับ ทูตา นุทูต, เมือง ทวาย กับ ทั้ง นาง นั้น เข้า มา ยัง กรุง เทพ มหา นคร, ให้ อาไศรย อยู่ ณ โรง รับ แขก เมือง, ทรง พระ กรุณา โปรด ให้ เลี้ยง ดู พวก แขก เมือง ทวาย, ทั้ง นาย แลไพร่ให้ บริบูรณ์. แล มหา แทน นั้น ก็ให้ ส่งไป สำนักนิ์ อยู่ ณ วัด บาง ว้าใหญ่. แล้วให้ ล่าม พนักงาน แปล ศุภอักษร[๑]—ออก เปน คำ ไทย. สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หัว ดำรัสให้ จัด แจง การ ทั้งปวง ตาม อย่าง ออก แขก เมือง, โดย โบราณ[๒]—ราช—ประเพณี—พระ มหากระษัตริยา ธิราช เจ้า แต่ ก่อน. แล้ว เสด็จ ออก ณ มุข เด็จ พระ ที่ นั่ง ดุสิต มหา ปราสาท พร้อม ด้วย ท้าว พระยา เสนาบดี, มนตรี มุขมาตยา ข้า ทูล ละออง ธุลี พระ บาท ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ทั้งหลาย, ฝ่าย ทหาร พลเรือน, ประชุม เฝ้า ณ ทิม ดาพ คต ทั้ง ซ้าย ขวา ตาม ตำแหน่ง. จึ่ง ให้ เบิก แขก เมือง เข้า มา กราบ ถวาย บังคม ณ ศาลา หว่าง ทิม ดาพ คต. พระยา ราชนิกูล กราบ ถวาย บังคมทูล พระกรุณา ถวาย เครื่อง ราช บรรณาการ, แล้ว อ่าน ศุภอักษร ถวาย.

ใน ลักษณ นั้น ว่า ข้าพระพุทธเจ้า พระยา ทวาย, ขอกราบ ถวาย บังคม มา แทบ พระ บวร[๓]—บาท—บงกช—มาศ— สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่หัว กรุง เทพ มหา นคร ศรี อยุทธยา. ด้วย ข้า พระ องค์ เดิม, เปน เมือง ขึ้น ข้า ขอบ ขัณฑ สีมา กรุง รัตนะ บุระอังวะ, บัดนี้ มีความ

ผิดขัดเคืองกันกับพระเจ้าอังวะ, จะให้กองทัพพม่า, ยกมากระทำวิหิงษาการ—ย่ำยีเมืองทวาย, ให้สมณพราหมณาจารีย์ไพร่ฟ้าประชาราษฎรได้ความเดือดร้อน. ข้าพระพุทธเจ้าหาที่พึ่งพำนักมิได้, จะขอเอาพระราช—กฤษดา—เดชา—นุภาพ—บารมี, สมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปปกครองป้องกันกันเกยสรรพสัตว์นิกรในเมืองทวาย, ให้พ้นไภยอันตราย—แห่งปัจจามิตร— ขอรับพระราชทานกองทัพออกไปช่วยป้องกันรักษาเมือง. อนึ่งข้าพระองค์ถวายนาง, อันเปนประยูร—ญาติ—วงษ์—เข้ามาเปนข้าทูลลอองธุลีพระบาทด้วย. แล้วจะส่งพระราชนัดาซึ่งไปตกอยู่ณเมืองทวาย เข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายต่อภายหลัง. อนึ่งให้มหาแทนถือหนังสือของพระราชนัดานั้นเข้ามาถวายด้วย. อนึ่งข้าพระพุทธเจ้ากับทั้งกรมการ—เมืองทวาย, แลประชา—ราษฎร—ทั้งหลาย, ขอเปนเมืองขึ้นข้าขอบขัณฑสีมา, กรุงเทพมหานครศรีอยุทธยาเหมือนดังกาลก่อนสืบไปตราบเท่ากัลปาวสาน—

ครั้นอ่านศุภอักษรถวายเสร็จแล้ว, สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ดำรัสพระราช ปฏิสันถาร—โสมนัส— ปราไสรยด้วยทูตานุทูตตาม ขัติย—ราชประเพณี—แล้วเสด็จขึ้น. อัคมหาเสนาบดีก็พาแขกเมืองออกจากที่เฝ้า, นำไปรับพระราชทานอาหารเลี้ยงดูณศาลาลูกขุนมหาดไทย. จึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้เถ้าแก่จ่าโขลนแลกรมวัง, ออกไปรับนางทวายนั้นส่งเข้าไปในพระราชวัง. แล้วโปรดให้เสนาบดีพิจารณา—ดูหนังสือพระราชนัดาซึ่งทรงเข้ามาถวาย, แลไต่ถามไล่เลียงมหาแทนได้ความชัก

ว่า, เปนพระราชนัดาแน่แล้ว. จึ่งให้ถวายไตรจีวร—เครื่องสมณบริกขาร, แลพระราชทานเสื้อผ้าเงินตราเปนรางวัลแก่ทูตานุทูต, กับทั้งสิ่งของพระราชทานตอบแทนออกไปแก่พระยาทวายโดยสมควร. แล้วดำรัสสั่งสมุหนายกให้มีตราตอบออกไปถึงพระยาทวาย, ให้ส่งทูตานุทูตกับทั้งมหาแทนกลับออกไปเมืองทวายก่อน. แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพระยายมราชเปนแม่ทัพ, กับท้าวพระยาพระหัวเมืองทั้งหลาย, ถือพล ๕๐๐๑, ยกออกไปช่วยรักษาเมืองทวาย. แล้วพระราชทานพานทองเครื่องยศออกไปให้พระยาทวายด้วย.

เจ้าพระยายมราชแลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลาย, ก็กราบถวายบังคมลายกกองทัพออกไปยังเมืองทวาย. ครั้นถึงก็ให้ตั้งค่ายอยู่นอกเมือง. แลพระยาทวายก็ให้ขุนนางกรมการนำเอาเสบียงอาหารออกมาต้อนรับกองทัพ, แต่ตัวนั้นยังหาออกมาไม่. เจ้าพระยายมราชจึ่งให้ขุนนางไทยเข้าไปในเมืองกับกรมการเมืองทวาย, ให้หาพระยาทวายออกมาคำนับท่านแม่ทัพณค่าย. ฯ๏—

(หมดต้นฉบับเดิมต่อนี้ไปเปนสำเนาเทศนาพระราชประวัติ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ คราวงานพระราชพิธี ๑๐๐ ปี)

๑ ๑ พุทธางกูร, พุทธะ—พระพุทธเจ้า. อังกูร—หน่อ. ญาณ—ความรู้.

๒ อันตราย—ความเสื่อมสูญ. อธิบดี—ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง.

๓ กรุณา—ความเอ็นดู. สมณะ—ผู้บวช. พราหมณะ—ผู้ประพฤติเพศลอยบาป. อาจาริย์—ผู้สั่งสอน.

๔ บวร—ประเสริฐ. พุทธ—พระพุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน

๕ พิไชย—ชนะวิเศษ. มงคล—เจริญ. มหา—ประเสริฐ สถาน—ที่ตั้ง

๖ เดช—อำนาจ. บรม—อย่างยิ่ง. โพธิ—บารมีที่ตรัสรู้. สมภาร—บุญกุศลสระสมไว้. เทพย—เทวดา. อภิบาล—ผู้เฝ้ารักษา. บวรศาสนา—คำสอนประเสริฐ.

๗ วรรษาการ—ฝนตก. มหา—ประเสริฐ. วิไชย—โชคชนะ. ฤกษ์—ยาม.

๘ พล—กำลัง. ทหาร—พวกรบสู้.

๙ สวัสดิ์—เจริญ. ภาพ—เป็นเอง.

๑๐ กรุง—เมืองหลวง. เทพ—เทวดา. มหา—ใหญ่. นคร เมือง.

๒ ๑ โฆษนาการ—ลูกโซนไป.

๒ ทัศนาการ—ได้เห็น.

๓ สังเวช—สลดใจ

๔ ขัตติยะ—กระษัตริย์. วงษ์เชื้อ. อนุวงษ์—เชื้อลำดับ เสนา—ข้าราชการ. พฤฒา—ผู้สูงอายุ. อำมาตย์—ผู้มีอำนาจ, ผู้แต่แหน. ราษฎร—ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน.

หน้า ๕ ปณิธาน—ตั้งความเพียร.

๖ บุญ—บารมี. ฤทธิ์—การสำเร็จ. มหา—ใหญ่ อัศจรรย์ ประหลาดใจ.

๗ กระษัตริย์—เจ้า. สัมมุติ—ยกย่อง. วงษ์—เชื้อ.

๓ ๑ ประสาธ—ให้สำเร็จ. ราช—กระษัตริย์. โอวาท—ตักเตือน.

๒ อิจฉาการ—ความปรารถนา.

๓ การธรรม—ความดี—ราช—เจ้า. ประเพณี—แบบอย่าง.

๖ ผล—วิบาก. กรรม—การดีชั่ว.

๙ หิรัญ—เงิน. สุวรรณ์—ทอง. ธัญญ—เข้าเปลือก. อาหาร—เครื่องเลี้ยงชีวิตร์.

๕ กรุง—เมืองหลวง. กัมพุชะ—เขมร. อธิยดี—เปนใหญ่.

๕ ๑ สรรพ—ทุกอย่าง. สรรพ—ทั้งปวง. ยุทธ์—รบ.

๒ โยธา—พลรบ. ทหาร ผู้หนุ่มมีกำลัง.

๓ ศาตรา—หอกดาบ. อาวุธ—ยิง, หน้าไม้.

๙ ยุติธรรม. ซอยธรรม

๖ ๑ สมะ—เสมอกัน. อนุศุข—สบายตามกัน. สามัคคี—พร้อมเพรียงกัน. วิหิงษา—การเบียดเบียน.

๗ ๑ ประภาษ—คำรัสสั่ง.

๒ วิเหษา—เบียดเบียน. อาธรรม—ไม่เปนธรรม

๓ อัธยาไศรย—มีน้ำใจอันดี.

๘ ๑ ธรรม—ความดี. ราช—เจ้าแผ่นดิน. ประเพณี—แบบอย่าง.

๒ ศาลา—โรง.

๒ (ที่ ๒) เทพ—เทวดา. อารักษ์—ผู้รักษาทั่วไป.

๓ พรหมวิหาร—ความรักใคร่, เอ็นดู, อ่อนหวาน, ไม่รักไม่ชัง,

๙ ๑ ภักดี—รักใคร่ซื่อตรง. จิตร์—ใจ.

๒ วิจารณ—ตริตรอง. ๓ มัธยัตร์—เป็นกลาง.

๑๐ ๑ อาสัตย์—ไม่มีจริง. อาธรรม—ไม่มีความดี.

๒ อุยาโยค (ยังไม่พบที่มา เห็นใช้เป็นฤกษ์เช้าก่อนงาย ภายในอรุณโดยมาก)

๓ วิภูษิต—เครื่องประดับ. ราช—กระษัตริย์. รณรงค์—รบศึก.

๑๑ ๑ ประกาศ—ข่าวร้อง. ปรารภ—เริ่มจัดการ.

๒ สัญจร—การไปมา. ทรมาน—ข่วายปราม.

๑๒ ๑ กัลปา—กัป. อวสาน—เป็นที่สุด. อนาคต. เบื้องหน้า.

๒ อนาคต—เบื้องหน้า. สมัย—คราว, กาล.

๑๓ ๑ ปะมุทิตา—บรรเทิงใจ. ปราโมทย์—ชื่นชม.

๒ ภูมิลำเนา—ที่ซึ่งเคยอยู่มาแต่เดิม

๓ กะเฬวราก—ซากผี

๔ บังสุกุลทาน—ถวายผ้าทอดศพแก่สงฆ์

๕ ยาจก—คนขอทาน ซื่อๆ วรรณิพก คนร้องเพลงขอทาน

๖ อุทิศ—เพิ่มให้, ให้เฉภาะ. กัลปนา—การนึกน้อม

๑๔ ๑ ญาณ—กิริยาหยั่งรู้. คัมภีร์ภาพ—ลึกซึ้ง.

๒ อนาคต—เบื้องหน้า. สมัย—คราว, กาล,

๓ อุสาห์—ความเพียร. โยค—ประกอบ.

หน้า ๑ สัมมา—โดยชอบ. คารวะ—กราบไหว้, นอบน้อม.

๑๕ ๒ ประดุจ—คล้าย, เหมือน, ในอุทร—ร่วมบิดามารดากัน

๑๖ ๑ ฆราวาศ—คฤหัฐ.

๒ สัจจะ—ความจริง. สวามิภักดิ์—ซื่อตรงต่อเจ้า.

๑๗ ๑ ทิศ—ทาง. อิศาณ—ตวันออกเฉียงเหนือ.

๒ หิรัญญ—เงิน. สุวรรณ์—ทอง. วัตถา—ผ้าผ่อน. ธัญญ—เข้าเปลือก. อาหาร—เครื่องเลี้ยงชีวิตร์.

๑๙ ๑ สถาปนา—แรกสร้าง.

๒๐ ๒ ชุมนุม—ประชุมกันเปนหมู่เปนเหล่า.

๓ สยาม—ไทย. ประเทศ—ถิ่นฐานที่อยู่.

๒ สัตถันตร—ระหว่างกลียุคที่เห็นอะไรเปนหอกดาพไปหมด ทุพภิกขันตร—ระหว่างอดอยากจนตลอดกาล กัป—กำหนด.

๒๒ ๑ กลัชชี—ผู้ไม่มีความอาย, ผู้ลามก.

๒๗ ๑ อาหังการ—ถือว่าเราเปนคนมีอำนาจคน ๑.

๒ จลาจล กำเริบวุ่นวายทั่วไป

๓ โจรกรรม—มีกิริยาเปนคนลักขะโมยปล้นสดม. ธรรม—ความดี. โอวาท—คำตักเตือนแนะนำ.

๒๙ ๑ ความทุกข์—ความเดือดร้อน. ทุรพล—ถอยกำลัง.

๓๐ ๑ ประชากร—หมู่มนุษย์ชายหญิง.

๒ สุบิน—ฝัน. นิมิตร์—เปนลาง.

๓ โบราณ—เก่า. ขัตติย—กระษัตริย์. วงษ์—เชื้อ.

๔ ญาติ—พี่น้อง. วงษ์—เชื้อสาย.

๓๑ ๑ เถลิง—ขึ้น. ถวัลย—เสวย. ราช—เปนเจ้าแผ่นดิน สมบัติ—ทรัพย์สินเงินทอง.

๒ อนาถา—หาที่พึ่งมิได้. สีมา—แดน. มณฑล—รอบ

๓ อาไลย—ห่วงใย. ราช—กระษัตริย์. ทรัพย์—สิ่งของ.

๔ ราช—กระษัตริย์. อาณา—อำนาจ. เขตร์—แดน.

๓๒ ๑ เกียรติ—ความเล่าลือ ยศ—ความยกย่อง. ขจร—ฟุ้งไป.

๓๓ ๑ สมณะ—ผู้บวช. สากยบุตร์—ผู้เปนเชื้อมาแต่พระพุทธเจ้าผู้เปนราชโอรสพระเจ้ากรุงกบิลพัศดุผู้เปนสากยวงษ์. บิณฑบาต—หาเข้าปลาอาหาร. จตุ—๔. ปัจจัย—เครื่องเปนไป

๒ คันถธุระ—การเล่าเรียนคัมภีร์. วิปัสสนาธุระ—การเจริญภาวนา.

๓ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน. วัฒนาการ—เจริญสืบไป.

๔ จตุ—๔ บริษัทหมู่. ภิกษุ, ภิกษุนี, อุบาสก อุบาสิกา, ประฏิบัติ—ประพฤติกิจให้เปนไป บรม—อย่างยิ่ง พุทธ—พระพุทธเจ้า. โอวาท—คำสอน.

๕ จตุ—๔, ปาริสุทธิ—ความบริสุทธิ์รอบคอบ ศีล—ความปรกติ กาย, วาจา, ใจ, บริบูรณ์—เต็มรอบ

๖ ปริยัติ—การเล่าเรียน. ธรรม—คำสั่งสอน.

๗ สมถะ—ผู้ประพฤติระงับ. วิปัสสนา—กิริยาที่เห็นแจ้ง.

๘ เถระ—พระสงฆ์ผู้มีอายุมาก. อนุเถระ พระสงฆ์ผู้มีอายุน้อย.

หน้า ๙ อัตถะ—เนื้อความ. ธรรม—บาฬี.

๑๐ คุณ—ความดี. อนุรูป—โดยสมควร.

๑๑ ราช—พระยา. คณะ—หมู่. เปรียญ—ผู้เล่าเรียนได้รับความยกย่องขึ้นโดยความรู้.

๓๔ ๑ ฐานา—ตำแหน่ง. อนุกรม—เปนลำดับ. ศักดิ์—อำนาจ.

๒ อุปะฐาก—บำรุง. มังษ—เนื้อ. รุธิระ—เลือด.

๓ อัชฌัตติกะ—ภายใน. ทาน—การให้ปัน.

๔ จิรฐิติกาล—ตั้งอยู่นาน.

๕ ธรรมการ—ผู้ทำการในทางธรรม. เถร—พระผู้มีอายุ. เณร—ลูกศิษย์พระนุ่งเหลือง.

๖ วันอุโบสถ—วันที่เข้ารักษาอุโบสถ, (วันพระ.)

๓๕ ๑ พยุหะ—กอง. โยธา—พลรบ. สรรพ—ทุกอย่าง. อาวุธ—ปืน ผา, หน้าไม้, หอก, ดาบ.

๒ พระชงฆ์—แข้ง. ประชวร—เจ็บป่วย.

๓ ประหาร—ฆ่า. ชีวิตร์—ความเปนอยู่.

๓๖ ๑ บุญ—กุศล. วาศนา—อำนาจอบรม. บารมี—บุญ.

๓๗ ๑ การสงคราม—การทัพศึก.

๒ ประภาษ—พิพากษา. คดี—ความ. พุทธ—พระพุทธเจ้า รูป—ทรวดทรง. อัศจรรย์—ประหลาดใจ.

๓ บุญ—บารมี. อธิการ—ได้สร้างมาไว้แต่ก่อน.

๔ วรรณโรค—ผีผอมเหลือง. ฌาปนกิจ—เผาผี.

๕ จัญไร—อุบาทว์. ชั่วร้าย

๓๘ ๑ เปนสิทธิ์—เด็ดขาด. ปรม—อย่างยิ่ง. โพธิ—ญาณ.

สมภาร—บุญ วาศนา.

๓ มลา—ดาว. ประเทศ—ถิ่นฐาน.

๔ อริ—ข้าศึก.

๓๙ ๑ พิสุทธิ์—แสดงความบริสุทธ์.

๒ เสพ—คบ. เมถุน—กิริยาคนคู่. ธรรม—ความประพฤติ. เว้ระ คูธ. มัค—ทาง.

๓ พิจารณา—ไต่สวน. กรม—หมู่. สังฆะ—สงฆ์. การิ—ผู้ทำการ

๔ ทุพภิกขะ—เข้าแพง. ไภย—ของน่ากลัว.

๕ อาณา—ผู้อยู่ในอำนาจ. ประชา—หมู่มนุษย์. ราษฎร—ข้าแผ่นดิน. กันดาร—ลำบาก. อาหาร—ของกิน.

๖ นาปรัง—นาน้ำค้าง, นาทำในฤดูแล้ง.

๗ ดิ—รบ. กรุง—เมืองหลวง. เทพ—เทวดา. มหา—ใหญ่. นคร—เมือง.

๔๐ ๑ พระพันปีหลวงพระมารดาเจ้าแผ่นดิน

๒ โบราณ—เก่า—ราช—พระยา—ประเพณี—ธรรมเนียม

๓ บาท—ท้าว. บริจาริกา—ผู้บำเรอ.

๔ ราชินิกูล—ตระกูลเจ้าแผ่นดิน.

๔๑ ๑ กัมพุช—เขมร. ประเทศ—ถิ่นฐาน.

๒ สมัค—ผู้ร่วมใจ. อพยพ—ยกครัวหนี.

๓ อพยพ—หอบหนี, ยกครอบครัวหนีไป

๔๒ ๑ ปริชา—รอบรู้. ญาณ—ปัญญาที่หยั่งรู้.

หน้า ๒ วิวาท—เทลาะกัน.

๔๓ ๑ อาสาฬ—ดาวฤกษ์ที่ ๘. มาศ—เดือน. กาฬปักษ์—ข้างแรม. ดิถี—วัน.

๒ สุวรรณ์—ทอง. พิไชย—รบชนะ. นาวา—เรือ. ท้ายรถ—ท้ายเหมือนดังรถ. (ชื่อเรือพระที่นั่ง)

๓ กรีธา—ยก. นาวา—เรือ. ทัพ—กองทหารรบ.

๔ กระยา—เครื่องกิน. สังเวย—ถวาย. บวงสรวง—ยนบาน. เทพ—เทวดา. อารักษ์—ผู้ดูแลรักษา. พิทักษ์—รักษา. มหา—ใหญ่. สมุท—เทล.

๕ สัตย์—ความจริง. อธิษฐาน—ยึดหน่วงในใจ. คุณ—ความดี. รัตน—แก้ว. ไตร—๓ ประการ. บารมี—บุญ. บำเพ็ญ—สร้างสม. บุเร—ก่อน. ชาติ—บังเกิดมา. ปัจจุบัน—เดี๋ยวนี้.

๖ บัณฑาล—เผอิญให้เป็น

๗ เดช—อำนาจ. ราช—กระษัตริย์. กฤษดา—ได้ทำแล้ว อภินิหาร—บุญกุศล. บารมี—บุญ. มหา—ใหญ่. อัศจรรย์—ประหลาดใจ. ประจักษ์—เห็นชัด.

๔๔ ๑ ศรี—สง่า. สวัสดิ—เรียบร้อย. มงคล—เจริญ.

๒ ราช—กระษัตริย์. กำหนด—บังคับไว้.

๓ ยาตรา—ยกไป. นาวา—เรือ. ทัพ—กองรบ.

๔ ทักษิณ—ใต้. ทิศ—ทาง. ทุนิมิตร์—ลางชั่ว

๕ กาลพินาศ—คราวฉิบหาย. ปราไชย—แพ้.

๖ หฤทัย—ใจ. โสมนัศย์—ยินดี.

๗ เดชะ—อำนาจ. อานุภาพ—เปนเอง.

๔๕ ๑ ราช—กระษัตริย์. ธิดา—ลูกสาว. บริวาร—คนใช้

๒ ราชูปะโภค—เครื่องใช้กระษัตริย์. วัตถา—ผ้า. อลัง
การ—เครื่องประดับ. อาภรณ์—เครื่องตกแต่ง.

๓ มหา—ใหญ่. สาคร—ห้องน้ำ. สมุทร์—ทเล.

๔๖ ๑ ราช—เจ้าแผ่นดิน. อาชญา—อำนาจ.

๒ กฎ—คำสั่ง. ประกาศ—ป่าวร้อง. กองทัพ—กองรบ.

๔๗ ๑ ราช—เจ้าแผ่นดิน. ศัทธา—เลื่อมใส. สังฆ—สงฆ์.
การี—ผู้ทำการ. ธรรมการ—ผู้ทำกิจในผู้ประพฤติ
ธรรม. ภิกษุ—พระ. สามเณร—เณร.

๒ สบง—ผ้านุ่ง. จีวร—ผ้าห่ม.

๓ บุรณ—ทำให้บริบูรณ์ คือคืนตามเดิม. ปฏิสังขรณ์—
แปลง. กุฎี—กระฎีพระ.

๔ มหา—ใหญ่ ธาตุ—ที่บรรจุ. เจดีย์—ที่บูชา.

๕ สารีริก—กระดูกในพระกายพระพุทธเจ้า.

๖ ปรึกษา—พิพากษา. โทษ—ความผิด.

๔๘ ๑ คิดขบถ—คิดผิดทาง.

๒ โอวาท—ตักเตือน. อนุศาสน์—สั่งสอนแนะนำ

๓ ประติบัติ—รักษา. อาณา—ผู้อยู่ในอำนาจ. ประชา—
หมู่มนุษย์. ราษฎร—ข้าแผ่นดิน.

๔ ยุติธรรม—ทางที่ชอบ. โบราณ—ก่อน. ราช—กระ
ษัตริย์. ประเพณี—แบบอย่าง.

๕ ราช—กระษัตริย์. บัณฑิต—ผู้รู้ธรรม ไตร—๓ ปิฎก—

หน้า คัมภีร์ธรรม.

๖ ไชย—ความชนะ. มงคล—ความเจริญ รักษุนอง—ตาเต็มไปด้วยน้ำตา.

๗ อนาถา—ไม่มีที่พึ่ง

๔๙ ๑ สังเวช—น่าสลดใจ. กฤษดา—บุญกุศล.

๒ อานุภาพ—บารมี.

๓ สังฆะ—สงฆ์. ราช—พระยา.

๔ น้ำพิพัฒน์—น้ำเพิ่งเจริญ. สัจจา. ความจริง.

๕ ราช—กระษัตริย์. กฤษดา—บุญกุศลที่ทำมาแล้ว. อธิคุณ—ความดียิ่ง. ไพบูลย์—กว้างขวาง. ภิญโญ—ยิ่ง. ภาพ—เปนเอง.

๕๐ ๑ ผาสุก—สำราญใจ. บริบูรณ์—เต็มที่.

๒ ทิวง—สวรรค์. คต—ไปสู่. (ตาย)

๕๑ ๑ ประพฤติ—ทำ. พาล—ร้าย. ทุจริต—ชั่ว. ทุศีลกรรม—ไม่ทำให้ศีลดี. ลามก—เลวทราม.

๒ บริโภค—กิน. สุรา—เหล้า. สงฆ์—หมู่. อลัชชี—ผู้ไม่มีอาย.

๓ มนุษย์—คน. วิคห—ถือเอาร่างกาย. ฆาฏกกรรม—กิจที่ฆ่าเสีย. ปาราชิก—พ่ายแพ้จากพุทธศาสนา.

๔ กาสาวะพัศร์—ผ้าย้อมฝาด.

๕ เพศ—ลัทธิธรรมเนียม. สมณะ—ผู้บวช.

๕๓ ๑ สมณะ—ผู้บวช. ชี—ผู้เปนหญิงบวช. พราหมณ์—ผู้ประพฤติในวิธีลอยบาป. ยาจก—คนขอทาน.

วรรณิพก—ผู้ร้องสรรเสริญแล้วจึงขอทาน.
๒ ราช—กระษัตริย์. ลาภ—การได้. ได้เปล่าๆ.
๓ ภูษา—ผ้า. ทรงสพัก—ห่มสไบเฉียง.
๕๔ ๒ การณรงค์—การรบสู้ข้าศึก. องอาจ—กล้าหาร.
ปัจจามิตร์—ผู้ไม่ใช่มิตร์. (ข้าศึก)
๑ สมพงษ์—ประสมเชื้อ.
๕๕ ๑ เสวตร์—ขาว. มงคล—เจริญ. คชสาร—ช้างประเสริฐ
๕๖ ๑ คฤหัฐ—ผู้ไม่ได้บวช, ผู้อยู่เรือน.
๒ พระสงฆ์—พระภิกษุ. ถาวร—หอกภาพ.
๓ กินสุรา—ดื่มเหล้า. เมไรย์—น้ำดอง. เสพ—คบ.
อนาจาร—สิ่งไม่ควรประพฤติ. ด้วยสีถา—ด้วยหญิง
สาวหรือแก่.
๔ จต—๔. ปาราชิก—พ่ายแพ้จากศาสนา. อาบัติ—กิริยา
ที่ถึงซึ่งเปนผู้ลามก. ศิกขาบท—ข้อศึกษา.
๕๗ ๑ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน.
๒ สมณเพศ—ลัทธินักบวช.
๓ เคารพ—นับถือกราบไหว้.
๔ ผละ—ผล. อานิสงษ์—สิ่งที่นำความดีมาให้.
๕ อธิการ—ผู้รับเปนธุระในวัด (เปนสมภาร)
๖ ศาล—โรงเทวดา.
๗ พลีกรรม—บวงสรวง.
๘ สัตย์—จริง. อธิฐาน—หน่วงใจปราถนา
๙ อานุภาพ—อำนาจ. เทพยดา—เทวดา.

หน้า ๑๐ สักขี—พยาน.

๑๑ ศีลวิบัติ—ฉิบหายจากศีล.

๑๒ สังหาร—ปราบ.

๕๘ ๑ ศีลบริสุทธิ์—มีศีลดีไม่ด่างพร้อย.

๒ ทุศีล—มีศีลไม่บริสุทธิ์.

๓ คุณ—ความดี. โทษ—ความชั่ว.

๔ วินัย—กฎหมายข้อบังคับพระพุทธศาสนา.

๕๙ ๑ ประมาณ—รวบรวม. ไพร่—ข้าแผ่นดิน. พล—กำลังทหาร

๒ เสวตร์—ขาว. กิรินี—นางช้าง.

๖๐ ๑ ผคุณ—ดาวฤกษ์ที่ ๔. มาศ—เดือน. สุกรปักษ์—ข้างขึ้น ดิถี—วัน. ศุภ—ดี. วาร—วัน. มหา—ประเสริฐ. พิไชย—ชนะวิเศษ. ฤกษ์—ยาม.

๒ พยุห—กระบวน. ยาตรา—ไป. มหา—ใหญ่. คงคา—แม่น้ำ. ชลมารค—ทางน้ำ.

๖๑ ๑ ขันธ—แผ่นดินเป็นท่อน. สีมา—แดน.

๒ คิมหันต์ฤดู—คราวร้อน, ฤดูร้อน. มัคคุทเทศ—คนนำทาง.

๓ สันนิจรยาการ—ได้สร้างสมมาแล้ว. อดีต—กาลล่วงมาแล้ว. บุเร—ในก่อน. ชาติ—กำเนิด ปัจจุบัน—เดี๋ยวนี้. ภพ—บังเกิด.

๒ ท่อธาร—น้ำ. วัสสะ—ฝน. อุทก—น้ำ. ราตรี—กลางคืน. เมฆ—ก้อนฝน.

๖๒ ๑ ปรัมปรา—ต่อๆมา.

๖๕ ๑ มิตร์—เพื่อนรัก. สัณฐะวะ—อันสนิท. ไมตรี—รักใคร่กัน

๒ ราช—กระษัตริย์. ศัตรู—เปนข้าศึก.

๖๗ ๑ อาสุช—ดาวฤกษ์ที่ ๑๑. มาศ—เดือน. กาฬปักษ์—ข้างแรม ดิถี—วัน. ศุภ—งาม. วาร—วัน. มหา—ประเสริฐ. พิไชย—ชนะวิเศษ. ฤกษ์—ยาม.

๖๘ ๑ พิโรธ—กริ้วกราด.

๗๔ ๑ สังกัดพรรค์—เลขสมหมู่ที่มีนาย.

๗๖ ๑ ราช—กระษัตริย์. ธานี—เมืองหลวง.

๗๘ ๑ เกษ—ผม. ธาตุ—เจดีย์ใหญ่.

๒ อัตถ—เนื้อความ. ธรรม—ยาพิ์.

๗๙ ๑ สวามี—เจ้า. ภักดี—ซื่อตรงต่อ.

๘๐ ๑ ประกาศ—ข่าวร้อง. เทพยดา—เทวดา. บริเวณ—รอบ.

๘๒ ๑ ราช—กระษัตริย์. วิภูสิต—ตกแต่ง. ราช—เจ้าแผ่นดิน. รณยุทธ์—รบข้าศึก. ราชะ—เจ้าแผ่นดิน. อาวุธ—พระแสง

๒ ยาตรา—ยกไป. พลากร—หมู่ทหาร.

๘๓ ๑ โสมนัศย์—ยินดี.

๒ ราช—กระษัตริย์. กฤษดา—บุญบารมี. เดช—อำนาจ. อานุภาพ—ความเปนเอง.

๘๔ ๑ ราช—กระษัตริย์. อาชญา—อำนาจ.

หน้า ๒ อาชญา—อำนาจ. สิทธิ์—เด็ดขาด.

๘๖ ๑ วิมติ—คิดต่างๆ. (สงไสย)

๘๗ ๑ พุทธะ—พระพุทธเจ้า. ปฏิมากร—รูปทำให้เหมือน

๒ ปรมะ—อย่างยิ่ง. อภิเศก—ได้. สัมโพธิ—ตรัสรู้.

ญาณ—ความหยั่งรู้.

๘๙ ๑ สรรพ—ทุกอย่าง. อากร—เงินขึ้นหลวง ขนอน—เงิน

ค่าภาษีด่วงด่าน. ตลาด—เงินค่าตลาด

๙๗ ๑ ตะละเกป—แม่ทัพ. ภาษา—คำพูด. ภุกาม—พม่า.

๒ ชมพู—ไม้หว้า. ทวีป—ภพ, เกาะใหญ่.

๓ อรรค—ผู้เลิศ. มหา—ใหญ่. เสนา—ทหาร.

บดี—เปนใหญ่. กรุง—เมืองหลวง. ศรี—สง่า. อยุทยา—

ไม่มีการรบ.

๙๘ ๑ พิพัฒน์—เจริญ. สัตยา—ความจริง. ราช—กระษัตริย์.

กำหนด—ข้อบังคับ. กฎหมาย—คำสั่งบังคับ.

พิไชย—การชนะวิเศษ. สงคราม—การรบสู้.

๑๐๑ ๑ พยุหะ—กระบวน. ยาตรา—ยกไป. ทัพ—กองทหาร.

๒ พยุหะ—ลมก้อน. มหา—ใหญ่. เมฆ—ก้อนฝน.

๑๐๓ ๑ อุประโภค—เครื่องใช้สอย.

๑๐๔ ๑ พิโรธ—โกรธ, กริ้วกราด.

๒ อาวุธ—หอกดาพ. สังหาร—นำไปพร้อม, (ฆ่า)

ชีวิตร์—ความเปนอยู่.

๓ บาป—ความชั่ว, การลามก. กรรม—กิริยาที่ทำ

๑๐๖ ๑ อักษร—หนังสือ. ภุกาม—พม่า.

๑๐๗ ๑ โภชนะ—ของกิน. อาหาร—ของเลี้ยงชีวิตร์

๒ อุปโภค—เครื่องใช้สอยสำหรับตัว

๓ สัจ—ความจริง. ธรรม—ความดี, ความชอบ.

๑๐๘ ๑ สกัด—ดักหน้า. โจม ตี—รู่เข้ารบ, (ไม่ให้ทันรู้ตัว)

๑๐๙ ๑ ราช—กระษัตริย์. พาหนะ—เครื่องพาไป (ขี่ไป)

๒ ไตร—๓. บริกขาร—เครื่องใช้. ไทยธรรม—ของทาน. มหรศพ—เล่นการฉลอง.

๑๑๐ ๑ ชุระ—อก.

๑๑๔ ๑ สติ—ความคิด. ปัญญา—ความรู้ทั่วไป.

๑๑๕ ๑ อัศจรรย์—ปลาดใจ. อากาศ—ท้องฟ้า.

๑๒๑ ๑ ศาสตรา—หอกดาพ. อาวุธ—ปืนผา, หน้าไม้.

๑๒๔ ๑ ธรรมดา—กิริยาที่เปน. ชาติ, เกิด, เปน. ทหาร—ผู้รบ. องอาจ—แกล้วกล้า.

๒ รัตนะ—แก้ว. ไตรย—๓. มหา—ใหญ่, กระษัตริย์—พระเจ้าแผ่นดิน.

๓ เดชะ—อำนาจ. ผล—กิริยาที่ให้สำเร็จ. กะตัญญู—รู้คุณผู้อื่นที่ได้ทำไว้แก่ตน. อภิบาล—บำรุงรักษา.

๑๒๕ ๑ ประหาร—ตี, ฆ่า. ชีวิตร์—ความเปนอยู่.

๒ ภาคโทษ—กำหนดส่วนความผิดไว้.

๑๒๖ ๑ อาชญา—อำนาจ. สิทธิ์—เด็ดขาด.

๑๒๘ ๑ อนุญาติ—ยอมตาม.

หน้า ๒ พิณ—เครื่องดีด. พาทย์—เครื่องเป่า.

๑๒๙ ๑ ทิวง—ทิพ, สวรรค์. คต—ไปสู่ (ตาย)

๒ ราช—กระษัตริย์. บุตร์—พระลูกเจ้า. พระชนม์—อายุ เสวย—ครอง. ราช—กระษัตริย์. สมบัติ—ประเทศบ้านเมือง.

๑๓๐ ๑ โทมนัศ—น้อยใจ, เสียใจ.

๒ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ทำนาย—ทายไว้. คัมภีร์—ตำรา ธาตุ—พระธาตุ. วงษ์—เชื้อ.

๑๓๑ ๑ ตระกูล—เชื้อแถว. เสนาบดี—ขุนนางผู้ใหญ่.

๒ บุรุษ—ชาย.

๓ ราช—กระษัตริย์. ธานี—เมืองหลวง.

๔ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ศักราช—ปีที่นับโดยลำดับ.

๕ ละโว้—ชาติละว้า.

๖ บรม—อย่างยิ่ง. ธาตุ—กระดูก.

๗ สมณะ—ผู้บวช. ชี—ผู้ถือศีล. พราหมณ์—ผู้ถือลัทธิถอยบาป.

๘ สิบเอ็ดเวร—สิบเอ็ดวัน.

๑๓๒ ๑ กฎหมาย—ข้อบังคับ. ประกาศ—ป่าวร้อง.

๒ ราช—กระษัตริย์. อาชญา—อำนาจ.

๑๓๕ ๑ สรรพ—ทุกอย่าง. ยา—ยาแก้โรค.

๒ พยุหะ—กระบวน. โยธา—กองรบ. นาวา—เรือ. ทัพหลวง—กองทหารเจ้าแผ่นดินหรือแม่ทัพใหญ่.

๑๓๖ ๑ วิตก—คิดถึง. สมณะ—พระ.

๑๓๖ ๒ เผดียง—นิมนต์. สังฆ—สงฆ์. ราช—พระยา. สงฆ์—พระ. อนุจร—เที่ยวมา. อาราม—วัด.

๓ อาคันตุกะ—ผู้มาใหม่.

๔ ภูมิ—ที่. ลำเนา—ถิ่นเดิม, บ้านเมืองเดิม.

๑๓๗ ๑ ราช—กระษัตริย์. บรรณาการ—ของฝาก.

๒ ล้ม—ตาย.

๓ พิราไลย—ผู้ปราศจากห่วงใย. (ตาย) สำหรับเจ้าประเทศราช.

๔ ราช—กระษัตริย์. อุประโภค—เครื่องใช้สอย.

๑๓๘ ๑ ราช—กระษัตริย์. บุตร์—พระลูกเจ้า.

๑๓๙ ๑ อำมาตย์—ข้าราชการผู้ใหญ่. ขบถ—คิดผิดทาง.

๑๔๐ ๑ อาณา—ผู้อยู่ในอำนาจ. ประชา—หมู่มนุษย์. ราษฎร—พลเมือง.

๑๔๑ ๑ บุตร์—ลูก. ภรรยา—เมีย. สมัค—ผู้ร่วมใจ.

๒ จิตร์—ใจ. สวามิ—เจ้า. ภักดิ—ซื่อตรงต่อ.

๑๔๒ ๑ ราช—กระษัตริย์. ศรัทธา—ความเลื่อมใส. กรรมฐาน—ที่ตั้งภาวนากรรม. (เจริญวิปัศนา) อุโบสถ—ณโบถ.

๒ อุทิศ—ยกให้เปนทาน.

๓ วิธี—แบบ. อุประเทศ—ลักษณอุบาย.

๔ สัตยะ—ความจริง. อธิษฐาน—ยึดหน่วง. เดช—อำนาจ. ผลบูชา—วิบากการบูชา. ลักษณปีติ—กำหนดปีติ.

หน้า ๕ อันตรธาน—สูญ.

๑๔๒ ๖ ภิญโญ—ยิ่ง. ภาวะ—ยังเกิดมี.

๗ ปัจจัย—เปนเหตุเปนไป. ปรมะ—อย่างยิ่ง. อภิเศก—ได้. สัมโพธิ—ตรัสรู้. ญาณ—ปัญญาเครื่องหยั่งรู้. อนาคตกาล—ในกาลที่เปนเบื้องหน้า. (กาลยังไม่มาถึง)

๑๔๓ ๑ โกย—ผะอบ. อัฐิ—กระดูก.

๒ สัปตปกรณ์—พระธรรม ๗ คัมภีร์

๓ สมาทาน—ถือ. อุโบสถศีล—ศีล ๘

๔ กรรมฐาน—ที่ตั้งแห่งธรรม. ภาวนา—เจริญ.

๔ วิปัศนา—ผู้เจริญธรรม. ธุระ—ผู้มีกิจ.

๕ วิธี—แบบ. สมถ—ความระงับ. กรรมฐาน—ที่ตั้งของภาวนากรรม. ภาวนา—เจริญ.

๑๔๕ ๑ สมเด็จเจ้า—ผู้เปนเจ้าที่มียศสูงสุด. พระยา—ข้าราชการ. มหา—ผู้ใหญ่. กระษัตริย์ศึก—ผู้เปนกระษัตริย์ ในการรบศึก. พิลึก—ลึกซึ้ง มหิมานา—ผู้มีอำนาจมาก. ทุกนคะรา—ทุกเมือง. ระอา—กลัวเกรง. เดช—อำนาจ. นะเรศวร—ผู้เปนเจ้าใหญ่กว่าคน. ราช—กระษัตริย์. สุริยวงษ์—เชื้อพระอาทิตย์. องค์—ท่าน. อรรค—ผู้เลิศ. บาท—มุลิกากร—ผู้เปนข้าราชการใหญ่กว่าหมู่ข้าบาท. บวร—ประเสริฐ. รัตน—แก้ว. ปรินายก—ผู้เปนหัวหน้าทั่วไป. ณกรุง—ในเมืองหลวง. เทพ—

๑๔๕ เทวดา. มหานคร—เปนเมืองใหญ่. บวร—ประเสริฐ ทวาราวดี—มีน้ำเปนประตูแลกำแพง. ศรี—สง่า. อยุทธยา—ไม่มีการรบ.

๑๔๔ ๑ ปฏิบัติ—ประติบัติ. ศาสนา—คำสอน.

๒ กาปนา—สร้าง. อุโบสถ—โบถ. เสนาศนะ—ที่นั่งที่นอน. กุฎี—เรือนพระ.

๑๔๕ ๒ สมาธิ—นั่งขัดสมาธิ. (นั่งภาวนา)

๓ สมาธิจิตร์—ใจที่รงับนิ่ง.

๑๔๖ ๑ สมาธิจิตร์—ใจที่ตั้งมั่น ใจแน่วแน่

๑ ประภาษ—พูดถึง. กรรมฐาน—ทางภาวนา.

๒ นาภี—สดือ.

๓ สามัญ—คนทั่วไป.

๑๔๗ ๑ สัพพัญญู—ผู้รู้สิ่งทั้งปวงพระพุทธเจ้า. ปริมณฑล—กลมรอบ.

๒ มังษะ—เนื้อ.

๓ อังษา—บ่าไหล่.

๔ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ลักษณะ—เครื่องกำหนดหมาย. (แบบ)

๕ ทวัตึงษ—๓๒, มหา—ประเสริฐ. บุรุษ—ชาย. ลักษณ—กำหนด.

๖ อสีติ—๘๐ ประการ. อนุพยัญชนะ—จำแนกออกเปนส่วนน้อย.

๗ อุณาโลม—ขนที่เกิดตรงระหว่างคิ้วทั้ง ๒.

๘ ทักษิณ—ข้างขวา. อาวัฏ—เวียนไป. ปริษฎางค์—

หน้า หลัง. ปราง—แก้ม.

๑๔๘ ๑ สมาธิ—พระนั่งขัดสมาธิ์.

๒ ราคะ—ความกำหนัด. กามคุณ—ความดีของกาม.

๑๔๙ ๑ ราช—กระษัตริย์. บรรณาการ—ของฝาก.

๒ ศุภะ—งาม. อักษร—หนังสือ. บรรณาการ—ของฝาก.

๑๕๐ ๑ เขตร์—แขวง. ขัณฑ—ท่อนต่อ. สีมา—แดน.

๒ พิโรธ—โกรธ, กริ้วกราด.

๑๕๑ ๑ มุข—หัวหน้า. มนตรี—ผู้เปนที่ปรึกษา.

๒ สรรพ—ทุกอย่าง. อาวุธ—ดาพ, หอก, ปืน.

๓ มหา—ประเสริฐ. มหุดิ—ยาม. พิไชย—ชนะวิเศษ ฤกษ์—ดีดีที่ประกอบด้วยยาม.

๔ ชุมพล—รวบรวมกองทัพ.

๑๕๒ ๑ ชริ—เปนข้าศึก.

๒ สามารถ—เข้มแขง.

๑๕๓ ๑ ราช—เจ้าแผ่นดิน. บุตร์—พระลูกเจ้า.

๒ คำ—ทองคำ. เพียงอก—เสมอหน้าอก. (ชื่อช้าง)

๓ บุตรี—ลูกสาว. วงษ์—เชื้อ. อนุวงษ์—เชื้อเปนลำดับ.

๔ แก้วมรกฎ—แก้วเขียว.

๑๕๔ ๑ ธิดา—ลูกสาว.

๒ ศาตรา—หอกดาพ. อาวุธ—ปืน.

๓ ราช—กระษัตริย์. กำหนด—ข้อบังคับ.

๔ นาวา—เรือ. พยุหะ—กระบวน.

๑๕๕ ๑ สการะ—บูชา. มโหฬาร—มาก. อธิการ—ยิ่ง. มหรศพ—ฉลอง. สมโภช—บูชา.

๑๕๕ ๒ ประพฤติ—ทำ. ทุจริต—ชั่ว. สังวะระ—สำรวม. วินัย—ข้อบังคับ.

๓ ราช—กระษัตริย์. อาชญา—อำนาจ.

๑๕๖ ๑ อทินนา ทาน—ลัก หรือ ฉ้อเอา สิ่งของ ที่ .ขาไม่ได้ให้ ตั้งแต่ ราคา บาท หนึ่ง ขึ้นไป. ปาราชิก—เปนผู้พ่าย แพ้ จาก พระพุทธ ศาสนา.

๒ อธิกรณ์—โทษ.

๓ เมถุน—ทำนองของคนคู่. (กิริยาที่ต้องเสพ) ปาราชิก—ผู้พ่ายแพ้จากพระพุทธศาสนา. ศิษย์—ผู้ศึกษา (ลูกศิษย์) เวียมัค—ทาง กว้าง หนัก.

๔ ธุมชาต—เปลวควัน. อากาศ—ท้องฟ้า. มหา—ใหญ่. วาตะ—ลม. พยุห์—ก้อนกลุ่ม. บุรพ—ตวันออก. ทิศ—ทาง.

๑๕๗ ๑ กัมพุช—เขมร. ประเทศ—ถิ่นถานบ้านเมือง.

๑๕๘ ๑ จลาจล—วุ่นวาย.

๒ อาชญา—อำนาจ. สิทธิ—เด็ดขาด.

๓ ลาผนวช—สึกเปนฆราวาศ.

๔ พรรค—พวก.

๑๕๙ ๑ มหา—ประเสริฐ. พิไชย—ชะนะวิเศษ. นักขัต—ดาว ฤกษ์—ยาม.

๑๖๐ ๑ จริต—กิริยา.

หน้า ๒ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ขักร์—กำหนด อาณา—อำนาจ.

๑๖๐ ขักร์—กำหนด.

๓ วิปริต—แปรไป.

๔ แต่ง—ตั้ง. ทูต—ผู้สื่อสาร. อนุทูต—ผู้ตามผู้สื่อสาร. จำทูล—นำเสนอ. ราช—กระษัตริย์. ศาสน์—คำสั่ง. ราช—กระษัตริย์. บรรณาการ—ของฝาก.

๕ อุปะทูต—ผู้สื่อสาร

๖ ราชา—พระยา. คณะ หมู่.

๗ สัญญา—ความหมาย. วิปลาศ—เห็นผิด, เห็นคลาศเคลื่อน.

๘ โสดา—ธรรมที่เปนกระแส. ขัดติผล—ความสำเร็จในทางมัคผล.

๙ สงฆ์—พระสงฆ์. บุถุชน—เปนคนมีกิเลศ. เคารพ—กราบไหว้. คฤหัฐ—ผู้ไม่บวช. โสดาบันน์—ผู้ถึงโสดา. บุทคล—คน.

๑๐ บาฬี—ถ้อยคำ. บรม—อย่างยิ่ง. พุทธ—พระพุทธเจ้า. โอวาท—คำสั่งสอน. เกรง—กลัว. ราช—กระษัตริย์. อาชญา—อำนาจ

๑๑ อัธยาไศรย—น้ำใจ.

๑๒ พุทธ—พระพุทธเจ้า. วาระนะ—ถ้อยคำ.

๑๓ หินะเพศ—ลัทธิเลวทราม.

๑๖๑ ๑ อุดม—สูงสุด. เพศ—ลัทธิ. เหตุ—เพราะว่า. กาสาวพัตร์—ผ้าย้อมน้ำฝาด. จตุ—๔. ปาริสุทธ—

๑๖๑ บริสุทธิ์ ศีล—ความปรกติ.

๒ ถานา—พระมีตำแหน่งยศ. เปรียญ—พระผู้เรียนรู้. อันดับ—พระผู้ไม่มีตำแหน่งยศ. อันเตวาสิก—ผู้อยู่เปนศิษย์ภายใน. สัทธิงวิหาริก—ผู้เปนศิษย์อยู่ร่วม.

๓ ทัณฑ—อาชญา. กรรม—การทำโทษ.

๔ ศีล—ปรกติ. สัจ—ความจริง.

๕ ทุศีล—ผู้ประพฤติชั่ว. อาสัจ—ไม่มีจริง. อากรรม—ไม่มีความดี.

๖ อาราม—กุฎ. เวจกุฎี—กระท่อมกุฎ. (ถาน)

๗ สมณะ—ผู้บวช. ถานันดร—ลำดับตำแหน่ง. ศักดิ์—อำนาจ. อนุจร—ผู้เปนอันดับ.

๘ มหา—ใหญ่. ไภย—ของน่ากลัว. พิบัติ—ความฉิบหาย.

๙ พุทธ—พระพุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน.

๑๐ สังเวช—น่าสลดใจ.

๑๑ สัมมา—ชอบ. ทฤษฐิ—เห็น. รัตนะ—แก้ว. ไตรย—๓ ประการ.

๑๒ สงสาร—เอ็นดู. พุทธ—พระพุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน.

๑๖๒ ๑ ศรัทธา—ความเลื่อมใส.

๒ รงม—อื้ออึงไป.

๓ มิจนา—ผิด. ทฤษฐิ—เห็น.

๔ พาล—ผู้โง่แลชั่ว. อลัชชี—ไม่มีอาย. สันดาน—

หน้า น้ำใจ. ขาย—ลามก, ชั่ว.

๑๖๓ ๕ฆราวาศ—ชาวบ้าน.

๖ ขนาน—ตั้ง. นาม—ชื่อ. อัธยาไศรย—น้ำใจ.

๗ สยาม—ไทย. ยอด—สูงสุด. ไยศาวรร—ผู้มีเพียร. บวร—ประเสริฐ. พุทธ—พระพุทธเจ้า. อังกูร—หน่อ. อตุลย์—ไม่มีผู้เสมอ. ขัตติย—กระษัตริย์. ราช—เจ้าแผ่นดิน. วงษ์—เชื้อแถว.

๘ ดำรง—ครอง. พิภพ—ประเทศ, โลกย์. กรุง—เมืองหลวง. เทพ—เทวดา. มหา—ใหญ่. นคร—เมือง.

๙ ปราถนา—ความมุ่งหมาย.

๑๐ จลาจล—วุ่นวาย.

๑๑ ทุกข์—ความยากแค้น. ภัย—ความกลัว.

๑๒ ทศพิธ—๑๐ ประการ. ราช—กระษัตริย์. ธรรม—ความดี. สุจริต—ประพฤติดี.

๑๓ ไนย—เล่ห์อุบาย. คนพาล—คนชั่วร้าย.

๑๔ นอ—ปุ่มที่จมูกแรด. งา—งาช้าง. เนื้อไม้—ไม้ที่สารดงกินมีกลิ่นหอม.

๑๕ โจร—ลักขะโมย. เท็จ—ปดโป้.

๑๖๓ ๑ จอง—ผูก. จำ—สวมขื่อ, คา, โซ่, ตรวน,. โจทย์—ผู้ทักท้วง, ผู้ฟ้อง. จำเลย—ผู้แก้. ลุกะโทษ—แจ้งความผิดด้วยตนเอง. ราษฎร—พลเมือง. ทวีคูณ—เพิ่มเป็น ๒ เท่าที่มีอยู่. จตุรคูณ—เพิ่ม ๔ เท่าของที่มีอยู่.

๑๖๔ ๑ กล่ำ—มาก.

๒ พิลาป—บ่นเพ้อ.

๓ ยมโลกย์—ทุคติ, ที่สำหรับทรมานคนชั่วคนบาป.

๔ สงไสย—เคลือบแคลง.

๕ ทุนิมิตร์—ลางร้าย. เมฆ—ก้อนฝน. ปรากฎ—เห็นชัด. คันกำแพง—เปนขอบเหมือนกำแพงเมือง. ทิศ—ทาง. บุรพ—ตวันออก.

๖ คนโทษ—ผู้มีความผิด. (ผู้กโทษ)

๗ อัสดงคต—พระอาทิตย์ตกต่ำ (เวลาค่ำ) อากาศ—ฟ้า. เมฆ—ก้อนฝน. ปรากฎ—เห็นชัด. ทิศ—ทาง. ประจิม—ตวันตก อนุราธ—ดาวฤกษ์ชื่ออนุราธ.

๑๖๕ ๒ ทุจริต—ชั่วร้าย. ตะไว้—ทิ้งไว้.

๓ อาสัจ—ไม่มีจริง. สำเร็จโทษเสีย—ฆ่าเสีย.

๑๖๖ ๑ สาระภาพ—ยอมโดยชื่นตา, (ไม่ต่อสู้)

๒ บรรพชา—ออกบวช.

๓ ดำรง—ครอง. ราช—กระษัตริย์. อาณา—อำนาจ. จักร์—กำหนด.

๔ วงษ์—เชื้อสาย. อนุวงษ์—ลำดับเชื้อสาย. พระจันทร์—ดวงจันทร์. ปรากฎ—เห็นชัด.

๑๖๗ ๑ กฤษติกา—ดาวลูกไก่.

๒ แถลงการ—แจ้งการ. ยุคเข็ญ—ความเดือนร้อน.

๑๖๘ ๑ พันธนา—จำไว้. สังขลิกพันธ์—เครื่องจำคือโซ่.

๒ บุญ—กุศล. บารมี—ความสามารถ.

๑๖๙ ๑ คฤหฐาน—รั้วเรือน, แดนรั้วเรือน.

หน้า ๒ ลัทย—ความจริง. อธิฐาน—ยึดหน่วง. บำเพ็ญ—
๑๖๙ สร้าง. ศีล—รักษาศีล. ทาน—ทำบุญ. การกุศล—
สร้างความดี. ปราถนา—มุ่งหมาย. โพธิ—ตรัสรู้. ญาณ—ปัญญา—หยั่งรู้.

๑๗๐ ๑ คนสนิท—คนที่ไว้ใจได้.

๒ โยธาหาญ—พลรบแกล้วกล้า.

๓ ศุภ—ดี. นิมิตร์—ลาง. มหัศจรรย์—ประหลาดใหญ่. ปรากฎ—เห็นชัด. ตาโลก—แก่ผู้คนเปนอันมาก.

๔ ราช—กระษัตริย์. กฤษฎาง—บุญบารมี. เดช—อำนาจ. อานุภาพ—ความสามารถ.

๕ มหา—ประเสริฐ. เสวตร์—ขาว. ราชา—กระษัตริย์. ฉัตร์—ร่ม.

๖ รัศมี—แสงสว่าง. โชติ—รุ่งเรือง.

๗ ผ่าน—ครอง. พิภพ—ประเทศบ้านเมือง.

๑๗๑ ๑ กรีธา—ยก. พล—กำลังทหาร.

๒ ละ—ทิ้ง. สุจริตธรรม—ความประพฤติดี. ทุจริต—ทำการชั่วร้าย.

๑๗๒ ๑ พลการ—ทำตามชอบใจ.

๒ มิจฉา—ผิด. ทฤษฐิ—เห็น. โทษ—ความผิด.

๓ ประหาร—ฆ่า. ชีวิตร์—ความเปนอยู่. เพ็ชฆาฏ—ผู้ฆ่านักโทษถึงตาย.

๔ ทำลายชีพ—เสียชีวิตร์.

๑๗๓ ๑ ท้าว—เจ้า. พระยา—ขุนนาง. มุข—เปนหัวหน้า. มนตรี—ผู้เปนที่ปรึกษา. กระวีชาติ—นักปราชญ์. ราษฎร—พลเมือง.

๒ พิภพ—ประเทศบ้านเมือง. เสวย—ครอบครอง. สวรรย์—สมบัติ. อธิปัตร์—เปนใหญ่ยิ่ง. ถวัลยราช—เสวยราชสมบัติ. ดำรง—ครอง.

๓ อาราธนา—คำเชื้อเชิญ. ดุษณีภาพ—ความนิ่งรับ.

๑๗๔ ๑ ราช—กระษัตริย์. บุตร์—พระลูกเจ้า. บุตรี—ลูกสาว. ญาติวงษ์—พี่น้องแลเชื้อสาย.

๒ ราช—กระษัตริย์. คฤหฐาน—ที่ตั้งบ้านเรือน. อุปจาระ—เขตร์. อาราม—วัด. มิบังควร—ไม่สมควร.

๓ สถาปนา—สร้าง. ราช—กระษัตริย์. นิเวศน์—ที่อยู่.

๑๗๕ ๑ ราช—กระษัตริย์. อนุชา—พระน้องเจ้า.

๑ บรม—อย่างยิ่ง. เชฎฐะ—พระพี่เจ้า. อธิ—ยิ่ง. ราช—กระษัตริย์.

๑๗๗ ๑ ปะฐมะ—ก่อน, หรือที่ ๑. อาสาฒ—เดือน ๘.

๒ พิธี—แบบอย่าง. ปราบดา—รบชนะ. ถึงแล้ว. อภิเศก—มอบเมือง.

๓ มหา—ประเสริฐ. อุดม—สูงสุด. วิไชย—ชนะวิเศษ. มงคล—เจริญ. นักขัต—ดาว. ฤกษ์—ยาม.

๔ สุริยเทพบุตร์—อาทิตย์. จำรัสดวง—แจ่มใส. เมฆ—ก้อนฝน. นภะ—ฟ้า. อากาศ—ที่ว่างเปล่า, (ท้องฟ้า)

หน้า ๑๗๗

๕ พยุหะ—กระบวน. ยาตรา—ไป. มหา—ใหญ่. คงคา—แม่น้ำ

๖ ราช—กระษัตริย์. มณเฑียร—เรือนหลวง. สถาน—ที่อยู่.

๗ นมัสการ—กราบไหว้. รัตนะ—แก้ว. ไตรย—สามประการ. เบญจางคะ—องค์ ๕. ประดิษฐ—ตั้ง.

๘ เถลิง—ขึ้น. สถิตย์—ประทับ.

๙ ราช—กระษัตริย์. มัญจาอาศน์—เตียงนั่ง. (พระแท่น) กระยาสนาน—น้ำที่ปรนปรุง.

๑๐ ปริตต์—พุทธมนต์. อุทก—น้ำ. ธาร—ท่อน้ำ. เบ็ญจ—ห้า. สุทธ—บริสุทธิ์. คงคา—น้ำ. มุทธาคิยะ. อภิสิต—รด. วาริ—น้ำ. หลั่ง—เทลง. มงคล—เจริญ. ธารา—ท่อน้ำ.

๑๑ ลอย—ให้. ธาเศียรพาท—เศกเป่า พิษณุ—นารายน์. อิศวร—พระผู้เปนเจ้า เวทย์—มนต์. ไชย—ชนะ. วัฒนาการ—ความเจริญ.

๑๒ เบ็ญจางค—องค์ห้า. ดุริย—เครื่องดี. คนทริคิกสิดีเป่า.

๑๓ ประนัง—ดี ศัพท์—เสียง. นฤนาท—กึกก้องอื้ออึง.

๑๔ ภัทรบิฐ—พระแท่นเพื่อเจริญ.

๑๕ บวร—ประเสริฐ. เสวตร—ขาว. ราชา—กระษัตริย์. ฉัตร์—ร่ม

๑๗๘ ๑ ถวาย—มอบ. ไอสุริย—คราวเปนใหญ่. ราช—

๑๗๘ กระษัตริย์. สมบัติ—บ้านเมือง.

๒ เบญจ—ห้า. พิธ—อย่าง. ราช—กระษัตริย์. กกุธภัณฑ์—เครื่องสำหรับกระษัตริย์

๓ อัษฎะ—แปด. อาวุธ—พระแสง.

๔ คามวาสี—พระฝ่ายเล่าเรียน. อะรัญญวาสี—พระฝ่ายเจริญวิปัศสนากรรมฐาน. ชี—นักบวช. พราหมณ์—ผู้ถือลัทธิลอยบาป. พฤฒา—ผู้เถ้า อาจาริย์—ผู้สั่งสอน.

๕ บรม—ผู้ยิ่ง. ราชาธิราช—ผู้เปนเจ้ายิ่งกว่าเจ้า. รามาธิบดี—ผู้เปนใหญ่ยิ่งในรามวงษ์. ศรีสินทร—ผู้มีสง่ามีพระอินทรอยู่กับ. บรมผู้ยิ่ง. มหาจักรพรรดิ—ผู้เปนจักรพรรดิใหญ่. ราชาธิบดินทร์—ผู้เปนใหญ่ ยิ่งกว่ากระษัตริย์. ธรนินทร์—ผู้เปนใหญ่ในแผ่นดิน. อธิราช—ผู้เปนกระษัตริย์ยิ่ง. รัตนากาศ—ผู้มีแก้วเปนเครื่องประดับ. ภาสกรวงษ์—ผู้เปนเชื้อ เนื่องมาแต่อาทิตย์. องค์—ท่าน. บรมาธิเบศร์—ผู้เปนใหญ่ยิ่ง. ตรีภูวเนตร์—ผู้เปนตา ของมนุษย์ทั้งสามโลกย์—วรนายก—ผู้เปนหัวหน้าอันประเสริฐ. ดิลก—ผู้เฉลิม. รัตนราช—ผู้เปนกระษัตริย์ประเสริฐ. ชาติ—กำเนิด. อาชาวไศย—ผู้มีอัธยาไศยอันซื่อตรง สมุทยคว—ผู้มีบุญอันก่อขึ้นยิ่ง. อุมันต—ผู้มีความคิดอันสูง. สกล—ทั้งสิ้น. จักรวาฬาธิเบนทร์—ผู้เปนใหญ่ใน

หน้า จักรวาฬ. สุริเยนทร—ผู้แกล้วกล้า แลเปนใหญ่.

๑๗๘ อธิบดินทร—ผู้เปนใหญ่ยิ่ง. หริหรินทร—ผู้เปนนารายน์ มาจากนารายน์. ธาดาธิบดี—ผู้เนื่องมาแต่พรหม.

ศรีวิบุลย—ผู้มีสง่าอันกว้างขวาง. คุณอักนิฐ—มีความดีไม่น้อย มีความดีอันนับไม่ได้. ฤทธิ—ความสำเร็จ. ราเมศวร—ผู้เปนพระรามแลอิศวร. มหันต—ผู้ประเสริฐ. บรมธรรมมิกะ—ผู้ตั้งอยู่ในความดีอย่างยิ่ง. ราชาธิราช—ผู้เปนกระษัตริย์ใหญ่. เดโชไชย—ผู้มีอำนาจแลความชะนะ. พรหม—ผู้ประเสริฐ. เทพาดิเทพ—ผู้เปนเทวดายิ่งกว่าเทวดา. นฤบดินทร—ผู้เปนใหญ่กว่าคน. ภูมินทร—ผู้เปนใหญ่ในแผ่นดิน. บรมาธิเบศร—ผู้เปนใหญ่ยิ่ง. โลกเชฐ—ผู้ประเสริฐในโลก. วิสุทธิรัตน—ผู้เปนแก้วอันหมดจด. มกุฎ—ผู้เปนขึ้นเกล้า. ประเทศคทา—ผู้ถึงซึ่งความเปนใหญ่ในประเทศ. มหา—ประเสริฐ. พุทธางกูร—หน่อพระพุทธเจ้า.

๖ เถลิง—ขึ้นเสวย ราช—กระษัตริย์ มไหสวรรย์—ความเปนใหญ่ มหา—ใหญ่ อุปราช—ผู้เปนเจ้าแผ่นดินกึ่งหนึ่ง กรม—ตำแหน่ง บวร ประเสริฐ สถาน—ที่ มงคล—เจริญ (วังหน้า)

๑๗๙ ๑ โบราณ—เก่า. จารีต—แบบอย่าง. ราช—กระษัตริย์.

๑๗๙ ประเพณี—ธรรมเนียม. มหา—ประเสริฐ. กระษัตริย์—พระเจ้าแผ่นดิน. อธิ—ยิ่ง. ราช—เจ้าแผ่นดิน.

๒ สถาปนา—สร้าง. ราช—กระษัตริย์. ธานี—เมือง.

๓ คาม—บ้าน. คฤหฐาน—ที่เรือน.

๔ เชฏฐ—ผู้ใหญ่. ภคินี—พี่สาว.

๕ ราช—กระษัตริย์. นัดา—หลาน.

๖ ภิมุข—ฝ่ายหลัง, (วังหลัง)

๗ อุปะทูต—ผู้สื่อสารที่สอง.

๑๘๐ ๑ กนิฏฐะ—น้อย. ภคินี—น้องนาง.

๑๘๑ ๑ สมุหนายก—เสนาบดีมหาดไทย. (พลเรือน)

๒ สมุหพระกระลาโหม—เสนาบดีกระลาโหม (ทหาร)

๑๘๓ ๑ อาณา—อำนาจ. จักร์—กำหนด. พุทธ พระพุทธเจ้า. จักร์—กำหนด.

๒ วัฒนาการ—เจริญ.

๓ สมณะ—ผู้บวช. ถานันดร—ลำดับตำแหน่ง. ศักดิ์—อำนาจ.

๔ สันดาน—น้ำใจ. สัจ—จริง. พุทธ พระพุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน.

๑๘๔ ๑ นิจ—เสมอ. นิรันดร—ไม่ขาด. กาล—เวลา.

๒ สัพพัญญู—ผู้รู้สิ่งทั้งปวง, ผู้รู้ทุกอย่าง.

๑๘๔ ๑ ฌาปนะกิจ—เผาศพ. ปลงศพ.

๑๘๕ ๑ ปริยัตติ—การเล่าเรียน.

๑๘๖ ๑ นิจ—เสมอ. ภัตร์—เบี้ยเลี้ยงพระ.

หน้า ๒ อาบัติ—สิ่งที่ต้อง ปาจิตติย์—ทำให้กุศลตกไป. (บาป)

๑๘๖ ๓ กัปปิยะ—ของควรแก่สมณะ. จันหัน—เช้าสุก.

๔ กุฎี—กระท่อม. เสนาศน ที่นั่ง, นอน. สงฆ์—พระ

๑๘๗ ๑ ภัทร—เจริญ. สีมา—แดน. (โบด)

๒ ชุมนุม—ประชุมกัน. พิฆาตฆ่า—ตัดสิน.

๓ ราช—กระษัตริย์. บุรุษ—ชาย. (คนใช้กระษัตริย์) (มหาดเล็ก)

๑๘๘ ๑ มหา—ใหญ่. อะกะตัญญู—ผู้ไม่รู้คุณท่าน.

๒ อธิกรณ์—โทษ. วัตถุ—สิ่งของ. ปั่นรับ—ให้เปนไป. (เงิน)

๓ พิพากษา—ตัดสิน. โทษ—ความผิด. ทัณฑกรรม—ทำให้ได้รับอาชญา.

๑๘๙ ๑ คือ—ปรกติ. วิบัติ—ฉิบหาย.

๒ ปัพพาชนียกรรม—ขับไล่เสียไม่ให้อยู่ในที่เดิม.

๑๙๐ ๑ กรุง—เมืองหลวง. กัมพูช—ประเทศเขมร.

๒ ลาว—ลาว. ประเทศ—ถิ่นถานบ้านเมือง.

๑๙๑ ๑ ภุกาม—พม่า. ประเทศ—ถิ่นถานบ้านเมือง.

๑๙๖ ๑ ขรรค์—ศาตราคม ๒ ข้าง. ไชย—ชนะ. ศรี—มีสง่า.

๒ ประทุม—บัว. สุริยวงษ์—เชื้ออาทิตย์. (ชื่อกระษัตริย์ในประเทศเขมร)

๓ อัศนี—สายฟ้า. บาต—ตก. (ฟ้าผ่า)

๔ สถาปนา—สร้าง. ราช—กระษัตริย์. มณเฑียร—เรือนหลวง

๕ สถาปนา—สร้าง. อาราม—วัด.

๑๙๗ ๑ ไตร—สาม. ปิฎก—ธรรมคำสอนพุทธศาสนา.

๒ เทพ—เทวดา. ปิตร—ผู้เปนบิดา. (รูปพระเจ้าอู่ทอง)

๓ เสน่ห์—เยื่อใย, ทำให้หลงใหล.

๑๙๙ ๑ ศุภ—ดี. ฤกษ์—ยาม. มงคล—เจริญ. ดิถี—เวลา.

๒๐๐ ๑ มหรศพ—ฉลอง. สงฆ์—พระสงฆ์. บังสกูล—ทำบุญอุทิศผลทานไปให้.

๒๐๑ ๑ ราช—กระษัตริย์. อาชญา—อำนาจ. ไขยหลัง—ติหลัง.

๒ มหา—ใหญ่. ปราสาท—เรือนหลวง.

๒๐๒ ๑ อุดม—สูงสุด. ฤกษ์—ยาม. เอก—ที่หนึ่ง พรหมภักต—หน้าพรหม. ดุสิต—เปนที่ยินดี. มหา—ใหญ่. ปราสาท—เรือนหลวง (ชื่อพระที่นั่ง)

๒ สังฆ—สงฆ์. กรรม—กิจที่จะพึงทำ. ภัทธ—เจริญ. สิมา—แดน.

๓ ทุติย—ที่สอง. อาสาธ—เดือนแปด.

๒๐๓ ๔ สัปต—เจ็ด. ปกรณ์—คัมภีร์. ไตร—สาม. จีวร—ผ้านุ่งห่มเหลือง. บริกขาร—เครื่องใช้สอย. ไทยธรรม—เครื่องทาน.

๒๐๔ ๑ เทศกาล—ฤดู.

๒ สถาปนา—สร้าง. นคร—เมืองหลวง.

๓ สมโภช—บูชา. เสมา—แดน,

๔ โรงทาน—โรงให้ทาน. ยาจก—คนขอทาน. วรรณิพก—

หน้า คน ร้องพรรณนา แล้ว ขอ ทาน

๒๐๔ ๕ กัลป—คำเรีย ปราถนา. พฤกษ์—ไม้. (ต้นเงิน)

๖ มหรศพ—ฉลอง. สมโภช—บูชา.

๒๐๕ ๑ กรุง—เมืองหลวง. เทพ—เทวดา. มหา—ใหญ่. นคร—เมือง. บวร—ประเสริฐ. รัตน—แก้ว. โกสินทร—พระอินทร์. มหา—ใหญ่. อินทรา—เปน ใหญ่. อยุทธยา—ไม่มีการรบ. มหา—ใหญ่. ดิลก—เฉลิม. ภพ—ประเทศ. นพ—เก้า. รัตน์—แก้ว. ราช—กระษัตริย์. ธานี—เมือง. บุรี—เมือง. รมย์—เปนที่ยินดี. อุดม—สูงสุด. ราช—กระษัตริย์. นิเวศน์—ที่อยู่. มหา—ใหญ่.

สถาน—ที่. อมร—เทวดา. พิมาน—เรือนเทวดา. อวตาร—นารายน์. สถิตย์—ประทับ, อยู่. สักกะ—พระอินทร์. ทัตติย—ให้. วิษณุ—นารายน์. กรรม—ผู้สร้าง. ประสิทธิ์—ให้.

๒ อัศนี—สายฟ้า. บาต—ตก. (ฟ้าผ่า)

๓ ทุพภิกขะ—เข้าแพง. ไภย—ของน่ากลัว.

๔ อาหาร—ของเลี้ยงชีวิตร์. กันดาร—ลำบาก.

๕ อึง—เสียงเล่าลือ. กิตาการ—ข่าว.

๖ การสงคราม—การศึก. เม่ง—มอญ.

๒๐๖ ๑ พยุห—กระบวนหมู่. โยธา—ทหาร. ทัพ—กองรบ.

๒ ศุภ—ดี. วาร—วัน. มหา—ประเสริฐ. พิไชย—ชนะวิเศษ. มงคล—เจริญ. นักขัตร—ดาว. ฤกษ์—

๒๐๙ ยาม. มิคศิร—ดาวฤกษ์ที่สอง. มาศ—เดือน. (เดือนยี่) สุกรปักษ์—ข้างขึ้น. ดฤดี—วัน.

๒๑๐ ๑ พระไชย—พระพุทธรูปสำหรับการสงคราม.

๒๑๒ ๑ ประกาศ—ป่าวร้อง.

๒ ประหาร—ฆ่า. ชีวิตร์—เปนอยู่. สามเสี่ยง—สับเปน ๓ แฉก

๒๑๓ ๑ ราช—กระษัตริย์. ปริวิตก—คำริรอบคอบไป.

๒ บุษบก—ดอกไม้. พิศาล—กว้างขวาง (ชื่อเรือพระที่นั่ง) พิมาน—เรือนเทวดา. เมืองอินทร์—เมืองฟ้า. (ชื่อเรือ)

๒๑๔ ๑ ยาตรา—ยกไป. พล—กำลัง. นาวา—เรือ พยุห—กระบวนหมู่. ชลมารค—ทางน้ำ.

๒ สาร—ช้าง. สินธพ—ม้า. วิวิธ—ต่างๆ ศาตรา—เครื่องรบ. อาวุธ—หอก, ดาพ, ปืน.

๓ ทุรัถยางค์—ทางน้ำอันไกล. พนสณฑ์—ราวป่า. สถาน—ที่ตั้ง. อุโฆษน์—กึกก้อง. กาหฬ—แตร.

๔ คชาธาร—ช้างพระที่นั่ง. เถลิง—ขึ้น. ราชาคารกะ—เรือนป่า, พลับพลา.

๕ ราช—กระษัตริย์. กิจ—การงาน.

๖ ราช—กระษัตริย์. ธุระ—กังวล. เอาไชย—เอาชนะปัจจามิตร์—ข้าศึกศัตรู.

๗ อริ—ข้าศึก. ราช—กระษัตริย์. ดัสกร—ข้าศึก.

๒๑๕ ๑ เดช—อำนาจ. อานุภาพ—บุญบารมี.

หน้า ๒ รี้พล—กำลังรบ ล่าทัพ—ถอยทหาร.

๒๑๕ ๓ กลศึก—อุบายศึก.

๒๑๖ ๑ ทรพิษม์—เปนไข้ผีดาษ.

๒๑๗ ๑ ประมาท—เลอนเล่อ.

๒๑๙ ๑ ราช—กระษัตริย์. ดัสกร—ข้าศึก.

๒ อริ—ข้าศึก ไพริน—ผู้มีเวรต่อกัน.

๒๒๐ ๑ ราช—กระษัตริย์. อาณา—อำนาจ. เขตร์—แดน.

๒ ทินกร—อาทิตย์. ส่องศรี—แสงสว่าง. (ชื่อเรือ)

มณี—แก้ว. จักรพรรดิ—สมเด็จพระบรมจักร์.

(ชื่อเรือ)

๓ พล—กำลัง. โยธา—กองรบ. หาญ—ผู้แกล้วกล้า.

๔ สรรพ—ทุกอย่าง. ยุทธ์—รบ. ชิงไชย—แย่งเอาชนะ.

๒๒๒ ๑ ราช—กระษัตริย์. บัญชา. คำสั่ง.

๒๒๓ ๑ ราช—กระษัตริย์. กฤษฎา—บุญกุศล. เดช—อำนาจ.

อานุภาพ—บารมี.

๒๒๗ ๑ คดี—ความ

๒ ถึงแก่กำม์—ตาย.

๓ ทารก—เด็กน้อย.

๒๒๙ ๑ วิชาการ—ความรู้ทางเวทมนต์คาถา.

๒๓๐ ๑ ราช—กระษัตริย์. บัณฑูร—พระกระแสรับสั่ง.

๒ ชลมารค—ทางน้ำ.

๓ ภาคทัณฑ์—กำหนดโทษไว้.

๒๓๑ ๑ ปริวัตน์—ลึก.

๒๓๑ ๒ เดช—อำนาจ. บารมี—บุญกุศล. ราช—กระษัตริย์. กฤษดาธิการ—บุญบารมี.

๓ ปราไชย—พ่ายแพ้.

๔ สวามิ—เจ้า. ภักดิ์—ซื่อตรงต่อ.

๕ ศาตราวุธ—หอก, ดาพ, ปืนไฟ. สรรพ—ทุกอย่าง. วัตถุ—สิ่งของ.

๒๓๒ ๑ มลายู—แยก. ประเทศ—ถิ่นถานบ้านเมือง.

๒ ราช—กระษัตริย์. บรรณาการ—ของฝาก.

๓ บรม—อย่างยิ่ง. เชฏฐะ—พี่ผู้ใหญ่. อธิราช—ผู้เปนกระษัตริย์ยิ่งใหญ่.

๔ อนุชา—พระน้องท่าน.

๒๓๓ ๑ ธัญญาหาร—เข้าเปลือก. บริบูรณ์—เต็มที่.

๒ ราช—กระษัตริย์. โองการ—พระกระแสรับสั่ง.

๒๓๔ ๑ อิสัตรี—ผู้หญิง.

๒๓๕ ๑ อาหาร—เครื่องชีวิตร์.

๒๓๖ ๑ พยุห—กระบวน. ยาตรา—ยกไป. นาวา—เรือ. ทัพ—กองรบ. ชลมารค—ทางน้ำ.

๒ พล—กำลัง. โยธา—กองรบ.

๒๓๗ ๑ พล—กำลัง. ทัพไทย—กองทหารไทย.

๒๓๘ ๑ อริ—ข้าศึก. ราช—กระษัตริย์. สงคราม—การต่อรบ. ภุกาม—พม่า. ปัจจามิตร์—ศัตรู. สถลมารค—ทางบก.

๒ ชลมารค—ทางน้ำ.

๒๓๙ ๑ จิตร์—ใจ. สวามิ—เจ้า. ภักดิ์—ซื่อตรงต่อ.

๒ โสมนัศย์—ดีพระไทย. ยินดี.

๒๔๐ ๑ เคหะสถาน—ที่บ้านเรือน.

๒ ราช—กระษัตริย์. อาณา—อำนาจ. เขตร์—แดน. มลา—ดาว. ประเทศ—ถิ่นถานบ้านเมือง.

๒๔๑ ๑ อุประโภค—เครื่องใช้สอย. บริโภค—เครื่องกินอยู่นุ่งห่ม.

๒ มหา—ประเสริฐ. พิไชย—ชนะวิเศษ. มงคล—เจริญ. มหุรดิฤกษ์—ยามนาที.

๒๔๒ ๑ พลสาร—กำลังช้าง. ดั้ง—พลอยู่หน้า. กัน—พลอยู่หลัง. แซก—พลอยู่กลาง. แซง—พลอยู่ ๒ ข้าง.

๒ พลอัศกร—กำลังม้า. จะตุรงค์—๔ เหล่า.

๓ บทจร—เดินเท้าเปล่า.

๔ สรรพ—ทุกอย่าง. ยุทธ—รบ. อาภรณ์—เครื่องตกแต่ง. กร—มือ. กุม—ถือ. เอนก—ไม่ใช่อย่างเดียว. วิวิธ—ต่างๆ อาวุธ—หอก, ดาบ.

๕ ทุรัถยา—ทางไกล. วนาสณฑ์—ป่าชัฎ.

๖ พหล—มาก. พยุห—กระบวนพล.

๒๔๒ โยธา—กองรบ. ทัพ—กองทหาร. สถลมารควิถี—ทางบก.

๒๔๓ ๑ สรรพ—ทุกอย่าง. อาวุธ—หอก, ดาบ.

๒๔๗ ๑ ไม่รับหญ้า—ไม่กินหญ้า.

๒ ราช—กระษัตริย์. พาหนะ—สำหรับขับขี่ไป.

๒๔๗ ๓ อธิษฐาน—ตั้งพระไทยยึดหน่วงคุณ.

๒๔๘ ๑ กรีธา—ยกไป. นาวา—เรือ. ทัพ—กองทหาร.

๒๔๙ ๑ ราช—กระษัตริย์. กังวล—เปนห่วงใย.

๒ บรม—อย่างยิ่ง. โพธิสมภาร—บุญบารมี.

๒๕๐ ๑ ราช—กระษัตริย์. อาชญา—อำนาจ.

๒ เปนข้า—เปนผู้อยู่ในใต้บังคับ ทูลละอองธุลีพระบาท—ในใต้ฝ่าพระบาท

๓ การสงคราม—การทัพศึก. ขัณฑสีมา—เปนแว่นแคว้นแดนดิน.

๔ พิราไลย—ผู้ปราศจากห่วงใย. (ตาย)

๒๕๑ ๑ อริ—ข้าศึก. ราช—กระษัตริย์. ไพรี—ผู้มีเวร.

๒ บรม—ยิ่ง. ราช—กระษัตริย์. อนุชา—พระเจ้าน้องยาเธอ.

๓ ประดิษฐาน—ตั้งไว้. อังษา—บ่า. (แยก)

๒๕๒ ๑ ราช—กระษัตริย์. ศัทธา—ความเลื่อมใส. มหา—ใหญ่ อุตสาห์—ความเพียร.

๒ บุญโกฏฐาษ—ส่วนบุญ. ราช—กระษัตริย์. กุศล—ความชอบ.

๓ สถาปนา—สร้าง. มณฑป—ที่สรวม.

๒๕๕ ๑ บรรพชา—บวชเปนเณร. อุปะสมบท—บวชเปนพระ

๒ ผนวช—บวช.

๓ สงฆ์—พระภิกษสงฆ์. ราชา—พระยา. คณ—หมู่.

๔ ราช—กระษัตริย์. วงษ์—เชื้อ. อนุวงษ์—เชื้อเปนลำดับ ท้าว—ตัวท่าน. พระยา—ขุนนาง. มุข—เปนหัว

หน้า หน้า. มนตรี—ที่ปรึกษา.

๒๕๕ ๕ สโมสร—พร้อมเพรียง. สันนิบาต—ประชุม.

๖ บรรดาศักดิ์—อำนาจเปนลำดับ.

๗ มูล—เปนเค้าเงื่อน. ปริยัติ—การเล่าเรียน. ศาสนา—คำสั่งสอน.

๘ อักษร—ตัวหนังสือ. รามัญ—มอญ. อักษร—ตัวหนังสือ. ขอม—เขมร.

๒๕๖ ๑ อักขระ—อักษร. พยัญชะ—อักษรที่จำแนกออกเปนหมวด วิปลาศ—ผิด.

๒ บาฬี—ตัวคำเดิม. อัฏฐกถา—คัมภีร์พรรณนาเนื้อความให้เข้าใจ. ฎีกา—คัมภีร์แก้เนื้อความให้กระจ่าง. ไตร—สาม. ปิฎก—ธรรมคำสอน.

๓ ปติบัตติ—ประติบัติ. ศาสนา—คำสั่งสอน. ปฏิเวธ—ตรัสรู้มัคผล. ศาสนา—คำสั่งสอน. ปริยัตติ—การเล่าเรียน. ศาสนา—คำสั่งสอน.

๔ สัตวโลกย์—หมู่มนุษย์.

๕ อนาคตกาล—กาลเบื้องหน้า

๖ บวร—ประเสริฐ. พุทธ—พุทธเจ้า. ศาสนา—คำสอน. ถาวร—ตั้งมั่น. วัฒนาการ—เจริญไป. ประโยชน์—สิ่งเกื้อกูล. เทพ—เทวดา. มนุษย์—คน.

๗ บรม—ยิ่ง. โพธิญาณ—ตรัสรู้. บารมี—บุญกุศล.

๘ ราช—กระษัตริย์. วงษ์—เชื้อ. อนุวงษ์—เชื้อเปนลำดับ..

๒๕๖ ๙ อนุชา—พระน้อง   อธิราช—ผู้เปนกระษัตริย์ยิ่ง.
ประธาน—เปนหัวหน้า.
๑๐ อมรินทร์—เปนใหญ่กว่าเทวดา. อภิเศก—รดเฉภาะ
มหา—ใหญ่. ปราสาท—เรือนหลวง. (ชื่อพระที่นั่ง)
๑๑ อาราธนา—เชื้อเชิญ. สังฆะ—สงฆ์. ราช—พระยา.
ราชา—พระยา. คณะ—หมู่. ถานา—ตำแหน่ง อนุ
กรม—ลำดับ. เปรียญ—พระผู้รู้ธรรม.
๑๒ สังฆะ—สงฆ์. ภัตตะกิจ—กิจคือฉันเช้า.
๑๓ นมัสการ—กราบไหว้. เผดียง—เตือนให้รู้. ไตร—
สาม. ปิฎกธรรม—ธรรมคือบาฬี. บริบูรณ์—เต็ม
อยู่. พิรุธ—ผิดเพี้ยน.

๒๕๗ ๑ บาฬี—คำพระพุทธเจ้า. อัฏฐกถา—คำอธิบายความ
บาฬีให้แจ้ง. ฎีกา—คำแก้ความให้กระจ่าง.
๒ ศาสนา—คำสอน. อุปะถัมภก—บำรุงรักษา.
๓ อัตมภาพ—รูปทั้งปวง
๔ สรรเพชุ—ผู้รู้สิ่งทั้งปวง. พุทธ—พระพุทธเจ้า.
ทัศ—๑๐ ประการ. อรหา—อรหัต. อธิ—ยิ่ง. คุณ—
ความดี. มรณ—ตาย, มัญจ—เตียง. พุทธ—พระ
พุทธเจ้า. อาศน์—ที่ประทับ
๕ อนอุฐานะ—ไม่ลุกขึ้นอีก ไสยาศน์—นอน. ศาละ
วัน—ป่าไม้รัง. อุทยาน—สวนหลวง. มลราช—
กระษัตริย์มล.
๖ กรุง—เมืองหลวง. กุสินารายน์—ชื่อกุสินารายน์.

หน้า ราช—กระษัตริย์. ธานี—เมืองใหญ่.

๒๕๓ ๗ พุทธะ—พระพุทธเจ้า. ฎีกา—คำตรัส. ธรรม—คำสอน. วินัย—ข้อประติบัติ. ธรรมขันธ์—หมวดธรรม.

๘ ตถาคต—ผู้ไปดังนั้น. (ชื่อพระพุทธเจ้า) เทศนา—แสดงไว้. นิพาน—ดับไปแล้ว.

๙ ครู—อาจารย์สั่งสอน. สรรพ—ทุกหมู่. สัตว์—มนุษย์แลเทวดา. ต่าง—แทนตัว.

๑๐ ปริยัติธรรม—ความดีการเล่าเรียน.

๑๑ มหา—ผู้ใหญ่. กัสสยป—ชื่อพระกัศสป วลึก—นึก. สุภัทธ—ผู้เจริญดี (ชื่อภิกษุ)

๑๒ มูลเหตุ—เหตุเดิม.

๑๓ สังคายนาย—ชำระ.

๑๔ อรหันต์—ผู้ไกลจากกิเลศ จตุ—สี่. ปฏิสัมภิทา—ผู้แตกฉาน. ญาณ—ความรู้. อานนท์—(ชื่อพระภิกษุองค์หนึ่ง) เสข—ผู้ศึกษา. บุคคล—คน.

๒๕๔ ๑ อชาตศัตรู—ชื่อกระษัตริย์กรุงราชคฤห์. ศาสนา—คำสอน. อุประถัมภก—ผู้บำรุง.

สัตต—๗, บัณ—ใบไม้. (ชื่อถ้ำ) คูหา—ถ้ำ. เวภาระบรรพต—ภูเขาชื่อเวภาระ.

๒ กรุง—เมืองหลวง ราชคฤห—ชื่อราชคฤห์.

๓ วัชชีคาม—บ้านชื่อวัชชี. อลัชชี—ผู้ไม่อาย.

๔ วินัย—ข้อบังคับ. บัญญัติ—ที่พระพุทธเจ้าตั้งไว้.

๕ มหา—ใหญ่. เถระ—ผู้ถือมั่น. ชิณาศพ—ผู้มี

๒๕๘ อาสะวะสิ้นไปแล้ว. ยสะ—ชื่อพระยส. เถระผู้ถือมั่น. เรวัตต—ชื่อเรวัตร์. เถระ—พระเถร. ปริโยสาน—ที่สุด.

๖ ทัศะ—สิบ. วัตถุ—ของ. อธิกรณ์—โทษ.

๗ สัพพ—ทั้งปวง. กามี—ความปรารถนา. เถระ—ผู้มั่น. (ชื่อพระอรหันต์) ประธาน—หัวหน้า.

๘ วาลุกะ—ทราย. อาราม—วัด. วิหาร—ที่อยู่. (ชื่อวัดโบราณ) เวสาลี—ชื่อเมืองโบราณ.

๙ กาลาโศกราช—ชื่อกระษัตริย์โบราณ.

๑๐ ทุติย—ที่ ๒.

๑๑ เดียรถี—ผู้ถือลัทธิเหมือนดังฝั่งแม่น้ำ.

๑๒ โมคคลิบุตร์—ผู้เปนบุตร์ของโมคคลิ. ติศเถระ—(ชื่อพระอรหันต์)

๑๓ ศริธรรม—ผู้มีความดีเปนสง่า. อโศกราช—ชื่อกระษัตริย์โบราณ

๑๔ อโศกะ ชื่อ อะโศรก. อาราม—วัด. วิหาร—ที่อยู่. (ชื่อวัดโบราณ.) กรุง—เมืองหลวง. ปาตลิบุตร์—ชื่อปาตลิบุตร์. มหา—ใหญ่. นคร—เมือง. (ชื่อเมืองหลวงโบราณ)

๒๕๙ ๑ ตติยะ—ที่สาม.

๒ มหินทร—ชื่อมหินทร์. เถระ—ผู้มั่น. (ชื่อพระอรหันต์)

๓ ลังกาทวีป—เกาะลังกา. กุลบุตร์—ลูกตระกูล. ปริ

หน้า ยัตติธรรม—ความดี คือ การเล่าเรียน.

๒๕๙ ๔ อริฐ—ชื่ออริฐ. เถระ—ผู้มั่น. ประธาน—หัวหน้า.

๕ ถูปา—ชื่อถูปะ. อาราม—วัด. วิหาร—ที่อยู่. (ชื่อวัด)

๖ กรุง—เมืองหลวง. อนุราธบุรี—ชื่อเมืองอนุราธ.

๗ เทวานํ—เทวดาทั้งหลาย. ปิยะ—เป็นที่รัก. ติศ—ชื่อติศ. (พระนามเจ้าแผ่นดินลังกา)

๘ จตุตถะ ที่สี่.

๙ อภัยคิรี—เขาชื่ออะไภย์. วิหาร—ที่อยู่. (ชื่อวัดโบราณ)

๑๐ วัฏคามินิ อไภย์—ชื่อกระษัตริย์ลังกา

๑๑ ฐาริก—เขียน.

๑๒ สิงหฬ—ชาวลังกา. ภาษา—คำพูด

๑๓ ปิ๋ญฐมะ—ที่ต่ำ.

๑๔ พุทธโฆสาจาริย์—ชื่อพระภิกษุโบราณ.

๑๕ ชมพูทวีป—เกาะใหญ่ชื่อชมพู. ไตร—สาม. ปิฎก—ธรรมคำพระพุทธเจ้า. สิงหฬ—ชาวลังกา. ภาษา—คำพูด. ฐาริก—เขียน.

๒๖๐ ๑ มคธ—ชาวมคธะ. ภาษา—คำพูด. โลหะปราสาท—ปราสาทชื่อโลหะ.

๒ ฉัฏฐมะ—ที่หก.

๓ ปะรักกมะพาหุราช—กระษัตริย์ชื่อปรักกมะ.

๔ ระลัตถิ—ชื่อรลัตถิ. มหา—ใหญ่. นคร—เมือง. กัสยปเถระ—พระเถระชื่อกัศสยป

๒๖๐ ๕ สัตตมะ—ที่เจ็ด.

๖ ธรรมานุรุธ—ชื่อกระษัตริย์พม่า. อรินทมะ—ปราบข้าศึก. บุรี—เมือง. (เชื่อเมืองหลวงโบราณ) ภุกาม—พม่า

๗ สัมมา—ชอบ. ทิฏฐิ—เห็น. ประเภท—ความแตกต่าง. ภาษา—คำพูด

๘ วิปลาศ—ผิดเพี้ยนกันไป.

๙ ธรรมทินเถระ (ชื่อภิกษุโบราณ) มหา—ใหญ่. เถระ—ผู้มั่น.

๑๐ นพีสี—เชียงใหม่. นคร—เมือง.

๒๖๑ ๑ ศิริธรรม—ผู้มีธรรมเปนศิริ. จักรวัติ—ผู้เปนจักรพัติ์. ดิลก—ผู้เฉลิม. ราชาธิราช—กระษัตริย์ผู้เปนใหญ่ยิ่ง.

๒ ศาสนะ—คำสอน. อุประถัมภก—ผู้ยกย่อง.

๓ อัฐมะ ที่แปด.

๔ ท้าว—เจ้า. พระยา—ขุนนาง. เศรษฐี—ผู้มีทรัพย์ คหบดี—พ่อเจ้าเรือน. ศัทธา—ความเลื่อมใส. สัมมา—ชอบ. ทฤษฐิ—เห็น.

๕ ยุทธ—รบ. สงคราม—ทำศึก. พินาศน์—ฉิบหาย.

๒๖๒ ๑ บริบูรณ์—เต็มที่. สูญ—เสื่อมหาย.

๒ พุทธจักร์—อำนาจในพุทธศาสนา. อาณาจักร์—อำนาจในแผ่นดินบ้านเมือง. ศาสนะ—คำสอน. อุประถัมภก—ยกย่อง.

หน้า ๒ รัตนะ—แก้ว. ไตรสาม. ปริญัตติ์—การเล่าเรียน.
๒๖๒ บริบูรณ์—เต็มที่.

๓ นะวะมะ—ที่เก้า. สังคายนาย—ชำระพระไตรปิฎก. ถาวร—ตั้งมั่น. วัฒนา—เจริญ. อนาคต—กาลยังไม่มาถึง. สมัย—คราว.

๔ ราช—กระษัตริย์. บัณฑิตย์—นักปราชญ์ อาจาริย์—ผู้สั่งสอน.

๒๖๓ ๑ ขาทนียะ—ของขบเคี้ยว. โภชนียะ—ของกิน อาหาร—เปนเครื่องเลี้ยงชีวิตร์.

๒ กะติกะ—ดาวฤกษ์ที่สิบสอง. บุรณมี—เพ็ญ.

๓ พุฒวาร—วันพุฒ. สุกรปักษ์—ข้างขึ้น. ดิถี—วัน.

๔ มหันต—ใหญ่. ราช—กระษัตริย์. อิศริยยศ—ยศผู้เปนใหญ่. บริวารยศ—มีคนใช้เปนยศ.

๕ นมัสการ—กราบไหว้. รัตนะ—แก้ว. ไตรย—สาม. เบญจางคะ—องค์ทั้งห้า. ประดิษฐ์—ตั้งลงจำเภาะ.

๖ สงฆ—พระสงฆ์. สมาคม—ประชุม. อานุภาพ—อำนาจ. เทพดา—เทวดา. อุประถัมภนาการ—ช่วยทนุบำรุง.

๗ สุตตันตปิฎก—พระสูตร์. วินัยปิฎก—ฝ่ายพระวินัย. ศัทธาวิเศษ—คัมภีร์แก้ศัพท์. ปรมัตถปิฎก—ฝ่ายพระปรมัตถ์.

๒๖๔ ๑ ปณีต—อันดี. โภชนีย—ของกิน. ขาทนียะ—ของขบเคี้ยว. อาหาร—ของเลี้ยง

๒๖๔ ๒ อัฐยาน—น้ำ ดื่ม แปด ประการ.

๓ วิสัชนา—แก้ไข.

๔ วาน—เขียน.

๕ เบญจพรรณ—มีสี ห้าสี.

๒๖๕ ๑ ไตร—สาม. จีวร—ผ้านุ่งห่ม. บริกขารภัณฑ์—ของใช้.

๒ ประณีต—ดี.

๓ มหา—ใหญ่. มหกรรม—การฉลอง.

๔ สุวรรณ—ทอง. ภิงคาร—เต้าน้ำ. หลั่ง—ให้ไหลลง. ทักษิณะ—อุทิศส่วนบุญให้. อุทกธารา—สายน้ำ.

๕ เทพ—เทวดา. มนุษย์—คน. สรรพ—ทุกหมู่. สัตว์—สัตว์ต่าง ๆ.

๖ อนันต—ไม่มีที่สุด. โลกธาตุ—ที่ทรงอยู่คือแผ่นดิน. ปัตต—ส่วนบุญ. อนุปทาน—เพิ่มให้. บุญญกิริยาวัตถุ—สิ่งที่ให้คือการบุญ.

๗ บรม—ยิ่ง. สัพพัญญุตญาณ—ตรัสรู้ในความเป็นพระผู้รู้สิ่งทั้งปวง.

๘ ยานะ—เครื่องนำไป. มาศ—ทอง.

๒๖๖ ๑ ประทักษิณ—เดินได้รอบ.

๒ บุรพ—ตวันออก ทิศ—ทาง. อิศาณ—ตวันออกเฉียงเหนือ.

๓ ปรัศ—ข้าง. ราช—กระษัตริย์.

หน้า ๔ บัลลังก์—แท่น.

๒๖๗ ๑ อุทยาน—สวนหลวง.

๒ ศุภ—ดี. นิมิตร—ลาง. มหา—ประเสริฐ. มงคล—เจริญ. ราช—กระษัตริย์ ลาภ—ได้, ของได้เปล่า.

๓ ปัจฉิม—ตวันตก. ทิศ—ทาง. พยากรณ์—ทำนาย.

๔ สถาปนา—สร้าง. ปราสาท—เรือนหลวง.

๒๖๘ ๑ พิมาน—เรือนเทวดา. รัถยา—ทาง. (ชื่อพระที่นั่ง)

๒๖๙ ๑ มไหศวรระ—มากมาย. อธิการ—ยิ่ง.

๒ ปราถนา—มุ่งหมาย. พุทธ—พระพุทธเจ้า. ภูมิ—ภาคพื้น.

๓ ประทีป—ต่างโคม.

๒๗๐ ๑ สาธุการ—ให้เสียงยินดี.

๒๗๑ ๑ ราช—กระษัตริย์. อาณา—อำนาจ. เขตร์—แดน.

๒๗๒ ๒ อักษร—ตัวหนังสือ. ภาษา—คำพูด. ภุกาม—พม่า.

๒๗๓ ๑ อักษร—ตัวหนังสือ. ภาษา—คำพูด. ไทย—คนไทย

๒ ทูต—ผู้สื่อสาร. อนุทูต—ผู้ตามผู้สื่อสาร. ราช—กระษัตริย์. บรรณาการ—ของฝาก.

๓ ศุภ—งาม. อักษร—หนังสือ.

๔ โบราณ—เก่า. ราช—กระษัตริย์. ประเพณี—แบบอย่าง.

๒๗๔ ๑ บวร—ประเสริฐ. บาท—เท้า. บงกช—ดอกบัว. มาศ—ทอง.

๒ วิหิงษาการ—กระทำข่มเหง.

๒๗๔ ๓ ราช—กระษัตริย์. กฤษฎา—บุญบารมี. เดช—อำนาจ. อนุภาพ—บุญ.

๔ ภยันตราย—ภัยแลอันตราย. ปัจจามิตร์—ศัตรู.

๕ ประยูร—พวกพ้อง. ญาติ—พี่น้อง. วงษ์—เชื้อสาย.

๖ กรมการ—ข้าราชสำหรับเมือง. ประชา—หมู่คน. ราษฎร—พลเมือง.

๗ กัลปาวสาน—จนสิ้นกัป.

๘ ราช—กระษัตริย์. ปติสันถาร—ปราไส. โสมนัศย—ยินดี. ขัตติย—กระษัตริย์—ราชเจ้าแผ่นดิน ประเพณี—แบบอย่าง.

๒๗๕ ๑ พิจารณา—ตรวจ.

๒ ไตร—สาม. จีวร—ผ้านุ่งห่ม.

๑๑๒๘ ๑ พม่า เผา เมืองไฟ ไหม้ ปราสาท ราชวัง กรุง เก่า ทำลาย แตก

๒ กรม หมื่น เทพพิพิธ กับ พระยา รัตนา ธิเบศ ไป อยู่ เมืองนคร ราช สิห์มา

๓ กรม หมื่น เทพพิพิธ ได้ เปนเจ้า พิมาย เมื่อ เสีย กรุง

๔ เจ้า ตาก สิน ยก ทัพ รอนแรมไปถึงเมืองจันทบุรี ตี ได้เมืองแล้ว เข้า อาไศรย อยู่

๑๑๒๙ ๑ เจ้า ตาก ตี ได้สำเภา จีน ๑ ลำ กับได้ นาง ๑ คน

๒ เจ้า ตาก ต่อเรือ รบขึ้นที่ เมืองจันทบุรี ๑๐๐ ลำเศษ

๓ สมเด็จ พระ เจ้าที่ นั่งสุริยา มรินทร์ หนี ข้าศึก พม่า ไป อยู่ใน สุมทุม ใกล้ บ้าน จิก อด อาหาร ถึง ๑๑ แล ๑๒ วัน จน สวรรคต พม่า เชิญ พระ ศพไป ฝังไว้ ณ โคก พระเมรุ

๔ กระษัตรีย์ครอง กรุง เก่าได้ ๓๓ พระ องค์ ตั้ง แต่ พระ เจ้า อู่ทองมา ถึงพระเจ้าที่นั่งสุริยามรินทร์เปน ที่ สุด เสียกรุง ตั้งแต่สถาปนา เมื่อ ศักราช ๗๑๒ (๖) ปี จน ๑๑๒๙ ปี อายุพระ นครได้ ๔๑๗ ปี

๕ เจ้า ที่ ตก อยู่ใน ค่ายโพ ๓ ต้น คือ เจ้า ฟ้า สุริยา ๑ เจ้าฟ้าพินทวดี ๑ เจ้าฟ้า จันทวดี ๑ พระ องค์เจ้า ฟักทอง ๑ เจ้า มิตร์ ๑ หม่อม เจ้า กระจาด ๑ หม่อมเจ้า มณี ๑ หม่อมเจ้า ฉิม ๑

๖ พระ องค์ เจ้า ทับ ทิม บุตรี สมเด็จ พระ อัยกา ไป อยู่ จันท บุรีใน สำนัก เจ้า ตาก

๗ เจ้า จุ้ย ๓ เจ้า

ศรี สังข์ ๑ ไป อยู่เมือง พุทไธมาศ

ศก ๑ ตั้งกรุงธนขึ้นเปนเมืองหลวง

๑๑๓๐ ๒ เข้าสารเวลานั้นถังละ ๓ บาทถึง ๕ บาท

๓ ตั้งพระอาจารย์ดีวัดประดู่เปนสมเด็จพระสังฆราช

๔ การศึกษาเล่าเรียนพระปริญัติธรรมในเวลานั้นพระเจ้าตากชุดหนุนด้วยรดูยิ่งจับ ถ้าใครเรียนมากหรือบอกศิษย์ได้พระราชทานผ้าจีวรเนื้อดีองค์ละ ๑ ไตร

๕ เจ้าตากตีทัพได้เมืองเสียมราย

๖ เมืองพระพิษณุโลกย์เสียแก่เจ้าพระฝาง

๑๑๓๑ ๑ เกิดแผ่นดินไหวอีกครั้งหนึ่งแต่ไม่สู้มาก

๒ แขกเมืองลาวหล่มศักดิ์มาส่พระโพธิสมภารนำช้าง ๑ ม้า ๕ มาเปนข้าขอบขันธสีมา

๓ ในปลายปีฉลูนั้นเข้าแพงเกวียนละ ๒ ชั่ง

๔ ในปีนั้นยังเกิดหนูชุมขึ้นกินเข้าตามยุ้ง ตามฉางต้องเกณฑ์จับ

๕ ฝรั่งมหาดเล็ก ๒ คนคบหากับหม่อมห้ามข้างในชำระเปนสัตย์ให้หมายเลือดชำเราประจาน แล้วตัดแขน ตัดตีนะผ่าอก

๖ เจ้าตากตั้งพระพันปีหลวงเปนกรมพระเทพามาตย์

๗ นักพระรามาธิบดีเจ้าเมืองพุทไธเพ็ชหนีพระอุไทยราชามาส่พระโพธิสมภารโปรดให้ทัพหลวงออกไปตีเมืองให้

๘ เมื่อทัพหลวงยกไปอยู่นครศรีธรรมราช ได้เห็น

๑๑๓๑ .. ดาวหางทางทิศทักษิณ

๙ เมื่อตีเมืองนครแตกแล้ว จับเจ้านครได้ แล้วเล่นการสมโภชพระธาตุเจดีย์เล่น ถั่วผ่าที่นั่งกระดานละ ๕๐ ชั่งถึง ๑๐๐ ชั่ง

๑๐ ให้เชิญพระไตรปิฎกมาแต่เมืองนครเข้ามากรุงชำลองเปนต้นฉบับ แล้วส่งคืนไปตามเดิม

๑๑ ในปีนั้นให้นิมนต์พระอาจารย์ศรี วัดพนัญเชิง ซึ่งไปอยู่เมืองนครนั้น มาเปนสมเด็จพระสังฆราชที่ว่างอยู่นั้น

๑๒ หนังสือที่จานในเวลานั้นของหลวงผูกละ ┼๑ เข้าสาร ๑ ถัง เงินค่ากับเข้าวันละเฟื้อง หมากวันละซอง บุหรี่วันละ ๑๐ มวน

๑๑๓๒ ๑ ครั้งนั้นเข้าแพงถึงเกวียนละ ┼๓

๒ แขกเมืองตรังกานูกับแขกเมืองยักกรา ถวายปืน ๒๒๐๐ บอก

๓ ไปตีพระฝางแตกได้ช้างพังเผือก ๑ ช้าง ที่พระฝางพาหนีไปนั้นคืนมา

๔ ในปีนั้นแขกเมืองตานีถวายต้นไม้เงินทอง แขกเมืองยักกราถวายปืน ๑๐๐ บอก

๕ ในปีนั้นชำระพระฝ่ายเหนือที่เปนอลัชชีให้สึก แล้วนิมนต์พระสงฆ์กรุงขึ้นไป ๕๐ รูป บวชพระฝ่ายเหนือ ถวายผ้าพระบวชใหม่ ๑๐๐๐ ไตร แล้วให้พระราชาคณกรุงเทพฯ หลายองค์ ครองวัดเมือง

ศก หนึ่ง แล้วเอา พระไตรปิฎกลงมาจานเปนต้นฉบับด้วย

๑๑๓๒ ๖ มังไชย เจ้าเมือง แพร่ มา ขอเปน ข้า ขอบขันธสีมา

๗ ยกทัพไปตีเมือง เชียงใหม่ พลทหารไทย จีน ฝรั่งรวม ๑๕๐๐๐ เวลานั้น อปุรกามณีเรียกว่า โป่มยุง่วน เจ้าเมือง เชียงใหม่ เปน พม่า

๘ ทัพหลวงออกไป ปราบเมืองเขมร คือเมืองพุทไธยเพ็ชร์ (เมืองหลวง) ให้แก่ นักพระรามาธิบดีครอง ต่อไป (พนมเพ็ญ ยัง เปน เกาะ อยู่ เวลานั้น) เมืองพุทไธมาศนั้น ญวนมาครอง คือ พระยาราชาเศรษฐี ญวน เมืองกำปอช นั้น แขก คือ พระยายังกลิมา เมืองเขมร เหล่านี้ ยอม เปน ข้า ขอบขันธสีมา หมด เมื่อทัพหลวงไปตีนั้น

๑๑๓๕ ๑ สักท้องมือ หมายหมู่เลขไพร่หลวง แลเลขสังกัดพัน กับเลขหัวเมือง

๒ มอญเมืองเมาะตะมะ อพยพมาสู่พระโพธิสมภาร เปนอันมากให้ไปตั้งบ้านอยู่แขวงเมืองนนท์บ้าง เมือง ๓ โคกบ้าง ฉกรรจ์ ๓๐๐๐ คนไปรบทัพ

๑๑๓๖ ๑ เมื่อทัพหลวงถึงเชียงใหม่ เกิดแผ่นดินไหว

๒ ตีเชียงใหม่แตกได้ปืนใหญ่น้อย ๒๑๑๐ บอก ฆ้อง ๓๒ คู่ ม้า ๒๐๐ ม้าไทย มอญ ๕๐๐ ครัวไทย สวรรคโลกย์ ๕๐๐ เศษ แล้วตั้งพระยาจ่าบ้านเปนพระยาวิเชียรปราการครองเชียงใหม่, พระยาลำภูนเปนพระยาไชยวงษาครองลำภูน พระยากาวิลครอง

๑๑๓๖ เมืองลำปาง แลเถลิน กลอมได้เมืองน่านอีก
๓ พม่ามาติดกรุงรบกันที่ราชบุรีเกณฑ์เข้าเกวียน ๆ
๔ ได้ม้าจากค่ายพม่าที่ราชบุรี ๒ ม้าให้ชื่อเจ้าพระยาอาชาชาติ ๑ เจ้าพระยาราชพาหนะ ๑

๑๑๓๗ ๑ นายขนมต้มซึ่งเป็นเชลยพม่าไปครั้งกรุงเก่านั้น ได้ชกมวยน่าที่นั่งพระเจ้าอังวะในการสมโภชงานต่อยอดพระเจดีย์เกษธาตุ ชนะพม่ามอญถึง ๙ คน ๑๐ คน เจ้าอังวะชมว่าไทยมีพิษทั่วตัว
๒ เมื่ออแซวุ่นกี้แม่ทัพพม่ามาตีพิษณุโลกย์นั้น ขอดูตัวเจ้าพระยาจักรีแล้วสรรเสริญบุญลักษณ ได้ของคำนัลเครื่องม้าทองสำหรับ ๑ ผ้าสักหลาดอย่างดี ๑ พับ ดินสอแก้ว ๒ ก้อน น้ำมันดิน ๒ หม้อ
๓ เสียเมืองพระพิษณุโลกย์แก่อแซวุ่นกี้เผาเมืองสว่างดังกลางวัน บ้านเมืองตึกรามเสียหายหมด ยังคงอยู่แต่วัดพระมหาธาตุเท่านั้น

๑๑๓๘ ๑ กัปตันเหล็กอังกฤษเจ้าเมืองเกาะหมากส่งปืน ๑๔๐๐ บอก กับเครื่องราชบรรณาการมาถวาย
๒ พระยาราชาเศรษฐีญวนผู้ครองเมืองพุทไธมาศ กับลูกหนี ฆ่าศึกมาสู่พระโพธิสมภาร
๓ เกิดพยุฝนลูกเห็บห่าใหญ่ ตกทำลายบ้านเรือนสพานแพตึกเสียหายกว่า ๑๐๐ หลัง
๔ หล่อปืนพระพิรุณที่สวนมังคุด
๕ เมืองจำปาศักดิ์เป็นขบถ ทัพหลวงขึ้นไปปราบได้

ศก เมืองโขง, อัตปือ, แล เกลี้ย กล่อม เขมร ป่า ดง ได้

๑๑๓๙ เมือง ตลุง, เมือง ภณ, เมือง สังข์,

เมือง คุขัน, รวม คน สวามิภัก ๓๐๐๑๐.

๒ ปูน บำเหน็จ เจ้า พระยา จักรี เปน สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กษัตร์ศึก มี ยศ อย่าง เจ้า ต่าง กรม

๑๑๔๐ ๑ พระ วอ ตั้ง เมือง หนอง บัว ลำ เปน เมือง นคร จำปา แตก ทัพไป ตั้ง อยู่ ดอน มด แดง เหนือ เมือง จำปา ศักดิ์ ขอ เปน ข้า ขอบ ขันธ สีมา

๒ เจ้า พระยา สุรสีห์ ขุด คลอง ล้อม เขา ลีผี เมื่อ สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กษัตรศึกไป ตี เมือง ล้าน ช้าง

๓ ตี เมือง ล้าน ช้าง แล เมือง ขึ้นได้ หมด พระเจ้า ร่มขาว หลวง พระ บาง ขอ เปน เมือง ขึ้น กับได้ พระ แก้ว มรกต กับ พระ บางใน วิหารใน วัง พระ เจ้า ล้านช้าง กับ ครอบ ครัว ลาว, แก้ว แหวน เงิน ทอง มา เปน อัน มาก

๑๑๔๑ ๑ เกิด ขบถ, มหาดา วัด พระ รามกรุง เก่า เปน หมอ น้ำ มนต์ ต่อ ลวง คน พัก พวก ตั้ง เปน ขุน นาง ครบ. ตำแหน่ง จับได้ ประหาร ชีวิตร์ เสีย

๑๑๔๓ ๑ แต่งให้ ทูตา นุทูตไป เจริญ พระ ราชไม ตรี กรุง ปักกิ่ง เหมือน แต่ ก่อน

๒ ณ วัน ๔ ฯ ๔ ค่ำ เวลา ๑๐ ทุ่ม ดาว อนุรา เข้า ดวง พระ จันทร์

๑๑๔๔ ๑ พระยา สรรค์ ตี กรุง ธน ได้ พระ เจ้า แผ่นดิน หนี บวช

๒ ดาว กฤติกา เข้า ดวง พระ จันทร์ ๓ ฯ ๕ ค่ำ

๑๑๔๔ ๓ วัน ๑ ฯ ๖ ค่ำ ยกหลักเมืองกรุงเทพฝั่งนี้

๔ วัดทองปุนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัววังหน้าในรัชการที่ ๑ ทรงศร้างให้พระมหาสุเมธาจารย์มอญอยู่ครั้งแรก

๕ ออกกฎห้ามไม่ให้พระรับวัตถุปัจจัยของทายก

๖ พระยาปังกลิมาเจ้าเมืองกำปอดเปนขบถ พระยาราชาเศรษฐีเมืองพุทไทยมาศยกทัพไปจับส่งมากรุง ลงพระราชอาชญาตัดตีนสินมือแขวนไว้จนตาย

๗ ตั้งพระยายมราชเขมรให้เปนเจ้าพระยาอไภยภูเบศ กรุงกัมภูชา แต่ย้ายเมืองหลวงจากพุทไธเพ็ชร์มาตั้งเมืองอุดงฦๅไชย

๘ โปรดเกล้าให้เจ้านันทเสนขึ้นไปครองเมืองล้านช้าง แล้วทูลขอพระบางคืนไปด้วย

๙ องค์เชียงสือเจ้าเมืองไซ่ง่อนเสียทัพเข้ามาเฝ้าโปรดให้ตั้งบ้านอยู่ทางคอกกระบือ

๑๑๔๕ ๑ อ้ายขบถ ๒ คนเข้าวังน่า แล้วจับได้ให้ประหารชีวิตร์เสีย

๒ เจ้าพระยาอไภยภูเบศผู้ครองกรุงเขมรเชิญพระขรรไชยศรี ครั้งพระเจ้าประทุมสุริวงษ์นั้นมาทูลเกล้าฯ ถวาย อัศจรรย์มืดฟ้ามัวฝน (อสนิบาตตกศาลาลูกขุนใน)

๓ เกิดพยุห์พัด ตึกกว้านบ้านเรือนเสมากำแพงหักทำลายลงเปนอันมาก

๔ ศร้างพระอารามแลหอมณเฑียรธรรมขึ้นในพระ

ศก ราชวังแลแปลงรูปพระเทพบิตร คือพระรูปพระ
๑๑๔๕ เจ้าอู่ทอง เปนพระพุทธรูปหุ้มเงินไว้ในหอพระเทพบิตร

๕ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัววังหน้า ปฏิสังขรณ์วัดสลัก แล้วเปลี่ยนชื่อเปนวัดนิพานาราม

๖ จับหมอคบคิดกับข้างในทำเสน่ห์ได้ให้ฆ่าเสีย

๑๑๔๖ ๑ น้ำเค็มเข้าทางคลองปากลัดมาถึงเร็วนัก โปรดเกล้าให้ถมคลองลัดเสีย

๒ สร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสำเร็จ

๓ อันเชิญพระแก้วมรกตข้ามฟากสู่วัดในพระราชวังที่สำเร็จลงเรียกว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑๑๔๗ ๑ ตั้งกองสักเลขไพร่หลวงทั้งเดิมทั้งขึ้น สักหลังมือทั้งสิ้น

๒ ขยายกำแพงพระนครให้กว้างออกไปแล้วขุดคลองตั้งแต่วัดเชิงเลนมาข้างวัดสแกไปออกบางลำภูรดแม่น้ำ

๓ เปลี่ยนนามวัดสแกเปนวัดสเกษ

๔ ก่อกำแพงเมืองรอบพระนครขุดคลองหลอดทำสพานช้าง หลายคลอง

๕ ขุดคลองใหม่เรียกมหานาคให้ราษฎรเล่นเรือแลเพลงอย่างกรุงเก่า

๖ สมโภชพระนครแลขนานนามเปนกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ แลสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย

๑๑๔๗ - ๗ อสนิบาต ตก ต้อง ยอด ปราสาท ในวัง น่าแล วังหลวง วัน เดียว กัน

๘ ใน ปี นั้น น้ำ มาก ลึก ถึง ๘ ศอก ๑๐ นิ้ว เข้าใน นา เสีย หมดเกิด เข้า แพง เกวียน ละ ๑ ต้อง แจก เข้า หลวง แก่ ราษฎร

๙ พม่า ยก ทัพ มา ทุก ทาง ทุก ทิศ มา ตี พระ นคร เปน พล ๑๐๓๐๐๐ แต่ก็ แพ้ด้วย เหตุ คือ กล เพิ่ม พล กับไม้ ทำ ลูก ปืน ยิง

๑๑๔๘ ๑ สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หัวกรมราชวัง บวร ออกไป ตี ทัพ พม่า ทางปั๊กใต้ ชนะ แล้ว เลยไป ตี เมือง แขก แตก ตลอดไปกระทั่ง เมือง ตานีได้ ปืน ๒ กระบอก ใหญ่ เรียกพระยาตานี แลได้ แขก ชเลย มามาก ทั้งได้ เมืองไซ, กลัน ตัน, ตรังกนู มา ขอ ขึ้น ด้วย

๒ เมื่อ พม่าตี ปักษ์ใต้ นั้น ภรรยา พระยา ถลาง กับ น้อง สาว ช่วย กัน สู้ พม่า รักษา เมืองไว้ได้ โปรด ตั้ง ให้พี่ สาว เปน ท้าว เทพ กษัตรี น้อง ท้าว ศรี สุนทร

๓ ใน ปลาย ปี นั้น พม่าให้ อินแซะ มหา อุปราชยก มาทาง กาญจน บุรี อีก พล หลาย แสน ทัพ หลวง เสด็จไป ทั้ง สอง องค์ได้ ตี พม่า แตกไป

๔ พม่า ยก มา ตี เมือง ลาว ฝ่าย เหนือ สมเด็จ พระ เจ้า อยู่ หัว กรม พระ ราชวัง บวร เสด็จไป ถึง เมือง ลำปาง พม่าไม่ มา จึ่งโปรดให้ พระยา กาวิล ยก ครอบครัว

ศก ไปเฝ้าเจ้าเมืองเชียงใหม่

๑๑๔๙ ๑ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงยกทัพไปตีเมืองทวาย

๒ องค์เชียงสือ ซึ่งเข้ามาพึ่งพระโพธิสมภาร หนีกลับไปเมืองญวน

๓ ก่อป้อมและกำแพงเมืองสมุทปราการ

๔ โปรดเกล้าให้สมเด็จพระอนุชาธิราช ไปจัดการยกยอดมณฑปพระพุทธบาท ที่ถูกเพลิงแต่ครั้งพม่านั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง, ทรงแบกตัวไม้ลำยองด้วยพระองค์เอง ตั้งแต่ท่าเจ้าสนุกรน ถึงยอดเขา

๑๑๕๐ ๑ กำปั่นฝรั่งเศสพ่อค้ามาขายของ แล้วเลยพนันมวยกับไทย โปรดให้หมื่นผลาญทนาย เลือกเข้าชกกับฝรั่งเลย รุมชกฝรั่งเกือบตาย

๒ โปรดเกล้าให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร กับพระเจ้าหลานเธอ ๒ พระองค์ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๓ ทรงทำสังคายนายพระไตรปิฎกที่วัดนิพานนาราม แล้วเปลี่ยนให้เรียกวัดศรีสรรเพชญดาราม พระสงฆ์ ๒๑๘ รูป คฤหัฐ ๓๒ นาย นับในนวสังคายนาย ทรงบริจาคทรัพย์วันละ ๔๓๖ สำรับคาวหวาน ๕ เดือนสำเร็จ แล้วมีงานสมโภชฉลองพระไตรปิฎก

๑๑๕๑ ๑ อสนีบาตตกใหม่พระที่นั่งอมรินทราภิเษกฯ มหาปราสาท แล้วโปรดเกล้า, ให้สถาปนาขึ้นเรียกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๑๑๕๑ ๒ ได้รูปสิงห์มาแต่พุทไธมาศ ๒ รูป หล่อใหม่ ๑๐ รูป ไว้ตามประตูพระมณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑๑๕๒ ๑ นายบุญเรือง ศรัทธาเผาตัวเปนพุทธบูชาที่วัดแจ้ง

๒ แขกเมืองเซี่ยะยกมาตีเมืองพัทลุง เมืองสงขลาออกไปช่วยตีแตกไป

๑๑๕๓ ๑ พระเจ้าร่มขาวเมืองหลวงพระบางขบถไปรตให้เมืองล้านช้างไปจับตัวส่งมาจำไว้ในกรุงเทพ,

๑๑๕๔ ๑ พระยาทวายมีศุภอักษรให้มหาแทนนำมาทูลเกล้า, ส่งพระราชนัดดาตกค้างอยู่เมืองทวายครั้งกรุงเก่าเสีย กับถวายนางทวาย ๑ คน ขอเปนเมืองขึ้นโปรดเกล้าให้พระยายมราชเปนแม่ทัพออกไปช่วยทวายรบพม่า

(๑) เนื้อความใน น่า ๒๐๕ แล ๒๑๗ กับ ๒๑๘ ถ้าจะเกีย ความ เปนใบ บอก ก็ จะได้ความ ดัง ต่อไป นี้ (ใบ บอก พระยา กลาโหม ราชเสนา พระยา จ่าแสน ยากร แม่ทัพ หน้า มี ทูล เกล้า, ถวายพระ บาทสมเด็จ พระ เจ้า อยู่หัวกรม พระ ราชวัง บวร)

เขียนที่ ค่าย เขา งู เมือง ราช บุรี

ณ วันเดือน ๓ ขึ้นแรม สัปตศก จุลศักราช ๑๑๐๗

ขอ เดชะ ฯ ข้า พระพุทธเจ้า พระยา กลาโหม ราชเสนา พระยา จ่า แสน ยากร แม่ทัพ หน้า ขอ พระ ราชทาน พระ ราชว โรกาศ กราบ ทูล พระ กรุณา ทราบใต้ ฝ่า ลออง ธุลี พระบาท พระ ราช อาชญา เปน ล้น เกล้า ฯ

ด้วย ทรง พระ กรุณา โปรด เกล้า ฯ ให้ข้า พระพุทธเจ้า ทั้ง ๒ ยก ทัพ ลัด มา ทาง ด่าน เมือง ราช บุรี ข้า พระ พุทธ เจ้า ทั้ง ๒ พร้อม กับ นาย ทัพ นาย กองได้ กราบ ถวาย บังคม ลา เดิน กอง ทัพ ลัด เลาะ อ้อม ป่า ลง มา กอง ทัพ รวน ถึง ท้ายเขางู ได้พบ ค่าย อ้าย พม่า ซึ่ง ตั้ง อยู่ นอก วังวัด เขา งู นั้น หนึ่ง ค่าย ข้า พระพุทธ เจ้า ทั้ง ๒ ได้ ขับไพร่ พล ทหาร เข้าโจม ตีค่าย อ้าย พม่า ๆ ต่อรบ เปน สามารถต่าง ยิง ปืนใหญ่ น้อยได้ ตอบ กัน ทั้ง ๒ ฝ่าย พล ทหารไทย ก็ ยิ่ง หนุน เนื่อง กัน เข้าไป ถึง ปั้น ค่าย เย่อ ค่ายได้ รบ กัน ถึง คลุม บอน พล อ้าย พม่า ต้าน ทาน กำลัง แล ฝีมือ ทหารไทย มิได้ ด้วย เดช พระ บารมีใน พระ บาท สมเด็จ พระ เจ้า อยู่ หัว ทั้ง ๒ พระ องค์ ปก เกล้า, พล อ้าย พม่า ก็ แตก ฉาน พ่าย หนีไป เปน อลหม่าน พล ทัพไทยได้ ที ก็ไล่ ตี ตาม ติดไป จน ถึง ด่าน กอง น่า อ้าย พม่า ซึ่ง ทัพ ไทย ตี แตก หนีไป แต่ ก่อนนั้น ปะทะ กอง หนุนซึ่ง ตั้งรับ อยู่ ณด่าน ก็พากัน แตก

หนีไปสิ้นไม่ อาจต่อ รบ กองทัพไทยจับได้ไพร่ พลพม่า แลได้เครื่อง ศาสตรา วุธ ต่าง ๆ ข้า พระ พุทธ เจ้า ทั้ง ๒ ขอ พระ ราชทาน ทูลเกล้า, ถวาย เชลย แล เครื่อง ศาสตรา วุธ ซึ่งได้ แต่งให้ นายไพร่ นาย กอง คุม เข้า มา ทูล เกล้า ฯ ถวาย พร้อม กับใบ บอก นี้ ด้วยแล้ว

ควร มิ ควร แล้ว แต่ จะ ทรง พระ กรุณาโปรด เกล้า ฯ

ขอ เดชะ

(เซ็น) ข้า พระ พุทธ เจ้า พระยา กลาโหม ราช เสนา

" " " พระยา จ่า แสน ยากร

(ประทับ ตรา ตำแหน่ง)

---

(๒) เนื้อ ความใน น่า ๒๐๙ แล ๒๒๖ แล ๒๒๘ แล ๒๓๐ ถ้า จะทำเปนใบบอกก็จะได้ความดัง ต่อไป (ใบบอกเมืองชุมพร เมือง กลาง นี้ วาง เวร ลง ณวัน—เดือน—ปี—จุลศักราช๑๑๐๗)

เขียน ที่ เมือง ชุมพร

ณวัน ฯ ๑๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๐๗ ข้า พระ พุทธ เจ้า พระยา กำแหง สงคราม ผู้ ว่า ราชการ เมือง พระ ราม ฤทธิรง ปลัด หลวง พรหม ภักดี ยกบัตร หลวง ชุมพล ภักดี ผู้ ช่วย หลวง สุนทร นุชิต ผู้ ช่วย หลวงพิพิธ ภักดี ผู้ ช่วย กรมการ เมือง ชุมพร มา ยัง ท่าน ออก พันธนายเวร ขอได้ นำกราบเรียน พณ ฯ ฤก ขุน ศาลา ขอ ได้นำ กราบ ทูล พระ กรุณา ทราบใต้ ฝ่า ลออง ธุลี พระ บาท พระ ราช อาชญา เปน ล้น เกล้า, ณ วัน—พระ พล สงคราม ขาง วาง ด่านไป ตระ เวร ด่านได้พบ ทัพ อ้าย พม่า ยก มา ทาง เมือง มฤท เนมโยคุ นรัต เปน แม่กอง ทัพ น่า กับ นัคมิ เลง ๑ แยง คองจา ๑ ปเลิงโย่๑ นัก จักกี่โย่๑ คอง พยุงโย่๑ คุม พล ๒๕๐๐ จะมา ตี

เมือง ชุมพรจิน ตลอดไป ถึง เมืองไชยา แลได้ ทราย ข่าว ว่า อ้าย พม่า ยั่ง ยก หนุน เนื่อง กัน มา อีก เป่น หลาย ทัพ หลาย กอง ข้า พระ พุทธ เจ้า ทั้งหลาย มิ กำลัง พล อยู่ แต่เล็ก น้อย ถ้า อ้าย พม่า ยก ทัพ มา ถึง ก็ จะ ต้อง เทครัว อพยบ หนี เข้าป่าเอา ตัวรอด รอ ถ้า อยู่ กว่า กอง ทัพ กรุง จะ ยก มา ถึง

ควร มิ ควร แล้ว แต่ จะ โปรด

(ลง ชื่อ ประทับ ตรา ตำแหน่ง)

---

(๓) (ใจ ความ ตั้ง แต่ น่า ๒๔๑ ไป จน ถึง น่า ๒๔๘ ถ้า จะ ทำเปน รายงาน จะได้ ความดังต่อไป นี้ ระยะทาง แลรายงาน เสด็จพระราช ดำ เนิน งาน สงคราม เมือง ทวาย ปี มแม นพศก จุลศักราช ๑๑๔๙)

ครั้น ณวัน ๗ ๕ฯ ๒ ค่ำ เวลา ๓ โมงเช้า ๔ บาท ได้มหา พิ ไชย มงคล มหุติฤกษ์ พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว ก็เสด็จ พยุห ยาตรา นาวาทัพ จาก กรุง เทพ มหานคร พร้อม ด้วย พล ๒๐๐๐๑ เศษ เสด็จ ประทับ รอน แรมไป ถึงท่า ตกั่ว แม่น้ำ น้อย จึง เสด็จ ขึ้น ประทับ ยน ตำหนัก ค่าย ซึ่ง กอง หน้า จัดไว้รับ เสด็จ

ครั้น แล้ว จึ่ง มิ พระ ราช โองการ ให้กอง น่า กอง หนุน เปน พล ๑๐๐๐๐ ยก ล่วงไป ก่อน กอง น่าได้ ยกข้าม เขาสูงไป ลง ด่าน วังปอ แล้ว ทัพ หลวง จึ่งได้ ยกตามไป พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธ เจ้า อยู่ หัว ทรง ช้าง ต้น พัง เทพ ลีลาเป่น พระ คชาธารผูก พระ ที่ นั่ง กูบทอง มิ เครื่อง สูง แหน แห่ ตาม ประเพณี เมื่อ เวลา เสด็จไปนั้นได้ ประทับ ร้อน แรมไป ตาม ระยะทางใน ดง หลาย ราตรี คิด ระยะ ทาง ตั้งแต่ ออก จาก กรุง เทพฯ จน ถึงค่าย เขา วังปอได้ ๑ เดือน กับ ๔ วัน

เมื่อทัพหน้าลงตกถึงเขาสูงข้างโน้น ก็พอถึงค่ายวังปอ ซึ่งพม่ามาตั้งรับอยู่ แม่ทัพไทยก็ให้ตั้งค่ายประชิดค่ายพม่าเปนหลายค่าย

ครั้นวัน ๖ ๆ ๓ ค่ำ กองทัพไทยก็ยกเข้าตีปล้นค่ายพม่า ๆ ยิงปืนมาถูกตันขาพระเสนานนท์ พลทหารได้ช่วยพยุงเอามาค่ายได้ แล้วแม่ทัพไทยก็ขับพลเข้าปล้นค่ายอีก แต่ต้องล่าถอยกลับ ทำการขับเขี่ยวอยู่ดังนี้เปนหลายวัน เสียพระยาสุรเสนา ๑ พระยาสมบัติยาธิบาล ๑ ต้องปืนพม่าตายในที่รบ

ครั้นวัน ๑ ๆ ๓ ค่ำกองทัพน่าเข้าตีค่ายพม่ารบกันตั้งแต่เช้าจนค่ำ ครั้นเวลายาม ๑ พม่าก็ทิ้งค่ายหนีไป กองทัพไทยก็ได้ค่ายวังปอ แล้วให้ม้าใช้มากราบทูลพระกรุณาทรงทราบ

ครั้นณวัน ๔ ๆ ๓ ค่ำ กองทัพเข้าพักอยู่ค่ายวังปอ ๒ วัน แม่ทัพให้กองน่าตามไปตีค่ายเมืองกลิอ่อง ฝ่ายทัพหลวงก็ยกข้ามเขารุ้งมา แต่เขานั้นสูงนัก จะทรงช้างพระที่นั่งขึ้นไม่ได้ ต้องผูกราวสำหรับทรงพระดำเนินยึดเหนี่ยวขึ้นไป ตั้งแต่เช้าจนเที่ยงจึงถึงยอดเขา ช้างพระที่นั่งก็ต้องเอางวงเหนี่ยวต้นไม้ขึ้นไปเหมือนกัน เวลานั้นมีพระราชดำรัสว่า "ไม่ทรงทราบว่าทางนี้จะเดินยากถึงอย่างนี้ พาลูกหลานมาได้ความลำบากยิ่งนัก" ขาลงก็ต้องทรงยึดราวลงไปเหมือนกัน เมื่อทัพหลวงข้ามเขาได้แล้ว ก็เข้าพักอยู่ค่ายวังปอ ๆ แล้วมีรับสั่งให้ตำรวจไปเร่งทัพตีเมืองกลิอ่อง

ครั้นวัน ๗ ๆ ๔ ค่ำ เวลายามเศษ พม่าก็พากันทิ้งเมืองกลิ

ต่องหนีไปเมืองทวาย ทัพไทยก็เข้าเมืองได้แล้ว จึ่งมีบอกมากราบทูลที่ค่ายวังปอ ว่า พม่าตั้งรับอยู่กลางทุ่งทางที่จะไปเมืองทวาย จึ่งมีพระราชดำรัสให้ตีค่ายยึกกาพม่าให้แตกในวันเดียว

ครั้นวัน ๖ ฯ ๔ ค่ำ กองทัพก็เข้ารดมตีค่ายพม่าตั้งแต่เช้าจนค่ำก็ได้ค่ายพม่า ๆ พากันหนีไปเมืองทวาย ทัพไทยก็ยกตามไปในคืนวันนั้น

ครั้นวัน ๗ ฯ ๔ ค่ำ เวลาเช้าทัพไทยก็ยกเข้าประชิดกำแพงเมืองทวาย พอพังเทพลีลาช้างต้นไม่จับหญ้าถึง ๓ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกกลัวจะล้มเสียด้วยเคยเปนช้างคู่ทุกข์ยากมา จึ่งทรงอธิฐานขึ้นเข้าเศกให้กิน ๓ ปั้นช้างนั้นก็หายไข้ กองทัพล้อมเมืองทวายได้ ๑๕ วันพอเสบียงอาหารเบาบางลงก็มีพระราชดำรัสให้เลิกทัพกลับมาทางถมองส่วย กลับกรุงเทพมหานครโดยสวัสดิภาพ (ถ้าจะประมาณวันเสด็จพระราชดำเนินงานสงครามครั้งนั้นอยู่ในราว ๓ เดือนได้)

ห้องสมุดกระทรวงศึ

วันกำหนดส่ง

22 มิ.ย. 2504

เลขที่หนังสือ ๙๕๙.๓
ต
ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ
ผู้แต่ง ศึกษาธิการ, กรม
เรื่อง พระราชพงษาวดาร เล่ม ๓

ม
๙๕๙.๓
ต

ห้องสมุด
กระทรวงศึกษาธิการ

กล่องที่ ๓